

LATAKUNTA

XVIII

SATAKUNTA

Kotiseutututkimuksia

XVIII

HELSINGISSÄ
KUSTANNUSOSAKEYHTIÖ OTAVA

TOIMITUS:

professorit Mauno Jokipii, Veikko Okko, Niilo Valonen,
Pertti Virtaranta sekä maisterit Anneli Räikkälä, Minna Savela
ja Eero Helariutta

60 valokuvaa ja 17 karttaa

Kustannusosakeyhtiö Otavan kirjapaino
Keuruu 1967

In memoriam
cancellarii Universitatis Helsingiensis
Edwin Linkomies

Edwin Linkomies

Muistopuhe kansleri Edwin Linkomiehestä¹

Usein, kun Tuoni vierailee keskuudessamme, kertaantuvat mieles-
sämme psalmin sanat:

»Ihmisen elinpäivät ovat niinkuin ruoho,
hän kukoistaa niinkuin kukkanen kedolla;
kun tuuli käy hänen ylitseen ei häntä enää ole,
eikä hänen asuinsijansa häntä enää tunne.»

Tavallisesti on tällöin kysymys nuoresta tai nuorehkosta henki-
löstä, jonka elämäntyö inhimillisesti katsoen on jäänyt kesken ja
jonka poistuminen — kuten nykyään niin usein myös tapahtuu —
on ollut yllättävän äkillinen.

Killankin vainajien piirissä on monesti ollut näitä työnsä ääreen
ennen kypsyneiden tulosten näkymistä kaatuneita. Mutta vaikka
viime vuonna joukostamme poistuneista kaikki jo olivat suorittaneet
täyden elämäntyön, on Tuonen viikate kuitenkin monen kohdalla
heilahtanut täysin yllättäen, joten psalmin sanat sopivat heihinkin.

Nuorin killan vainajista on sen kunniajäsen ja yksi killan perusta-
jista, yliopiston kansleri Edwin Johan Hildegard Linkomies, joka
poistui joukostamme viime syyskuun 8 päivänä 68-vuotiaana. Hä-
nen työnsä yliopiston kanslerina, jona hän ehti olemaan vain yhden
vuoden, ei tosin saavuttanut sitä mittavuutta, johon hänen tarmonsä
ja kykynsä toimikauden jatkuessa varmaan olisivat johtaneet, mutta
vain aniharvoin ihmisen elämäntyö muodostaa sellaisen joka koh-
dassaan täydellisyyttä hipovan ja kuitenkin niin monipuolisen koko-
naisuuden kuin Edwin Linkomiehen elämäntyö.

Linkomies tunnetaan laajalti etevänä yliopiston opettajana, johon
tehtävään hän valmistui niin nuorena, että ehti vaikuttamaan vaki-

1. Osa Puheesta vainajille Satakunnan Killan vuosijuhlissa 18. 1. 1964.

naisena professorinakin yli neljä vuosikymmentä, eli kauemmin kuin ainoakaan muu professori maassamme — Turun vanhan akatemian opettajat mukaanlukien.

Linkomiehen ansiot opettajana ja tiedemiehenä jo yksin riittäisivät yhden ihmisen elämäntyöksi, mutta hän on suorittanut toisen varsin mittavan yliopistomiehen tehtävän niiden rinnalla valtion yliopistomme hallintotoimissa. Jo hänen toimintansa tiedekunnan dekaanina osoitti työtovereille, että Linkomiehellä oli harvinaiset hallinnolliset kyvyt. Näitä hän saikin sitten käyttää yliopiston hyväksi toimiessaan vararehtorina yli 10 vuotta ja rahatoimikunnan puheenjohtajana yli kaksi vuosikymmentä sekä yliopiston rehtorina ennen kansleriksi tuloaan kuusi vuotta. — Toimintaa osakunnan inspehtorina ei sensijaan voida pitää yliopistohallintoon kuuluvana. Kun Linkomies 1934 ensimmäisen kerran suostui Satakuntalaisen osakunnan inspehtoriksi, olikin sitä pidettävä osoituksena siitä, että hän halusi jatkuvasti säilyttää myös läheisen kosketuksen ylioppilaisiin, mihin katederin takaa ei ollut suuriakaan mahdollisuuksia.

Kun hän toisen kerran vastaanotti inspehtorin tehtävät, oli se jo merkki suuresta kiintymyksestä nuoriin ihmisiin, joille hänellä oli niin paljon annettavaa. Linkomies johti myös alusta alkaen Satakunta-talon rakennushanketta ja antoi myöhemminkin suuren panoksen sen ja osakunnan muiden taloudellisten asiain hoitamisessa.

Linkomiehen hallinnolliset kyvyt, hänen kirkas älynsä ja erinomainen esitystaitonsa huomattiin myös vallan toisilla aloilla, nimittäin poliittisissa piireissä. Jo osakunta-aikanaan Linkomies oli innokkaasti osallistunut sekä ylioppilas- että muuhunkin politiikkaan, ja hänen viehtymyksensä valtiolliseen toimintaan onkin varmaan peräisin jo tältä ajalta, vaikka vahva osallistuminen siihen jäi myöhempään kauteen. Hän oli eduskunnan jäsenenä ennen sotia 12 vuotta, niistä neljä vuotta toisena varapuhemiehenä. Myös täällä hänet tunnustettiin kaikki mitat täyttäväksi kyvyksi. Hän ei ollut poliitikko siinä mielessä kuin mihin tämä nimitys nykyisin usein johdattaa mielen, vaan valtiomies sanan täydessä merkityksessä. Eräänä isänmaamme vaarallisimmista hetkistä Linkomies keväällä v. 1943 sai pääministerin tehtävän, johon silloin sisältyi ensisijaisesti valmistelu maamme irroittamiseksi sodasta.

Muistamme kaikki, miten vaikea aika rauhantekoa seurasi erityisesti sodanaikaisten hallitusten jäsenille. Edwin Linkomies ei enää — vapauduttuaan v. 1948 sotasyyllisyysoikeuden hänelle tuomitse-

masta vankeudesta — astunut poliittiselle näyttämölle, mutta myös hänen tämä uransa antaa kuvan täysipainoisesta panoksesta, jonka jatkuvan kasvun ilmeisesti vain ulkonaisesti täysin muuttuneet olosuhteet katkaisivat.

— Linkomiestä ajatellaan tavallisesti yliopistomiehenä ja poliitikkona, harvemmin kohdistetaan häneen huomiota kirjailijana, vaikka tämäkin osa hänen työstään asettaisi hänet sen alan edustajien eturiviin. Jos ajattelemme sanonnan selkeyttä, kauneutta ja asiallisuutta, on sijoitusta pidettävä ilman muuta selvänä.

Linkomiehen viehtymystä klassilliseen kulttuuriin kuvaavat useimmat hänen erillisistä teoksistaan: »Keisari Augustus ja Rooman perintö», »Homeros», »Antiikin kulttuuri tutkimuksen kohteena» ja »Muinaisuuden näköaloja», samoin harvinaisen paljon kiitosta osakseen saanut suomennustyö Petroniuksen »Trimalkion pidoista». Julkaistujen kokonaisteosten luetteloon voi vielä lisätä puhekokelman »Ihmiskunnan tie» ja laajan suomennostyön »Mathias Caloniuksen Siviilioikeuden luennot.»

Linkomiehen sanoma- ja aikakauslehtiartikkelit hänen 20-vuotisen toiminta-aikanaan Valvoja-Ajan ja Valvojan päätoimittajana muodostaisivat koottuina monta nidettä.

Hänen pääteoksenaan on ilmeisesti kuitenkin pidettävä Oman maan uudistettua laitosta, jossa myös hänen omaa tiivistettyä kynän jälkeään on huomattavan paljon.

Linkomiehen kulttuuripanos yliopistomiehenä, valtiomiehenä ja kirjailijana on ollut niin laajakantoinen, ettei läheisten ystävien ole ehkä mahdollista lainkaan arvioida sen koko ulottuvuutta. Kuitenkin voimme varmasti sanoa, että hänet on aina luettava niiden henkilöiden joukkoon, jotka ovat eniten vaikuttaneet itsenäisyysaikamme suomalaisen sivistyksen kehittymiseen sen ensimmäisellä puolivuosisataistaipaleella.

Mutta Edwin Linkomiehen kuvasta puuttuu vielä eräs piirre, joka usein kokonaan unohdetaan, kun tarkastellaan suurten persoonallisuuksien elämää. Hän oli myös rakastava ja kärsivä ihminen. Sivussa olijoilla ei ole paljon oikeutta tämän seikan tarkastelemiseen, mutta kun suuri osa meistä on läheisenä toveripiirinä nähnyt hänet jo onnellisena nuorena aviomiehenä, myöhemmin rakastavana ja rakastettuna perheenisänä ja vielä myöhemmin isoisänä hyörimässä uuden nousevan polven parissa, on meillä ehkä kuitenkin enemmän kuin monella muulla ystäväinkään ryhmällä oikeus muistaa Edwin Linko-

miestä myös ihmisenä. Niinkuin olemme mielessämme osallistuneet perheen tuskaan sodanjälkeisinä raskaina vuosina, me pyydämme myös saada osallistua puolison ja lasten suruun meillekin rakkaan ystävän nyt poistuttua iäksi.

Linkomiesten lukupiiri 1934 — 1941

Kun professori Edwin Linkomies v. 1934 suostui Satakuntalaisen osakunnan inspehtoriksi, merkitsi se uuden ajanjakson alkua myös sen lukupiirille. Jooseppi ja Maila Mikkolan kausi oli päättynyt v. 1931 kestätyään yhtäjaksoisesti 27 vuotta. Silloin myös Laaksolan kirjallinen salonki, joka on vallannut ainutlaatuisen paikan sivistys-historiassamme, oli sulkenut ovensa — ei ehdottomasti eikä lopullisesti mutta kuitenkin niin, ettei se enää voinut koota, kasvattaa ja innostaa nuoria kirjallisuuden ystäviä samalla tavalla kuin aikaisemmin. Lukupiiri oli tosin toiminut pirteästi nämä välivuodetkin. Inspehtoripari Tallgren—Tuulio oli kiitettävästi huolehtinut siitä, ettei kirjallisuuden harrastus päässyt sammumaan. Mutta nämä »vaellusvuodet», jolloin lukupiiri kokoontui milloin osakunnan omaan huoneistoon, milloin jonkun entisen osakuntalaisen kotiin, olivat kuitenkin olleet jonkinlaista kriisiaikaa. Silloin — Tyyni Tuulion kuvauksen mukaan — »oli nähtävä, kestäisikö lukupiiri siirtoa uuteen ympäristöön, oliko siinä elinvoimaa, henkistä omavaraisuutta». Professori ja rouva Linkomiehen tullessa osakunnan johtoon kaikki tämän tapaiset arvelut olivat jo vaienneet. Lukupiiri oli ollut hyvissä käsissä — ja nyt sille saattoi ennustaa uutta kukoistuskautta, kun se sai toisen vakinaisen kotinsa.

Koti ei tässä yhteydessä ole pelkkä kaunis metafora. Maailma oli vielä 1930-luvulla paljon suurempi kuin nykyisin. Nuori ylioppilas oli jo Helsingissä »maailmalla». Ja tuon maailman hän usein koki hämentävän suurena ja outona. Koti-ikävä kalvoi mieltä, mutta vain aniharvan kannatti kesken lukukautta käväistä kotona. Juna- ja linja-autoyhteydet maakuntaan olivat hitaat, hankalat ja kalliit, yksityisautoja ei ollut käytettävissä. Tylyn-vieraassa pääkaupungissa, kolkossa boksissa palmun alla oli pysyttävä seuraavaan lomaaikaan asti. Onneksi oli osakunta: vanhoja ja uusia ystäviä ja tuttuja, kotimurretta, oman puolen sanomalehtiä — ja onneksi oli luku-

piiri. Kun se nyt taas säännöllisesti sai kokoontua inspektoriparin koitiin, antoi se nimenomaan nuorimmille turvallisuutta ja viihtyisyyttä, jota usein kipeästi kaivattiin. Varmasti moni lähti lukupiiriin juuri tästä syystä — huomatakseen pian saavansa sieltä paljon muutakin.

Professorin koti oli jo sellaisenaan useimmille vaikuttava ja mieleenjäävä elämys. Juhlallinen kirjojen paljous, taideteokset, muistoesineet ulkomaan matkoilta, huonekalujen tyyli ja sijoitus pantiin merkille heti. Mutta vähitellen silmä ja korva alkoivat tajuta myös muotoja ja tapoja, joita täällä noudatettiin. Se oli kulttuurua, jota ei opita kurssikirjoista. Vain sivistyskoti kykenee muuntamaan sen normit eläväksi käytännöksi. Lukupiiri oli tässäkin mielessä onnekaan ajanjakson alussa: uusi inspektoripari oli paljon enemmän kuin professori ja rouva Linkomies ja heidän kotinsa sisäisiltä ulottuvuuksiltaan paljon avarampi kuin tavallinen tiedemieskoti.

Edwin Linkomies, uusi inspektori, toteutti ehkä viimeisenä vaativaa ihannetta: yliopistomies myös julkisen elämän johtavilla paikoilla. Emil Nestor Setälä lienee hänelle merkinnyt jonkinlaista esikuvaa. Hän kertoi mielellään kaskua, miten »kaikki siinä mieheessä oli voimaa — aivastuskin». Setälä ja Linkomies olivat istuneet juhlaillallisilla vastakkain välissään kolme palavaa kynttilää. Pitkän puheen aikana Setälä torkahti, heräsi yhtäkkiä ja aivasti. Vaikutus: kynttilät sammuiivat kaikki kolme ja sula steariini lennähti Linkomiehen frakin rinnuksiin, niin että hänen piti poistua apua etsimään. — Myös Linkomiestä itsestään uhosi voimakkaan persoonallisuuden vaikutelma, jota hän ei pyrkinyt salaamaan. Hän oli osakunnan inspektori, mutta myös yliopiston vararehtori, eduskunnan varapuhemies, Helsingin kaupunginhallituksen jäsen — ja paljon muutakin. Häntä kunnioitettiin, hiukan pelättiin, mutta hänestä myös oltiin ylpeitä. Erityisesti ihailtiin hänen »roomalaista» puhetaitoaan ja -tyyliään, jota enemmän tai vähemmän tietoisesti pyrittiin jäljittelemään — varsinkin 1930-luvulla, isänmaallisen retoriikan viimeisenä kulta-aikana. Ihmeteltävän paljon häneltä riitti energiaa osakunnallekin. Todellakin »sen ajan satakuntalaisten mieliin on jäänyt kuva inspektorista, joka saapuu Lukupiiriin tai johonkin muuhun tilaisuuteen suoraan eduskunnan istunnosta joskus ehkä rasittuneen näköisenä, mutta reippaana ja hyväntuulisena,» kuten Tapio Horila kertoo osakunnan 25-vuotiskatsauksessaan. Lisättäköön, että tuo hyväntuulisuus oli joskus laadultaan hieman olympolaista ja että

nuorempien oli jo pelkästä kunnioituksesta vaikeata yhtyä leikinlaskuun. Lukupiirissä, sen »herrain huoneessa», häntä joka tapauksessa pääsi niin lähelle kuin se yleensä osakuntalaiselle oli mahdollista, ja lukupiirin ansiosta sangen moni satakuntalainen myöhemminä vuosinaan saattoi lukeutua Edwin Linkomiehen ystäviin.

Rouva Vera Linkomies, uusi inspitär, joka tietysti lähinnä joutui vastaamaan lukupiiristä, oli epäilemättä selvillä siitä, että häntä vertailtaisiin Laaksolan Maila Mikkolaan. Tuskin se tietoisuus oli omiaan rauhoittamaan professorin rouvaa, vaikka — tai koska — hän entisenä lukupiiriläisenä oli erinomaisesti perillä torstai-iltojen hengestä ja tyylistä. Mutta ne jotka tunsivat hänet, olivat varmasti paljon rauhallisempia. Vera Linkomies oli miehensä rinnalla ollut mukana julkisessa elämässä näkyvillä paikoilla. Erikoisesti hänen kirjalliset ja journalistiset ansionsa tunnettiin ja tunnustettiin: hän oli mm. ollut Aamu-nimisen kulttuurilehden ja Lotta-Svärdin toimittaja. Edelleen tiedettiin, että teatteri mutta myös sosiaaliset harrastukset olivat hänelle läheiset. Hyvää ennusti lukupiirille ja sen traditioille, että Vera Linkomies oli hänkin tottunut puhuja, joka helposti löysi oikeat sanat ja äänenpainot. Uusi inspitär edusti yhteiskunnallisesti valveutunutta naista, joka miehensä rinnalla oli varmasti selviävä kunnialla niistä tehtävistä — myös lukupiirin emännyydestä — jotka hänen osalleen nyt olivat langenneet. Tämä käsitys oli yleinen niiden kesken, jotka tunsivat Vera Linkomiehen.

Pian koko osakunta tunsii inspittärensä. Häntä oli helppo lähestyä, hän tuli vastaan. Näin aivan kirjaimellisesti lukupiirissä. Kävi selville, ettei hän ollut vain edustamaan ja esiintymään pystyvä professorin rouva, vaan myös avoin ja vilkas, sydämellinen ihminen, joka itse äitinä osasi saada ujoimmankin vieraansa viihtymään. Hän muisti etunimet ja siirtyi luontevasti niitä käyttämään. Hän salli omien lastensa liittyä lukupiiriläisten seuraan. »Musta kirja» kertoo Sinikasta, joka ilmestyy yhtäkkiä joukkoon etsimään kissaansa tai esittelemään postimerkkejään . . . Laaksolaan mentiin ehkä joskus kuin juhlaan ja teatteriin, Pohjoisranta 10:een ja Yrjönkatu 13:een aina kuin juhlaan ja kotiin.

Ensimmäinen lukupiiri-ilta uudessa inspilässä lokakuun 12 päivänä 1934 oli omistettu Aleksis Kiven 100-vuotismuistolle. Jo osanottajien omakätinen nimiluettelo on juhlava: V. A. Koskenniemi, Maila Mikkola, Tyyni Tuulio, O. J. Tuulio, Vera Linkomies, Edwin Linkomies, Ilta Ojansuu, Aina Lähteenoja ... ja sitten vanhoja ja

nuoria satakuntalaisia kaikkiaan toista sataa. Tervehtiessään juhlan kunniavieraita, erityisesti Turun runoilija-professoria ja vanhaa ystäväänsä, joka oli ollut läsnä myös Laaksolan viimeisessä lukupiirillä, professori Linkomies puhui lukupiiristä osakunnan kukkasena, mikä siivekäs sanonta sitten monet vuodet lehahteli puheesta puheeseen. V. A. Koskenniemi selosti tässä juhlassa vastikään ilmestynyttä Kivi-teostaan laajasti ja perusteellisesti. Maisteri O. Bergroth soitti pianoa ja laulajatar Musa Silver ja civis P. Pajula lauloivat duettoja. Juhlan aiheeseen liittyi civis V. Lehdon lausuma Kiven runo »Härkä-Tuomo». Civis Hillevi Sipi kiitti illan selostajaa, joka Mustan kirjan mukaan »vastasi kiitokseen lämpimin sanoin». Kunnianspitar Maila Mikkola lausui vielä julki ilonsa siitä, että lukupiiri oli saanut uuden kodin, jossa suuren suomalaisen runoilijan muistoksi oli nyt vietetty todellista juhlaa.

Linkomiesten lukupiiri oli näin päässyt alkuun. Seuraavan kerran kokoonnuttiin jo kahden viikon kuluttua, jolloin civis Greta Hammar selosti Falladan esikoisromania »Mikä nyt eteen, Pinneberg?»

Kolmannesta illasta muodostui surujuhla: se omistettiin vastikään manalle menneen raumalaisen kirjailijan ja innokkaan lukupiirin jäsenen Unto Koskelan muistolle. Osakunnan kuraattori Aarno Niini, kirjailijan lapsuuden ystävä civis Into Berglund (Parvala), vapaa-herra Emil Cedercreutz ja maisteri Aina Lähteenoja puhuivat ja lausuivat hänen runojaan. Tohtori Bror Mikkela toi tilaisuuteen raumalaisten terveiset ja esitteli Väinö Lahtosen esikoisromaanin »Jotakin täytyy tapahtua».

Marraskuussa vierailtiin vielä edellisen inspehtoriparin, professori ja rouva Tuulion kotona, jossa rouva Tuulio selosti suomentamansa Galsworthyn »Nykyaikaisen komedian», ja joulukuun 5:ntenä, poikkeuksellisesti keskiviikko-iltana, oltiin taas Pohjoisranta 10:ssä. Tällä kertaa inspitär lausui tervetulleeksi kirjailija-tohtori Eino Railon, joka valaisi uuden romaaninsa »Havuseppeleen» kainuulaista taustaa.

Kevätkauden ensimmäisestä lukupiiristä kerrotaan: »Inspitar otti puheenvuoron selittäen, että illan varsinainen selostaja oli virkatomiensa takia pakotettu myöhästymään, ja jottei aika tulisi pitkäksi, oli hän päättänyt kertoa Rooman naisesta. Hän toikin' esiin paljon uusia ja hämmästyttäviä asioita, miten roomalainen perheenemäntä, matrona, oli melkein miehensä veroinen: täysin vapaa ja otti innokkaasti osaa politiikkaan ja julkiseen elämään, aivan toisin kuin kreikatar. Hänellä oli 'naisten senaatti', jopa meidän aikamme Martta-

työtä vastaavaa toimintaa jne. Esitelmä teki niin valtavan vaikutuksen, että kuraattori tuumi sen jälkeen: 'Tuntuu, kuin ne Rooman naiset olisivat tehneetkin siellä kaiken niin, että miehille olisi jäänyt vain se ulkokuori.' Sitten seurasi kahvipaussi, jonka aikana illan varsinainen selostaja kotiutui. Inspehtori kertoi suomalaisista runoilijoista, joiden aihepiiri pohjautuu antiikkiin.» Luonnehduksiaan Paavo Cajanderin »Scipio Africanusta» ja Arvid Järnefeltin ja Eino Leinon antiikin-aiheisia näytelmiä hän päätyi V. A. Koskenniemeen, joka »on todella eläytynyt aito roomalaiseen henkeen».

Kahta viikkoa myöhemmin civis Toini Pessa analysoi Leinon »Helkavirsiä», mutta myös isäntäväen osuus oli jälleen melkoinen: nuori neiti Sinikka Linkomies esitti koululauluja ja professori Linkomies kaksi kansanrunoa, »Vesmanviikin laulun» ja »Palvelin minä talonpoikaa vuoteni täyteen».

Leo Tolstoin »Anna Karenina» oli seuraavan lukupiirin sisältönä, selostaja civis Liisa Lahti. Joh. Seb. Bachin 250-vuotispäivän johdosta inspitär kertoi säveltäjän elämästä ja musiikista ja civis Anna-Maija Sipi soitti Bachin Gavotin.

4. 4. 35 Musta kirja kertoo: »Lukupiiriin oli saapunut Tuulian ja 33 osakuntalaisen lisäksi kirjailija, maisteri Mika Waltari. Kuuluista vieras luki illan kuluessa useita katkelmia uusimmasta teoksestaan 'Aiotko kirjailijaksi?' joka sisältää 'tuttavallista keskustelua kaikesta siitä, mitä nuoren kirjailijan tulee tietää' - - - - - Kirjan väitteiden johdosta keskusteltiin vilkkaasti ja kirjailija sai vastata moniin kysymyksiin. Lähtöä tehtäessä kehoitti kirjailija Mustan kirjan uhriksi joutunutta panemaan illan selostukseen, että kirjailijan voimakas olemus teki läsnäolijoihin valtavan vaikutuksen, mikä täten tulkoon mainituksi, eikä aivan syyttä.»

Kiirastorstain iltana civis Hillevi Sipi selosti saksalaisten kansalliseeposta Nibelungeinlaulua, joka Toivo Lyyn suomentamana oli ilmestynyt edellisenä syksynä, ja vuoden viimeinen lukupiiri kokoontui Vapun jälkeisenä päivänä, jolloin inspitär referoi Ibsenin Branddraamaa. »Illan kuluessa» — kertoo Musta kirja — »tietysti myös laulettiin ja soitettiin ja kohotettiin simamaljoja keväälle, lukupiirille ja lukupiirikodille. Viimeksi mainitulle lausui lukupiiriläisten puolesta Helena Aaltonen lämpimiä kiitoksen sanojakin. Hyvästeltiin ja toivottiin jälleennäkemisiä kesäkiertueella ja kesäjuhlilla tai sitten taas ainakin lukupiirissä syksyllä.»

Lukupiiri oli siis lukuvuoden aikana kymmenesti kokoontunut

inspilään ja kerran vieraillut muualla. Lukupiiriläiset olivat tutustuneet useaankin vierailevaan kirjailijaan. Kun muistetaan, että kirjalliset matineat ja yleisölle esiintyvät kirjailijat tulivat muotiin vasta paljon myöhemmin, on tämä lukupiiri-traditio ja sen jatkuvuus tässäkin mainittava. Samoin on syytä panna merkille selostetun kirjallisuuden laatu. Ei varmastikaan ollut olemassa mitään kiinteätä suunnitelmaa, jota lukupiiri olisi noudattanut — professori ja rouva Linkomies huolehtivat ohjelmasta ja lähinnä heidän makunsa luonnollisesti vaikutti siihen ratkaisevasti. Sattumallakin lienee ollut osuutensa. Joka tapauksessa käsitelty kirjallisuus muodostaa monipuolisuudessaan varsin tasasuhtaisen kokonaisuuden: antiikki, keskiaika, 1800-luku ja käsillä oleva ajankohta — Fallada ja Mika Waltari — ovat edustettuina. Selostetut näytteet valaisevat myös kirjallisia muotoja. On epiikkaa, lyriikkaa ja dramatiikkaakin, mikä vaikeasti esiteltävänä usein jää sivuun tämantapaisten harrastuspiirien ohjelmasta. Ikäänkuin itsestään selvänä sen sijaan voitaneen pitää sitä, että kirjallisuuden tutkimus on vahvasti mukana — kokoontuihan piiri Rooman kirjallisuuden professorin kotona. Kun vielä todetaan, että koti- ja ulkomaisen kirjallisuuden osuus on suunnilleen yhtä suuri, tekisi mieli puhua jonkinlaisesta kirjallisuuden pikaperuskurssista, jonka Linkomiesten lukupiiri oli ensimmäisenä vuotenaan satakuntalaisille järjestänyt.

Yhtä vireänä ja ohjelmaltaan avarana sen toiminta jatkui seuraavina lukukausina. Syksyllä 1935 vieraili lukupiirissä kirjailija Lauri Viljanen selostaen vastikään ilmestynyttä Koskenniemi-tutkimustaan. Kokonaista kolme iltaa suotiin »Anthony Adverselle», ensimmäiselle varsinaiselle tiiliskivibestsellerille, jonka tekijää Mustan kirjan mukaan »yleisesti pidetään yhtenä nykypäivien etevimmistä kertojamestareista» — arviointi, jota nyt on helppo hämmästellä.

Keväällä 1936 oli esillä useita klassikoita: inspitär selosti Runebergin »Hannaa» ja inspehtori »Salamiin kuninkaita», civis Ensio Elovaara Tegnerin »Fritiofin tarua». Samana keväänä vietettiin Linkomiesten luona myös juhlava unkarilainen ilta, jossa valtion stipendiaatti, filosofian tohtori Istvan Papp esitelmöi suomeksi Unkarin kansallisen nousun vaiheista. Civis Niilo Valonen esitti hänelle lukupiiriläisten kiitokset. Kevään viimeinen lukupiiri-ilta oli myös hie-man tavallisuudesta poikkeava. Anna-Liisa Tanner, Sirkka Reiniaho, Hilikka Lahti, Veikko Lehto, Matti Berggren, Heikki Vasama ja Jorma Huhtala esittivät Grillparzerin runodraaman »Meren ja lemmen aal-

Lukupiirin unkarilainen ilta 2. 4. 1936 inspektoriparin kolona Pohjoisranta 10:ssä. Inspektorin vieressä istuu esitelmöitsijä, nyk. Debrecenin yliopiston unkarin kielen professori István Papp.

lot», kun inspitär ensin oli kertonut tekijän elämän vaiheista ja johdatellut kuulijat aiheeseen. Mustan kirjan tuntematon selostaja kirjoittaa: »— Esityksen jälkeen inspis puhui kreikkalaiseen kirjallisuuteen syvästi eläytyneen henkilön tavoin kirjan herättämistä ajatuksista. Kun me myöhäisessä kevätyössä jätimme Pohjoisranta 10:n suojat viimeisen siellä vietetyn lukupiiri-illan jälkeen, emme mitenkään malttaneet kulkea heti kotiin. Matka suuntautui ensiksi Tähtitorninmäelle, missä meren aalloille laulettiin serenaadi, sitten Kaivopuiston kautta osakunnan neitosten oville, missä jokaisessa laulettiin lemмен aalloille . . .»

Lennokas on myös seuraava kuvaus: »Tänä syksynä sattui lukupiirille ulkonainen muutos, siirtyminen Pohjoisrannasta Pyhän Yrjänän suojelukseen eli Yrjönkatu 13:een. Lokakuun 8:ntena 1936 koonnuttiin siis ensi kertaa uuteen inspilään, jonne kodin hengetär torstai-illat ja meidät toivotti sydämellisesti tervetulleiksi.» Kuitenkin vasta kevätkaudella lukupiiri todella kotiutui uuteen taloon, sillä

Lukupiiri vapaaherra Emil Cedercreutzin vieraana 19. 11. 1936.

syksy oli pelkkää vierailujen sarjaa: professori ja rouva Tuulio, osakunnan kunniajäsen vapaaherra Emil Cedercreutz ja kunnia-inspektoripari Jooseppi ja Maila Mikkola kutsuivat osakuntalaiset luokseen. Tutustuminen kuvanveistäjä-paronin taiteelliseen kotiin, »jossa vaatekaapin ovissakin oli lasimaalauksia», ja hänen kirjallisiin harastuksiinsa — hän mm. esitti omia runojaan usealla eri kielellä — samoin illanvietto Laaksolan erikoislaatuaisessa ilmapiirissä olivat nuoremmille osakuntalaisille merkittäviä kokemuksia, joista oli hauska kertoa kotoväellekin. Maila Mikkola selosti Helsinki-aiheisen trilogiansa vastikään ilmestynyttä kolmatta osaa. Aidon tunnelman tavoittamiseksi »lukupiiriläiset saivat katsella läpi vihreänharmaan lasinpalan, joka oli löydetty yliopiston rakennustyömaalta, läpi lasin, josta sen ajan helsinkiläiset olivat ehkä ulos katselleet».

Suuri juhlailla oli järjestetty Kalevalan päivänä 1937, jolloin lukupiiri täytti 30 vuotta.

Linkomiesten kotiin saapui satakunta henkeä entisiä ja silloisia osakuntalaisia. Kunnia-inspektori Mikkola esitteli Puskinin tuotan-

toa ja merkitystä ja runoilija Kaarlo Sarkia, jonka »Unen kaivo» oli ilmestynyt edellisenä syksynä ja saavuttanut valtavan menestyksen, lausui omia runojaan. Sinä iltana — lausui illan isäntä, professori Linkomies — suuri satakuntalainen tiedemies löi kättä suurelle satakuntalaiselle runoilijalle. Muutakin ohjelmaa oli runsaasti. Puheita pitivät mm. inspitär rouva Linkomies, maisteri Aina Lähteenoja ja vapaaherra Emil Cedercreutz, civis Hillevi Sipi luki laatimansa 30-vuotiskatsauksen, maisteri O. Pertilä esitti pianonsoittoa ja civis Tauno Koskela lausui muutamia veljensä Unto Koskelan julkaisemattomia runoja. Lukupiirin perustaja Maila Mikkola ei ollut juhlassa mukana. Hänelle lähetettiin sähkötervehdys Unkariin. — Kevätkauden muut lukupiiri-illat omistettiin Blombergille, Földesille, Ovidiukselle ja Tatu Valkosen porilaismuistelmille, joita selosti kamreeri Hanna Rantanen, muiden tuotantoa maisteri Heikki Hosia, civis Anna-Liisa Aaltonen ja civis Pentti Aalto.

»Te olette jälleen saapuneet Alma Materin suojiin tiedon lähteille, virvoittavien vetten tykö ...» Lukupiiri tunsu syksyllä taas olevansa kotonaan. Inspitär Vera Linkomies oli valinnut kirjakseen Anatole Francen päiväkirja-romaanin »Sylvester Bonnardin rikos» ja »tutustuminen ranskalaiseen mestariin oli mielenkiintoinen. Myöskin kukkurainen kahvipöytä miellytti meitä suuresti», Jorma Huhtala tunnustaa rehellisesti — tästä alkaen Mustan kirjan selostajat merkitsevät nimensä näkyviin. Muutakin mielenkiintoista lukupiiri tarjosi jatkuvasti. Calderonin suomentaja maisteri Helvi Vasara vieraili Yrjönkatu 13:ssa ja johdatteli kuulijansa tämän klassikon tragediaan. Aito espanjatar, señorita Talavera, joka samana iltana oli saapunut rouva Tuulion opastamana tutustumaan lukupiiriin, »hurmasi kaikki etelämaisella viehkeydellään», tunnustaa puolestaan maisteri Erkki Mela. Tietysti señoritalle laulettiin Nortamon »Espanjatar olen sorja». — Joulukuun uusi tuttavuus oli satakuntalainen kirjailija Martti Santavuori, joka selosti pienoisoromaanikilpailussa palkittua romaaniaan »Sen täytyi kerran tulla». Civis Ensio Elovaara »lukupiirin ainoana ratsumiehenä kiitti ratsumestari Santavuorta» kaikkien puolesta.

Kevään huomattavin ilta oli helmikuun lukupiiri, jolloin inspittären joululahja, hopeatiuku, ensimmäisen kerran helisi ohjelman alkamisen merkiksi. Professori Linkomies esitteli suomentamansa Petronius Arbiterin »Trimalkion pidot», länsimaisen sivistyspiirin vanhimman meille säilyneen romaanin, joka »osoittaa, miten hitaasti ihmisen perusluonto on muuttunut ja saa meidät nauramaan inhimillisiä

heikkouksia, kuten omahyväisyyttä, turhamaista ylellisyydenhalua, pintapuolisilla ja väärinkäsitettyillä tiedoilla mahtailua». Teos ilmestyi painosta vasta v. 1945 — lukupiiri tutustui siihen siis jo 1938. Kiirastorstai-iltana, »jolloin kärsimys on niin lähellä meitä», syvennyttiin Uuno Kailaan kohtalon-tuntuiseen lyriikkaan civis Tauno Koskelan toimiessa esilukijana ja kevään muita selostajia olivat aina ahkeran inspittären lisäksi maisterit Kaija Oksanen ja Rauha Penttala.

Syksyllä 1938 lähestyvän maailmanpoliittisen myrskyn enteet olivat jo selvästi havaittavat. Ne vaikuttivat mielialoihin ja vapaa-ajan viettoonkin: ensimmäiseen lukupiiriin kokoontui vain 17 osakuntalaista — edellisinä vuosina säännöllisesti n. 30—40 — ja rouva Linkomies mainitsi tervetuliaispuheessaan jo pelänneensä, että »hopeatiu'un heleä ääni hukkuisi tulikirnujen kumeean jylinään». Näin ei vielä tapahtunut, kokonainen lukuvuosi oli vielä eheänä edessä, ja se tarjosi lukupiiriläisille monta mielenkiintoista iltaa. Mutta nouseva rajuilma enteili kuitenkin jo niin uhkaavana, että »opiskelijatkin vaistomaisesti hakeutuivat sellaisten harrastusten pariin, jotka välittömästi valmistivat heitä myrskyä vastaanottamaan. Arat runottaret säikkyivät lähestyvää aseitten kalsketta» — kuten Tapio Horila kuvailee ajankohdan tunnelmia. Lukupiirin osanottajaluvut pysyttelevät pieninä, professori Linkomies ei esiinny siellä yhtään kertaa — oireellinen ajan merkki sekín.

Viimeisen rauhan vuoden ohjelmassa edustivat klassikoita Friedrich Schiller, esittelijänä civis Helena Aaltonen, ja Cervantes, jonka Don Quijoten rouva Tyyni Tuulio teki eläväksi ja inhimilliseksi: »Lause lauseelta selostuksen jatkuessa hahmottui minulle jälleen tuon vaeltavan ritarin vaiheiden kudelma, jonka ensimmäiset säikeet olin omistanut jo kouluvuosinani saadessani käsiini uuden uutukaisen Cervantes-käännöksen. Tajusin lukupiirin selostajatarta kuunnellesani, kuinka paljon löytääkään hienostunut kirjallinen aisti ja rikas persoonallisuus taideteoksesta nautittavuutta», kirjoittaa Matti Kallio.

Syyskauden kohokohtia oli satakuntalaisen kirjailijan, sodassa kaatuneen Eino Hosian vierailu. »Tulipunaisten ratsastajain» tekijä — »kun inspitär ensin oli kiinnittänyt tulipunaisen neilikan kirjoittajan rintaan ja lausunut hänet tervetulleeksi» — kertoi työstään, suhteestaan kotiseutuun ja luki otteita eri teoksistaan. »Ilta oli suurenmoinen. Vanha, tumma, hehkuva, loistava romantiikka tulvahti taas lukupiiriinkin uutena ja voimakkaana . . .» Sirkka Reiniaho kirjoittaa

Mustaan kirjaan. Toinenkin satakuntalainen kirjailija nähtiin Yrjönkatu 13:ssa pari viikkoa myöhemmin. Silloin Lempi Ahla kuvaili Fransiskus Assisilaisen elämänvaiheita ja luki tuoreista oikovedokista näytteitä uudesta kirjastaan »Jumalan pieni köyhä». Lukupiiri oli viimeinen ennen joulua, joten se sai vieraakseen »pienen harmaamekkoisen punamyssyisen joulutontun, joka esitti sieviä joululauluja ja vauhdikkaan sadun».

Vilkasta keskustelua herättänyt uutuus, nuoren tanskalaisen kulttuurikriitikon Arne Sörensenin »Nykyajan ihminen» esiteltiin helmikuussa 1939. Maisteri Eino Nikkilän »ydinkohtiin keskittynyt esitys antoi lukupiirille selvän käsityksen siitä, mitä tämä henkevä ja kirpeä tanskalainen, jota on verrattu itse Kierkegaardiin, on tahtonut kirjassaan julistaa: ilman Jumalaa ihmisestä tuli animaallinen olento. Animaalisuus on sekä miehistä että naisellista. Miehisenä se ilmenee esim. sodan ja sankariuden ihailuna, nykyisissä kansanliikkeissä ja urheilussa, naisellisena taas ruumiinpalvonnassa. Exponentteina näille tyypeille voidaan pitää Hitleriä ja Greta Garboa».

Muut kevätkauden kirjat olivat maisteri Esteri Paalasen selostama norjalaisen Scottin »Det Gyllene Evangelien» ja Estaunien »Labyrintti», jota civis Matti Kallio referoi. Heikki Jokela kirjoitti Mustaan kirjaan: »Illan viihtyisyyteen vaikutti suurelta osaltaan isäntäväen tunnettu vieraanvaraisuus ja civis Anna-Maija Sipin pianonsoitto.»

Ne olivat lukupiiriläisten kiitokset viidestä rauhan vuodesta.

Syksyllä 1939 osakunnan toiminta vielä alkoi tavalliseen tapaan. Mutta jo lokakuun 9. päivänä laulettiin Helsingin rautatieasemalla »Jumala ompe linnamme» — J. K. Paasikivi lähti Moskovaan.

Saman päivän iltana Edwin Linkomies puhui satakuntalaisille ylioppilaille: »Lausun teidät tervetulleiksi siinä uskossa, että te rauhan ja sodan aikana teette velvollisuutenne.»

Ja niin tapahtui.

Lukupiiri kokoontui seuraavan kerran 1940, lokakuun 17. päivänä.

»Ilta aloitettiin laulamalla 'Sä Satakunta armahin'. Sen jälkeen inspitär puhui osakunnan soturivainajien muistolle ja sytytti kaksi kynttilää palamaan heidän muistokseen . . .»

Talvimyrsky oli käynyt yli maan, myrsky uhkasi vieläkin. Mutta liekki ei saanut sammua.

Välirauhan aikana lukupiiri kokoontui lähes säännöllisesti, kaikkiaan kuusi kertaa. Jo mainittuna lokakuun iltana, jolloin musiikista huolehtivat Hilikka Aarnisalo, Eila Korkeakoski ja Anna-Maija Sipi,

keskusteltiin osakunnalle hankittavasta kummilapsesta, joksi sitten valittiin porilainen sotaorpo Rauni Juhani Väre. Kirjanselostajana esiintyi maisteri Hillevi Hakkarainen aiheenaan Bromfieldin »Sateet tulivat». Marraskuussa maisteri Aina Lähteenoja, väsymätön satakuntalainen, esitteli saksalaisen vapausrunoilijan Theodor Körnerin lyriikkaa, ja pari viikkoa myöhemmin lukupiiri vieraili jälleen kerran Laaksolässa. Kunniainspitär Maila Mikkola toi tuoreita terveisiä Keski-Euroopasta ja kirjailija, majuri Martti Santavuori selosti juuri painoon menevää teostaan »Miesten taistelu». Talvisota oli läsnä muullakin tavalla: talon emäntä luki — hänkin korrehtuuriliuskoilta — V. A. Koskenniemen uusia runoja, jotka jonkin päivän kuluttua ilmestyivät kokoelmana »Latuja lumessa». Civis Erkki Sysimetsä soitti selloa ja vt. kuraattori puhui kunniainspehtori Mikkolalle ojentaen hänelle osakunnan viimeisimmät julkaisut.

Seuraavassa lukupiiri-illassa syvennyttiin Franz Werfelin ekspresionistiseen romaaniin »Kuulkaa Herran ääntä». Mukana oli tavallista pienempi joukko osakuntalaisia. Tämä seikka luultavasti johdatti inspittären arvelemaan, Musta kirja kertoo, että »lukupiiri ehkä on elänyt samanlaisena liian kauan: ehkä olisi joku muutos tarpeen. Mutta uskomme» — rientää selostaja Pentti Halla-Seppälä vakuuttamaan — »että harrastuksen laimeus johtuu vain sodan jälkeisestä väsymyksestä, mikä on tuntunut kaikkialla muuallakin. Opiskeluaikanamme meillä on vain harvoin tilaisuus vierailla satakuntalaisissa kodeissa. Käynti pääkaupunkilaisessa kulttuurikodissa, nimenomaan sellaisessa, jossa satakuntalaisuus parhaimmissa muodoissaan esiintyy, jättää meihin vaikutuksia, jotka tuntuvat pitkälle elämässämme».

Viimeinen lukupiiri ennen uuden myrskyn puhkeamista kokoontui enteellisenä iltana: oli Moskovan rauhan vuosipäivä 13. 3. 1941.

Selostajaksi lupautunut inspehtori on myöhässä. Hän puhuu radiossa Suomen kansalle.

Häntä odoteltaessa civis Timo Koivu kertoo hetkestä, jolloin Suomen lippu laskettiin Viipurin linnan tornista tasan vuotta aikaisemmin.

Inspehtori viipyy vielä. Lauletaan »Karjalaisten laulu». Sen sävelten kaikuessa professori Edwin Linkomies vihdoinkin saapuu. Hän tervehtii vieraitaan lyhyellä puheella palauttaen mieleen päivän merkityksen. Ja sitten hänen kädessään on kirja. Se on »viimeisen ruotsalaisen», edellisenä vuonna kuolleen Werner von Heidenstamin »Karo-liinit».

»— Sotamies Pentti Geting oli saanut kasakanpiikin rintansa läpi ja toverit laskivat hänet risukasalle vesakkoon, jossa pastori Rabenius antoi hänelle ehdoollista. Oltiin jääkentillä Wesperikin muurien edustalla, ja vinkuva pohjatuuli lennätti kuivia lehtiä pensaista.

— Herra olkoon sinun kanssasi! kuiskasi Rabenius isällisesti ja hiljaa. Oletko valmis lähtemään täältä hyvän päivätyön jälkeen?

Pentti Geting makasi liikkumattomana ja hänen kasvoillaan viivähti miettimisen varjo — — ja hän kuiskasi:

— Herra, auta minua tekemään tämäkin valmiiksi!

— ja hänen viimeinen tahtonsa on, että otatte hänet musketeilenne ja kannatte hänet vanhalle paikalleen riviin.»

Kirja suljetaan.

Linkomiesten lukupiiri on päättynyt.

Metsästyksestä Satakunnassa 1500- ja 1600-luvuilla

Tunnettua on, kuinka keskiajalla Satakunnan rintapitäjien kantalaloilla oli nautittavanaan määrätty eräkappaleensa maakunnan luoteisilla ja pohjoisilla riistamailla ja kalavesillä. Kustaa Vaasan aikana 1500-luvun puolivälissä nämä usein peninkulmien päässä sijaitsevat kauko-omistukset peruutettiin kruunulle, ja seuraavien vuosikymmenien kuluessa ne verraten nopeassa tahdissa asutettiin. Tämä valtion uudisasutus syrjäseuduilla oli eräs, joskaan ei ainoa syy eräelinkeinojen riutumiseen tämän ajan Satakunnassa. Ilmiö oli pohjimmaltaan taloudellinen ja koski siten koko Ruotsi—Suomen valtakuntaa: maanviljelys ja sen sivuelinkeinot (sekä vuorityö Ruotsissa) kannattivat asutukseltaan tihentyvillä rintaseuduilla jo paremmin kuin pyyntitoiminta, joka vähitellen siirtyi pohjoisten väestököyhien alueiden erikoisuudeksi. Pyyntielinkeinojen suhteellinen merkitys talouselämässä laski samanaikaisesti, vaikka ne määrällisesti olisivat jatkuneet miltei entisellään. Heckscher toteaa, että v. 1559 koko valtakunnan turkisvienti oli 22,3 % Ruotsi-Suomen kokonaisviennistä, v. 1590 vielä 17,5 %, mutta v. 1640 enää 2,3 % kokonaisviennistä.¹ Samantapaisia lukuja saadaan Suomen osalta. V. 1558 turkikset ja nahat muodostivat Suomen viennistä kalastustuotteiden (51 000 mk) jälkeen toiseksi suurimman ryhmän (48 000 mk, josta turkisten osuus n. 12 000 mk).² Sensijaan v. 1642 tervalla oli ehdoton joht asema viennissä. Koko noin 266600 hopeatalarin viennistä tervaa ja pikeä oli 144 000 hopeatalarin arvosta ja turkikset olivat tilastossa vasta kahdeksannella sijalla (n. 2600 hopeatalaria eli noin 1 % viennistä).³

1. Heckscher, Sveriges ekonomiska historia I: 1, Bilaga V s. 20.

2. Grotenfelt, Suomen kaupasta ja kaupungeista ensimmäisten Vaasakuninkaitten aikoina s. 149 — 150.

3. Boethius & Heckscher, Svensk handelsstatistik 1637 — 1737 s. 67 — Hyvä yhteenveto Suomen turkiskaupasta — jossa otetaan myös huomioon, että Viipurin kautta kulki paljon Venäjältä hankittua turkista — on Riitta Pylkkänen, Renessanssin puku Suomessa 1550 — 1620 s. 100 — 103.

Satakunnassakin kehitys kulki tätä erätaloudesta luopumista kohti, mutta ei silti käden käänteessä. Suurten metsien ulottuessa useimmissa tapauksissa kantakyltien reunaan asti säilytti kotoa käsin harjoitettu metsästyksensä pitkänsä asemansa sivuelinkeinona. Nuorten miesten mainiona vapaa-ajan vietteenä sellaisina vuodenaikoina, jolloin maataloustöissä ei ollut kiireitä, se yhdisti hyödyn ja huvin. Vaikka erämaat oli oikeudellisessa mielessä kadotettu valtiolle, jatkettiin melko pitkään esim. kalastusta sellaisilla eräajoilla, joilla ei vielä ollut vakinaista asukasta. Vouti kantoa siitä veron, milloin sai asiasta kuulla tai milloin ehti, mutta ei suinkaan vakinaisesti. Tällä tavalla säilyi kantakylillä joissakin tapauksissa nautintaoikeuksia entisiin erämaaomistuksiinsa 1600-luvulle asti. Tähän maantieteelliseen puoleen — toisin sanoen missä päin eri pitäjien eräpalstat tai niiden perintönä olevat nautintaoikeudet sijaitsivat — emme tässä yhteydessä voi syventyä. Tällä kertaa tarkastelemme Satakunnan eränkävintä uuden ajan ensi vuosisatoina itse pyynnin ja sen organisoinnin kannalta.

1. Turkispyyntiä 1500-luvulla kruunun hankintaluetteloiden valossa

Tarkimmat tiedot Satakunnan eränkävinnin tuloksista 1500-luvulla saamme kruunun asiakirjoista. Kustaa Vaasa velvoitti nimittäin noin v. 1557 alkaen voutejaan ostamaan kansalta parhaat turkikset kruunun tarpeisiin.⁴ Talonpoikien oli sakon uhalla tarjottava turkinahkoja ensin voutille, ennenkuin veivät ne kaupunkiin. Toisaalta seuraaviin luetteloihin sisältyy joku määrä muullakin tavalla valtiolle joutuneita nahkoja. Vouti saattoi lahjoittaa kuninkaalleen jonkin erityisen komean turkinahan (Ylä-Satakunta 1560, 1561), talonpoika maksaa vakinaisia tai ylimääräisiä verojaan turkiksilla muiden parseleiden asemesta, tai hirvenpyyntikiellon rikkojat joutua maksamaan sakkoja hirventaljoja kruunulle (Ylä-Satakunta 1561, 1567, 1568; Ala-Satakunta 1570, 1573; vrt. s. 49-50). Nämä olivat kuitenkin poikkeuksia ostomenettelyn rinnalla, ja kun hankkimistavasta huolimatta kaikki tavara lopulta joutui kuninkaan turkiskamariini, esitämme numerot yhteisinä asetelminä voutikunnittain. Tällainen

4. Juhana-herttuan diaari 16. 11. 1556. Ajankohta käy ilmi myös sakko-
tuomioiden alkamisesta v. 1557.

Turkishankinnat valtiolle

Ala-Satakunta

Vuosi	Karhu	Susi	Ilves	Näätä	Haapanäätä	Ristikettu	Musta- ja palokettu	Punakettu	Saukko	Ahma	Hirvi	Hirvenvasa	Kärppä	Sopuli	Sekanahat	Huomautuksia	Lähde VA
1560			24	6		6											2098: 17
1561			9								3						2114: 28, 29v
1562											29						2134: 31, 36v
1563			1	8				11			9						2145: 19
1564								26			11						2156: 58v
1565			2					7									2167: 42
1566	2		2					2									2181: 50
1567			2					7									2192: 31
1568		1	6					10			13	15					2205: 17
1569			5	6		3		14			3	13					2214: 17
1570	5		4			7		26			54	65					2226: 17, 19v
1571	2										21	7					2237: 18
1572												37					2248: 45v
1573	3		2	10		8	1	22	14		2	28					2257: 22v
1574	2	1	4	2	4	2		20	21				15		59		2270: 22
1575			5		16	12	1	59	18			4	18	1			2277: 29v
1576	3	1	1	13		1		32	9					1	360	¹	2287: 16
1577	5		7	30		4	10	72	20	2		19	30				2296: 23v
1578	3	2	6		19	7	2	35	12	2			20			²	2304: 39v

1. Lisäksi 'Monnshior' 6 kpl, ilm. nykyinen »mänk» = vesikko

2. Lisäksi yksi »susi-ilves», yksi musta ahma ja 20 punakettua. Sekanahkojen (grävärk, samfong) osalta on kiihtelykset (timber) muunnettu kappaleluvuiksi ä 40 kpl.

Turkishankinnat valtiolle

Ylä-Satakunta

Vuosi	Karhu	Susi	Ilves	Näää	Haapanäätä	Ristikettu	Musta- ja palokettu	Punakettu	Saukko	Ahma	Hirvi	Hirvenvasa	Kärppä	Sekanahat	Huomautuksia	Lähde VA
1560			3			3		5						120		
1561		4	36			2		23	7	6	18			960		2107: 87, 87v
1562	1	2	4	21				22	5	2	29					2134: 51v
																2135: 14
1563	1	2		50				15	3	4	10	7		1400		2152: 22
1564				14				30						40		2161: 46
1565			3	9				50				156				2175: 49
1566			2	20							10	14				2187: 57
1567	2		1	20				4	4		175	95				2199: 25v
1568	3		1	18				20	4		67	58				2209: 20
1569	2		1	20				10	2		8					2220: 27v
1570		3	2	5	15			32	7							2231: 26
1571	5		2	10		4		31	2		52		6	360	1	133: 5v
											25					2240: 26v
1572															2	2251: 55
1573	3		10	20												2265: 21
1574			5			2	1	13			23	15				2271: 20v
1575			7		40	1		28	7							2282: 18v
1576											9					2292: 37v
1577	2	4	14		111	5	5	82	14	4						2301: 27v
1578	3	2	6	62			4	50	11					400		2310: 27

1. Lumikkoja 7; karhuista 1 musta ja 4 »melko mustia».

2. Ei tavata turkisostoja.

Sekanahkojen osalta kiihtelykset (ä 40 kpl) muunnettu kappaleluvuiksi.

Erämiehen perusase oli teräskaarinen jalkajousi, tämä Ulvilasta vuodelta 1700. Jousen varsi on koristeltu luulevyin, joiden kirjailuiden joukossa vuosiluku on. Vieressä nahkainen nuolikotelo eli viini Parkanosta sekä kaksi sulitettua vasamaa, toinen Rovaniemeltä, toinen Ristijärveltä. Vasamat ovat tylppäkärkisiä, jotteivät ne vioittaisi oravan turkkia. Kansallismuseon koelmat.

oli Satakunnan osuus siitä turkisloistosta, joka Ruotsin renessanssi-hovissa herätti ulkomaalaistenkin ihailua.

Luetteloista, joita haluttaessa voisi jatkaa seuraavien vuosien osilta näemme kuinka (puna)kettu, näätä ja saukko ovat selvästi yleisimmät kookkaimmista turkiseläimistä. Myös ahma, ilves tai susi jäi verrattain usein metsämiehen saaliiksi. Kuten kaikissa eräkulttuureissa oltiin hyvin tarkkoja erottamaan harvinaisia turkislajeja toisistaan.⁵ Vaalea haapanäättä erotettiin tummemmasta tavallisesta näädestä ja ilvekset jaettiin susi- ja kissailveksiin. Harvinaiset kettulajit, kuten mustakettu, ristikettu, ja »palokettu» (brandräff) olivat korkeassa kurssissa. Oravaa myytiin halpana harmaanahkana niputettuna neljänkymmenen kappaleen kiihtelyksiin, kun taas valkeanahka, kärppä, lumikko ja tunturisopuli (fiällracka) oli kappaleittain myytävää arvo-

5. Turkisten arvioinnista ja turkismuodista erinomainen esitys **PYLKKÄNEN** mt.s. 88-98.

turkista. Kaikista turkiseläimistä tuotti kaatajalleen eniten arvonantoa karhu, joiden taljoja melko säännöllisesti esiintyy luetteloissamme.

Turkisostojen tehostuminen, joka erityisesti Ala-Satakunnan osalta pistää silmään edellisissä asetelmissa, näyttää johtuvan hallinnollisista syistä. Rakentajakuninkaana tunnettu Juhana III ryhtyi heti valtaistuimelle noustuaan tarmokkaasti hoitamaan myös turkiskamariaan. Hän lähetti 15. 1. 1569 kaikille Suomen, Norlannin ja Taalainmaan voudeille käskyn ostaa »hyvinsäilyneet ilveksennahat ja hyvät näädat, sitäpaitsi kauniit mustat- ja ristiketut» itselleen.⁶ Pari viikkoa myöhemmin 6.2.1569 hän kirjoitti suoraan Ala-Satakunnan voudille Hannu Birgerinpojalle valittaen turkiskamarinsa olevan aivan tyhjä villieläinten nahoista ja turkiksista. Siksi hän käski käyttää kaikki Porin kaupungin sen vuoden kruununverot hyvin mustien kettujen ostamiseen.⁷ Kiirehtimiskirjeet voudille seurasivat sitten turkisostoasioissa toisiaan jopa useasti saman vuoden aikana.⁸ Niinpä tuloksetkin turkishankinnassa olivat selvästi nähtävissä ja kuninkaan turkisomaisuus — jota tarvittaessa käytettiin lahjoiksi lähettiläille ja korkeille herroille — oli suurempi kuin hänen kanssaan tässäkin asiassa kilpailevien aatelismiesten.⁹

Muutamit turkisluettelot sallivat pitäjittäisen jopa henkilön tarkkuuteen päätyvän erittelyn turkisten pyytäjistä. Varsin komea on esim. vuoden 1559 luettelo Ylä-Satakunnasta, jota Seppo Suvanto on analysoinut. Kaikkiaan 90 nimeltä mainitulta metsämieheltä on kruunulle hankittu 38 ¹/₂ näädännahkaa, 17 punaketun nahkaa, 67 kiihtelystä (ä 40 kpl) oravannahkoja, 5 saukon, 2 ahman ja 2 suden nahkaa. Eränkävijöissä oli kyllä monia syrjäseutujen miehiä, mm. Juupajoelta 15 ja Kuorevedeltä 13 miestä, mutta kantapitäjätkin olivat vielä hyvin edustettuna: Kangasalan seurakunnasta oli 19, Messukylän 8 ja Lempäälän 9 erämiestä.¹⁰ Vuodelta 1571 on tallessa seuraava — voudintileistä täysin erillinen — ostosluettelo (VA 134-135).

6. VA, Registratuurajäljennökset 1568-1573 fol. 43.

7. VA, Registratuurajäljennökset 1568-1573 fol. 50.

8. VA, Registratuurajäljennökset 24.2.1569 fol. 56; 21.1.1570 fol. 58; 29. 12. 1570 fol. 93; 20. 11. 1571 fol. 260 v; 16. 11. 1572 fol. 361; 13. 12. 1572 fol. 364; 17. 11. 1574 fol. 467, kaikki Tilläggsband I, 1568-1573.

9. PYLKKÄNEN, mt.s. 99 — 100.

10. SEPPO SUVANTO, Katsaus Hämeen — Satakunnan vaiheisiin 1550 — 1700. Hämeen historia II: 2 s. 531 — 532.

Ylä-Satakunta	Kettu	Näätä	Saukko	Hirvi	Karhu	Iives	Ahma	Kärppä	Lumikko	Harmaanahat yms.	Sekanahat yms.	Huom.
Tyrvää	5										27	
Karkku	3	2	1							13		
Ruovesi	3	1		1	1							
Kyrö	8	2	1	1				1			152	
Kangasala	7	1			2	2					126	
Pirkkala	5			1	1							
Vesilahti	1											
Ala-Satakunta												
Ulvila	18	7				2	1	1		203		*
Kokemäki	14	3							1			
Huittinen	5		2					1	2	39		
Loimaa	8									25		
Eura	2									16		
Eurajoki										7		
Pori: lahjat	10	11	2			4				127		
ostot	17	6	4									
Rauma: lahjat	10	5				1						
ostot	21	8	1			1						
Yhteensä	137	46	11	3	4	10	1	3	3	433	305	

* Yksi »meinick» = vesikko.

Kun turkis- ja nahkatavaroiden salakaupasta tunnetaan lukuisia esimerkkejä vajavaisissa lähteissämme, voimme varmuudella päätellä edellä mainittujen turkisluelteloiden osoittavan pikemmin saaliin pienintä kuin suurinta määrää. Salakauppa johtui tietenkin siitä, että arveltiin porvareiden maksavan turkiksista paremmin kuin voutien. Kaupansuuntaus antaa vihjeitä ajan muustakin talouselämästä. Ylä-Satakunnan turkiskauppa suuntautui selvästi Turkuun. Kyrön käräjillä todettiin, että Olavi Innanpoika (Hämeenkyrön Mahnalasta?) oli v. 1560 vienyt ilveksennahan Turkuun ja Pekka Päivä Ruokojärveltä (nyk. Kankaanpäästä) samoin joitakin hirvannahkoja v. 1566. Pekka Juhananpoika Ikaalisten Kilvakkalasta oli myös

Oravannahkoja eli harmaaturkista hankittiin myös passiivisin pyyntikeinoin. Aidalle tehty oravanloukas Punkalaitumella. Valok. Niilo Valonen 1930-luvulla.

myynyt neljä hirvennahkaa Turun porvari Olavi Tavastille seuraavana vuonna. Olavi Härmältä Hämeenkyrön Herttualasta ostettiin 8 hirventaljaa johonkin kaupunkiin v. 1564.¹¹ Pirkkalasta vietiin 1560 näädännahka ja kaksi kiihtelystä sekanahkoja Matti Kohmalle Turkuun. Vuonna 1559 oli eräs pirkkalainen kuljettanut parhaat nahkansa kaupunkiin jättäen surkeimmat vuodille myytäväksi.¹² V. 1561 Martti Mylläri Pirkkalasta sai suurimman sakon, koska oli vienyt »koko joukon turkistavaraa Turkuun ja myynyt vastoin Hänen Ruhtinaallisen Armonsa (siis Juhana-herttuan) kieltoa.»¹³ Ruovedeltä ostettiin näätiä Turkuun v. 1573.¹⁴ Lempäälästä oli viety nahkoja pääkaupunkiin v. 1560 ja Vesilahdelta mustan ketun nahka v. 1557.¹⁵

11. Kyrön käräjät 12.3.1560 VA 2122:18, 17.3.1564, VA 2166: 12v, 2. 1. 1566, VA 2191: 4, 8. 6. 1567, VA 2204: 40.

12. Pirkkalan käräjät 14. 3. 1560, VA 2112: 20, ja 14. 7. 1559, VA 2091: 16.

13. Pirkkalan käräjät 22. 3. 1561, VA 2132: 19v.

14. Ruoveden käräjät sine dato 1573, VA 2265: 15v.

15. Lempäälän käräjät 4. 3. 1560, VA 2112: 11 ja Vesilahden käräjät 8. 4. 1557, VA 2037: 21v.

V. 1561 sakotettiin Heikki Tiirista Lempäälästä, jolloin hänen sanotaan myyneen kaupunkiin mm. mustia kettuja.¹⁶ Silloisessa *Karhussa* saatiin mm. Heikki Tuisku ja Pekka Pispä Kallionkylästä (nyk. Mouhijärveltä) kiinni samoista asioista — hirvennahkojen myynnistä Turun porvareille v. 1567¹⁷. *Tyrvääläisistä* erämiehistä »paloi» Rudasjärven Frans (nyk. Urjalan rajalta) myytyään ilveksennahan Turussa v. 1558.¹⁸

Eurajokelainen Mikko Matinpoika Huhdankylästä myi ilveksensä Rauman porvareille, vaikka vouti oli siitä tarjonnut 6 mk rahaa.¹⁹ Raumalle päätyivät arvattavasti myös Euran Sorkkisten kylässä kaadettujen hirvien nahat.²⁰ Rauman porvari Olavi Pytty onnistui ostamaan hirvennahan Ikaalisten Röyhiön kylästä olevalta mieheltä.²¹ *Kokemäellä* rangaistiin v. 1580 Jaakko Juhananpoikaa Pirkkinäisistä turkisten salaamisesta ja pois antamisesta.²²

Porin porvarit kilpailivat taas oman kaupunkinsa ympäristöstä tulevista turkiksista, joskus jopa tarjoamalla ylihintoja.²³ Myös kaupamatkoillaan Pohjanlahden pohjoisosiin esim. Tornioon he ostivat mielellään turkiksia.²⁴

2. Kruununmetsästäjät

Kuninkaalla oli Kustaa Vaasan ajoista lähtien palveluksessaan hovin turkishankintaa varten sekä Ruotsista²⁵ että Suomesta useita ns. kruununmetsästäjiä. Näistä aluksi kymmenkunta asui Satakunnassa, Kyrön ja Ruoveden suurpitäjissä — nykyisissä Kaanpään, Jämijärven, Ikaalisten ja Kihniön sekä Kurun, Virtain, Ähtärin ja Soinin kunnissa. Tämä jos mikään osoittaa, että näiltä seuduilta vielä 1600-luvun alussa saatiin kylliksi turkiksia, jotta täl-

16. Lempäälän käräjät 12. 3. 1561, VA 2132: 12v.

17. Karkun käräjät 9. 3. 1567, VA 2204: 36 ja 6. 6. 1567, VA 2204: 39.

18. Tyrvään käräjät 7. 5. 1558, VA 2064: 42.

19. Eurajoen käräjät 22. 11. 1564, VA 2174: 6.

20. Euran käräjät 17. 11. 1568, VA 2208: 5.

21. Kyrön käräjät 8. 6. 1567, VA 2204: 39v-40.

22. Kokemäen käräjät 22. 3. 1580, VA 2326: 2.

23. Kaksi ilvestä Porin mlk. Preiviikistä v. 1594, VA 2425: 69v; edelleen Porin raastupa 2. 1. 1572, VA 2250: 86.

24. Porin raastupa 31. 3. 1571, VA 2239: 152.

25. STECKZËN, BIRGER, Birkarlar och lappar (1964) s. 179-180, 331.

lainen toiminta kannatti. Kruununmetsästäjät olivat tavallisia talonpoikia, joille annettiin heidän talonsa vapaaksi kruununveroista ja sotaväenotosta sitä vastaan, että he pyydystivät vuosittain kaksi ilvestä tai niiden arvosta muita turkiksia kuninkaan turkiskamarille. Heidän velvollisuutensa oli itse joka vuosi viedä saaliinsa tai turkistoksensa Tukholmaan, jonne he matkustivat virkamiesten tapaan kruunun vapaakyydillä. Heille keskitettiin myös aikaisemmin voutien huolena ollut turkisten ostaminen kruunun tarpeisiin. — Koko järjestelmä lopetettiin kruununmetsästäjien palvelukseen pesiytneiden sotilaskarkureiden vuoksi 30-vuotisen sodan aikana v. 1635, vaikka sillä olikin pieni jälkikukoistus 1650-luvulla. Kun asiasta on kirjoitettu sekä Ylä-Satakunnan²⁶ että Etelä-Pohjanmaan²⁷ osalta, emme tässä enää ryhdy sen laajaan esittelyyn. Muutama myöhemmin tavattu lisätieto ennen julkaistuun — erityisesti Kyrön osalta — lienee kuitenkin paikallaan.

Varhaisimpana kautena on eräs kruununmetsästäjä ollut kotoisin myös Karkun suurpitäjästä. Klemetti Martinpoika Mouhijärven Uot-solasta on nimittäin 1580-luvulla hankkinut itselleen »kruununkytän» oikeudet. Kun hän ei täyttänytkaan viran velvoituksia, hän ilmeisesti menetti sen eräänlaisilla oikaisukäräjillä Karkussa v. 1600.²⁸

Kyrön suurpitäjässä saivat ensimmäiset kruununmetsästäjät Sipi Henrikinpoika ja Erkki Matinpoka Ruokojärveltä — eli nyk. K a n k a a n p ä ä s t ä — valtakirjansa v. 1614.²⁹ Pari vuotta myöhemmin heidän nämä oikeutensa uudelleen vahvistettiin ja kolmanneksi kruununkytäksi otettiin Tuomas Laurinpoika J ä m i j ä r v e l t ä .³⁰ Hän osoittautui olevan Jämijärven etelärannalla sijaitsevan Soinin talon isäntä, joka oli tässä toimessa ainakin vielä v. 1629.

Kankaanpään miehistä Sipi Henrikinpoika toimi virassaan vielä v. 1630. Naapurissa isännöys ja siihen liittyvä metsästäjäntoimi näyttää sen sijaan vaihtaneen usein omistajaa. V. 1622—1629 sitä hoiti Matti Pietarinpoika ja 1630 Yrjänä Matinpoka; olipa välillä 1625 Arvi Pietarinpoika hallituksen metsämiehenä.³¹

26. Voionmaa, Hämiläinen eräkausi s. 251—253; Jokipii, Vanhan Ruoveden historia I s. 275—280.

27. Luukko, Etelä-Pohjanmaan historia III s. 198—201.

28. Karkun käräjät 16. 1. 1600, VA 222¹: 103v.

29. VA Registratuurajäljennökset, Turku 23. 4. 1614, fol. 404.

30. VA Registratuurajäljennökset, Turku 16. 4. 1616, fol. 319.

31. Suomen Asutuksen Yleisluettelo.

Vasemmalla karhukeihään kärki
 Pirttikylästä, keskellä karhukeihään kärki
 Luvialta ja oikealla Porin mlk:n
 Kokemäensaaresta.
 Satakunnan Museo, Pori.

V. 1625 lueteltiin Kyrön käräjillä jo yhdeksän kruununmetsästäjän nimet. Jotkut heistä olivat ottaneet kyyditysoikeutensa nojalla Ikaalisten Viljalan Erkki Olavinpojan hevosen kyytiin ja ratsastaneet sen kuoliaaksi. Kun heidän yhteishenkensä oli niin hyvä, ettei kukaan heistä halunnut asiasta toveriaan syyttää, tuomittiin »Hänen Kuninkaallisen Majesteettinsa riistanampujat Kyrössä» Sipi Henrikinpoika (Kankaanpäästä vrt. ed.), Yrjänä Matinpoka (Kankaanpäästä, nn 1: 155), Tuomas Laurinpoika (Jämijärveltä, vrt. ed.) Erkki Matinpoka (Kankaanpäästä, vrt. ed.) sekä kotikylältään tuntemattomat Henrik Laurinpoika, Perttu Paavalinpoika, Antti Mikonpoika, Jaakko Erkinpoika ja Pietari Niilonpoika yhdessä korvaamaan mainittu hevonen.³² Kotikyliltään tuntemattomiksi jääneet viisi kyröläistä nimetään uudelleen virkavahvistuksessa, jonka he yhdessä parin Kurun Aureen miehen kanssa saivat tuotuaan nahkoja Tukholman turkiskamariin keväällä 1626,³³ joten heidänkään kohdallaan ei voi olla satunnaisesta maininnasta kysymys.

Vuosikymmenen lopulla toimivat Kyrön alueella kruununmetsästäjinä edellämainittujen lisäksi K i h n i ö n Laurikaisen Reko Pietarinpoika ja Kovasen Rasmus Pystynen, sekä tämän seuraajana Paa-
 vali Rasmuksenpoika, I k a a l i s t e n puolella metsästäivät hallitsi-

32. Kyrön käräjät 28. 3. 1625, nn 1: 98v.

33. VA Registratuurajäljennökset 27. 5. 1626, fol. 82-83; Kuusi kahdeksasta on 'kyröläisiä'.

jan laskuun Juhtimäen Liitiän Pietari Niilonpoika, Kestilän Matti Pietarinpoika ja Nisulan Eskil Niilonpoika sekä Helteen kylän samanimisen talon Lauri Heikinpoika (v. 1622 asti), ja hänen poikansa Eskil Laurinpoika, sekä vihdoin Sipsiön Sepän isäntä Mikko Olavinpoika.³⁴

Kun Ruoveden hallintopitäjän puolella v. 1620 mainitaan jo 10 »kruununkyttää», näyttää Satakunnan metsästäjävirkakunnan luku — vaikka vaihtelua siinä tapahtui vuodesta toiseen eräiden luopuessa ja toisten tullessa tilalle — suurimmillaan ollessaan 1620-luvun lopulla selvästi ylittäneen parinkymmenen talon määrän. — Ison reduktion (v. 1680) toimeenpanon yhteydessä kruununmetsästäjien virat Satakunnastakin lopullisesti ja peruuttamattomasti lopetettiin. Valtiotaloudellinen reformi osui arvatenkin yksiin muodin vaihdoksen ja alueen suurriistan jo alkavan vähenemisen kanssa, jotka ennen pitkää, vaikka hitaammin, olisivat vieneet samaan lopputulokseen.

3. Petojen hävittäminen pitäjäyhteisön huolena

Petojen aiheuttamat tuhot

Metsänpedot muodostivat vielä kuvattavana aikana todellisen vaaran metsälaitumilla liikkuvalla karjalla, jopa joskus ihmiselle. Pahimpana petona pidettiin karhua. Niinpä karhu kaatoi v. 1581 Peipohjan talosta Kokemäellä kaksi vetohärkää.³⁵ Kuningatar Gunnillan lampuodilta Luvian seuduilla v. 1597 mesikämmen raateli härän, mullikan, hiehon ja mullivasikan.³⁶ Ylä-Satakunnan voudilta karhu repi kaksi tammaa vuonna 1582.³⁷ Vuoden 1588 kohdalla on Ruoveden Haapasalmen uudisasukkaan kohdalla karjasarakkeessa lakoninen maininta: »karhu söi».³⁸ Seuraavan vuosisadan tuomiokirjoissa on vielä enemmän esimerkkejä. Mikko Pentinpoika Loimaan Kuninkaisten kylästä menetti v. 1639 karhun raatelemina kaksi

34. Suomen Asutuksen Yleisluettelo.

35. VA 2333: 54.

36. VA 207: 33v.

37. VA 2345: 31.

38. VA 2395: 46.

nuorta härkää, viisi lehmää ja kaksi hiehoa.³⁹ Karhu repi hevosen Pirkkalassa v. 1665.⁴⁰ Lempäälässä karhu kaatoi v. 1624 lehmän⁴¹ sekä v. 1679 kaksi lehmää ja Maisenrannan Heikki Sipinpojan kaikki lampaat.⁴² Suodenniemellä söi karhu tamman v. 1628⁴³. Tyrväässä menetettiin samana vuonna lehmä karhun kynsiin⁴⁴ ja Ikaalisten Sipsiössä v. 1681 kaksi lehmää.⁴⁵ Hämeenkyrössä joutui v. 1628 kolme lehmää ja kaksi hiehoa karhun kitaan.⁴⁶ V. 1625 karhu tappoi hevosen Köyliön Kepolassa⁴⁷, toisen hevosen Eurajoen Auvaisissa⁴⁸ ja v. 1634 jälleen hevosen Eurajoen Huhdankylässä.⁴⁹ Samoin otso repi lehmän Nakkilan Ruhadessa v. 1630.⁵⁰ — V. 1630 karhu söi Euran Nuoranteen metsässä 12-vuotiaan hinnerjokelaisen pojan. Hän oli tällöin jäänyt sadetta pitämään Nuoranteen metsään ollessaan palaamassa kotiinsa kyytimatkalta Euraan.⁵¹ Virtain Hauhun kylän Praskin isäntä Pietari Yrjänänpoika oli v. 1668 henkikirjan mukaan »karhun repimä», niin että hänen eloon jäämisestään huolimatta talonpito annettiin vävyille. Saman pitäjän Toisvedellä Ikkalan isäntä Matti Heikinpoika taas oli v. 1711 »vanha, karhun repimä ja runtelema».⁵²

Karhun aiheuttamiksi laskettujen tuhojen rinnalla ovat suden tilille pannut vahingot paljon harvinaisempia. Nekin saattoivat muodostua raskaiksi. Hämeenkyrössä susi söi pukin v. 1628.⁵³ Paneliassa :susi raateli v. 1633 kaksi vasikkaa.⁵⁴ Kiukaisten Eurakoskella menetti kolme taloa v. 1653 lehmän, sonnimullikan ja kaksi hiehoa susien suuhun.⁵⁵

39. Loimaan käräjät 27.-28. 5. 1639, mm 4: 343v.

40. Pirkkalan käräjät 1.-4. 7. 1665, nn 62: 779.

41. Lempäälän käräjät 19. 8. 1624, nn 1: 73.

42. Lempäälän käräjät 1679, nn 5: 543 ja 613v.

43. Karkun käräjät 29. 8. 1628, nn 2: 150.

44. Tyrvään käräjät 1679, nn 5: 722.

45. Kyrön käräjät 26.-28. 5. 1681, nn 6: 147.

46. Kyrön käräjät 1. 9. 1628, nn 2: 166.

47. Euran käräjät 15. 11. 1625, mm 2: 222v.

48. Eurajoen käräjät 18.-19. 1. 1625, mm 2: 230.

49. Eurajoen käräjät 25.-27. 11. 1634, mm 3: 319v.

50. Ulvilan käräjät 26. 10. 1630, mm 3: 64.

51. Euran käräjät 31. 9. 1630, mm 3: 55.

52. Suomen Asutuksen Yleisluettelo, Virrat.

53. Kyrön käräjät 1. 9. 1628, nn 2: 162v.

54. Eurajoen käräjät 13.-14. 12. 1633, mm 3: 251v.

55. Euran käräjät 20.-21. 10. 1656, mm 9: 281.

Metsästyksestä Satakunnassa

*Karhukeihäs Pirttikylästä (vas.)
ja Porin mlk:n Kokemäensaaresta.
Satakunnan museo, Pori.*

Jahtilaitoksen virkamiehet

Kun näin oli asian laita, oli luonnollista, ettei petojen hävittämistä jätetty yksityisen yritteliäisyyden varaan, vaan esivaltaakin katsoi sen edistämisen velvollisuudekseen. Maanlaissa jo velvoitettiin jokainen karjanomistaja osallistumaan suden ajoon viiden kyynärän korkuisine ja neljän sylen pituisine ajoverkkoineen, ja vuosien 1647 ja 1664 metsästyssäännöissä määrättiin samalla menetelmällä pidettäväksi karhunajoja ja rakennettavaksi erityisiä »sudentarhoja».⁵⁶ Myös jahtiasioiden hallintoa ryhdyttiin kruunun toimesta kohentamaan.

56. K. R. MELANDER, Metsästyksestä maassamme 1500- ja 1600-luvulla. Hist. Aikakauskirja 1928 s. 89—92 sisältää tarkan katsauksen näihin säännöksiin.

Valtakuntaan perustettiin v. 1613 *yliajhtimestarin* virka ja hän sai apulaisekseen ajhtimestareista eri osiin valtakuntaa. Suomessa oli oma *ajhtimestari* — Hans Bång — jo v. 1610, siis ennen valtakunnallista reformia, ja useita kertoja myöhemminkin (noin 1634—39 Otto Grothus, 1650-luvun alulla William Kraforth, 1664-70 Erik Boije, 1670-luvun alulla Erik Bure ja 1682 alkaen 'jahtiviskaali' Karl Höijer), vaikka virka näyttääkin välillä olleen pitkiä aikoja täyttämättä. Varsinkin tällaisina väliaikoina käytettiin läänittäisiä *alijahtimestareita*, vaikkei heidänkään toimintansa näytä olleen katkeamatonta. Parhaiten oli järjestetty niin sanoaksemme pitäjäporras, joissa 1620-luvulta lähtien säännöllisesti toimi yksi tai useampia *jahtivouteja*. Heidän velvollisuutensa oli ajojen järjestäminen kolmasti vuodessa, ja muutenkin heti, kun petoja havaittiin olevan liikkeellä.⁵⁷

On keskusteltu siitä, oliko alimman portaan jahtihallinto enemmän keskushallinnon vai paikallishallinnon piiriin kuuluva asia. Ainakin Ylä-Satakunnassa sen lopullinen organisointi on niin yhtäaikainen ja järjestelmällinen, että sen takana täytyy olettaa jonkun korkean viranomaisen — nähtävästi Suomen kenraalikuvernöörin Nils Bielken — järjestävää kättä.

Silloin nimitettiin jahtivouti kuhunkin hallintopitäjän neljänneskuntaan tai vastaavasti kolmanneskuntaan. Karkussa valittiin siten v. 1628 jahtivoudeiksi Juhana Hannunpoika Karkun Rainiosta, Lasse Matinpoika Suoniemen Sarkolasta, Reko Matinpoika Mouhijärven Tervämäestä ja Yrjänä Heikinpoika Karkun Nohkuasta.⁵⁸ Kyrössä tulivat valituiksi Yrjänä Yrjänänpoika Hämeenkyrön Muotilasta, Martti Mikonpoika nykyään Mouhijärveen siirretystä Pyöräniemestä, Luukas Erkinpoika Hämeenkyrön Urjaisista ja Luukas Matinpoika Ikaalisten Miettisistä.⁵⁹ Pirkkalassa saivat jahtivoudin viran Yrjänä Sipinpoika Korkalasta, Antti Sipinpoika Ylöjärveltä, Niilo Yrjänänpoika Tampereen Hyllilästä ja Simo Heikinpoika Pirkkalan Nuolialasta.⁶⁰ Täällä muutettiin kuitenkin jo seuraavana vuonna järjestelmää, kun Erkki Sipinpoika Kataisesta nimitettiin yksi-

57. MELANDER, mt.s. s. 101; BLOMSTEDT, Hallinto ja oikeuslaitos. Hämeen historia 2: 2 s. 110—112; JOKIPII, mt. s. 277—279; Höijeristä seuraavassa alaviite 106 ja 107.

58. Karkun käräjät 28. 3. 1628, nn 2: 20v.

59. Kyrön käräjät 31. 3. 1628, nn 2: 38.

60. Pirkkalan käräjät 2. 4. 1628, nn 2: 45.

nään Pirkkalan ja Messukylän pitäjien jahtivoudeiksi.⁶¹ Kangasalla, jossa Klaus Jaakonpoika aikaisemmin (vuodesta 1625) oli yksin toiminut jahtivoutina, valittiin tähän virkaan Simo Matinpöika Pälkäneen Ruokolasta, Matti Söyringinpoika Kuhmalahden Vehkapuntarin Simulasta, Matti Juhaninpoika Kangasalan Heponiemen Hallilasta ja Yrjänä Tuomaanpoika Oriveden Pitkäjärveltä.⁶² Kolmannes-kuntiin jaetussa Lempäälässä tulivat jahtivoudeiksi Matti Laurinpoika Ahtialasta, Olavi Laurinpoika Aimalasta ja Matti Juhananpoika Perälästä sekä Vesilahdella Ylämäen kolmannekseen Mikko Klemetinpoika Kahnalalan Mikkolasta, Narvan kolmannekseen Jussi Heikinpoika Niemenkylän Söyringiltä ja Keski-sen kolmannekseen Heikki Daavidinpoika Hinsalan Heikkilästä.⁶³ Vain Tyrvää ja Ruovesi tyytyivät kahteen jahtivoutiin. Edelliseen tuli Arvi Sipinpoika Tyrvään Houhalasta (Apialasta) ja Tuomas Laurinpoika Tyrvään Vinkkilästä, jälkimmäiseen Matti Hannunpoika Ruoveden Kautusta ja nimismies Tapani Antinpoika (Rapiainen) Ruoveden Ritonie-mestä.⁶⁴

A l a - S a t a k u n n a s s a oli jahtivoudit määrätty jo muutamaa vuotta ennemmin, vaikka kaikista pitäjistä ei siellä ole tietoja säilynyt. Tiedetään, että Kokemäellä valittiin v. 1625 jahtivoudeiksi Jaakko Heikinpoika Kokemäen Hintikkalasta ja Matti Viikari Kokemäen Kaurulasta,⁶⁵ sekä Eurassa Klemetti Klemetinpoika Vaanista ja Tapani Eskonpoika Souppaasta.⁶⁶

Pian siirryttiin kuitenkin uuteen järjestelmään. Valittiin koko kihlakunnan jahtivouti, jolla oli alaisinaan pitäjien jahtivoudit, yksi tai useampia kussakin pitäjässä. Jo syksyllä 1629 ratsasti Yrjänä Jaakonpoika Vesilahden Skipparlasta Ylä-Satakunnan kihlakunnan jahtivoutina Tyrvällä kylästä kylään kutsumassa kansaa pedon-

61. Pirkkalan käräjät 12. 10. 1629, nn 2: 349; ARAJÄRVI, Messukylän historia s. 257.

62. Kangasalan käräjät 7. 4. 1628, nn 2: 61v; JUTIKKALA, Längelmäveden seudun historia I s. 652.

63. Lempäälän käräjät 17. 4. 1628, nn 2: 70v ja ARAJÄRVI, Lempäälän historia s. 213 sekä Vesilahden käräjät 18. 4. 1628, nn 2: 80v., MELANDER, mt.s. 102; ARAJÄRVI, Vesilahden historia s. 178.

64. Tyrvään käräjät 26. 3. 1628, nn 2: 9v ja Ruoveden k. 4. 4. 1628, nn 2: 50v.

65. Kokemäen käräjät 1. 6. 1625, mm 2: 144.

66. Euran käräjät 30. 5. 1625, mm 2: 127v.

ajoon.⁶⁷ V. 1631 tavataan tässä asemassa Erkki Matinpoika Jauhoparta Kiikasta (Nykyään on Kiikan Jauhoparran talo pappilana). Hän oleskeli sillä kertaa Karkussa virkatoimiaan suorittamassa.⁶⁸ Myöhemmin yhdistettiin Erkki Jauhoparran alaisiksi molemmat kihlakunnat, ja 1640-luvulla hän toimi siten koko Satakunnan jahtivoutina.⁶⁹ Kun Satakunta juuri tällä kymmenluvulla (1641—1646) oli jo erotettu omaksi Porin lääniksi, vaikka järjestely sitten purettiin⁷⁰, voisi hyvällä syyllä sanoa, että Jauhoparta toimi Porin läänin alijahtimestarina. Hän kierteli ahkerasti piirissään päättäen siitä, että lähteet mainitsevat hänet milloin Loimaalla⁷¹; milloin Eurassa⁷², milloin Ulvilassa⁷³.

Pitäjien jahtivoutien määrästä on eri ajoilta vaihtelevia tietoja. Eurajoella nimitettiin v. 1645 Mikko Juhananpoika Eurajoen Huhdankylästä jahtivoudiksi kreivin (Niels Bielken) läänitykselle (Luville) ja Simo Matinpoika Irjanteelta Klaus Tottin läänitykselle.⁷⁴ Kun seuraavana vuonna nimitettiin Olavi Matinpoika kolmanneksi Eurajoen jahtivoudiksi, hän tuli kaiketi hoitamaan pitäjän kruunulle kuuluvan osan pedonmetsästäystä.⁷⁵ Järjestelmä muistutti siis kolmanneskuntien jahtivoutia, vaikka jakoperusteena olivat — tänä Kristiina-kuningattaren aikaisena parhaana läänityskautena — nimenomaan läänitysolot. Kun ainakin vielä 1670-luvulla Vuojoen ja Lavilan kartanoiden omistajalla, valtaneuvos Gustav Soopilla oli Eurajoella oma metsänvartija, voinee päätellä, että järjestelmä jatkui pitäjässä ainakin isoon reduktioon asti.⁷⁶ Samoin vuonna 1646 nimitettiin Huittisten hallintopitäjän jahtivoudiksi vanhaan tapaan neljä miestä, Matti Keikyän Aarikkalasta, Matti Huittisten Sammusta, Jaakko Huittisten Löysälästä ja Mikko Vampulan Matkusjoelta.⁷⁷ Eurassa sensijaan valittiin jahtivoudille kolme apulaista, ts. läänin jahtivoutijärjestelmä otettiin nimitystenkin puolesta huomioon.⁷⁸

67. Tyrvään käräjät 29. 10. 1629, nn 2: 415v.

68. Karkun käräjät 24. 10. 1631, nn 3: 399.

69. MELANDER, mt.s. 102.

70. JOKIPII, Satakuntakirja s. 21.

71. Loimaan käräjät 19.-21. 3. 1649, mm 6: 535.

72. Euran käräjät 21.-22. 4. 1646, mm 6: 133v.

73. Ulvilan käräjät 27. 4. 1646, mm 6: 138.

74. Eurajoen käräjät 14.—15. 4. 1645, mm 6:55.

75. Eurajoen käräjät 6.-7. 11. 1646, mm 6: 177v.

76. MELANDER, mt. s. 103.

77. Huittisten käräjät 16.-18. 11. 1646, mm 6: 191.

78. Euran käräjät 21.-22. 4. 1646, mm 6: 133v.

1650-luvulla harrastettiin hallintapitäjän jahtivouteja. Sellaiseksi nimitettiin Loimaalle Erkki Antinpoika Metsämaan Kalliosta ja Ulvilaan Sipi Mikonpoika nyk. Porin maalaiskunnan Ruosniemestä. Viimeksi mainittu tunnetaan myös talonpoikaissäädyn moninkertaisena valtiopäivämiehenä vuosien 1643, 1650 ja 1660 valtiopäivillä, mikä osoittaa hänen erittäin arvostettua asemaansa.⁷⁹ Samaan aikaan oli jahtivouteja tosin toisin paikoin yksi kutakin kirkkopitäjää kohti, esim. Kyrössä toinen Hämeenkyrössä ja toinen Ikaalisissa.⁸⁰ Tähän kaavaan sopii, että Matti Yrjänänpoika Lempoisista toimi yksin Lempäälän jahtivoutina.⁸¹ Kangasalla näyttää jatkuneen vanha neljänneskunnittainen käytäntö. V. 1662 valittiin näet emäpitäjään kaksi jahtivoutia: Tursolan Taavettilan Heikki Hannunpoika ja Heponiemen Huikkolan Heikki Sipinpoika, kun taas Kuhmalahden neljänneksen peditonpyynnin johtaisi Lauri Tuomaanpoika Tervaniemestä.⁸² Vuosisadan lopulla tiedetään toisaalta tapauksia, joissa sama mies huolehti useammastakin pitäjästä. Niinpä Ruoveden jahtivouti Juhana Jaakonpoika toimi 1680-luvulla samassa virassa myös Keuruulla ja Orivedellä; viimeksi mainittu kuului jopa eri hallintopitäjään kuin edelliset. V. 1694 Keuruun (mutta ei Ruoveden) jahtivoutina toimi Kuoreveden lukkari Erkki Matinpoika, siis toisessa hallintopitäjässä asuva mies. *Jutikkala* kirjoittaakin: »Ajokunta (skallelag), jolla oli oma jahtivoutinsa, oli siis kooltaan hyvin vaihteleva. Se oli muodostettu käytännön vaatimusten mukaisesti ja sen rajat saattoivat ylittää jopa lääninrajan.»⁸³

Vuoden 1678 valtiopäivillä Ylä-Satakunnan rahvas valitti jahtivoutien aiheuttavan heille eri tavoin ikävyyksiä. Väestöä loukkasi mm., että jahtivoudit saivat itse pitää saalisnahat, jotka rahvas haluaisi antaa lähimmälle pitäjänkirkolle. Tällainen tapa oli maassamme 1600-luvulla varsin yleinen.⁸⁴ Kuningas vastasi, ettei vanhoja sääntöjä voitu muuttaa, mutta maaherra suojelisi rahvasta väärin-

79. Loimaan käräjät 23.-24. 4. 1652, mm 7: 388 ja Ulvilan käräjät 21.-22. 6. 1652, mm 7: 420v; LUDVIG MÅRTENSSON, Förteckning över bondeståndets ledamöter 1600-1697, s. 56, 82, 113.

80. Kyrön käräjät 26.-31. 1. 1683, nn 6: 923.

81. ARAJÄRVI, Lempäälän historia s. 213; nn 11: 22v..

82. JUTIKKALA, mt. s. 652.

83. JOKIPII, Ruovesi s. 341; JUTIKKALA, mt. s. 652 — 653.

84. AULIS OJA, Karhuntaalja entisajan kirkoissa. Kotiseutu 1938 s. 24 — 34. — Lisäesimerkkejä Ylä-Satakunnasta: JUTIKKALA, mt. s. 652 (Pälkäne); ARAJÄRVI, Messukylän historia s. 258 ja 453 (Teisko); JOKIPII, mt. s. 447, 454, 456 (Keuruu, Ruovesi, Kuru).

Karhuverkon perä, karhukeihäitä ja -rautoja sekä karhunpyytäjän sukat. Hämeen Museo, Tampere.

käytöksiltä.⁸⁵ Nähtävästi tästä valituksesta johtuivat ne uudet jahtivoutien ohjeet, jotka saman vuoden kesäkäräjillä luettiin rahvaalle.⁸⁶ V. 1682 valtiopäivillä valitukset silti toistuivat.⁸⁷

85. VA Registratuurajäljennökset. Halmstad 20. 2. 1678, fol. 19, 2 §.

86. Vesilahden käräjät 21.-22. 6. 1678, nn 5: 305.

87. Vastaus Ylä-Satakunnan talonpoikien valtiopäivävalitukseen 23. 12. 1682, 6 § fol. 903v.

Jahtivoutien tehtävät

Jahtivoutien tärkein velvollisuus oli *pedon ajojen eli 'kallien'* (ruotsiksi *skallgång*) johtaminen aina kun petoja ilmaantui. Pitäjän tai neljännekunnan runsaslukuisen ajoväen kokoonnuttua talojen verkot sidottiin yhteen ja jännitettiin puiden väliin puoliympyrään tai kiilan muotoon. Joitakin keihäsmiehiä jätettiin vartioimaan verkkojen taakse muun väen levittäytyessä sopivalla paikalla useiden kilometrien päässä ketjuun ja kovasti meluten edetessä verkkoja kohti. Säikähtyneet pedot pakenivat, törmäsivät lopuksi verkkoon, ja pistettiin siinä kuoliaiksi. Tuomiokirjoista saamme joskus välähdyksiä ajon tapahtumista. Pirkkalassa suoritettiin karhunajoa v. 1682. Kustaa Eskonpoika Ylöjärven Niemenkylästä oli virittänyt verkkonsa oman peltomaansa vierelle ja istuutui muiden miesten kanssa odottamaan. Kun messukyläläinen jahtivouti Yrjänä Markunpoika käski häntä jakamaan joukon ajoa varten, mutta nimitti häntä samalla juovuspäissään hunsvotiksi, vastasi Kustaa, ettei hän kannan keneltäkään jahtikappoja, ja että Yrjänä on monesti johtanut ajoa näillä mailla, joten johtakoon nytkin ja olkoon itse hunsvotti.⁸⁸ Samassa pitäjässä sakotettiin v. 1665 kolmea Ylöjärven ja Keijärven miestä, kun he eivät olleet uskaltaneet pistää karhua ratkaisevalla hetkellä sen ollessa verkossa, ja se siten heidän takiaan pääsi karhuun.⁸⁹ — Ylimääräinen pedonajo piti järjestää kolmasti vuodessa, vaikka välitöntä syytä siihen ei olisi ollutkaan.⁹⁰ Karkussa sanotaan nimenomaan, että nämä kolme ylimääräistä ajoa oli pidettävä joka syksy.⁹¹

Rahvaan innostus kuvatonlaiseen ajometsästykseen — joka Ruotsista hallinnollista tietä tuotuna oli meillä epäkansanomainen — oli yleensä laimea. Tuloksia pidettiin ilmeisesti suureen vaivaan nähden liian pieninä. Kerta toisensa jälkeen tavataan tietoja, kuinka käräjillä vaadittiin talollisia panemaan kuntoon ajoverkkonsa⁹², tai heit

88. Pirkkalan käräjät 7.-8. 7. 1682, nn 6: 599-600.

89. Pirkkalan käräjät 1.-4. 7. 1665, nn 62: 778v; MELANDER, mt. s. 98; ARAJÄRVI, Messukylän historia s. 258 (tapaus tosin kuuluu Näsijärven länsipuolelle).

90. Pirkkalan käräjät 2. 4. 1628, nn 2: 45.

91. Karkun käräjät 28. 3. 1628, nn 2: 20v.

92. Kokemäen käräjät 1638 ja 1640, mm 4:264 ja mm 5:79, Ulvilan käräjät 1638, mm 4: 286, Loimaan käräjät 1638, mm 4: 313v, Euran käräjät 1646, mm 6: 133v, Eurajoen käräjät 1653, mm 8: 62v.

kotettiin niiden laiminlyömisestä⁹³, kotiinjättämisestä⁹⁴, jopa kokonaan ajosta pois jäämisestä. Niskottelu ajoja vastaan saattoi joskus nousta melko yleiseksi. Ulvilassa laiminlöi v. 1653 yhteensä 24 talonpoikaa ajoontulon, ja Ikaalisten, Parkanon ja Karvian erämaaseudun asukkaista sai v. 1682 39 henkeä sakkoja samasta syystä.⁹⁵ Kuitenkin olivat ikaalilaiset seuraavana vuonna, kun heidän jahtivoutinsa toimi aiottiin yhdistää Hämeenkyrön jahtivoudin toimeen, valmiit pyytämään, että Matti Prusinpoika Iso-Röyhiöstä, joka 30 vuotta oli tointa hoitanut ja sinä aikana tappanut kymmeniä karhuja, saisi siinä edelleen poikansa auttamana pysyä.⁹⁶ Petojen tuhoamista pidettiin siis kyllä tärkeänä, mutta katsottiin yksityinen kyvykäs metsästäjä siinä joukkoa tehokkaammaksi.

Ajojen ohella piti jahtivoutien huolehtia, että joka pitäjään pystytettiin *sudentarhoja* (eli »sudenhuoneita», *Warghuus*). Huolimatta siitä, että sana »Warghuus» tuo mieleen jonkinlaisen kopin, siis rita-nimellä tunnetun jyrkän loukkupyydyksen, tutkimus on — lähinnä myöhempien olojen pohjalta tehtyjen päätelmien nojalla — pitänyt näitä »sudenhuoneita» johdonmukaisesti riukukehyksestä rakennettuina sudentarhoina tai sudenkuoppina, joissa on syötti keskellä.⁹⁷ Tämän käsityksen puolesta puhuu muuan oikeusjuttu Eurajoelta v. 1697. Jahtivouti Matti Sipinpoika syytti silloin kolmea Rantaperän, Pirilän ja Kirkonkylän miestä, että he olivat vieneet tukkeja »tämän pitäjän sudenhuoneesta, niin että kuoppa (*kulan*) nyt makaa aivan autiona».⁹⁸ Laitos sisälsi siis sekä jonkinlaisen puisen kehikon että kuopan.

Varhaisin tietomme sudentarhoista on Pirkkalasta jo vuodelta 1557. Kihlakunnan vouti oli silloin rakennuttanut Pispalaan (nyk. Tampereelle) ja Keijärvelle (nyk. Ylöjärvelle) sudenhuoneet (*ulfstugur*). Niistä hän oli saanut kaksi sutta ja kaksi kettua, joiden tal-

93. Ulvilan käräjät 7.-8. 11. 1653, mm 8: 139.

94. Vesilahden käräjät 21.-22. 2. 1667, nn 62: 1039; ARAJÄRVI, Vesilahden historia s. 178.

95. Ulvilan käräjät 7.-8. 11. 1653, mm 8: 139v ja Kyrön käräjät 13.-15. 2. 1682, nn 6: 512.

96. Kyrön käräjät 26.-31. 1. 1683, nn 6: 923.

97. SIRELIUS, Suomen kansanomaista kulttuuria I (1919) s. 134—135 ja s. 90—92; MELANDER, (1928) mt. s. 90—91; VILKUNA, Varsinaissuomalaisten kansanomaisesta taloudesta. Varsinais-Suomen historia III, 2 (1935) s. 9—11.

98. Eurajoen käräjät 6.-9. 2. 1697, mm 32: 43.

*Ketun käpy Kan-
kaanpään Lintulah-
desta. Valok. Eino
Nikkilä 1935. Kan-
sallismuseon kokoel-
mat.*

jat joutuivat muiden hankintojen mukana kuninkaan turkiskamariin." — Nämä eivät siis oikeastaan vielä kuulu jahtivoutilaitoksen aikaan, mutta osoittavat, että tämä pyydyslaji tunnettiin jo vanhas-
taan. 1600-luvun käräjillä annettiin sensijaan monesti kehoituksia
sudentarhojen pystyttämiseen ja joskus valittiin samalla miehiä
näitä tarhoja rakentamaan.¹⁰⁰ Niinpä Kokemäellä rakennettiin v.
1633 käskynhaltijan kirjeellisen määräyksen johdosta sudentarha

99. VA 2032: 10v.

100. Vesilahden käräjät 21.-22.2, 1667, nn 62:1039, Loimaan käräjät
28.-29. 11. 1633, mm 3: 234v.

»Ylistaron pellon taakse».¹⁰¹ Samana vuonna valittiin Huittisissa sudentarhoja rakentamaan Punkalaitumen neljänneksessä Tuomas Heikinpoika Riesolasta, Sammun neljänneksessä Niilo Erkinpoika Huittisten kylästä, Keikyän neljänneksessä Sipi Pentinpoika Saapalasta ja Vampulan neljänneksessä Jaakko Heikinpoika Salmenojalta.¹⁰² Heille annettiin vapaat kädet pystyttää tarhat parhaaksi katsomaansa paikkaan, joten on mahdollista, että ne tulivat heidän kotikyliinsä. Eurassa valittiin nimismies Simo Liustari Euran Sorkkisista rakennuttamaan sudentarhaa.¹⁰³ V. 1646 käskettiin Euraan, Köyliöön ja Säkylään rakentaa lisää sudenpyydyksiä, yhteensä neljä sudentarhaa.¹⁰⁴ Ulvilan suurpitäjässä piti samana vuonna Kullaan Paluksen ja Levanpellon sekä Ulvilan seurakunnan Kaasmarkun ja Suoliston kylien rakentaa yhteinen sudentarha, toinen piti rakentaa Ulvilan Vanhankylän luo, ja kolmas Nakkilan Masian kylän luo.¹⁰⁵

Vuosisadan loppupuolella tuli jahtivoudeille vielä lisätehtäviä metsästyslainsäädännön edelleen kehittyessä. Otettiin käytäntöön eläinten rauhoitusajat, joiden noudattamista tuli valvoa. Jahtiviskaali Carl Höijer, jahtivoutien tarkastaja, syytti v. 1683 Ulvilassa, että yksi ja toinen tässä pitäjässä ampuu metsä- ja merilintuja laittomalla ajalla. Kun lautakunta kuitenkin todisti, ettei vuoden 1664 kuninkaallista asetusta metsästämisestä ja linnustamisesta, — tätä Ruotsi—Suomen ensimmäistä varsinaista metsästyslakia, johon Höijer vetosi — ollut pitäjässä vielä julkaistu, ei tällä kertaa ketään rangaistu.¹⁰⁶ Höijerin samassa yhteydessä Ulvilassa, Kokemäellä, Huittisissa ja Loimaalla toimeenpanema tarkastus osoitti, että sekä rahvaan että jahtivoutien suhtautumisessa asiaan oli muuallakin toivomisen varaa.¹⁰⁷

Riistanpyynnin valvontayritys jo mahtavuudenajalla on varsin uudenaikainen piirre, joka kannattaa panna merkille. Laeista huoli-

101. Kokemäen käräjät 22.-23. 10. 1633, mm 3: 224.

102. Huittisten käräjät 25.-26. 11. 1633, mm 3: 229.

103. Euran käräjät 11.-12. 12. 1633, mm 3: 239v.

104. Euran käräjät 21.-22. 4. 1646, mm 6: 133v.

105. Ulvilan käräjät 27. 4. 1646, mm 6: 138; MELANDER mt. S. 93.

106. Ulvilan käräjät 3.-5. 7. 1683, mm 13: 426; KUSTAA VILKUNA, Suomen metsästyksen historia. Suomen metsästys (toim. YLÄNNE) S. 18.

107. Huittisten käräjät 14.—16. 6. 1683, mm 13:404, Loimaan käräjät 20.-22.6.1683, mm 13:412, Ulvilan käräjät 3.-5.7.1683, mm 13:426, Kokemäen käräjät 7.-10. 7. 1683, mm 13: 436.

matta asia sittemmin jäi — ehkä v:n 1664 laissa säädettyjen pedon-tapporahojen maksamista lukuunottamatta — miltei unohduksiin. Vasta sata vuotta sitten (v:n 1868 lain jälkeen) todellinen riistanhoito pääsi maassamme käyntiin.¹⁰⁸

4. Yksityinen riistanpyynti

Karhunkaato

Metsälle kannatti yksityisenkin mennä yrittämään, sillä karhun-talja tai hirvenlihat eivät olleet halveksittava saalis. Karhun-pyyntiä varten tarvittiin vankat aseet. Perinteellinen karhukie-häs mainitaan asiakirjoissa mm. Loimaalla v. 1625¹⁰⁹ ja Pirkkalassa v. 1630¹¹⁰. Tuliaseet tulivat kuitenkin jo tällä vuosisadalla käytäntöön. Siten kaadettiin Tyrväässä talvella v. 1667 ampumalla kolme karhua: Tuomas Matinpoika Liitsolasta — joka nykyisin on Punkalaidunta — sai niistä yhden karhun ja Heikki Heikinpoika Tyrvään Näntölästä yhden vanhan ja yhden nuoren karhun.¹¹¹

Samassa pitäjässä sattui v. 1662, että Tyrvään Uudenkylän Martti Fransinpoika ampui erästä karhua, joka kuitenkin pääsi häneltä haavoittuneena pakoon. Kahden päivän perästä tapasi Kiikan Tormi-lan Pietari Klaunpoika saman karhun ja lopetti sen piilukirveellään. Oikeus määräsi heidät jakamaan keskenään tasan karhun taljan arvon.¹¹² Länsisuomalainen tapaoikeus edellytti tällaista menettelyä saaliin haavoittajan ja sen löytäjän kesken; tosin Tyrvään tapauk-sessa löytämiseen liittyi myös eläimen lopettaminen. Laitilassa v. 1698 löydetty karhu ja Kokemäellä v. 1752 löydetty susi jaettiin täten.¹¹³ Hämeenkyrössä joutuivat v. 1663 Klemetti Erkinpoika ja Matti Sipinpoika Heinijärveltä tasaamaan karhun, jonka olivat yh-dessä ampuneet.¹¹⁴ Kokemäellä v. 1633 sai Klemetti Matinpoika

108. J. HALTIA, Metsästyslainsäädäntömme kehityksestä. Suomen metsäs-tys (toim. YLÄNNE) s. 806-812 ym.

109. mm 2: 185v.

110. nn 3: 112.

111. Tyrvään käräjät 26.-27. 2. 1667, nn 62: 1043.

112. Tyrvään käräjät 26.-27. 5. 1662, nn 62: 588v.

113. VIRTANEN, Suomalaista tapaoikeutta s. 12.

114. Kyrön käräjät 9.-10. 3. 1663, nn 62: 718a.

Harjavallan Pirkkalan kylästä osuutensa saman kappeliseurakunnan Pirilän kylän Klemetti Prijan kanssa kaatamastaan karhusta rahana — sama seurue oli saanut myös kolme näättä.¹¹⁵

Karhua pyydettiin kyllä suurempanakin seurueena. Pomarkussa sai v. 1683 nelimiehininen seurue karhun. Ampuja, Juhana Matinpöika, lupasi myydä sen nahan Porin koulun konrehtorille Henrik Paulinukselle saaden tältä huomattavan käsirahan — sillä aikaa muut osakkaat möivät saman nahan inspehtori Gustav Godhelle.¹¹⁶ Nelimiehininen oli karvialainen karhunpyyntiseurue vielä muistitiedon aikanaakin.¹¹⁷ — Karhunpyynnistä kertoo myös, että Hämeenkyrössä suoritettiin v. 1647 osana 30 kuparitalarin arvoisen hevosen hintaa karhuntalja (6 kuparitalaria), kaksi kiihtelystä harmaanahkoja (5 kuparitalaria) ja tynnyri ruista (6 kuparitalaria).¹¹⁸

Myös haaskalta tavattiin karhuja ampua. Esim. v. 1632 olivat Köyliönkartanon vouti Martti Martinpöika ja saman kartanon renki Jaakko Yrjänänpöika pimeänä syysyönä väijymässä karhua kartanon kaurapellolla. Voudin piti ampua karhu ja rengin olla puskiassa piilossa tullakseen tarvittaessa avuksi kirveineen. Kun karhu oli tullut aidan yli pellolle, renki alkoi nelinkontin ryömiä voutia kohti. Pimeässä vouti erehtyi ja ampuikin häntä surullisin seurauksin.¹¹⁹

Hirvenhiihto

Kevättalvella, kun hanki alkoi kantaa suksimiestä, mutta suuret eläimet repivät jalkansa rikki upotessaan joka kerta sen terävään iljanteeseen, liityttiin seurueeksi harjoittamaan ajopyyntiä. Ajon päätökseksi jäi moni komea turkki pyytäjien saaliiksi tai hirvenlapa taikka peurankoipi tuli kunkin ajomiehen osalle. Rahvaan uppinkaisuus ajoittain annettuja hirvenpyyntikieltoja vastaan¹²⁰ aiheuttaa sen, että meillä on ehkä parhaat tiedot juuri hirvenhiihdestä.

115. Kokemäen käräjät 22.-23. 10. 1633, mm 3: 227v.

116. Ulvilan käräjät 3.-6. 3. 1683, mm 13: 369.

117. KOHTAMÄKI, Entisaikain metsästyksestä ja vanhoista pyyntitavoista. Kyrönmaa 3 s. 133.

118. Kyrön käräjät 20. 7. 1647, nn 4: 350.

119. Euran käräjät 24. 11. 1632, mm 3: 155v ja Köyliön ylim. käräjät 19. 12. 1623, mm 3: 159.

120. Juhana-herttuan diaari 16. 11. 1556.

Ajettava saalis kuului sille seurueelle, joka sitä oli ajanut, eikä toinen saanut siihen enää ajon loppuvaiheessa koskea, vaikka se sattumalta olisi eksynyt hänen eteensä. Niinpä Kyrössä sakotettiin v. 1556 Sipi Kirjaista ja Ikaalisten Tevaniemen Tuomasta, kun he yrittivät ryöstää Viljakkalan Mikko Lempiltä ja hänen jakoveljiltään hirven, jota nämä olivat hiihtäneet kolmen peninkulman matkan.¹²¹ Sinä vuonna rangaistiin Kyrössä vielä jämijärveläistä Pitkäniemen Pekka Juhananpoikaa yrityksestä viedä hirvi kaimoiltaan Pekka Hongolta (Jämijärvellä) ja Pekka Hirvolalta (Hämeenkyrön, nyk. Mouhijärven Pukarajärveltä). Tuomas Olavinpoika Ikaalisten Tevaniemestä, joka jakoveljineen yritti tehdä saman kepposen Pekka Sankarille (Viljakkalasta)¹²², joutui siitä käräjiin. Kangasalla koetti v. 1551 Heikki Suinu turhaan anastaa Sipi Pyyn ajamaa hirveä, jonka kanssa hänellä ei ollut mitään tekemistä.¹²³ Samana vuonna oli Kokemäen nimismies Karekselan Esko seurueineen Ulvilan puolella asti ajamassa hirveä, jonka Nakkilan Viikkalan Mikko vähällä vaivalla heiltä omi. Hirvi tuomittiin takaisin ajajille, mutta kymmenykset siitä piti suorittaa Ulvilaan, sen pitäjän kirkkoherralle, jonka alueelta saalis oli saatu.¹²⁴

Ajo ei kysynyt rajoja, vaan saattoi jatkua kauaskin kotipaikalta. Kun Mikko Heikinojan seurue, joka Isonkyrön silloisesta Ilmajoen kylästä (nyk. pitäjästä) lähteneenä oli jossakin Kyrönmetsässä kaatanut viisi hirveä, se joutui selkkaukseen ikaalilaisten kanssa. Muutamat Ikaalisten Tevaniemen, Miettisten ja Vähän-Röyhiön kylien miehet olivat näet, ilmeisesti kateellisina, hakanneet rikki koko seurueen sukset.¹²⁵

Jotkut luvut valaiskoot hirvenmetsästyksen vilkkautta. Kyrön talvikäräjillä 12. 3. 1560 tuomittiin yksitoista nimeltä mainittua Ikaalisten ja Jämijärven talonpoikaa kukin 40 mk sakkoon hirven luvattomasta metsästämisestä; seuraavan vuoden tileissä ilmoitetaan heiltä kannetun 18 kpl hirvennahkoja.¹²⁶ Parhaana vuonna 1567 kannettiin koko Ylä-Satakunnassa 175 hirvennahkaa ja 95 hirven-

121. Kyrön käräjät 1. 5. 1556, VA 1998: 34.

122. Kyrön käräjät 22. 8. 1556, VA 1998: 38v-39. Paikoitukset hopeaveroluettelosta.

123. Kangasalan talvikäräjät 1551, VA 216b: 23.

124. Ulvilan käräjät 29. 4. 1551, VA 216a: 74-74v ja VA 1941: 28.

125. Kyrön käräjät 17. 3. 1568, VA 2213: 6v.

126. Kyrön käräjät 12. 3. 1560, VA 2112: 18 ja VA 2126: 31v.

vasan nahkaa; seuraavanakin vuonna luvut olivat 67 ja 58.¹²⁷ Ala-Satakunnan parhaina riistavuosina saatiin sielläkin hyvä saalis: v. 1570 54 hirveä ja 65 hirvenvasaa, v. 1571 21 hirveä ja 7 hirvenvasaa. Ulvilan ja Närpiön talonpojilta saatettiin vaatia kerralla kolmisenkymmentä eri ikäisen hirven laittomasti pyydystettyä nahkaa.¹²⁸ V. 1590 kerrottiin Ulvilan pohjoisista kylistä, että kihlakunnan kirjuri oli sieltä hankkinut nimetyiltä talonpojilta 37 hirvennahkaa.¹²⁹

Vielä 1600-luvulla jonkin verran myös peuroja tai poroja tavattiin Pohjois-Satakunnassa.¹³⁰ Niinpä Yrjänä Eskonpoika Ikaalisten Kilvakkalasta kertoi v. 1629, että neljä Jämijärven ja kaksi Kankaanpään miestä oli hänen »väkensä» kanssa muodostanut poronajoseurueen (*Lagh ali gå efter Reenar*), joka siis käsitti vähintään kahdeksan henkeä. Heillä oli sitä paitsi ollut mukana Yrjänän koira. He olivat saaneet viisi poroa, mutta eivät olleet halunneet luovuttaa mitään osaa Yrjänälle, vaikka heidän sopimuksensa oli jakaa tasan saalis. Miehet saivat kuitenkin osoitetuksi, että he eivät alusta asti olleet olleet mukana Yrjänä Kestin seurueessa, vaan he tulivat kotiseudultaan pohjoiseen päin (nordan efter) ja kohtasivat metsässä. Toisin sanoen seurueiden kohtaamispaikka oli jossakin Hongonjoen—Karvian suunnan metsäseudussa. Myöhäisen yhteenliittymisen tähden he eivät halunneet jakaa Yrjänän kanssa sitä, minkä aikaisemmin olivat saaneet, mutta kyllä yhdessä saadun saaliin.¹³¹ Seurueiden yhteenliittyminen jos ne kohtasivat toisensa salolla, on tässä kertomuksessa muualtakin tunnettu piirre,¹³² kun sensijaan vaatimus, ettei jako koskisi kuin yhdessä saatua saalista, on vain tälle jutulle ominainen.

V. 1630 Vilppu Juhananpoika Ikaalisten Sipsiöstä kertoi »useiden jakoveljiensä kanssa» olleensa talvella poronajossa. Koirat olivat ajaneet erästä poroa (*en Reen*) ja jo onnistuneet puremaan sitä. Kun Simo Iitu Röyhiöstä — tämä kylä sijaitsee Kyrösjärven itäpuolella — tuli kirkosta, hän näki ajon ja otti perästä ratsastaen poron pois koi-

127. Vrt. ed. luetteloita s. 27.

128. VA 2257: 20.

129. VA 2401b: 17.

130. K. R. MELANDER, Hirvieläimistä Suomessa 16. ja 17. vuosisadalla. Historiallinen Arkisto 28: 2 s. 32—33.

131. Kyrön käräjät 11. 5. 1629, nn 2: 204 ja 23. 8. 1630, nn 3: 106.

132. Mm. Ilomantsista, Jyskyjärveltä ja Tulemajärveltä: VIRTANEN, mt. s. 11.

riita. Poro tuomittiin kuitenkin Vilpun seurueen omaisuudeksi.¹³³ Toisin sanoen työ, ajoon käytetty aika ja sen käsillä oleva loppuvaihe määräisivät tässäkin tapauksessa osuuden saamisen eikä satunnainen paikalle osuminen.¹³⁴

Turkiseläinten ajo

Ilveksen ajo oli talvisen turkispyynnin kohokohtia. V. 1630 oli Germund Sippe Hämeenkyrön Herttualasta ollut mukana Jämi-järven Tuomas Laurinpojan seurueessa (*Lagh*), joka oli saanut kaksi ilvestä. Koska Tuomas oli ns. kuninkaanmetsästäjä, hänen täytyi pitää molemmat ilvekset luovuttaakseen ne kruunulle, mutta Germundin osalle oli tullut kolme talaria rahaa ja nädännahka.¹³⁵ Virroilla Juhana Laurinpoika Koro oli saman kylän Heikki Laurinpoika Patalan kanssa v. 1658 ajanut ja kaatanut kaksi ilvestä. Heikki ei voinut kieltää, ettei Juhana olisi ollut ajon aikana hänen seurassaan, ja niinpä oli saaliskin jaettava — selvästikin riippumatta siitä, kuka sen lopulta oli tappanut.¹³⁶ V. 1652 kertoi Matti Erkinpoika Honkilahtelta, että hänen paimenensa oli erään toisen talon paimenen ja kummankin talon koirien kanssa ajanut Jaakon päivän aikaan — siis kesällä — ilveksen puuhun ja saanut sen sieltä. Ilveksen nahan arvo määrättiin jaettavaksi puoliksi.¹³⁷ Kun ajoseuruetta onnisti, se saattoi saada monenlaista saalista. Esim. v. 1652 Lasse Makkonen Ruoveden Laasoniemestä (eli nyk. Pohjaslahden Kangasjärveltä) ja Tuomas Tapaninpoika Alastaron Hennijoelta olivat saaneet yhdessä kolme ilvestä, viisi näättä ja kaksi saukkoa. Pyynti oli ilmeisesti tapahtunut siihen aikaan Huittisiin kuuluneella Alastarolla, koska Huittisten käräjillä tuomittiin ruoveteläisellä hänen 9 talariksi arvioidusta osuudesta taljoihin vielä silloin puuttuvat viisi hopeatalaria.¹³⁸ Näyttäisi siltä, että erämaaseudun mies on toiminut rintapitäjässä pyynnin asiantuntijana.

Näättä (*Mårdh*) ja saukko (*Utter*) olivat myös suosittuja ajopyynnin kohteita. Kokemäellä sai v. 1649 neljän Harjavallan,

133. Kyrön käräjät 23. 8. 1630, nn 3: 95.

134. VIRTANEN, mt. s. 11.

135. Kyrön käräjät 8. 2. 1630, nn 3: 19v.

136. Ruoveden käräjät 12.-13.2. 1658, nn 62: 305v; JOKIPII, mt. s. 274.

137. Euran käräjät 25.-27. 10. 1652, mm 7: 465.

138. Huittisten käräjät 7.-10. 3. 1642, mm 5: 209.

Ilveksen loukas, jonka Hermann Jylhä (72 v.) teki 10-vuotiaana oppimansa mallin mukaan. Huomaa painona toimiva lukkipuu kuvan vasemmassa reunassa. Hämeenkyrö, Vesa järvi. Valok. Niilo Valonen 1945.

Pirkkalan ja Pirilän kylistä kotoisin olevan mielten muodostama seurue näädän. Kun seurueella oli käytössään Erkki Matinpojalta lainattu koira, joka ajon päätteeksi oli purrut näädän kuoliaaksi, sai Erkki tästä hyvästä »puoli miehenosaa» näädän nahan käyvästä arvosta.¹³⁹ Tämä on välimuoto muualta tunnetuista tavoista: tavallisesti koiran omistaja sai koko miehenosan, mutta joskus hän ei saanut mitään lisäetua.¹⁴⁰ Huittislaisen Heikki Martinpojan paimen oli kerran koirineen keksinyt saukon. Ajon loppuvaiheessa tuli Pertti-torppari Kokemäen Vuolteen kartanosta, jonka maalle oli saavuttu, hänen avukseen. Oikeudessa jaettiin saukon arvo Itä-Göötanmaan lain mukaisesti: kaksi osaa ajajalle (siis paimenelle), yksi osa koiran omistajalle ja yksi osa maan omistajalle, tässä tapauksessa torpparin isännälle.¹⁴¹ Myös Alastaron Vännilästä tunnetaan saukonpyyntijuttu, jossa saukkoa ajettiin naapurin koiran avustuksella.¹⁴²

139. Een halff Mans Låth: Kokemäen käräjät 29.-31. 3. 1649, mm 6: 544v.

140. VIRTANEN, mt. s. 25: Suomen Karjalasta v. 1666 sekä muistitiedon aikaan Saarijärveltä.

141. Huittisten käräjät 18.—20. 11. 1652, mm 7:509. Ruotsin maakuntalakeja sovellettiin Turun akatemian perustamisen jälkeen Suomessakin sellaisissa tapauksissa, joihin maanlaista ei saatu vastausta.

142. Loimaan käräjät 9.-11. 5. 1657, mm 9: 483.

Ansa- ja loukkupyynä

Pienemmät turkiseläimet olivat ajonpyynnin lisäksi myös ansa- ja loukkupyynnin kohteina. Jo v. 1559 tuomittiin Loimaalla Jaakko Juhananpoika Koilu kolmen markan sakkoon »ilkitöistä, jotka hän oli tehnyt toisten loukuille».¹⁴³ Messukylän Yrjänä Pietarinpoika langetettiin v. 1574 peräti 40 mk sakkoon Tuomas Heikinpojan metsäansojen (*skogz gildrer*) rikkomisesta.¹⁴⁴ Loukkuja viritettiin usein yhdessä jonkun naapurin kanssa. Niinpä Perttu Erkinpoika Punkalaitumen Haviokoskelta syytti v. 1675 Klemetti Martinpoikaa samasta kylästä, että tämä edellisenä talvena oli saanut ilveksen heidän yhteisestä loukustaan ja myynyt sen hänen tietämättään Tyrvääseen.¹⁴⁵ Vaikka kokeminen oli tapahtunut erillään, olisi ainakin saalis ollut jaettava. Vastaaja väitti pedon kuitenkin menneen hänen yksityisiin pyydyksiinsä (*snaror*). — V. 1654 lainlukija Antti Mikonpoika (Pachalenius) oli antanut tehdä monia ilveksen loukkuja Kiikoisiin. Hän sai niillä aluksi urosilveksen ja sittemmin vielä naaraan, jonka neljä nykyiseltä Kauvatsalta kotoisin olevaa miestä oli löytänyt kuolleena loukusta ja pimittänyt. Ilveksen loukku oli tehty tukille, joka oli pantu erään pienen joen poikki.¹⁴⁶

Pirkkalan seudulla tiedetään saadun susia yksityisten omistamalla sudenridalla (*Warghuus*). Heikki Yrjänänpoika Aitolahden Laalahdelta oli näet yhdessä naapuriensa nurmenkyläläisten kanssa rakentanut kahdeksan vuotta sitten (noin v. 1652) sudenridan ja vaati sen vuoksi osaansa muutamista sillä saaduista susista. Hän ei kuitenkaan saanut mitään, koska näytettiin toteen, ettei hän vuoteen ennen saaliin saamista (eli kuuteen vuoteen silloisesta hetkestä) enää ollut välittänyt ridan kunnossapidosta.¹⁴⁷ Melko samanlainen tapaus sattui Kurussa v. 1698. Furiiri Juhana Rode ja hänen puustellinsa — ilmeisesti Kurun Hainarin — asukas Heikki Tapaninpoika Kurkijärvi kiistelivät arentimaksun yhteydessä kahdesta ilveksestä, jotka oli

143. »För overchen han brukade po anners giller». Loimaan käräjät 17. 1. 1559, VA 2078: 27v.

144. Pirkkalan käräjät 1.9. 1574, VA 2276:9.

145. »Utaf deras samfelte giller fångat een Loo», Huittisten käräjät 26.—28. 1. 1675, mm 11: 19v.

146. »Huilken gilder war giordt på een stäck som lågh långsåt öfver åhn»: Huittisten käräjät 10.-12.7.1654, mm 8: 318v-319v. Jälkikaikuja vielä mm 9: 152v ja 191v.

147. Pirkkalan käräjät 14.-16. 6. 1660, nn 62: 494v.

saatu loukulla (*gildret*). Heikin mielestä hänelle kuului puolet saaliista, koska loukut olivat olleet heidän yhteisiä, mutta furiiri selitti yksin pystyttäneensä pyydykset.¹⁴⁸ Työt laiminlyönyt katsottiin siis olemmissa viimeksimainituissa tapauksissa pyyntiyhtiöstä eronneeksi.

Joidenkin Porin maalaiskunnan Ruosniemen ja Hyvelän kylien talojen tiedetään rakentaneen erityisiä n ä ä d ä n l o u k k u j a (*Mård gilder*).¹⁴⁹ Samantapaisia loukkuja on täytynyt olla niiden pyydysten, joissa vuohen kokoinen eläin sai surmansa, kuten sattui Aitolahden Sorilassa v. 1629 ja Punkalaitumen Haviokoskella v. 1678.¹⁵⁰ Näädänpyynnistä on vihdoin osoituksena, että Ruoveden kirkkoherra vei v. 1641 Turkuun myytäväksi näädännahan ja viisi kiihtelystä oravia.¹⁵¹

Loukun sijasta voitiin myös käyttää joustaa ns. a s e t u s j o u s e n a, joka viritettiin haaskalle sinne palaavan petoeläimen varalle. V. 1639 sai keuruulainen sotamies Yrjänä Brask surmansa astuttuaan vahingossa oman asetusjousensa lankaan, jolloin sen nuoli tunkeutui hänen lävitseen.¹⁵²

Ketunraudat ja myrkyt

Kettuja pyydettiin jo k e t u n r a u d o i l l a (*Räfsax, Räffwa Järn*). Sellaisia mainitaan mm. Ulvilasta 1622,¹⁵³ Kokemäeltä v. 1636 ja 1647,¹⁵⁴ Huittisista vv. 1636 ja 1647,¹⁵⁵ Loimaalta v. 1622¹⁵⁶ Karkusta v. 1659,¹⁵⁷ Hämeenkyröstä v. 1629 ja Orivedeltä seuraavana vuonna,¹⁵⁸ Ruovedeltä v. 1630 ja 1691¹⁵⁹ ja Kuorevedeltä

148. JOKIPII, mt. s. 274 ja 421 (nn 8: 566:asia lykättiin ja loppuratkaisu puuttuu tuomiokirjoista).

149. Ulvilan käräjät-3.-6. 3. 1683, mm 13: 372,

150. Pirkkalan käräjät 12. 10. 1629, nn 2: 334v ja Huittisten käräjät 14.-16. 1. 1678, mm 11: 10v: (uthi des egit Rofland opsatte gilder).

151. SUVANTO, mt. 2, 2 s. 533.

152. WAREN, Keuruun historia s. 87; SIRELIUS, mt. s. 86.

153. mm 1: 137v; MELANDER, S. 96.

154. mm 4: 116 ja mm 6: 350v.

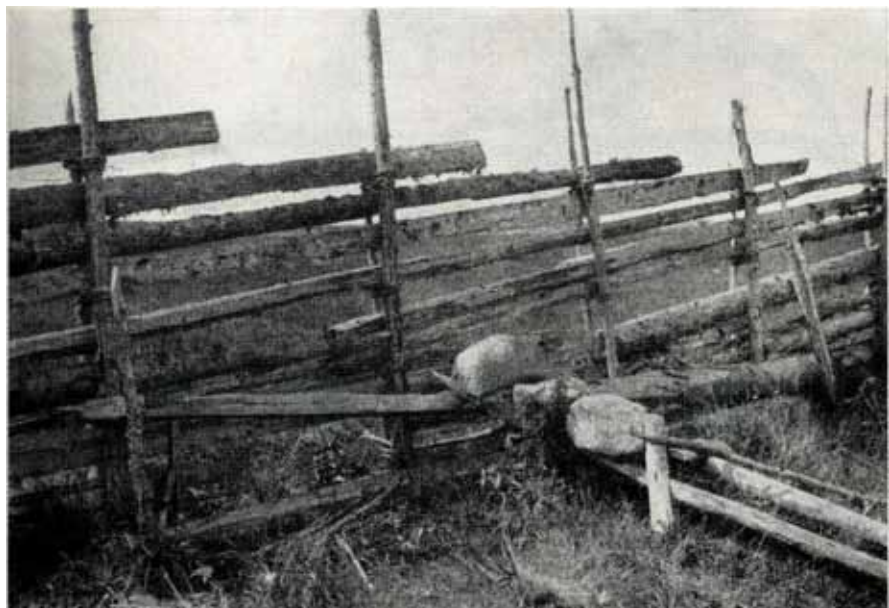
155. mm 4: 141 ja mm 6: 246v.

156. mm 1: 152v.

157. nn 62: 354v.

158. MELANDER, mt. s. 96.

159. JOKIPII, mt. s. 274.

Jäniksenloukas Nakkilan Lammaisissa. Valok. U. T. Sirelius. Kansallismuseon kokoelmat.

v. 1678.¹⁶⁰ Rautoja asetettiin milloin pelloille milloin metsään. Nämä runsaat tiedot osoittavat ketunrautojen käytön yleistyneen jo 1600-luvulla, siis lähes vuosisataa ennen kuin aikaisemmin luultiin.¹⁶¹ Vanhin tällä hetkellä tunnettu tieto ketunrautojen (*Beeff Järn*) käytöstä maassamme lienee kuitenkin Messukylästä vuodelta 1574.¹⁶²

Vaikka on luultavaa, että pedonrautojen käyttö lisääntyi muihin pyydyksiin verrattuna sitä mukaa kuin raudan käyttö maataloudessa yleensäkin — esim. raudoitukset lapioihin, reenjalaksiin ja kärrynpyöriin — havaitsimme itse keksinnön tässä tapauksessa yllättävän vanhaksi. Kansankulttuurissa muutokset tapahtuvat useinkin hitaasti, ja rajan vetäminen vanhan ja uuden välille — tässä tapauksessa perinteellisten, vain puusta valmistettujen loukkujen ja uudempien, sepäntekoisten rautojen kesken — on enemmän käytön määrää

160. nn 5: 406v.

161. SIRELIUS, mt. I (1919) s. 129.

162. Pirkkalan käräjät 1. 9. 1574, VA 2276: 9. Jämsästä on tieto vuodelta 1604: LUUKKO, Elinkeinot, Hämeen historia 2, 1 s. 552.

*Ketunraudat,
Kutiaa.
Satakunnan
Museo, Pori.*

*Sudenraudat,
Kankaanpää,
Venesjärvi,
Juhola. Valok.
Eino Nikkilä.
Kansallismu-
seon kokoel-
mat.*

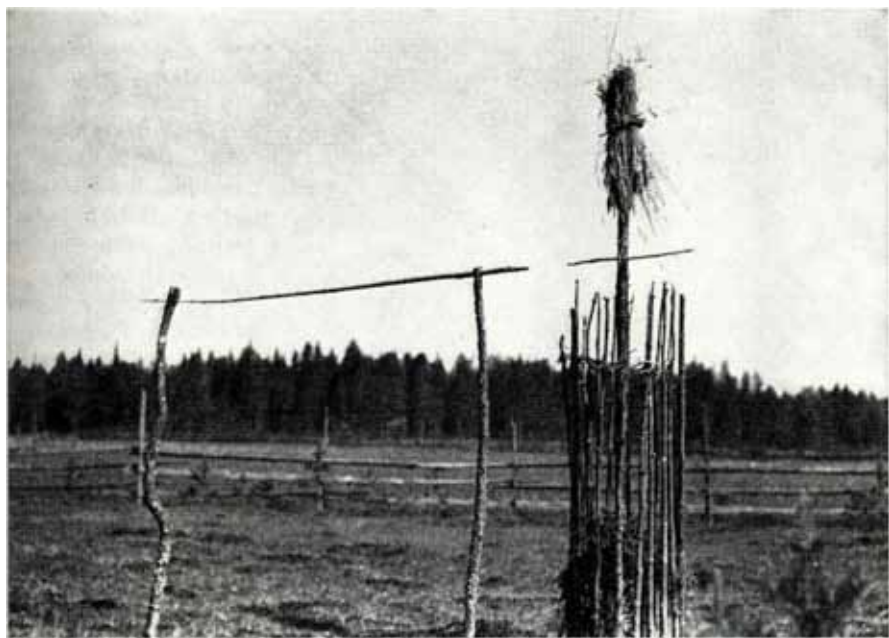
kuin keksinnön laatua koskeva kysymys. Tässä suhteessa 1700 — 1800-luvut tietenkin ovat pedonrautojen aikakautta.

Harvinaisempi tapa — ja melko yllättävä, koska se on apteekki-toiminnan alkamista maassamme edeltävältä ajalta — on ketunmyrkyn (*Räfwä krydder*) käyttäminen. Parkanossa oli Matti Simonpoika (Naskali) Alaskylästä pannut v. 1628 tällaisen myrkkysyötin tienvarteen, jolloin naapurin koira sai surmansa sitä pureskeltuaan.¹⁶³ Tästä päättäen repolainenkin oli hengenvaarassa tämän erämaakylän tietäjän aineita nautittuaan.

Jalkajousesta tuliaseisiin. Koirat

Vapaan käsijousen näyttää jo syrjäyttäneen teräskäärinen jalkajousi, joka puolestaan oli erittäin yleinen (käräjäkunnit-

163. Kyrön käräjät 1. 9. 1628, nn 2: 176v; Suomen Asutuksen Yleisluettelo; MELANDER, mt. s. 96.

Maanviljelijöiden jokapäiväinen lintupyydys oli pellolle pystytettävä kaha, jota Pehr Adrian Gadd Ylä-Satakunnan kertomuksessaan v. 1751 havainnollisesti kuvaa. Kaha Karvialla. Valok. Eino Nikkilä 1930. Kansallismuseon kokoelmat.

tain mainittuna): Köyliö v. 1551,¹⁶⁴ Ulvila 1575,¹⁶⁵ Kokemäki v. 1630, v. 1636 ja 1653,¹⁶⁶ Eurajoki v. 1642,¹⁶⁷ Vesilahti v. 1630,¹⁶⁸ Karkku v. 1630,¹⁶⁹ Pirkkala v. 1630 ja v. 1678,¹⁷⁰ ja Ruovesi v. 1625, v. 1678, 1679 ja 1681.¹⁷¹ Jousen jännittämiseen tarvittu vyö (*båga hella*) mainitaan Ruovedellä v. 1623.¹⁷² Jousenkantamaa käytettiin pituusmittana.¹⁷³

164. VA 216a: 102v.

165. VA 2281: 20.

166. mm 3: 42, mm 4: 115v, mm 8: 17v ja 84v.

167. mm 5: 197v.

168. nn 3: 166v.

169. nn 3: 73.

170. nn 3: 115 ja nn 5: 223.

171. nn 5: 234, nn 5: 647 ja nn 6: 97.

172. nn 1: 20v.

173. Kangasalan käräjät 28. 4. 1575, VA 2286: 8; nn 3: 166v.

Kahan eli teeritöntön suuhun on pantu viljasitoma. Lintu tulee jyvää syömään ortta myöten ja astuu vipumaiselle kalikalle. Sitoman puoleinen kalikan pää pettää ja lintu putoaa tönttöön, muita kalikka palaa entiseen asentoonsa odottamaan uutta saalista. Punkalaidun. Valok. Niilo Valonen 1930-luvulla.

Edistyneimmät talot hankkivat jo tuliaseita, joita mainitaan talonpojilla seuraavasti: Kokemäki v. 1630,¹⁷⁴ Loimaa v. 1623 ja v. 1630,¹⁷⁵ Huittinen v. 1620,¹⁷⁶ Eura v. 1622 ja v. 1623,¹⁷⁷ Eurajoki v. 1624,¹⁷⁸ Lempäälä v. 1623.¹⁷⁹ Kokemäeltä mainitaan erityinen l i n-

174. mm 3: 49v.

175. mm 1: 202 ja mm 3: 57.

176. mm 1: 65v.

177. mm 1: 198v.

178. mm 1: 279v.

179. nn 1: 1v.

tupysy v. 1634¹⁸⁰ ja Hämeenkyröstä v. 1628.¹⁸¹ Ruovedellä sanotaan v. 1623 erään miehen menneen metsälle »pyssyineen ja teräsjousineen».¹⁸² Punkalaitumen Haviokoskelta käytiin syksyllä 1670 ampumassa lintuja Pahamurto-nimisessä paikassa.¹⁸³

Miten tuloksellista tällainen pyynti saattoi näinä varhaisina aikoina olla, näkyy esim. siitä, että Ulvilan kuninkaankartanon kahden metsästäjän mainitaan vuonna 1597 ampuneen 1 jäniksen, 2 villihanhea, 4 teertä, 7 metsoa ja 420 pyytä. Linnuista saatiin talteen lihojen lihojen lisäksi $1\frac{3}{4}$ tynnyriä höyheniä.¹⁸⁴

Koira oli tietenkin metsämiehen paras toveri ja kyvykästä hallia muisteltiin myöhemminkin hyvällä. Niinpä Karkussa mainitaan erityinen metsäkoira (*skogzs hund*) jo v. 1561.¹⁸⁵ Kun Ruoveden Kolkinlahdella kaksi koiraa meni v. 1630 naapureiden ketunrautoihin ja ne täytyi lopettaa, omistaja sai korvausta sillä perusteella, että »ne olivat hyviä metsäkoiria oravan ja nädän ajossa».¹⁸⁶ Vesilahden Toivolan Ärölän isännällä oli v. 1631 ollut koira, joka oli hyvä ilveksiä, näätiä ja oravia vainuamaan.¹⁸⁷ Porilainen Heikki Pentinpoika puolestaan arvioi v. 1650 metsästyskoiransa 50 kuparitalarin arvoiseksi.¹⁸⁸ Hyvä haukkuja katsottiin siis hevosen hintaiseksi!

5. Paulaviralla ja eräpirtillä

Metsälintuja ja jäniksiä pyydettiin pienemmillä loukuilla tai pauloilla 1. ansoilla, jotka yleensä olivat jouhista punotut. Paulat, ansat ja loukut olivat metsästystä säännöllisesti harjoittavalla talolla yleensä erityisen ansapolun, eli — niinkuin Karviassa sanottiin — paulaviran varrella, joka säännöllisesti käytiin kiertämässä. Karvian paulamiehillä oli muistitiedon aikana 200—300 paulapyy-

180. mm 3: 298v.

181. MELANDER, s. 97.

182. nn 1: 20v.

183. mm 12: 13v.

184. VA 207: 55.

185. Karkun käräjät 6. 1. 1561, VA 2132: 6.

186. JOKIPII, mt. s. 274.

187. MELANDER, mt. s. 100; ARAJÄRVI, Vesilahden historia s. 178.

188. Ulvilan käräjät 25. -26. 11. 1650, mm 7: 122, - Hevosen hinnasta vrt. ed. alaviitta 118.

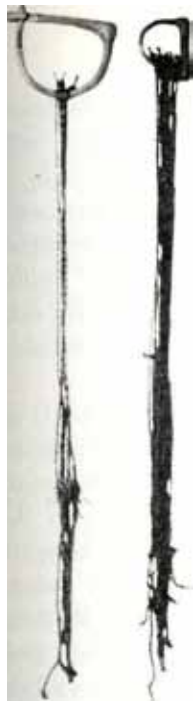
Aleksi Mäkelän
linnunpaula, Ikaali-
nen, Kurkelan kylä.
Valok. Niilo Valonen
1945.

dystä reittinsä varrella. Tämä joissakin tapauksissa monen penin-
kulman lenkki, joka kulki »pitkin salontehia» päätyen lopulta lähtö-
paikkaansa, vei kokijalta päiväkauden kiertää. Pari kertaa vii-
kossa se koettiin, jolloin paulamies saattoi palata raskas kantamus
lintuja selässään. Parhaimmillaan pyynti oli syksyllä Pertun päivästä
pyhäinpäivään, mutta jotkut jatkoivat sitä läpi talven. Erikoisesti
kevättalvella asetettiin kiimapauloja teerien ja metsojen
soidinpaikoille.¹⁸⁹

Tällaiset tiedot myöhemmistä metsästysoloista auttavat meitä tul-
kitsemaan oikein eräitä 1600-luvun tuomiokirjojen lakoonisia mai-
nintoja. Niinpä tässä yhteydessä on varsin mielenkiintoista, kun
Reko Heikinpoika Pomarkusta v. 1637 valitti, että saman kylän
miehet Lauri Juhananpoika ja Lauri Matinpoika olivat tehneet va-
hinkoa hänen metsässä olevalle paulaviralleen (*hans giller stegh i
skogen*).¹⁹⁰ Samantapaisesta on varmaan kysymys, kun Erkki Tuo-

189. KOHTAMÄKI, mt. s. 149—151. Hänen Karviaa koskeva keruunsa on
Sanakirjasäätiön arkistossa.

190. Ulvilan käräjät 17. - 21. 11. 1637, mm 4: 249.

Metsästyksestä Satakunnassa

*Paulakyttyt, aseteltavien paulojen
kantolaite, Hongonjoelta sekä
linnunpauloja ja kyttyt Parkanosta.
Satakunnan Museo, Pori.*

maanpoika Ikaalisten Kartusta oli v. 1676 mennyt jonkun aikaa Laurin päivän jälkeen yli peninkulman päässä sijaitseville »loukuilleen ja ansoilleen»,¹⁹¹ tai kun Punkalaitumen Vanttilan Sipi Yrjänänpoika v. 1625 selitti, että Jaakko Heikinpoika Huittisten Hannulasta oli hakannut häneltä rikki »joitakin loukkuja eli satimia metsässä».¹⁹²

Tärkeänä pidettiin, että ansat olivat pyyntimiehen, ts. hänen kylänsä tai jakokuntansa omistamassa metsässä, tai että hän vastakaisessa tapauksessa oli hankkinut pyyntiinsä luvan maan omistajalta. Virtain seudun linnustustapauksessa, johon pian palaamme, pyytäjä joutui maksamaan puolet saaliista eteläisen naapurikylän miehelle Jaakko Laurinpojalle Kukonpohjasta (Ruoveden Visuvedellä), jonka metsäsaralla pyynti oli tapahtunut.¹⁹³ V. 1662 syytti Tyrvään Nuupalan Heikki Mikonpoika jakoveljineen Niilo Heikinpoikaa saman pitäjän Liuhalasta, että tämä oli tehnyt loukkuja (*giller*) heidän yksityiseen metsäänsä Vaunujoen toisella puolen.¹⁹⁴

191. »till sine gilder och snaror». Kyrön käräjät 10. —13. 11. 1680, nn5: 914.

192. Huittisten käräjät 7. 11. 1625, mm 2: 198v.

193. Ruoveden käräjät 7. 1. 1631, nn 3: 205v.

194. Tyrvään käräjät 26.-27. 5. 1662, nn 62: 590v.

Ulvilassa kiellettiin v. 1646 itsellismiehiä luvatta ja vuokratta tekemästä loukkuja (*gilder*) toisten omistamaan metsään.¹⁹⁵ Ajan mitaan alettiin ilmeisesti metsästysosuuksiakin — kuten kalavesiä — jakaa talojen kesken näiden suuruuden (s.o. veroluvun) mukaan. Kullaan Levanpellossa joutui Yrjänä Martinpoika v. 1683 luovuttamaan Sipi Matinpojalle tämän entiset loukunpaikat (*giller stellen*) lailliseen jakoon asti, koska hän ei pystynyt todistamaan, että loukunpaikkoja olisi aikaisemmin jaettu hänen ja naapureiden kesken.¹⁹⁶

Tarpeeksi pitkä tai kaukaa alkunsa saava paulavirka pakotti jo rakentamaan sinne rakennuksen yöpymistä varten tai ainakin aitan välillä kertyvälle saaliille, jota ei voinut raahata mukana koko matkaa. Tällainen tukikohta — vanhan erämaaomistuksen perua — lie-nee kyseessä, kun v. 1631 Kangasalan Liuksialan kartanon keuruulaisten lampuotien kokouksessa Heikki ja Paavali Pajunen saivat luvan »asua itsellisinä Heikin eräpirtissä (*eräpörtte*)» Multian Saarimäen eli Aution eräsijalla. Virtain Hauhussa kyläläiset kiel- täytyivät v. 1663 suostumasta Niilo Haapaniemen yritykseen vallata Kivisaari yksityiseksi eräsijakseen. Käräjillä valittiin pari lautamiestä »repimään mainitut uudet eräsijan rakennukset (*ärerums husen*)».¹⁹⁷ Hämeenkyrön kirkkoherra Henrik Jaakonpoika (Finno) otti v. 1645 viljeltäväksi — ilmeisesti torppareitaan varten — *Hietainen maa* -nimisen erämaan, joka sijaitsi »uloimpana pitäjässä Pohjanmaan rajalla», siis Hongonjoen—Karvian seuduilla. »Siellä jotkut itsellishenkilöt ovat oleskelleet pienessä pirtissä ja elättäneet itseään kalastuksella», kertoo tuomiokirja havainnollisesti.¹⁹⁸ Niin-kin asutulta seudulta kuin Kokemäeltä — jonka varsinainen eräkausi kuului varhaiseen keskiaikaan — tavataan tähän kuuluvia tietoja. Tuomas Matinpoika Harjavallan Pirkkalan kylästä syytti v. 1681 kylänaapuriaan Erkki Pietarinpoikaa, että tämä oli edellisenä syksynä jättänyt hiilloksen jälkeensä »hänen erämaapirttiinsä» (*uthi hans Pörtte i Äremarken*), minkä johdosta rakennus oli palanut. Syytetty myönsi oleskelleensa väkensä kanssa mainitussa pirtissä yön yli ja pitäneensä tulta uunissa. Koska hän ei voinut vanna sam-

195. Ulvilan käräjät 9.-11. 11. 1646, mm 6: 185.

196. Ulvilan käräjät 17.-19. 12. 1683, mm 13: 505v.

197. JOKIPII, mt. s. 131-132.

198. en Eremarck be:d Hietainen Maa. Kyrön käräjät 7. 3. 1645, nn4: 161v; VOIONMAA, mt. s. 306.

Aleksi Mäkelän
 tekemä »linnunpau-
 lan» malli. »Orsipuu»
 4,5 x 150 cm. »Kur-
 kipuu» korkeus
 60 cm. Ikaalinen,
 Kurkelan kylä.
 Valok. N. Valonen
 1945.

muttaneensa tulta, hänen oli korvattava vahinko.¹⁹⁹ Havaitsemme, että kunnolliseen eräpirttiin kuului myös tulisija, mikä on merkillepantava seikka siksi, että se osoittaa näiden rakennusten käyttöä myös kylminä vuodenaikoina. Harjavaltaisten rakennus lienee sijainnut Kullaan suunnan metsissä, missä harjavaltaisilla on pitkään säilynyt niittyjä ja ulkopalstoja.

Vastaavia tietoja erämailla sijaitsevista varastopaikoista tavataan myöskin. Niinpä Vesilahden käräjillä v. 1555 muuan Mikko Nälkä (sic!) tuomittiin suurimpaan eli 40 markan sakkoon »täydestä varkaudesta, että hän varasti Heikki Särkin erämaassa olevan aitan» (*visthus udi eremarchen*).²⁰⁰ Vesilahden pitäjän erämaat sijaitsivat hajallaan Näsijärven reitin pohjoisten haarojen varsilla Kurusta Ähtäriin asti — itse Sarkkilan kylän omistusten tarkka sijainti ei ole tiedossa; jossakin siellä, eränkäynnin tuntumassa, tämä aitta kuitenkin on sijainnut. — V. 1600 oli Ruoveden Väärinmajalla erään aatelismiehen Kaarle Kustaanpojan palvelija, jota kutsuttiin Sarka-Sipiksi, mennyt tovereineen Tuomas Olavinpoika -nimisen kruu-

199. Kokemäen käräjät 21.-22. 2. 1681, mm 12: 11.

200. Vesilahden käräjät 16. 2. 1555, VA 1983: 16.

Linnunloukas, Kankaanpää, Venesjärvi. Valok. Eino Nikkilä. Kansallismuseon kokoelmat.

nuntalonpojan eräpirtille (*äräpörtte*) tätä häättämään. Rakennus sijaitsi nimittäin alueella, jonka aatelismies katsoi omakseen. Toisella kertaa Sarka-Sipi lähti hajottamaan Tuomas Olavinpojan metsässä olevan aitan (*wisterhus i skogen*), josta hän samalla vei 12 metsoa. Koska Sarka-Sipi ei ensimmäisellä kertaa käynyt aitassa, se ilmeisesti sijaitsi muualla, arvatenkin pyydyspolun varressa.²⁰¹ Tyrvään käräjillä v. 1629 selviteltiin juttua, jossa Kiikan Vakkalan Sipi Martinpojan eräällä (*ärabodh*) ja sen läheisyydessä ollut vene oli rikottu jollakin Kiikoisten suunnan erämaalla. Aatelismies Hannu Ragvaldinpoika (Ram-sukua, Turun linnan entinen alikäskynhaltija, jolla oli Tyrvään Varilassa kolme läänitystaloa),²⁰² oli kehottanut torppariansa, Tuomas-kappalaista,²⁰³ pitä-

201. JOKIPII, mt. s. 131-132.

202. ELGENSTIERNAN aatelismatrikkelin mukaan.

203. Hän oli nähtävästi Ramin entinen kotikappalainen, koska Tyrvään silloinen kappalainen LEINBERGIN pappismatrikkelin mukaan oli toisenniminen.

Kala-aitta vuodelta 1720, malliltaan muinaisten eräaittojen aito jälkeläinen. Parkano, Kuivasjärvi. Valok. U. T. Sirelius. Kansallismuseon kokoelmat.

mään vakkalaiset ja tyrväänkyläläiset poissa seudulta, ja tämä oli näin virkaintoisesti suhtautunut saamaansa käskyyn.²⁰⁴ Samanlaisesta *metsäaitasta* (*skogz wisterhus*) puhuttiin edelleen Virtain Kukonpohjan em. linnustustapauksessa v. 1631, jolloin tässä aitassa säilytettiin 30 keväisen soitimen aikaan loukuilla (*fgilder*) saatua ukkometsoa.²⁰⁵ Se oli jo taakka, jota yksi mies ei olisi pystynytkään kerralla liikuttelemaan! — Myöskin metsästysaseita ja -välineitä saatettiin tällaisessa aitassa säilyttää. Niinpä pari edellämainituista kruununkytistä, Kankaanpään Yrjänä Matinpoika ja Ruokojärven Sipi Henrikinpoika olivat muodostaneet metsästysyhtiön.²⁰⁶ Kun he eivät enää viihtyneet yhdessä, Yrjänän käskettiin viedä pyydyksensä (*skogsbragder*) pois heidän eräaitaltaan (*ärabodh*).²⁰⁷

Parhaissa tapauksissa pyyntipaikalla tavattiin kokonaisia *rakene*

204. Tyrvään käräjät 4. 6. 1629, nn 2: 292.

205. JOKIPII, mt. s. 274: »i fugla leeken om wären.»

206. »han haffuer lagdt samlag med honom om skogzbragder».

207. Kyrön käräjät 8. 2. 1630, nn 3: 23.

nusryhmiä. Niinpä Kyrön käräjillä v. 1629 Hämeenkyrön emäseurakunnan Timin kylän Mikko Matinpoika syytti Tuomas Soinia Jämijärveltä — jonka edeltä tunnemme kuninkaan metsästäjänä — että tämä oli polttanut Mikolle kuuluneet viisi rakennusta, nuotan kaikkine tarpeineen ja 25 kertaa hänen eräsijallaan (*de 5 huus . . . pä hans ärrarum*).²⁰⁸ Tämä osoittaa osaltaan, miten suurisuuntaisesti hämeenkyröläisten kannatti vielä varustaa Jämijärvellä oleva pyyntisijansa. Tuottamattomaan paikkaan ei tällaista vaivaa olisi toki uhrattu.

Vielä selvempi on toinen esimerkki nykyisestä Karviasta. Iso- ja Vähä-Karvianjärven eräsijan rajat oli käyty Juhana-kuninkaan aikana (siis vuosien 1568—1592 välillä) ja sanaluettelossa tavattiin alueen myöhemmän omistajan Kaarle Paavalinpojan mukaan mm, *Alpimaan virka* ja *Karhukankareen virka* -nimiset paikat.²⁰⁹ Toisin sanoen kauko-omistuksen rajatkin oli käyty eräpolkujen polvekkeiden mukaan, sillä em. tyyppisistä paulaviroista tässä selvästi oli kysymys. Mainittu Kaarle Paavalinpoika Hämeenkyrön Tuokkolasta, joka joko itse tai todennäköisesti torpparinsa välityksellä asui 1620-luvulla Ison-Karvian erämaataloa (*äramarcksbostelle*), valitti v. 1631, että paikan entiset ikaalilaiset omistajat olivat sieltä polttaneet viisi-toista rakennusta. (Toisen tiedon mukaan 16 rakennusta.)²¹⁰ Puheenalaisella retkellä seitsemän vuotta aikaisemmin mukana ollut Ikaalisten Vähä-Röyhiön Matti Erkinpoika (Nikkilä) todisti, että hänen toverinsa Sipi Knuutinpoika oli tarjoutunut myymään mainitut rakennukset lintupyssystä uudisasukkaalle. Arvattavasti röyhiöläisten tuli raskaaksi kulkea linnuntietäkin noin 50 kilometrin matkaa Kyrösjärven itärannalta tänne ja käyttää rakennuksia aina viranomaisten asiaan puuttumista peläten. Kun kauppaa ei kuitenkaan syntynyt, Sipi- Knuutinpoika sytytti ne tuleen sanoen ylväästi: »Isä on rakennukset rakentanut ja poika poltti ne.»²¹¹

Noissa jutuissa voi kiinnittää huomiota kantakyläen sitkeään omistusoikeudesta kiinni pitämiseen muodollisesti jo v. 1552 kruunulle

208. Kyrön käräjät 23. 10. 1629, nn 2: 397v.

209. »tili Alpiman wirka och til Karhue Kangaren wirka . . .» Kyrön käräjät 30. 6. 1626, nn 1: 141v ja 149.

210. Kyrön käräjät 11. 5. 1629, nn 2: 201.

211. Kyrön käräjät 24. 1. 1631, nn 3: 254v; Sama juttu oli esillä myös Kyrön käräjillä 23. 10. 1629, nn 2: 398. Sen on ensimmäisenä löytänyt VOION-MAA, mt. s. 306.

peruutetuilla eräomistuksilla tai uudisasukkaiden siitä aiheutuviin vaikeuksiin. Eniten kuitenkin pistää silmään, millainen todellinen pyyntikeskus hyvinvarustettu eräsija siis aikoinaan oli ollut. Vaikka ajattelisimme, että Karvian eräsijan rakennukset olivat kooltaan pieniä, ja että useampikin monitaloisen Ikaalisten Röyhkön kylän tila on kenties voinut omistaa osuuksia näihin viiteentoista — jutussahan oli alunperin kolme syytettyä — jää yksityisen talon eräsijan osuudeksi yllättävän monta rakennusta. Eränkäynnin eri tarpeet olivat nähtävästi kukin saaneet omat rakennuksensa: Eräpirtti oli asumista varten, eräaitta turkisriistalle ja aseille, nuottakota tai -talon nuotille ja verkoille, kala-aitta veden viljalle, keittokota ruoan valmistuspaikkana jne. — Ison-Karvian eräsijan rakennustiedot ovat eräs komeimpia muistoja Satakunnan eräkaudelta.

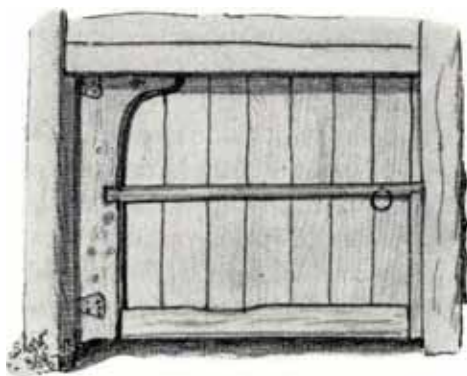
Syrjäisiltä seuduilta, joissa vanhat tavat ovat pisimpään eläneet, — kuten meillä Raja-Karjalassa ja Lapissa — on saatu eläviä esimerkkejä samanlaisista pyyntiolosuhteista. Niinpä Ilomantsissa on myöhäisiin aikoihin asti ollut noin päivän kierroksen muodostamia eräpolkuja, joiden nimenä oli ansaraitti, raitti tai jokoh. Ne olivat yksityisten talojen tai pienten pyyntikuntien vapaasti metsästä valtaamia — ansojen asettelu ja ehkä reitin merkintä sinne tänne puihin lyödyillä pilkoilla, jotka osoittivat polun suuntaa, riittivät omistusoikeuden saamiseen tällaiseen. Kauempana kotoa ansapolut lähtivät metsäpirtin luota, jossa yövyttiin ja jonka vieressä myös riista-aitta (lintulava) sijaitsi. Pyydysten asettaminen toisen ansaraitin lähellekin oli kiellettyä. Muoniosta on tieto, että siellä vastaavan virkatien l. pyydystien sisältä ei ammuttu oravia, koska katsottiin omistajan tästä suuttuvan. Kauempana olevaa metsästäjän tukikohtaa sanottiin siellä päin metsäkodaksi ja sen vierellä olevaa patsasaittaa niliksi. Ansapolut olivat kummallakin suunnalla perinnöllisiä ja ne voitiin tarvittaessa jakaa perillisten kesken.²¹² Tällaista taustaa vastaan on epäilemättä asetettava myös edellä selostetut satakuntalaiset 1600-luvun tiedot paula viroista, eräpirteistä ja metsä-aitoista.

212. E. A. VIRTANEN, mt. s. 12-15.

Keskiajan taiteen perinteitä

1. Umpipihataloissa oli ennen vanhaan usein jyrkevä portti. Satakunnassa sekä sen itäisillä ja lounaisilla naapurialueilla tehtiin sellaisia portteja, joitten oven kehyksessä oli paksu juurakko sarana-puolella. Ovesta oli pystylaudoitus ja laudat oli tuettu kehärakenteen Varhoihin (kuva 1, 2).¹

Jyrkän juurakon käyttö ja varhorakenne vaikuttavat vanhoilta piirteiltä. Jos vertaamme näitä maaseudun talojen portteja esim. Rauman kaupungin Naulan talon porttiin,² jossa juurakkoa on käytetty portin pielipuussa eikä ovesta (kuva 3), tai Kansallismuseossa nähtävään Loimaan Seppälän talon taitavasti raudoitettuun piha-portin oveen (kuva 4), jota perimätieto mainitsee entiseksi kirkon tai kartanon oveksi, saamme vaikutelman, että juurakko-ovi on yksin-

1. Eurajoen Torvolan kylän Jokelan torpan portti, jossa on vuosiluku 1730. Piirtänyt Toivo Salervo 1906. Kansallismuseo.

2. Juurakko-oviportin levinneisyys Kansallismuseon arkiston tietojen mukaan.

1. Levinneisyystiedot Kansallismuseon kansatieteellisen osaston kuva-arkistosta sekä kyselyn N:o 3: 37 vastauksista. — NIILLO VALONEN, Portin-päälyshuone (Seurasääri 2 1957), s. 23.

2. C. J. GARDBERG, Rakennustutkimuksen opas, Helsinki 1953, s. 55.

3. Rauman Naulan talon portti. Valok. C. J. Gardberg. Kansallismuseo.

4. Loimaan Seppälän talon portti. Kansallismuseo.

kertaisempi ja vanhoillisempi. Naulan portin kaaren sisäprofiili pyörylöineen on gotiikasta peräisin. Samantapaisen koristelun tapaamme mm. Sauvon kirkon keskiaikaisessa sakariston sisäovessa.³ Myös Seppälän portin taokset ovat goottilaisia. Eräässä juurakkoportissa aivan alueen itäreunalla, nim. Kalvolan Kanajärven talossa, on koristeena

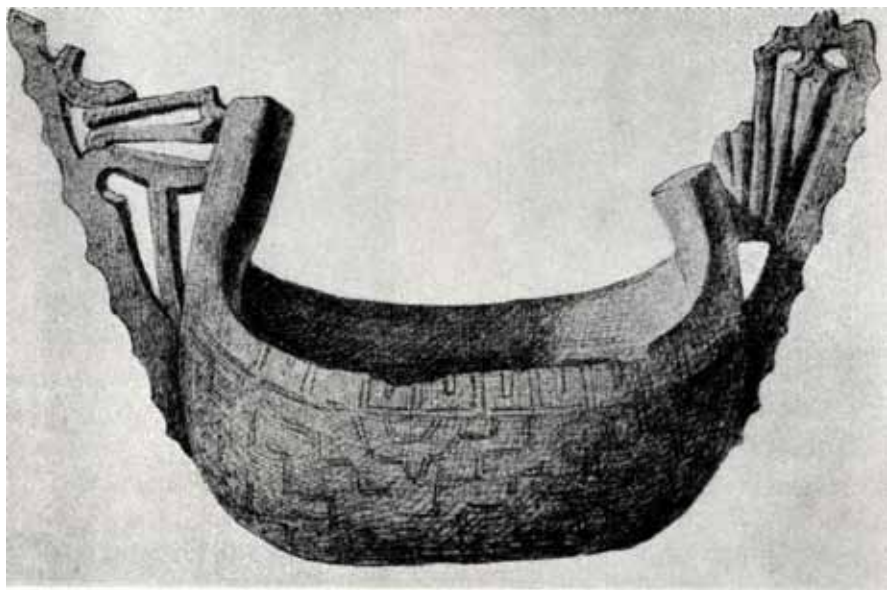

5. Kalvolan Kanajärven talon portti. I. Ráczin mukaan.

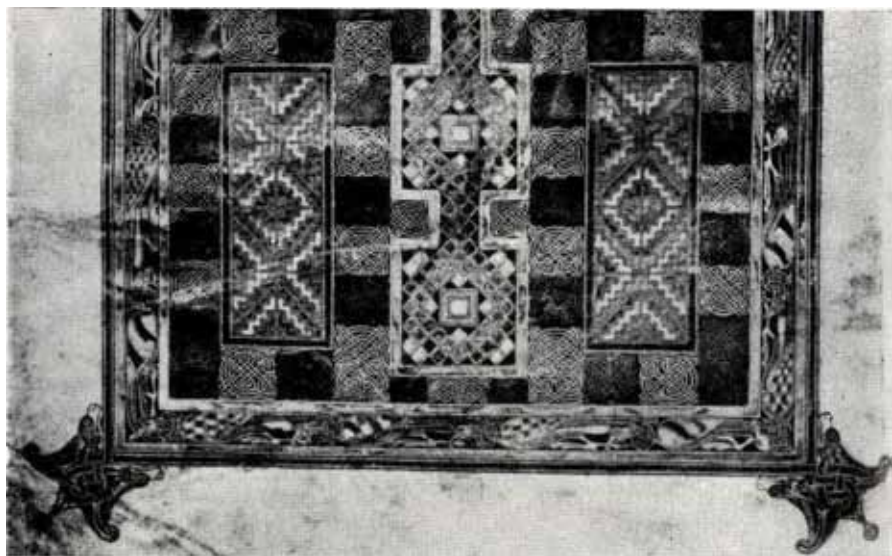

6. Bambergin tuomiokirkon portti n. v. 1230-1240. Baijeri, Saksa. Keysers Europäische Stilkunde.

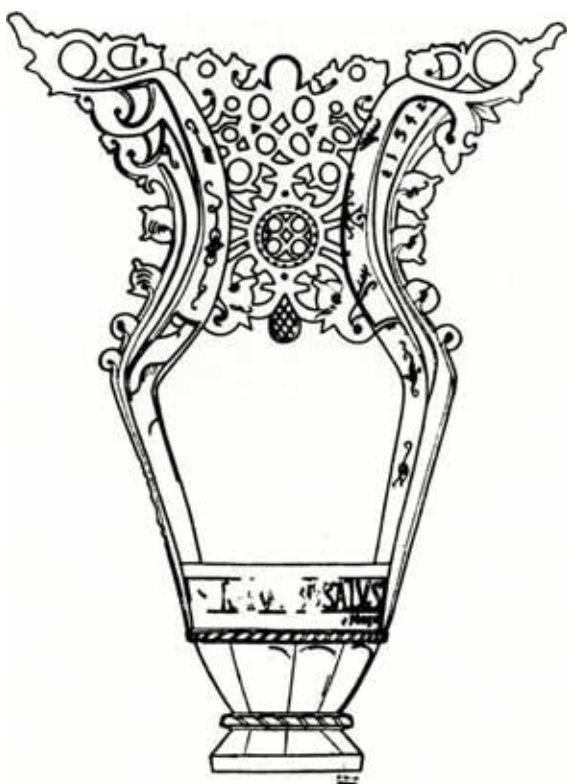
3. Suomen kirkot III, Helsinki 1964, s. 158.

7. Vampulan kirkon ullakolta vuonna 1887 tavattu koosa. Piirros Kansallismuseossa.

8. Porrasnauhakoristelua englanninkielisen raamatun käsikirjoituksessa 700-luvulta. E. Heinrich Zimmermannin mukaan.

9. Ruskon Hujalan kylän kinkerikannu vuodelta 1542. Laitaan on kirjoitettu CRAS ERIT VOBIS SALUS CUM INCALVERIT SOL = huomena te saatte avun, kun päivä on palavimmillaan. Auvo Hir s järven mukaan.

sahanteräleikkaus, joka nousee alhaalta ja kaartuu oven yläosaan (kuva 5). Kun sahanteräreunus samaan tapaan koristaa kirkon oviportaalia esim. Etelä-Ruotsissa ja Etelä-Englannissa 1100-luvulla⁴ ja Saksassa 1200-luvulla (kuva 6),⁵ herää ajatus, että Kanajärven portin koristelu on saman, keskiajan alkupuoliskon taiteen heijastumaa. Esikuvat ovat kenties olleet keskiaikaisissa puukirkoissamme,

4. ERNST FISCHER, Portalerna i Hvalstads kyrka, Västergötland, och med dessa besläktade dopfuntar (Rig 1918), s. 97. — RUDOLF PFEFFERKORN, Keyzers europäische Stilkunde, Heidelberg—München 1964, s. 205, kuva 179.

5. PFEFFERKORN, mt. kuva 158.

10. Kivinen kastemalja Samin kirkosta. Länsigöötanmaa. Hildebrandin mukaan.

jotka kaikki ovat hävinneet. Huomattakoon, että rakennustekniikassa keskiaikaiset puukirkkojen tekijät noudattivat kontinentaalisia esikuvia. Se näkyy mm. siitä, että hiljattain löydetty Karkun vanhaa kivikirkkoa edeltäneen puukirkon hirret on veistetty tasavaralle,⁶ suomalaisesta kouruvarauksesta poiketen, keskieurooppalaiseen ja eteläskandinaaviseen tapaan.⁷ On myös mahdollista, että kaupunkien ja kartanoitten portit ovat jo varhain olleet suunnannäyttäjiä niin- kuin myöhemminkin.

Mielenkiintoa herättää juurakkoportin esiintymäseutu. Se kattaa suuren osan niitä lounaisia alueita, missä on toimeenpantu sarkajako, muodostettu rivikyliä ja rakennettu umpipihataloja.⁸ Jotenkin tarkkaan samalle alueelle on levinnyt kylän kokoonkutsumistorvi todennäköisesti keskiaikaan johtavine perinteineen.⁹ Vanhimmat tiedot sarkajaosta ovat 1300-luvulta.¹⁰ Juurakkoportin vanhat piirteet juontuvat ilmeisesti keskiaikaisten umpipihojen porteista.

6. REINO J. PALMROTH, Karkun vanhan kirkon rakennusvaiheet (Suomen museo 1963), s. 45-47.

7. NIILLO VALONEN, Turun viemärikaivantolöydöistä (Turun kaupungin historiallinen museo. Vuosijulkaisu 20—21), Turku 1957, s. 83—87.

8. ANTTI KAASALAINEN, Kylämuodosta ja vainiojärjestyksestä Lounais-Suomessa 16- ja 17-sataluvulla, Helsinki 1906, s. 36 ym.

9. NIILLO VALONEN, Rukoustorvi (Satakunnan kirjallisen kerhon julkaisuja VIII), Pori 1951, s. 169-178.

10. VÄINÖ VOIONMAA, Suomen keskiajan tutkimuksia, Porvoo 1912, s. 202-203.

11. Teiskolainen pöydänjalka.
Kansallismuseo.

12. Parkanosta löydetty lusikka. Kansallismuseo.

2. Vampulan kirkon ullakolta löydettiin vuonna 1887 puinen koristeltu malja (kuva 7), josta on säilynyt piirros, vaikka itse esine myöhemmin lieenee kirkosta hävinnyt. Sitä on verrattu Ruskon Hujan kylän kinkerikannuun, jossa on vuosiluku 1542 (kuva 9), mutta pohjaosan muodon puolesta se on lähempänä yksinkertaisia pyöreitä maljoja, mm. niitä, joissa toinen korva on veistetty linnun nokaksi ja toinen pyrstöksi. Se siis näyttää tyypiltään vanhemmalta kuin goottilaisin aihein koristeltu Ruskon koosa.¹¹ Viimeksi on T. I. Itkonen löytänyt pintakoristelussa nähtävälle porrasnauhaornamentille osittaisia vastineita Laitilan, Kalannin ja Västmanlannin Kumban keskiaikaisten kirkkojen holvien ruodekoristeluista sekä mm. anglosaksilaisesta kaiverruksesta n. vuodelta 700 j. Kr.¹² Täydellinenkin koko pinnan täyttävä symmetrinen porrasnauhaornamentti löytyy Englannin roomanisesta taiteesta, nim. raamatun käsikirjoituksen kuvituksesta 700-luvulta (kuva 8).¹³ Niinikään näemme tämän koris-

11. U. T. SIRELIUS, Ruskon »kinkerikannu» (Kalevalaseuran vuosikirja 1927), s. 214—218. — KUSTAA VILKUNA, Juhlakousat (Kalevalaseuran vuosikirja 1936), s. 261—275. — JALMARI JAAKKOLA, Suomen sydänkeskiaika (Suomen historia IV), Porvoo ja Helsinki 1944, s. 87. — Auvo HIRSJÄRVI, Vakkasuomalaisen olutkoosan alkujuuria (Suomen museo 1944), s. 46—64.

12. T. I. ITKONEN, Harvinaisia koristeaiheita kansanomaisessa puunveistossamme (Kalevalaseuran vuosikirja 1958), s. 67—70.

13. E. HEINRICH ZIMMERMANN, Vorkarolingische Miniaturen, Berlin 1916, taulut 170, 234.

teaiheen viivaornamentiikkana varhaiskeskiaikaisessa kivisessä kastealtaassa Samin kirkossa Länsigöötanmaalla (kuva 10)¹⁴ sekä tasoreliefinä kivisessä 1100-luvun kastemaljassa Härlundan kirkossa samassa maakunnassa.¹⁵ Vampulalainen koosa kuuluu epäilemättä tämän vanhemman keskiaikaisen taiteen piiriin niinkuin juurakko-oviportti ja sen sahanteräkoristelu.

Vampulan koosan käyttö on mahdollisesti ollut saman tapainen kuin Kyrön sarven, jota säilytettiin Hämeenkyrön ja Viljakkalan kirkkoissa ja vuokrattiin isosiin häihin,¹⁶ tai saman kaltainen kuin Ruskon koosan, joka kinkerikunnan yhteisomaisuutena kulki lukupidoista lukupitoihin. Kun Vampulan kirkko rakennettiin vasta v. 1590, saat-
taa keskiaikaistyyppinen koosa periytyä sitä vanhemmalta ajalta, kukaties siitä keskiaikaisesta killasta, joka perimätiedon mukaan on ollut joen saarella lähellä vanhaa kirkonpaikkaa Tamareen kylässä, ei kovinkaan kaukana nykyisestä kirkosta.¹⁷

3. Kokemäenjoen vesistön alueella on säilynyt muutamia pöytiä, joitten jalat on tehty juurakosta ja koristettu keskiosaan veistetyllä pallolla (kuva 11). Toisissa palloissa on nauhapunosornamentti, joko renkaanmuotoinen tai täysi pallo, ns. osmansolmu. Toiset pallot on veistetty sileiksi ja särmikkäiksi. Teiskosta saadun pöydän jalan päätekuviona on linnunpää, mikä periytynee romaanisesta taiteesta. Uudet tiedot Loimaalta, Kiikasta, Eräjärveltä ja Laukaastakin¹⁸ vahvistavat sitä käsitystä, että kysymyksessä on nimenomaan tälle alueelle juurtunut ja täällä edelleen jatkunut perinne. Nauhapunos-palloja on leikattu myös puisten kastealtaiden jalkaan eräissä läntisen Etelä-Suomen kirkkoissa. Pöytämuodon esikuvat ovat löydettävissä Englannista ja Keski-Euroopasta. Välittäjänä on nähtävästi toiminut

14. HANS HILDEBRAND, *Sveriges medeltid III*, Stockholm 1898—1903, s. 488.

15. FISCHER, *mt.* s. 98.

16. KUSTAA VILKUNA, *Kyrönsarvi* (Satakunta XIV), Vammala 1948, s. 69-84.

17. AINA LÄHTEENOJA, *Suur-Huittisten pitäjän historia*, Vammala 1949, s. 144, 214.

18. Turun historiallinen museo nro 16085 (Loimaa), 16211 (Eräjärvi), Satakunnan museo nro 446, 447 (Kiikka, vuosiluku 1776), Keski-Suomen museo nro 47: 5 (Laukaa).

hansakauppa ja sen piiriin kuulunut kiltalaitos juhlallisine yhteisaterioineen ja pöytineen.¹⁹

4. Osmansolmun tapamme myös myöhäiskeskiajan tyyppisen puulusikan varren nupissa. Näitä lusikoita on saatu talteen Parkanosta ja Kangasalta (kuva 12). Lusikan pesään on uurrettu hannunvaakuna. Varressa on joko nauhapunoksen jatko (Parkano) tai polvekenauharenkaita (Kangasala). Kolmannessa lusikassa (Kangasala), joka on kömpelötekoisempi ja pitkävartisempi, kenties nuorempi, on varressa kaksi nauhapunosrengasta; hannunvaakuna puuttuu.²⁰ Muualla Suomessa kaupungeista esiin tulleissa vastaavanlaisissa lusikoissa — Turussa ja Käkisalmissa — ei ole osmansolmua eikä hannunvaakunaa.²¹ Kyseessä on ilmeisesti paikallinen myöhäiskeskiaikaisen muodin sovellutus ja kaupunginomainen piirre maaseudulla.

Juurakko-oviportti pohjautuu keskiaikaiseen kyläasutukseen ja sen alue käsittää tiheästi asuttuja keskiaikaisia rintamaita. Pöytä, koosa ja lusikat viittaavat saman aikakauden juhlamenoihin. Kysytään, miksi vanhempi keskiajan taide on juuri täällä, erityisesti Kokemäenjoen vesistön alueella, juurtunut maaseudulle. Vastauksen saamme siitä usein tehdystä havainnosta, että taloudellisen korkeasuhdanteen aikana seutu ottaa vastaan oman aikansa muoteja niin voimakkaasti, että ne jäävät elämään paikallisina piirteinä tai seututyyleinä ohi uusien muotivaihteluitten. Keskiajan turkiskauppa ja lapinverotus toivat tämän alueen suurतालonpojille vaurautta ja veivät ne eurooppalaisten kulttuurivirtausten vanaveteen kiinteämmin kuin harvaan asutut nuoret asutusalueet. Talonpoikaiskauppa liittyneenä keskiajan kaupunkikulttuuriin loi tässä rintamaan osassa erikoiset edellytykset uusien ilmiöiden leviämislle. Tiheä asutus ja jonkin verran syrjäinen asema myöhemmin säilyttivät nämä perinteet uuden ajan muotien rinnalla.

19. NIILO VALONEN, Muuan satakuntalainen pitöpöytä (Kotiseutu 1950), s. 125—132. — JORMA JUSSILAINEN (HEINONEN), Muuan keskiaikainen perinne (Kotiseutu 1952), s. 177-179.

20. Kansallismuseon kansatiet. os. nro 6702 (Parkano), 7538: 2 (Kangasala), 7538: 1 (Kangasala). — Osma 1955, s. 92, kuva 2 vas. = 7538: 2, toinen vas. — 6702 (Parkanosta eikä Pälkäneeltä kuten allekirjoituksessa erheellisesti mainitaan).

21. VALONEN, Turun viemärikaivantolöydöistä, s. 32, kuva 25. — Osma 1955, s. 92, kuva 2.

Häme ja Satakunta

Näkökohtia maamme varhaisimman maakuntalaitoksen synnystä

Hämeen ja Satakunnan suhde on varhaishistoriamme kiintoisimpia kysymyksiä. Historian näkökulmasta sitä ovat käsitelleet monet tutkijat, mm. J. W. Ruuth, Väinö Voionmaa, Jalmari Jaakkola ja Vilho Niitemaa.¹ Historialliset lähteet ovat kuitenkin niukat ja sallivat erilaisia tulkintoja, varsinkin kun kysymystä on tarkasteltava enimmäkseen ajallisesti myöhäisempien lähteiden perusteella. Sen vuoksi on syytä pohtia, voitaisiinko esihistoriallisesta aineistosta saada joitakin näkökulmia Muinais-Hämeen ja Muinais-Satakunnan keskinäisistä suhteista: Ovatko Häme ja Satakunta muodostaneet esihistoriallisella ajalla yhtenäisen maakunnan, josta Satakunta vasta keskiajalla olisi irtaantunut, vai voidaanko ajatella, että ne kumpikin jo tuolloin olisivat olleet erillisiä kokonaisuuksia. Näiden kysymysten esittäminen on käynyt ajankohtaiseksi sen jälkeen, kun Helmer Salmon toimesta Satakunnan ja Ella Kivikosken tutkimuksen kautta Hämeen rautakausi on tullut kokonaisuutena muokatuksi.² Lähtökohdaksi sopinee ottaa se kuva, jonka historiantutkimus on Hämeestä ja Satakunnasta luonut, mutta samalla on kiinnitettävä huomiota

1. J. W. RUUTH, Silmäys Hämäläisten muinaisiin asutusoiloihin Suupohjassa, Joukahainen 11; RUUTH, Satakunnan asutusoiloista keskiajalla, Historiallinen arkisto 15; VÄINÖ VOIONMAA, Suomalaisia keskiajan tutkimuksia, s. 158—61; JALMARI JAAKKOLA, Suomen muinaiset valtarajat vuoteen 1323, Historiallisia tutkimuksia, s. 12—44; JAAKKOLA, Suomen varhaishistoria, (2. painos), s. 180—211, 271—93, erityisesti s. 276—82; JAAKKOLA, Suomen varhaiskeskiaika, (2. painos), s. 341—43; JAAKKOLA, Satakunnan varhaiskauppa ja Porin edeltäjät, Porin historia I—II, s. 16—18; VILHO NIITEMAA, Hämeen keskiaika, Hämeen historia I, s. 205—08.

2. HELMER SALMO, Satakunnan historia II, Rautakausi. ELLA KIVIKOSKE, Hämeen rautakausi, Hämeen historia I.

siihen, että Hämeeksi on nimitetty käsittääkseni kolmea eri aluekokonaisuutta, jotka eivät ole keskenään identtiset; ne erilaiset tulkinnot, joita Hämeen ja Satakunnan probleemaan on annettu, johtuvat suureksi osaksi juuri 'Hämeen' kolmenlaisesta merkityksestä.

Hämeen maakunta

Hämeen maakunta jakaantui keskiajalla vanhimpien lähteiden mukaan kolmeen kihlakuntaan: Sääksmäen, Hattulan ja Hollolan eli Hauhon. Keskiajan lopulla maakunta ulottui Vihdin—Pukkilan linjalta aina Rautalammillä sijaitseviin erämaihin ja käsitti Portaan, Kalvolan, Saaren, Sääksmäen, Pälkäneen ja Kulsialan hallintopitäjät (Sääksmäen kihlakunta), Janakkalan, Lopen, Vihdin, Rengon, Lehijärven, Hattulan ja Mäskelän hallintopitäjät (Hattulan kihlakunta) sekä Hauhon, Tuuloksen, Lammin, Padasjoen, Jämsän, Sysmän, Asikkalan, Hollolan, Tennilän ja Villähden hallintopitäjät ynnä Elimäen neljänneksen (Hollolan kihlakunta).³ Hämeen maakunta ei tällaisena ollut alkuperäinen Häme, vaan vuosisataisen kehityksen tulos. Tuon kehityksen pääpiirteitä tutkimus on lähteiden niukkuudesta huolimatta pystynyt huomattavasti selvittämään.

Hämeen itäraja Savoä vastaan käytiin v. 1415, jolloin se pohjoisosiiltaan määriteltiin Pähkinäsaaren rauhan rajalinjaa noudattavaksi; koillisosaltaan raja palautuu siten vuoteen 1323.⁴ Hämeen eteläisempi itäraja näyttää olleen monivaiheisen kehityksen tulos. Kun Pähkinäsaaren rauhassa ei läntisen Suomen yhteyteen liitetty Hämeeseen kuuluneita alueita, palautuu Hämeen kaakkoisraja Pähkinäsaaren rauhaa edeltäviin rajankäynteihin, Niitemaan mukaan vuosien 1250—93 väliseen aikaan.⁵ Niitemaa on eräiden perimätietojen nojalla hahmotellut tähän aikaan otaksuttavan rajalinjan Kannuskoski—Kinansaari—Jämsänjoki—Perhonjoki. Veikko Kerkkonen on sen jälkeen osoittanut, että eräs vanha raja voidaan todeta vielä varhaisemmaksi. Kysymyksessä on kolmen kihlakunnan rajan nimellä

3. AD. NEOVIUS, *Finlands administrativa, judiciela och kamerala indelning i äldre tider*, SM-FM 1908, s. 61-65.

4. NIITEMAA, *Hämeen historia I*, s. 212—13 ja 207.

5. NIITEMAA, *Hämeen historia I*, s. 213 sekä k. 63. BERNDT FEDERLEY, *Historisk Tidskrift för Finland*, 1933.

myöhäiseltä keskiajalta tunnettu raja, jonka rajapisteluettelo sisältyy liitteenä Hämeen vanhimpaan maakirjaan (1539).⁶

Tähän rajapaikkaluetteloon sisältyy tunnettu maininta siitä, että Hämeen raja on kerran alkanut suolamerestä ja päättynyt suolamereen. Sen nojalla tutkijat ovat yksimielisesti päättelleet Hämeen joskus ulottuneen Suomenlahdesta Pohjanlahteen. Tämä on ollut mahdollista vain Uudenmaan muodostumista edeltävänä aikana. Kun Uudenmaan irtautuminen Hämeestä on varmastikin tapahtunut maakunnan saadessa tai saatua ruotsalaisasutuksensa, ilmeisesti toisen ristiretken yhteydessä, on Häme voinut ulottua Suomenlahdelle 1200-luvun alkupuolella. Tutkimuksellaan »Länsimaisen Suomen vanhin itäraja» Kerkkonen on luonut selvyyttä tähän kysymykseen. Hän osoittaa, että suolamerestä alkava »kolmen kihlakunnan raja» on toisaalta Porvoon linnaläänin ja Hollolan kihlakunnan länsiraja sekä Sääksmäen kihlakunnan itäraja. Se alkaa Kymijoen Huumanhaarasta ja jokea seurattuaan kääntyy länteen ja luoteeseen päätyen Pälkäneen Kukkolankoskeen, joka on viimeinen nimetty rajapiste. Sillä perusteella, että raja on Kymijoen osalta samalla vanha kirkollinen raja, kuten J. W. Ruuth on aikoinaan osoittanut, Kerkkonen päättelee, että tällaisen kirkollis-valtiollisen rajan on täytynyt muodostua maamme piispanistuimen kanonisen järjestämisen ajankohdana, vuoden 1230 tienoilla.

Miten Hämeen raja jatkui Kukkolankoskesta Pohjanlahteen, on tietymätöntä. Kerkkonen katsoo sen suuntautuneen luoteeseen, joten raja olisi kulkenut Satakunnan alueen halki.⁷ Hän viittaa mm. siihen perimätietoon, että Ilmajoen asutus olisi peräisin Hauhon Ilmoilan kylästä, so. Karjalan puolelle jääneestä Hämeestä; nimistöllinen yhtäläisyys (Ilmajoki, ruots. Ilmoila; 1500-luvulla Ilmoilanpohja) tukee perimätietoa. Mikäli tämä argumentti on sitova, olisi raja päättynyt mereen jossakin Vaasan eteläpuolella.

Edellä kuvattu Hämeen raja, »länsimaisen Suomen vanhin itäraja»,

6. VEIKKO KERKKONEN, Länsimaisen Suomen vanhin itäraja, Historiallinen aikakauskirja 1962.

7. On kiintoisaa, että Ruovedeltä, Teiskosta ja Hollolasta tunnetut Varjakka-nimet, joihin Gunvor Kerkkonen on kiinnittänyt huomiota, sattuvat kyseisen rajan koillispuolelle (Hollola) tai sen otaksutun kulkusuunnan tienoille; Varjakka-nimet esiintyvät Pohjois-Suomessa, Pohjois-Norjassa ja Pohjois-Ruotsissa karjalaisella intressialueella. KERKKONEN, Varjakka-namn och -orter i norra Fenno-Skandia, FM 1961.

oli ilmeisesti lyhytaikainen eikä valtiollisena rajana vastaa alkuperäistä maakunnanrajaa. Se erottaa rautakauden lopulla melko yhtenäisesti asutetusta Hämeestä Hauhon reitin varteen sekä Päijänteeseen ympärille muodostuneen asutuksen joko itsenäiseksi tai Karjalan valtapiiriin kuuluvaksi.⁸ Kiintoisaa on kuitenkin todeta, että 1400-luvun alussa luotu kihlakuntajako⁹ noudattaa Hämeessä runsaat puolitoista sataa vuotta vanhempaa valtiollista rajaa. Tämä johtaa kysymään, onko kyseinen kolmen kihlakunnan raja ollut olemassa jo ennen kuin se muodostui valtiolliseksi rajaksi; muistettakoon, että Pähkinäsaaren raja noudattaa aikaisemmin kiteytyneitä kihlakuntien rajoja. On mahdollista, vaikkei varmaa, että Vanajaveden reitin ja Hauhon reitin sekä Päijänteeseen Hämeen asutus olisivat kukin muodostaneet omat organisaationsa, millä organisaationimellä niitä lieneekin kutsuttu. Tässä yhteydessä on huomautettava, että »kolmen kihlakunnan» rajan viimeisenä pisteenä on Kerkkosen mukaan Pälkäneen Kukkolankoski, joka on lähellä Hämeen ja Satakunnan rajaa.

Niitemaa on osoittanut, että Hämeen eränautinta ulottui Suomenlahden rannikolla ennen Uudenmaan asuttamista Kymijoelta ainakin Sipooseen asti.¹⁰ Helsingin pitäjässä ja siitä itään olevalla rannikkoalueella Tavast-nimet ovat suhteellisen yleisiä, ja ne selittyvät, kuten Jaakkola on perustellut, siitä, että Uudenmaan ruotsalaiset kohtasivat näillä alueilla Tavastland-Hämeestä kotoisin olevaa hämäläisasutusta ja -omistuksia.¹¹ Hämäläisomistukset ja Tavast-nimet puuttuvat, Porkkalan länsipuolella sijaitsevaa Tavastfjärden-nimeä lukuun ottamatta, läntiseltä Uudeltamaalta. Niitemaa katsoo tämän seikan, samoin kuin Länsi-Uudenmaan saariston vanhan, Hansalähteissä esiintyvän nimen, Finnische Scheren, osoittavan, että Länsi-Uusimaa kuului varhaisella keskiajalla (Varsinaiseen) Suomeen.¹² Halikon seudun lukuisat Tavast-nimet saavat selityksensä Jaakkolan

8. Etelä-Päijänteeseen alueella on karjalainen kulttuurivaikutus huomattava ristiretkiajalla. Nastolan Ruuhijärven aarre mm. sisältää karjalaista esineistöä, ja Hollolan Untilan kalmistosta on löydetty karjalaisia solkia. Ks. KIVIKOSKI, Hämeen rautakausi, s. 138—40.

9. AULIS OJA, »Herred», Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid VI. YRJÖ BLOMSTEDT, »Häradshövding», Kulturhistoriskt lexikon VII.

10. NIITEMAA, Hämeen historia I, s. 208—12.

11. JAAKKOLA, Suomen varhaishistoria, (2. painos), s. 196—202.

12. NIITEMAA, Hämeen historia I, s. 211—13.

esittämän päätelmän perusteella, että Halikon lahdella olisi sijainnut kuuluisa Hämäläisten satama, Portus Tavestorum. Niitemaan mukaan se olisi tulkittava Suomen alueella sijaitseväksi kansainväliseksi satamaksi.¹³

Hämeen maakunnan lounaislaitaan, Someron—Somerniemen alueelle muodostui Uudenmaan Tavast-nimiin verrattava Hämenimien ryhmä. Samalla alueella voidaan myös todeta useita Suominimiä (Hämeenoja, Hämeenvaha, Suomenoja, Hämeenraja, Suomenpäänkorpi, Suomenpäänniittu, Suomenvuolta ja Suomelanahde).¹⁴ Aulis Oja, joka on näitä nimiä käsitellyt, osoittaa niiden muodostavan yhteisen vyöhykkeen, joka alkaa Someron Pitkäjärven kylän ja Turun läänin Kosken Patakosken kylän yhteisestä rajapisteestä. Ne osoittavat, että kysymyksessä on Suomen ja Hämeen maakuntien välinen raja, joskaan siitä ei ole varsinaista asiakirjallista rajapaikkaluetteloa säilynyt. Se kulkee Someronjoen ja Uskelanjoen välistä vedenjakajaa pitkin ja on ilmeisestikin vanha nautintaraja; myöhemmin todettavat pitäjänrajat eivät noudata samoja linjoja. Oja otaksuu sen muodostuneen jo esihistoriallisen ajan lopulla, jolloin lähin hämäläinen asutus sijaitsi Urjalassa, Kalvolassa, Rengossa ja Lopella, lähimmät varsinaissuomalaiset kylät Perttelissä. Tämä sinänsä todennäköinen seikka ei luonnollisestikaan merkitse, että itse rajanimistö olisi välttämättä rautakaudelta peräisin: nimien osoittama Suomen ja Hämeen vastakohtaisuus osoittaa, että rajasta on jossakin vaiheessa sovittu Varsinais-Suomen ja Hämeen maakuntayhteisöjen kesken, mikä on voinut tapahtua aikaisemman nautinnan perusteella. Rajan maakunnallinen määrittely on joka tapauksessa tullut ajankohtaiseksi Someron saadessa varhaisimman asutuksensa, mikä on tapahtunut rautakauden jälkeen, mutta viimeistään 1200-luvun alkupuolella.¹⁵

Hämeen ja Satakunnan välisestä rajasta on tietoja 1400- ja 1500-luvulta.¹⁶ Raja kulki Turun ja Porin sekä Hämeen läänin yhteisestä

13. JAAKKOLA, Suomen varhaishistoria, s. 196—200. NIITEMAA, Hämeen historia I, s. 232—34. Huomautettakoon kuitenkin, että Niitemaa katsoo eräiden muidenkin paikkojen tulevan kyseeseen hämäläisten satamana.

14. AULIS OJA, Etelä-Someron asutushistoriaa, Lounais-Hämeen Kotiseutu- ja Museoyhdistys, vuosikirja 1945, s. 17—19.

15. Someron kylistä eräät kuuluvat ns. suomalaiseseen oikeuteen. Ks. esim. JAAKKOLA, Suomen varhaiskeskiaika, s. 358—59.

16. JAAKKOLA, Suomen muinaiset valtarajat vuoteen 1323, s. 28—44. NIITEMAA, Hämeen historia I, s. 203—05.

rajapisteestä Pirttiniemestä, Someron, Ypäjän, Tl:n Kosken ja Mellilän yhtymäkohdasta Yhivuoreen, Tyrvään, Huittisten ja Saarioisten hallintopitäjien kulmaukseen. Sieltä se jatkui Tyrvään ja Urjalan ja Punkalaitumen yhteiseen rajapisteeseen, Halkivahaan ja siitä edelleen itään. Se ylitti Vanajaveden reitin Korte- ja Jumusselän välisessä salmessa, jossa mainitaan rajapaikkana *Hämeenväanteenkivi*. Hauhon reitin raja ylitti osittain Mallas vettä pitkin, pistäytyen kuitenkin syvänä kiilana Pinteleenjärven eteläpuolelle kohti Hauhoa, niin että Pälkäneen Ruokolan neljänneskunta jäi Satakunnan puolelle. Täältä raja kulki mutkitellen ensin itään, sitten pohjoiseen Soinin Iironkiveen, joka oli Pirkkalan, Kyrön ja Pietarsaaren hallintopitäjien yhteisenä rajamerkinä.

Hämeen ja Satakunnan välisen rajan iästä on esitetty varsin erilaisia mielipiteitä.¹⁷ Jaakkola katsoo sen varsin vanhaksi, kun taas Voionmaa ja Niitemaa pitävät sitä myöhäisenä hallinnollisena rajana. Niitemaa perustelee rajan myöhäisyyttä mm. sillä, että raja erottaa omistajayhteisöstään Satakunnan puolelle jääneet Hämeen linnalääniläisten omistukset, mm. näiden kalastusoikeudet Kuokkalan koskessa Lempäälässä, kulsialais-pälkäneläiset omistukset Kangasalan Tyrvännönmaalla¹⁸ ja Sääksmäen Keuruulla. Tähän argumentointiin on kuitenkin huomautettava, ettei rajan mutkikkaasta kulusta voi tehdä muita johtopäätöksiä kuin että raja mahdollisuuksien mukaan ottaa huomioon eri pitäjien eräomistukset.¹⁹ Siitä seikasta, että em. hämäläiset eräomistukset jäivät Satakunnan puolelle, voidaan päätellä ainoastaan, että ne on vallattu ennen rajan muodostumista. Kun eräomistukset todennäköisesti palautuvat osittain jo rautakautteen, voi raja siten juontua hyvinkin varhaiselta ajalta.

Hämeen varhaisimpia vaiheita ei historiallinen aineisto sanottavasti valaise. Hämeen nimi esiintyy kuitenkin muodossa Tafstalont tunnetussa Gävlen Hämlingen riimukivessä, joka ajoitetaan vuoden

17. JAAKKOLA, Suomen muinaiset valtarajat vuoteen 1323, s. 25—28, JAAKKOLA, Suomen varhaishistoria, s. 276—79. VOIONMAA, Suomalaisia keskiajan tutkimuksia, s. 159—60. NIITEMAA, Hämeen historia I, s. 205—06.

18. SEPPO SUVANTO, Längelmäveden seudun historia, s. 89—93.

19. Jokipii huomauttaa, etteivät kylien eräomistukset Suur-Ruoveden alueella muodosta yhtenäisiä ryhmiä, joten eräalueiden valtaus lienee ollut pääasiassa yksityistä, joskin tiettyä kylittäistä yhteistoimintaa on erämaiden valtauksessa saattanut esiintyä. On luonnollista, ettei hajallisten eräomistuksien perusteella voitu vetää aluerajoja. MAUNO JOKIPII, Vanhan Ruoveden historia, I, s. 130—31.

1030 tienoille, sekä henkilönimen alkuosana eräässä 1000-luvun lopulle kuuluvassa riimukivessä. Skandinaavisesta muodosta johtunee myös arabialaisella maantieteilijällä Idrisillä 1150-luvulla esiintyvä muoto Tabast. Tavast-nimen levinnän perusteella Jaakkola on päätelty, että Tafstalont-nimi on annettu Suomenlahden rannikolta käsin ja että kysymyksessä on nimenomaan Hämeen maakunta.²⁰

Satakunta

Satakunta jakaantui keskiajalla kahteen yhdenveroiseen osaan, Yliseen ja Aliseen kihlakuntaan. Ensin mainittuun kuuluivat v. 1540 Tyrvään eli Kallialan, Karkun eli Saastamalan, Kyrön, Pirkkalan, Kangasalan, Lempäälän ja Vesilahden hallintopitäjät sekä näiden lisäksi Näsjärven reitin pohjoisosissa sijaitsevat laajat eräalueet. Ala-Satakuntaan kuuluivat samaan aikaan Huittisten, Loimaan, Euran, Eurajoen, Ulvilan, Kokemäen ja Närpiön hallintopitäjät.²¹

Satakunnan ja Hämeen rajan edellä esitetyn kulun perusteella voimme todeta, että Satakuntaan ovat kuuluneet Ypäjän alueesta Levän ja Mannisten kylät, Loimaa, Metsämaa, Punkalaidun, Vesilahti, Lempäälä, johon myös luettiin Viiala, Kangasala sekä Pälkäneestä Ruokolan neljänneskunta, osa Sahalahdesta, Kuhmalahti, Eräjärvi ja Orivesi, pääosa Juupajoesta, Vilppula, osa Keuruusta, Pohjaslahti, Pihlajavesi, Ähtäri ja Soinin eteläosa.²²

Hämeen ja Satakunnan rajan päätepisteestä, Iironkivestä, Satakunnan ja Pohjanmaan raja kulki lounaaseen. Satakuntaan tuli siten kuulumaan Soinin eteläosa, Ähtäri ja Virrat, minkä jälkeen raja jatkui Turun ja Porin läänin sekä Vaasan läänin nykyistä rajaa aina Honkajoen, Isojoen ja Kauhajoen yhtymäkohtaan. Tästä se kääntyi pohjoiseen, niin että Satakuntaan jäivät Siipyyn, Isojoen, Lapväärtin, Karijoen, Tiukan, Närpiön, Teuvan, Ylimarkun ja Korsnäsin alueet.

20. JAAKKOLA, Suomen varhaishistoria, s. 193—94, 201—02. JAAKKOLA, Porin historia I-II, s. 110-16.

21. NEOVIUS, SM—FM 1908, s. 65. Neovius kuitenkin erehdyksessä sekoittaa Ylä- ja Ala-Satakunnan.

22. Satakuntaan kuuluvat kylät käyvät ilmi Suomen hopeaveroluettelosta 1571, IV, Satakunta, toim. MAUNO JOKIPII. Rajan kulusta ks. myös esim. EINO JUTIKKALA, Suomen historian kartasto (2. painos), kartat 18, 19, 21. OJA, Ypäjän Levä ja Manninen, Lounais-Hämeen Kotiseutu- ja Museoyhdistyksen vuosikirja 1946.

V. 1605 viimeksi mainitut pitäjät, jotka muodostivat aikaisemmin Närpiön hallintopitäjän, liitettiin Korsholman lääniin, jolloin Satakunnan ja Pohjanmaan raja rannikolla muodostui nykyiseen.²³

Satakunnan nykyinen eteläraja, so. Rauman maalaiskunnan, Lapin ja Hinnerjoen etelä- ja lounaisraja, muodostui 1600-luvun lopulla.²⁴ Vaikkakin raja on asiakirjallisesti myöhäinen, ovat Jaakkola ja Papunen katsoneet sen todellisuudessa paljon vanhemmaksi, sillä raja noudattaa varhaisten kauko-omistuksien viitoittamaa linjaa.²⁵ Euran Mestilän ja Honkilahden Mannilan ja Honkilahden kylillä oli tällaisia kyseisen rajalinjan lähistölle tulevia kauko-omistuksia Hinnerjoen Vaaljoella. Euran ja Köyliön kaukonautinta ulottui nimistöstä päätellen Rauman eteläpuolella olevan Vähäsälön saaren tienoille, jossa myös Laitilalla oli kauko-omistuksia; Vähäsalo sijaitsee kyseisen rajan lähistöllä. Mm. sillä perusteella, ettei tästä rajasta ole vanhoja asiakirjatietoja (eikä siitä siis ole käyty myöhäisiä käräjiä) Papunen katsoo sen hyvin varhain vakiintuneeksi.

Satakunnan ja Varsinais-Suomen rajan probleemaa mutkistaa kuitenkin se tosiasia, että Ala-Satakunnan ja Vehmaan kihlakuntien, raja on kulkenut pohjoisempaa linjaa. Tämä raja tunnetaan eräästä rajatuomiosta vuodelta 1511 sekä todennäköisesti Mikael Agricolan johdolla toimitetusta rajantarkistuksesta vuodelta 1552.²⁶ Näiden rajapaikkaluetteloiden mukaan kihlakuntien raja alkaa Euran, Honkilahden, Hinnerjoen, Laitilan ja Karjalan yhteisestä rajapistestä, *Suomenjärvenperästä*, ja kulkee luoteeseen pitkin Eurajoen ja Lapinjoen vedenjakajaa päättyen Pohjanlahdessa tuntemattomaan Jukkarin luotoon. Suomenjärvenperän lisäksi rajapaikkoihin kuuluu mm. *Suomen kilpi* -niminen rajapiste. Sekä asiakirjallisesti että nykyisen perimätiedon mukaan kyseinen raja on *kihla k u n t i e n* raja,²⁷ joten se juontuu ilmeisesti 1400-luvun alusta, jolloin oikeudellinen kihlakuntalaitos maahamme luodaan. Jaakkola katsoo rajan syntyneen juuri tähän aikaan, ja myös Papunen pitää sitä nuorena. Hän huomauttaa, ettei raja voi olla vanha ja vakiintunut nautinta-

23. Ks. ed. viitettä. NEOVIUS, SM-FM 1908, s. 64.

24. PENTTI PAPUNEN, Rauman seudun historia I, s. 63.

25. PAPUNEN, Rauman seudun historia I, s. 50—51, 58—59, 61—63.

26. JAAKKOLA, Mikael Agricola ja Satakunta, Satakunta, Kotiseutututkimuksia 13. PAPUNEN, Rauman seudun historia I, s. 54—66. OJA, Suomen ja Kainuun raja, Kalevalaseuran vuosikirja 1964, s. 160.

27. JAAKKOLA, Satakunta 13, s. 56.

raja, koska se halkoo eräitä kyliä ja jakokuntia; rajan myöhäisyyteen viittaavat myös siitä 1500-luvulla käydyt riidat.²⁸

Suomenjärvenperästä Satakunnan eteläraja kulki ensin koillista ja sitten itää kohti, niin että Satakunnan puolelle jäivät Honkilahti, Yläneen kaksi pohjoisinta kylää, Säkylä, Vampula, Alastaro ja Loimaa, joka puolestaan rajoittui jo Hämeeseen.²⁹

Satakunta jakaantui, kuten mainittiin, keskiajalla kahteen kihlakuntaan, yliseen ja aliseen. Tämä jako ei kuitenkaan ole syntynyt myöhäiskeskiajan kihlakuntajakoa luotaessa, vaan kihlakuntajako noudattaa myös Satakunnassa varhaisempaa aluejakoa. Kysymyksessä on alunperin ylinen ja alinen satakunta, joista viimeksi mainittu esiintyy asiakirjoissa ensi kerran v. 1335, kolmeneljännesvuosisataa kihlakuntajakoa aikaisemmin.³⁰ Nimitys Ala-Satakunta edellyttää tietysti samanaikaista Ylä-Satakuntaa.

Ala-Satakunta käsitti Kokemäenjoen alajuoksun, Eurajoen, Lapinjoen sekä Loimijoen varren asutuksen lisäksi pohjoisen rannikko-kaistaleen ja siihen rajoittuvan sisämaan (Ahlainen, Merikarvia, Noormarkku, Pomarkku, Kullaa, Siikainen, Närpiön alue).³¹ Viimeksi mainittu on ainakin Ahlaisista pohjoiseen päin kuulunut varhemmin Ylä-Satakuntaan, jonka eräalueet ulottuivat Sastmola—Merikarvialle.³² Merikarvian saadessa rannikolleen 1300-luvun alussa, tai todennäköisesti sen alkuun mennessä, ohuen ruotsalaisasutuksen, saastamalaisten pääsy rannikolle estyi, ja Merikarvia liitettiin 1300-luvun puolivälissä syntyneeseen Ulvilan kirkkopitäjään ja samalla

28. PAPUNEN, Rauman seudun historia I, s. 54—61. JAAKKOLA, Satakunta 13, s. 56.

29. Satakunnan eteläraja noudattaa Euran, Säkylän ja Loimijoen hallintopitäjien etelärajoja. Näihin pitäjiin kuuluneet kylät käyvät ilmi esim. hopeaveroluetteloista, ks. JOKIPII, Suomen hopeaveroluettelot IV, Satakunta. Hallinnollisesti ja oikeudellisesti myös Yläneen pohjoiset kylät ja Oripään asutus kuului Satakuntaan; ks. VOIONMAA, Suomalaisia keskiajan tutkimuksia, s. 158—59.

30. HAUSEN, FMU 1, s. 165. Myös kihlakuntien sineteissä kuvastuu vanhempi organisaatio. Ala-Satakunnan sinetissä on kirjaimet N:S:G:S (Nedre Sata Gunda Signet), Ylä-Satakunnan sinetissä kirjoitus OFRE SATTEGVNDEN. Ks. NEOVIUS, SM-FM 1908, s. 65.

31. NEOVIUS, SM-FM 1908, s. 65.

32. J. W. RUUTH, Satakunnan asutusoloista keskiajalla, Historiallinen Arkisto 15. JAAKKOLA, Pohjois-Satakunnan vanha eräkuulttuuri, Satakunta 5, s. 4—19.

Ala-Satakuntaan.³³ Ne vesitiet, jotka Karkun seudulta johtivat luoteeseen kohti merta,³⁴ sen sijaan pysyivät yläsatakuntalaisten omistuksessa ja asutettiin Ylä-Satakunnan rintamailta käsin. Ylä- ja Ala-Satakunnan vanha, eräomistuksiin perustuva raja, vanha Huittisten ja Saastamalan, so. Kullaan ja Lavian, Kauvatsan ja Kiikoisten, Keikyän ja Kiikan, Punkalaitumen ja Tyrvään välinen raja, kulkee luoteessa sitä vedenjakajaa, joka erottaa toisistaan Kokemäenjoen ja Karvianjoen vesistöt, kuitenkin siten, että Karvianjoen eteläinen bifurkaatiohaara jää Ala-Satakunnan puolelle. Tältä eränautintaan pohjautuvalta osaltaan Ylä- ja Ala-Satakunnan rajalinja saattaa palautua rautakauteen.

Ylä- ja Ala-Satakunnan varhaisemmista vaiheista ei ole historiallisia tietoja. Itse organisaatioiden, satakuntien syntyajasta on kyllä lausuttu eräitä otaksumia. Niinpä Jaakkola — täydellä syyllä — huomauttaa, ettei ole todennäköistä, että Ylä- ja Ala-Satakunta olisivat syntyneet ja saaneet satakunta-nimensä maamme hallinnollista jakoa keskiajalla luotaessa. Hän katsoo, että satakuntalaitoksen synty johtuu friisiläiskaupasta, jonka tarpeiden tyydyttämiseksi, so. lähinnä kaupparauhan ja kauppaoikeuden ylläpitäjäksi Kokemäenjoen alueella satakunnat olisi jo viikinkiajalla organisoitu.³⁵

Muinais-Häme

Kun satakunta on organisaationimenä verrattavissa nimityksiin kihlakunta ja maakunta, on selvää, ettei se voi olla alueensa alkuperäinen nimi: alueella on täytynyt olla jokin nimi jo maakuntaorganisaatiota edeltävällä ajalla. Mikä tämä nimi on ollut?

Kysymykseen on annettu erilaisia vastauksia. Nimeä Kainuu ovat

33. HAUSEN, FMU I, s. 242. Merikarvian rannikolle lienee entisiltä erämiehiltä kielletty pääsy v. 1348, jolloin määrättiin erityinen lautakunta määrittelemään vesiomistuksia Kokemäenjoen pohjoispuolisella alueella; lähemmin ks. UNTO SALO, Länsi-Satakunnan saksankivet, SM 1963.

34. JAAKKOLA, Pohjois-Satakunnan vanha eräkulttuuri, Satakunta 5, s. 4 — 19. JOUKO SAIKKALA, Lisiä Sastamalan—Merikarvian linjan eräliikkeeseen ja asutukseen, Satakunta 11.

35. JAAKKOLA, Suomen varhaishistoria, s. 288 — 90. — Myös Niitemaa on hyväksynyt otaksuman satakuntalaitoksen viikinkiaikaisesta synnystä; ks. Hämeen historia I, s. 207.

ehdottaneet Jaakkola ja Vilkuna, edellinen koko Satakunnalle ja laajemmallekin alueelle, jälkimmäinen Ala-Satakunnalle ja Pohja-Suomelle (so. pohjoiselle Varsinais-Suomelle).³⁶ Aulis Oja on esittänyt ajatuksen, jonka mukaan Suomi olisi, muinaisen Kainuun idästä kiertäen, ulottunut Karvian Suomijärvelle asti.³⁷ Melko yhteisesti on hyväksytty se ajatus, että Satakunnan alue ainakin Ylä-Satakunnan osalta on ollut alunperin Hämettä.

Kun Hämeen rajan mainitaan ulottuneen kerran suolamereen, on tuon rajan länsi- ja lounaispuolelle jäävä alue — Varsinais-Suomea lukuun ottamatta — ilmeisesti ymmärrettävä Hämeeksi. Edellä todettiin Uudenmaan itäisen osan kuuluneen Hämeeseen 1200-luvun alkupuolella. Mistä Pohjanlahden rannikon Häme alkoi, on sen sijaan tietymätöntä. Asiakirjallisista tiedoista sekä nimistöstä ja perimätiedoista käy kuitenkin ilmi, että koko Ylä-Satakunnan alue on kuulunut Hämeeseen. Tämän käsityksen puolesta puhuvat useat historiallisetkin tosiasiat, joita Niitemaa on viimeksi käsitellyt.³⁸

Niinpä mainitaan Merikarvian—Närpiön rannikkoa v. 1303 Hämeen (Tavastia) metsiksi. Eräistä keskiajan lopulle tai uuden ajan alkuun kuuluvista asiakirjoista käy ilmi, että Kangasala, Kyrö ja Pirkkala on aikoinaan luettu Hämeeseen. Näitä asiakirjoja vahvistavat useat paikannimet: *Hämeenkangas* ja *Hämeenkyrö*³⁹ osoittavat, vastakohtaisnimenä Isollekylälle ja Pohjankankaalle, että Kankaanpään—Kyrösjärven seutu on käsitetty Hämeen osaksi. Nimitykset palautunevat varhaiselle keskiajalle, jolloin Isokyrö asutetaan.^{39a} Pohjoisimman Satakunnan hämäläisyydestä puhuu myös hongon-

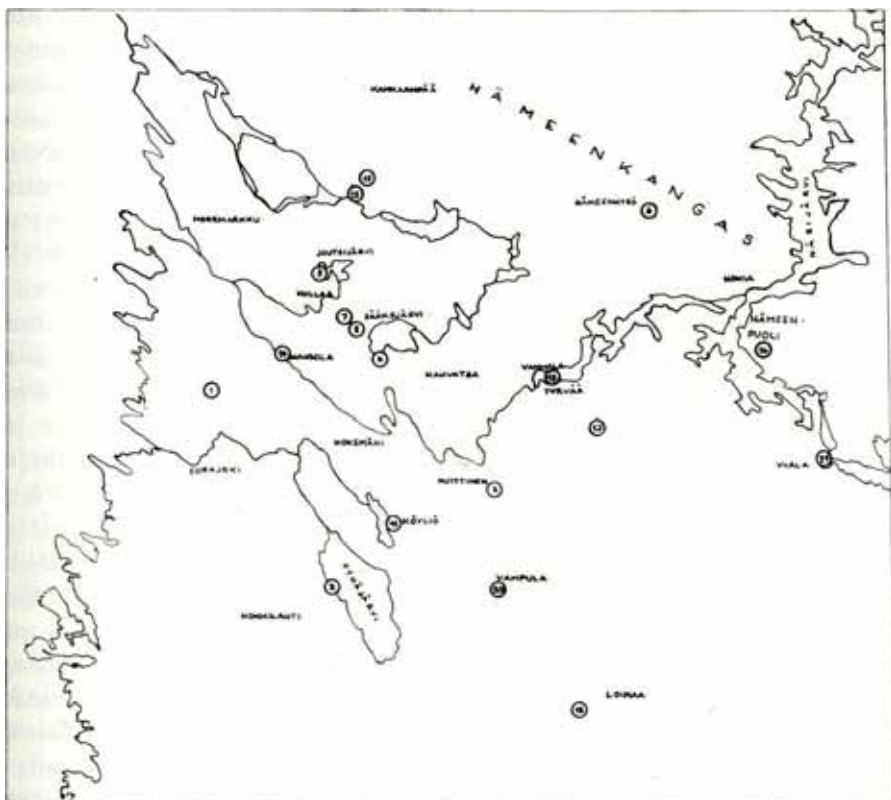
36. JAAKKOLA, Suomen varhaishistoria, s. 302—21. Jaakkolan käsityksen mukaan Kainuulla on tarkoitettu laajaa, alavaa rannikkoseutua, johon Satakuntakin osaksi kuului. Kainulaiset Jaakkola selittää lähinnä Ylä-Satakunnan lapinkävijöiksi. ARMAS LUUKKO, Keskiaika ja 1500-luku, Etelä-Pohjanmaan historia II, s. 37—40. — VILKUNA, Kainuu-Kvenland, missä ja mikä, s. 82—89, katsoo Kainuun käsittäneen Kalannin ja Ala-Satakunnan.

37. OJA, Kalevalaseuran vuosikirja 1964, s. 160.

38. NIITEMAA, Hämeen historia I, s. 206—07.

39. Teitillä Satagundz Köre, mistä Mauno Jokipii on ystävällisesti huomauttanut. Jaakko Teitin valitusluettelo Suomen aatelistaa vastaan v. 1555—1556, Jakob Teitts klagomålsregister emot adeln i Finland år 1555—1556, Todistuskappaleita Suomen historiaan 5; Julk. KUSTAVI GROTEFELT, S. 46 ym.

39a. On kiintoisaa, että Eurajoen seudulla sananparressa »On niin autio kuin Kyrönkangas» ei tehdä eroa Hämeen ja Pohjan Kyrön välillä; se ei ollut tuheen Kokemäenjoen eteläpuolen näköpiiristä. Ks. JAAKKOLA, Satakunta v, s. 2-3.

I. Satakunnan Häme-nimet. 1 Eurajoen Hämeenjärvi, 2 Huittisten Hämäläinen, 3 Honkilahden Hämeenlinna, 4 Hämeenkyrö, 6 Kokemäen Hämeenlahti, 7 — 8 Kultaan Hämeensuot, 9 Kullaan Hämäläistenlahti ja Hämäläistentie, 11 Köyliön Hämetie, 12 Loimaan Hämeenniittu, 14 Nakkilan Hämäläinen, 15 Noormarkun Hämäläistie, 16 Nokian Hämeenpuoli, 17 Tyrvään Hämeenmoisio, 18 Vammalan Hämäläisenkivi ja -kari, 20 Vampulan Hämeenoja, 21 Viialan Hämeenväänteenkivi. Multian Hämeenharju puuttuu kartasta. Ks. tutkimuksen lopussa olevaa luetteloa.

Jokelainen sananparsi »Oomme Hämeen hännältä ja Pohojolan porsuasta».⁴⁰

Eräitä Häme-nimiä voidaan mainita lännempääkin Kokemäenjoen pohjoispuolisilta alueilta, ks. tutkimuksen liitettä Satakunnan

40. NIILO VALONEN, Sananparret satakuntalaisten kuvastajina, Satakunta II, s. 164.

Häme-nimistä. Niitä ovat Kullaan Levanpellon kaksi *Hämeensuola*. Kullaan Joutsijärven *Hämäläistenlahti* ja siitä Poria kohti jatkuva *Hämäläistentie*, Kokemäen Sääksjärven lounaispäässä (Kakkulaisten kylän alueella) sijaitseva *Hämeenlahti*, Noormarkun Kairilan ja Lasilan *Hämäläistentie* (ks. kartta kuva 1). Kullaan Joutsijärven *Hämäläistenlahti* ja *Hämäläistentie* sekä Noormarkun *Hämäläistentie* ovat saaneet nimensä määränpään mukaan: kysymyksessä ovat vanhat Porista Ylä-Satakuntaan johtavat talvitiet. Niiden nimet edellyttävät, että nimenantajat eivät ole enää itse pitäneet itseään hämäläisinä, jollaisiksi he ovat nimenneet yläsatakuntalaiset. Kun tiet johtavat v. 1558 perustettuun Poriin, eivät nimitykset voine olla tätä ajankohtaa vanhempia, vaan pikemminkin vasta seuraavilla vuosisadoilla annettuja. Kullaan Levanpellon kaksi Hämeensuota ja Sääksjärven Hämeenlahti sen sijaan todennäköisesti ovat vanhoja eräomistusten nimiä ja liittynevät Tyrvään—Karkun vanhaan eränkäyntiin. Kiintoisaa kyllä ne sijaitsevat Ala-Satakunnassa sen vedenjakajan eteläpuolella, jolle Ala- ja Ylä-Satakunnan raja muodostui. Tässä on ilmeinen syy nimien syntyyn: Ala-Satakuntaa ei enää luettu Hämeeseen.

Nämä nimet viittaavat siihen, että alasatakuntalaiset ovat, luultavasti jo keskiajalta lähtien pitäneet yläsatakuntalaisia hämäläisinä, jotka eräissä suhteissa erosivat Ala-Satakunnan asukkaista. Tällaisia eroja voidaan todeta jo varhaisissa oloissa, mutta eräät ovat säilyneet nykypäiviin. Voionmaa on huomauttanut siitä seikasta, että Ala-Satakunta vanhimpien verojen maksutavasta päätellen kuului jo varhaisella keskiajalla viljelys-Suomeen, kun taas Ylä-Satakunta (poikkeuksena Tyrvää ja Karkku) maksoi piispaalliset veronsa turkiksissa.⁴¹ Tällaiset elinkeinolliset erot ovat ilmeisesti jo varhaisella keskiajalla antaneet Ala- ja Ylä-Satakunnan asukkaille ja asutukselle omat piirteensä ja varhainen organisaatoraja on puolestaan saattanut edistää murteiden kehittymistä omaan suuntaansa rajan kummallakin puolella.

Toisaalta on viitteitä siitä, että Hämeeksi on joskus katsottu myös Kokemäenjoen eteläpuolelle jäävää aluetta; mm. Niitemaa on esittänyt tämän sisältöisen varovaisen otaksuman.⁴² Hän huomauttaa,

41. VOIONMAA, Suomalaisia keskiajantutkimuksia, s. 159. — Kulttuuri- ja Erä-Suomen raja ei kuitenkaan täysin noudattanut Ylä- ja Ala-Satakunnan rajaa, sillä Tyrvää ja Karkku maksoivat tietyt kirkolliset veronsa viljana.

42. NIITEMAA, Hämeen historia I, s. 206—07.

että arabialaisen maantieteilijän Idrisin 1150-luvulla mainitsema Tabastin maassa eli Hämeessä sijaitseva Ragwaldan kaupunki on kenties Ulvilan Ravaninkylään samastettavissa. Myös piispa Henrikin surmavirsi antaa sen kuvan, että piispa, jonka toiminta kohdistui etenkin Ala-Satakuntaan, mutta kenties myös Ylä-Satakuntaan,⁴³ liikkui Hämeessä, josta hänen luunsa, piispan saatua Köyliönjärven jäällä surmansa, vedettiin Suomeen. »Keskiaikainen kristillinen kansanruno siis asettaa vastakohtaisuuden Suomi—Häme Kokemäenjoen eteläpuoliselle vyöhykkeelle», päättelee Niitemaa. Kun surmavirsi ilmeisesti palautuu 1200-luvun lopulle,⁴⁴ näyttäisivät varhaiskeskiaikaiset lähteet puhuvan sen käsityksen puolesta, että myös Ala-Satakunta olisi tuolloin, kokonaan tai osaksi, luettu Hämeeseen.

Nämä lähteet ovat luonnollisesti varsin tulkinnanvaraiset. Jaakkola on tutkimuksessaan »Satakunnan varhaiskauppa ja Porin edeltäjät» esittänyt vakuuttavasti, ettei Ulvilan Ravaninkylää ja Idrisin Ragwaldaa todennäköisesti voida samastaa.⁴⁵ Surmarunon epiteettiä »Hämehen heinärikki» voitaisiin tietysti myös pitää alkusoinnun tuotteena. Tästä huolimatta Niitemaan esittämä käsitys on varheen otettava, sillä sitä voidaan perustella eräillä Ala-Satakunnan Häme-nimillä, ks. karttaa kuva 1 sekä tutkimuksen lopussa olevaa liitettä.

Kokemäen eteläpuolelta olen todennut seuraavat Häme-nimet: tutkimuksessa usein mainittu Eurajoen *Hämeenjärvi* tai *Häme järvi*,⁴⁶ sekä Honkilahden Mannilan kylän *Hämeenlinna*, Köyliön Ehtamon (oikeastaan Lähteenkylän) *Hämetie*, Huittisten Kannilan kylän *Hämäläinen*, Loimaan Karhulan kylän *Hämeenniittu*, Nakkilan Pakkalan kylän *Hämäläinen* sekä Vampulan Vampulankylän *Hämeen-oja*. Nimiä on siis koko joukko, joskin vain osa niistä kelpaa Hämeen entistä ulottuvuutta osoittamaan. Huittisten ja Nakkilan Hämäläiset voidaan myöhäsyntyisinä talonniminä jättää huomiotta. Köyliön Lähteenkylän Hämetie liittyy vanhaan Kalannista Ylä-Satakuntaan

43. Kaksi piispa Henrikiin liittyvää ihmettä tapahtui Kyrössä, ks. JAAKKOLA, Suomen varhaiskeskiaika, s. 98.

44. Piispa Henrikin surmavirren ajoituksesta ks. JAAKKOLA, Suomen varhaiskeskiaika, s. 68—71. MARTTI HAAVIO, Piispa Henrik ja Lalli, s. 216—23.

45. JAAKKOLA, Porin historia I—II, s. 110—16.

46. JAAKKOLA, Suomen varhaishistoria, s. 181. Jaakkola, Porin historia I—II, s. 16—19. NIITEMAA, Hämeen historia I, s. 206—07.

johtavaan talvitiehen ja on saanut nimensä määränpään mukaan; sivumennen huomautettakoon, että tie juontunee jo rautakaudelta, mutta on ollut käytännössä vielä viime vuosisadalla, jolloin Uudenkaupungin porvarit ajelivat sitä myöten Tampereen talvimarkkinoille.⁴⁷ Vampulan Vampulankylän Hämeenoja liittyy sekin vanhaan talvitiehen; se suuntautui Turusta Hämeeseen (Ylä-Satakuntaan?). Eurajoen Hämeenjärvi tai Hämejärvi sen sijaan lienee vanha omistusnimi, luultavastikin eränimi. Kun se sijaitsee Kainunkylän takamailla, se lienee ymmärrettävä kainulaisesta näkökulmasta annetuksi. Ruotsalaisen oikeuden kylänä⁴⁸ Kainunkylä on asutettu aikaisintaan 1200-luvun jälkipuolella, eikä Hämeenjärven nimi liene sitä varhaisempi. Honkilahden Hämeenlinna tarkoittanee alunperin Pyhäjärven länsirannassa sijaitsevaa jyrkkärinteistä kalliota, jonka vieressä sijaitsee nykyisin laitumena käytetty Vanhan Hämeenlinnan pelto, ks. kuva 2.⁴⁹ Nimi tiedetään perinnäiseksi. Se viittaa siihen, että kalliota olisi joskus käytetty puolustuspaikkana, vaikkei sillä olekaan vallea; sen käyttäjänä olisi siis ollut »Häme», nimenantajalle jollakin tavoin vieraat ihmiset.

Edellä esitetyn käsityksen mukaan Eurajoen Kainunkylän Hämeenjärvi sekä Honkilahden Mannilan Hämeenlinna merkitsisivät tietynlaista kulttuurirajaa, jonka synty olisi asetettava Ala-Satakunnan rannikkoseudun keskiaikaisen asuttamisvaiheen yhteyteen. Tällaisen rajavyöhykkeen olemassaolo kuvastuu myös eräissä murre-

47. Kalannista Ala-Satakuntaan ja edelleen Ylä-Satakuntaan johtavasta tiestä ks. K. A. CAJANDER, *Tavasthandeln och Nystad*; NILS CLEVE, *Pakanuudenaikainen kalmisto Köyliön Vanhassakartanossa*, Satakunta 8, s. 7—15; AINO LÄHTEENOJA, *Suur-Huittisten pitäjän historia vuoteen 1623*, s. 140; UNTO SALO, *Laitilan Sonkkilan ruumishauta*, SM 1961, s. 62—65.

48. MAUNO JOKIPII, »Suomalaisen» ja »ruotsalaisen» oikeuden alue Satakunnassa, Satakunta 14, s. 239.

49. Käydessäni Honkilahden Hämeenlinnaa katsomassa v. 1964, sain paikakuntalaisilta tietää, että peruskarttaan merkitty »Hämeenlinna» tarkoittaa »Uuden Hämeenlinnan» peltoja. Vanhan Hämeenlinnan pellot ovat yhteislaitumena, joka on merkitty peruskarttaan; laitumen vieressä sijaitsee jyrkäksiäinen rantakallio, jota nimitys Hämeenlinna lienee alunperin tarkoittanut. Appelgren mainitsee kyseisen kallion nimeltä Haukkavuori pitäen sitä mahdollisena linnavuorena. Reinholmiin viitaten hän sanoo: »Alempia penkereitä vastaan manteren puolella lienee kivipanoksia»; ks. HJ. APPELGREN, *Suomen muinaislinnat*, Tutkimus vertailevan muinaistieteen alalla, SMYA 12, s. 41. Ilmeisesti Appelgren on ottanut Haukkavuoren luettelonsa juuri siihen liittyvän Hämeenlinna-nimen vuoksi.

2. Honkilahden Mannilan Hämeenlinna, kuvassa vasemmalla näkyvä jyrkkä kallio. Etualalla metsittyä Vanhan Hämeenlinnan peltoa, taustalla Pyhäjärvi. Kuva Satakunnan Museon kokoelmista.

ilmiöissä. Pertti Virtaranta on tutkimuksissaan päätenyt siihen tulokseen, että Ala-Satakunnan, so. Huittisten, Loimaan ja Kokemäen murteet ovat Harjavallan ja Köyliön aluetta myöten kuuluneet hämäläismurteisiin.⁵⁰ Hämäläismurteiden muinainen raja kulkee Virtarannan mukaan Ala-Satakunnassa Harjavallan ja Nakkilan rajalta etelälounaaseen ja etelään sivuten Pyhäjärven luoteisrantaa. Eurajoen Kainunkylän Hämeenjärvi ja Honkilahden Mannilan Hämeenlinna tulevat varsin lähelle tätä rajaa; ensin mainittu jää hiukan varhaisen I-alueen ulkopuolelle. Tuskinpa tässä on kysymyksessä pelkkä sattuma, vaan todella muinaisen Hämeen aikaisempi ja kaikei laajempi ulottuvuus Ala-Satakunnassa. Kielitieteelliset seikat viittaavat siihen, että hämäläismurteiden »ällällisyys», joka esiintyy

50. Tällä alueella on pääpainollisen tavun jälkeistä soinnillista dentaalispiranttia edustanut I, mikä on hämäläismurteiden päätunnusmerkki. VIRTARANTA, Pääpainollisen tavun jälkeisen soinnillisen dentaalispirantin edustus suomen murteissa, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 252, erityisesti s. 198-201, sekä kartta s. 214.

reliktiinä tai asiakirjallisesti todettavana Ala-Satakunnassa, on kehittynyt (ainakin osassa hämäläismurteita ja nimenomaan Ylä-Satakunnassa) viimeistään varhaiskeskiajalla, ennen Etelä-Pohjanmaan asuttamista.^{50a} Edellä mainitut paikannimet eivät liene nekään keskiaikaa nuorempia, vaan palautunevat juuri siihen vaiheeseen, jolloin murreraja sijaitsi samoilla seuduilla.

Mikä on ollut se Häme, johon edellä mainitut paikannimet sekä varhainen murreraja liittyvät? Onko kysymyksessä Hämeen maakunta? Viimeksi mainittuun kysymykseen on vastattava kielteisesti: Se Suomi- ja Häme-nimien vyöhyke, joka syntyi Somerniemen—Someran alueelle, jossa Hämeen ja Suomen maakunnat kohtasivat, ei jatku Ala-Satakunnan puolelle, niin kuin pitäisi, jos Hämeen maakuntayhteisö olisi ulottunut Ala-Satakuntaan. Honkilahden Hämeenlinna ja Eurajoen Hämeenjärvi ovat niin kaukana toisistaan, ettei niiden perusteella voi hahmotella mitään täsmällistä rajaa. Sellaista Hämeen rajaa ei Ala-Satakunnassa liene koskaan ollutkaan. Hämeellä on todennäköisesti ymmärretty laajaa sisämaan asutusta erotukseksi rannikon asutuksesta.⁵¹ Voidaan näet todeta, että Eurajoen ja Kokemäenjoen vesistön varteen syntynyt rautakautinen asutus, joka jää eteläisimpien Häme-nimien pohjoispuolelle, on eronnut Varsinais-Suomen rautakautisesta asutuksesta juuri sisämaaluonteensa vuoksi. Sisämaassa sijaitsevana se on varmastikin myös elinkeinojen puolesta alun alkaen jossain määrin eronnut rannikon asutuksesta: nimenomaan Ylä-Satakunnan ja Hämeen rautakautista asutusta täytyy luonnehtia kaskiviljelys- ja eräasutukseksi, ja sellaista lienee myös Eurajoen vesistön rautakautinen asutus alun perin ollut; Varsinais-Suomen väestö sen sijaan lienee harjoittanut pellonviljelyä jo rautakaudella.⁵² Tällaisista syistä on ymmärrettävää, että Eurajoen—Kokemäenjoen vesistön rautakautista asutusta on voitu nimittää samalla nimellä. Tähän käsitykseen tuntuisi E. A. Tunkelon esittämä 'Hämeen' etymologia sopivan erittäin hyvin: hänen mu-

50a. VIRTARANTA, SKST 252, s. 198-207.

51. Jaakkolan esittämän selitysyhteyden mukaan Hämeeksi on voitu sanoa Ylä-Satakunnasta alkavia, eri tahoille ulottuvia suunnattomia erämaita; sanan alkuperäinen merkitys olisi jonkinlainen ääri- tai takalistoalue; ks. JAAKKOLA, Suomen varhaishistoria, s. 181.

52. Varsinais-Suomen härkäkulttuuri sisältää ilmeisesti esihistorialliseen aikaan palautuvia ilmiöitä. Ks. VILKUNA, Varsinaissuomalaisten kansanomaisesta taloudesta ja kulkuneuvoista, Varsinais-Suomen historia III, s. 142—51.

3. Tyrvään kirkko ja Vammaskoski. Kuva on otettu ennen 1950-luvun alussa suoritetta ruoppausta, jossa Vammaskoski tyynyi äänettömäksi vuolteeksi. Hämläisenkivi ja -kari ovat sijainneet kosken alaosassa, jonka kiviä näkyy kirkkomaan koivujen takaa. Kuva Tyrvään Seudun museon kokoelmista.

kaansa [^]Häme[^] on balttilaislaina, jonka alkuperäinen merkitys olisi 'maa';⁵³ tällainen nimi olisi luonnollinen rannikolta annetuksi sisämaan asutuksen nimeksi.

Virtarannan tutkimusten mukaan dentaalispirantti karkoitti sittemmin, ilmeisesti osittain jo keskiajalla, Ala-Satakunnasta »alkuperäisen» hämläisen ällän. Tämä lienee tapahtunut korkeammalla tasolla olevan kulttuurin vaikutuksesta. Tähän ilmiöön saattaa liittyä toinen lounainen kulttuurivaikutus, Ala-Satakunnan kehitys erätalousasteelta maanviljelysasteelle.⁵⁴ Tämän kehityksen on täytynyt tapahtua viimeistään 1200-luvulle tultaessa, ennen vanhimpien kirkollisverojen määrittelemistä; Ala-Satakunta (ja Saastamala)

53. E. A. TUNKELO, Mistä Häme nimi, Virittäjä 1899, s. 107. Myös Erkki Itkonen näyttää pitävän 'Hämettä' niin varhaisena sanana, että se voi kuulua balttilaislainoihin; ks. ITKONEN, Suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen alalta, Tietolipas 20, s. 104. Y. H. TOIVONEN pitää kyseistä etymologiaa epävarmana, ks. Suomen kielen etymologinen sanakirja I, 'Häme'. Ks. myös JAAKKOLA, Suomen varhaishistoria, s. 181, ja Porin kaupungin historia I—II, s. 18.

54. Ks. viitettä 41.

maksoi piispalliset veronsa viljana kuten Varsinais-Suomi. Kun se elinkeinoiltaan viimeistään varhaiskeskiajalla liittyi läheisemmin Suomeen kuin Hämeeseen, on Hämeen hämäläisyyden syrjäytyminen Ala-Satakunnasta hyvin ymmärrettävissä. Häme väistyi ensin Ala- ja Ylä-Satakunnan rajalle, mistä vaiheesta Sääksjärven ja Kullaan Häme-nimet näyttävät todistavan, sitten vieläkin idemmäksi. Tämä hämäläisyyden vetäytyminen kuvastuu mm. entisen Tyrvään, nykyisen Vammalan Vammaskosken *Hämäläisenkiven* ja *Hämälä(i)s (en)-karin* nimissä, jotka perimätiedon mukaan johtuvat jonkun hämäläismiehen veneen karilleajosta. Samoin on selitettävä Kankaanpäästä muistiin merkitty sananparsi »Paree tuuma Turkuun ko vaaksa Hämeeseen»;^{54a} sananparsi lienee syntynyt vuoden 1634 jälkeen, jolloin Kokemäenkartanon lääni liitettiin Turun lääniin. Pirkkalassa sanottiin vielä taannoin *Hämeenpuoleksi* Pyhäjärven eteläpuolella sijaitsevia kyliä vastakohtana Pyhäjärven pohjoispuoliselle Turun puolelle.^{54b} Nämä vastakohtaisnimet juontuvat vasta vuoden 1831 jälkeiseltä ajalta; tuolloin näet Hämeen läänin raja siirtyi aikaisemmasta kulustaan maakuntarajalta Pyhäjärveen. Pirkkalan Hämeenpuoli merkinnee Hämeen regression viimeistä astetta: kauempana Häme pystyi säilyttämään asemansa.

Muinais-Hämeen alue on siten lännestä supistunut vuosisatojen aikana. Se on tavallansa verrattavissa Lapin ja Kainuun alueiden siirtymiseen; tämä analogia vahvistaa käsitystä, että Muinais-Hämeellä ei ollut kiinteitä rajoja, kuten ei Lapilla eikä nähtävästi Kainuullakaan. Viimeksi mainituista Häme erosi kuitenkin sikäli, että sen nimi ankkuroitui tietyn organisaation, nim. Hämeen maakunnan mukana kiinteäksi ja sai tällöin selvät rajat. Muinais-Häme ei ollut organisoitu maakunta, vaan asutus- ja kulttuurialue, joka kehityksensä varhaisessa vaiheessa jakaantui erillisiksi alueyksiköiksi, maakunniksi.

Hämeen linnalääni, Satakunta ja sinettimaakunnat

Hämeen ja Satakunnan suhteita pohdittaessa on huomioon otettava lisäksi 'Hämeen' kolmas merkitys: Hämeeksi on nimitetty myös

54a. VALONEN, Satakunta 11, s. 163. Sama sananparsi tunnetaan myös Huittisista.

54b. WILH. CARLSSON, Historiallinen ja maantieteellinen kertomus Pirkkalan pitäjästä, Pitäjänkertomuksia 1, SKST, s. 44—51.

Hämeen linnalääniä, joka laajimmillaan ulottui lännessä huomattavasti Maakunta-Hämeen ulkopuolelle. Niinpä tiedämme, että Merikarvian—Närpiön rannikko, jota v. 1303 nimitettiin Hämeen, Tavastia, metsiksi, oli Hämeen linnaläänin aluetta.⁵⁵ Tämä edellyttää, että myös Saastamala, Tyrvään—Karkun seutu, jonka eräalueihin Merikarvian rannikko kuului, luettiin Hämeen voudin alueeksi, joka siten käsitti koko muinaisen Ylä-Satakunnan. Kuuluiko myös Ala-Satakunta tällöin Hämeen voudin hallintaan, ei sen sijaan ole tiedossa. Satakunnan vouti mainitaan ensi kerran v. 1365, jolloin Satakunnan linnalääni oli siis olemassa.⁵⁶ Voionmaa ja Niitemaa katsovat Satakunnan irtautuneen Hämeen linnaläänistä viimeistään v. 1331, jolloin Satakunnan maakunnan olemassaolo on asiakirjallisesti todettavissa.⁵⁷ Siten kysymys Satakunnan linnaläänin syntymisestä kytkeytyy maamme keskiaikaisten maakuntien, ns. sinettimaakuntien probleemaan.

Maakuntalaitoksesta on asiakirjatietoja vasta 1300-luvun alkupuolelta.⁵⁸ Silloin voidaan todeta viisi ns. sinettimaakuntaa: Suomi, Satakunta, Häme, Uusimaa ja Ahvenanmaa; Karjalaa ei sen sijaan mainita näiden maakuntien joukossa. Maakunnista käytetään latinaista termiä *terra*, 'maa', niiden kokouksista termiä *communitas*. Maakunnilla näyttää olleen myös omat tuomarinsa, joskin maakuntatuomareilla siihen aikaan, jolloin heitä asiakirjoissa mainitaan, on pelkästään veronkantoon liittyviä tehtäviä.⁵⁹ Kullakin maakunnalla oli omat sinettinsä, joita käytettiin maakuntakokousten päätösten vahvistamiseen. Näistä tiedoista käy selville, että maakunnilla oli tietynasteinen itsehallinto. Niistä käytetty yhtenäinen terminologia sekä maakuntasinetit osoittavat, että maakuntalaitos oli sopeutettu maan hallinnollisia tarpeita varten.

55. Kuninkaan turvakirja, joka koski Närpiön—Merikarvian rannikon uudisasutusta, hän on osoitettu Hämeen voudille. HAUSEN, FMU I, s. 97. NIITEMAA, Hämeen historia I, s. 207.

56. HAUSEN, FMU I, s. 303. Arvo Inkilä on esittänyt otaksuman, että v. 1331 Satakunnan sinetin kanssa samassa asiakirjassa esiintyvä Jaakko Antinpoika olisi ollut Satakunnan vouti. Ks. INKILÄ, Kokemäenlinna ja Kokemäenkartano keskiajalla, Satakunta 2, s. 27.

57. VOIONMAA, Suomalaisia keskiajan tutkimuksia, s. 161. NIITEMAA, Hämeen historia I, s. 207—08.

58. JAAKKOLA, Suomen varhaiskeskiaika, s. 341—55. EINO JUTIKKALA, Suomen maakunnat, Kotiseutu 1949, s. 143—45.

59. VOIONMAA, Suomalaisia keskiajan tutkimuksia, s. 91—92, 237—38.

Sinettimaakuntien synty on kiintoisa kysymys. Asiakirjoissa mainitaan v. 1319 Häme, v. 1321 'Suomea asuvien' sinetti, v. 1326 'Finlandia, Alandia, Nylandia ja Tavastia' sekä v. 1331 Satakunta.⁶⁰ Karjala ei esiinny sinettimaakuntana, mistä Jaakkola on päätellyt, että sinettimaakunnat on organisoitu ennen Karjalan valtauksen alkua (1293), 1200-luvun lopulla. Kun tämännäköisiä asiakirjoja on säilynyt varsin vähän, on luonnollista, etteivät edellä mainitut vuosiluvut todennäköisesti merkitse sinettimaakuntien perustamisvuosia; sinettimaakunnat esitetään asiakirjoissa perinnäisinä, kuten Jaakkola on huomauttanut. Yhtä ilmeistä on, että se järjestys, jossa maakunnat lähteissä esiintyvät, on sattumanvarainen: tuntuisi merkittävästi ajatella, että esim. Suomi tai Ahvenanmaa olisi organisoitu myöhemmin kuin Häme. Satakunnan osalta asiakirjojen kronologialle on kuitenkin annettu tietty merkitys: Voionmaa on katsonut, että Satakunta on syntynyt vuosien 1327—1331 välisenä aikana. Niitemaa puolestaan on pitänyt vuotta 1323 itsenäisen Satakunnan synnyn terminuksena *post quem*. Niitemaan (ja osittain Voionmaan) perustelu on seuraava.⁶¹

Satakunnan hallinnollinen ero Hämeestä on — kuten edellä mainittiin — tapahtunut vuoden 1303 jälkeen, jolloin Sastmola—Merikarvian ja Lapväärtin rannikko vielä kuului Hämeenlinnan voudin valvontapiiriin. Se ei näytä tapahtuneen vielä v. 1323, Pähkinäsaaren rauhaa solmittaessa, sillä satakuntalaiset osallistuivat v. 1415 Hämeen ja Savon rajan määrittelyyn, rajan, joka Naulasaaren ja Karjalan maaselän väliseltä osalta palautuu Pähkinäsaaren rauhan rajaan; vuoden 1415 rajankäynti edellyttää, että satakuntalaiset osallistuivat myös Pähkinäsaaren rauhan rajan määrittelemiseen ja kuuluivat v. 1323 ilmeisesti Hämeeseen. Voionmaa ja Niitemaa panevat erityistä painoa sille seikalle, että Satakuntaa ei mainita siinä maakuntien luettelossa, joka sisältyy toisaalta Turun voudin ja Länsi-Suomen maakuntien sekä toisaalta Tallinnan kaupungin v. 1326 tekemään rauhansopimukseen.

Edellä esitetty todistelu tuntuu vakuuttavalta, mutta se koskee, kuten Niitemaa huomauttaa, Satakunnan hallinnollista eroa Hämeestä (H:n linnaläänistä), ts. Satakunnan linnaläänin muodostu-

60. JAAKKOLA, Suomen varhaiskeskiaika, s. 341—42.

61. NIITEMAA, Hämeen historia I, s. 207—08. VOIONMAA, Suomalaisia keskiajan tutkimuksia, s. 158—61.

mistä. Vain sillä edellytyksellä, että sinettimaakunnan muodostuminen samalla merkitsi linnaläänin muodostumista, Satakunnan sinettimaakunnan ikä voidaan ehkä määritellä näillä perusteilla. Pitääkö tämä edellytys paikkansa, jääköön tässä pohtimatta. Huomiota voitaneen kuitenkin kiinnittää seuraaviin näkökohtiin.

Satakuntalaisten osallistumisesta Pähkinäsaaren rauhan rajankäyntiin ei kenties voida tehdä sitä johtopäätöstä, että Satakunta olisi v. 1323 kuulunut Hämeen linnalääniin (vaikka niin tosiasiallisesti on voinut olla laita); Pähkinäsaaren rauhan rajankäynti on kaikesti ollut koko maata käsittävä toimenpide, johon koko maan edustajat lienevät osallistuneet.

Vielä tärkeämpää on, ettei Turun voudin ja Tallinnan kaupungin rauhansopimuskirja kelpaa mielestäni osoittamaan, että Satakunta olisi sinettimaakuntana syntynyt vasta vuoden 1326 jälkeen. Kirjeeseen sisältyy näet tieto, että se koski nimeltä mainittujen Ahvenanmaan, Suomen, Uudenmaan ja Hämeen maakuntien lisäksi myös muita maakuntia (alias terras);⁶² jos Satakunta ei olisi tuolloin ollut maakunta, niin mitä nämä muut maakunnat sitten olisivat olleet? Satakunnan mainitsematta jättäminen saa varsin luonnollisen selityksen, kun otetaan huomioon, että kirjeessä on nimetty vain ne maakunnat, jotka sijaitsevat Suomenlahden rannikolla tai jotka ilmeisesti kävivät Tallinnan kanssa kauppaa; näihin kuului myös Häme, jolla oli satamansa Salon seudulla.⁶³ Kun Satakunta siis voitaneen todeta sinettimaakunnaksi jo v. 1326 ja kun sinettimaakuntalaitos on todennäköisesti ymmärrettävä tietyksi hallinnolliseksi organisaatioksi, se palautunee kokonaisuudessaan Karjalan valtauksen alkua (v. 1293) edeltävään aikaan. Uudenmaan ruotsalaisasutuksen synty 1200-luvun puolivälissä taikka mahdollisesti jo alkupuolella merkitsee kuitenkin sinettimaakuntien osalta ajankohtaa terminus post quem.⁶⁴ Uusimaa on nimestään ja asutushistoriastaan päätellen sinettimaakuntanakin uusi organisaatio, mutta sen sijaan on mahdol-

62. HAUSEN, FMU I, s. 131-33.

63. Tästä on jo Jaakkola ohimennen huomauttanut, ks. JAAKKOLA, Suomen sydänkeskiaika, s. 10. Hämäläisten satamasta ks. NIITEMAA, Hämeen historia I, s. 232-34.

64. Uudenmaan ruotsalaisasutuksesta ks. JAAKKOLA, Suomen varhaiskeskiaika, s. 270-75. — VEIKKO KERKKONEN on puolestaan esittänyt sen perustellun mielipiteen, että Uudenmaan ruotsalaisasutus juontuisi jo Birger-jaarlin retkeä edeltävältä ajalta, ks. Historiallinen aikakauskirja 1962, s. 265.

lista, jopa todennäköistä, että muut sinettimaakunnat ovat olleet syntyessään jo »vanhoja»; niiden osalta sinettimaakuntalaitos lienee vanhan maakuntajärjestelmän jatkaja, joskin aikaisemmin olemassa olleita pienoismaakuntia kenties yhdistettiin suuremmiksi kokonaisuuksiksi. Varhaisempien maakuntien olemassaoloon viitannee mm. se, että paavin kirjeessä v. 1229 Suomen piispan mainitaan rauhallisin keinoin voittaneen suuren kansan Suomessa ja n a a p u r i m a a - k u n n i s s a (terris vicinis) kristinuskolle.⁶⁵ Paavin kirjeessä vuodelta 1256 tai -57 mainitaan karjalaisten hävittäneen kaupunkeja ja maakuntia (uillas et terras).⁶⁶ Kun 'terra' näissä tapauksissa voidaan kuitenkin kääntää myös 'alueeksi', ei kyseisiä asiakirjatietoja voi pitää täysin sitovina todisteina maakuntien olemassaolosta 1200-luvun alkupuolella.⁶⁷

Maamme varhaisimmasta maakuntalaitoksesta on kuitenkin eräitä myöhemmältä ajalta peräisin olevia tietoja. Voionmaa on huomauttanut, että Suomen maakunta näyttää alunperin koostuneen neljästä pikkumaakunnasta, jotka sinettimaakuntia luotaessa yhdistettiin.⁶⁸ Niitä olivat hänen mukaansa Kalanti, Pohjois- ja Etelä-Suomi sekä Nybygd, jota Voionmaa piti ruotsalaisten asuttamana saaristona, mutta jolla on tarkoitettu keskiajalla asutettua Marttilan seutua.⁶⁹ Aulis Oja on kuitenkin todistanut, että Etelä- ja Pohja-Suomi ovat 1300-luvulla luotuja hallinnollisia alueita, joten muinaismaakunniksi jäävät Alku-Suomi ja Kalanti.⁷⁰ Viimeksi mainittu esiintyy myöhemmin Vehmaan kihlakunnan nimellä,⁷¹ joten kihlakuntalaitos sopeutuu aikaisempaan alueelliseen jakoon, koska Maskun kihlakunta vastaa Pohja-Suomea, Piikkiön kihlakunta Etelä-Suomea.⁷² Kalannin ja Suomen muinaismaakunnat näyttävät ulottuvan ajassa varsin kauas taaksepäin, sillä Kalannin ja Suomen raja

65. HAUSEN, REA, S. 2-3.

66. HAUSEN, FMU I, s. 46-47.

67. Jaakkola on kyseisissä tapauksissa kääntänyt sanan terra 'maakunnaksi'; mutta Niitemaa 'alueeksi'. Ks. JAAKKOLA, Suomen varhaiskeskiaika, s. 246 ja 312; NIITEMAA, Hämeen historia I, s. 409.

68. VOIONMAA, Suomalaisia keskiajan tutkimuksia, s. 140 — 42.

69. JUHANI RINNE, Pyhä Henrik, piispa ja marttyyri, Suomen kirkko-historiallisen seuran toimituksia 33, s. 17.

70. OJA, Keskiaikaisen Etelä-Suomen asutus ja aluejaot, Historiallisia tutkimuksia 44, s. 11 ja 15.

71. Esim. NEOVIUS, SM-FM 1908, s. 59.

72. Esim. NEOVIUS, SM-FM 1908, s. 59-60.

tuntuu palautuvan rautakauteen, mahdollisesti jo 900-luvulle, kuten Aulis Ojan tutkimusten mukaan myöhemmin esitetään.⁷³ Välillisesti näyttää lounaisrannikon varhaisimmasta maakuntaorganisaatiosta kertovan Gravis admodum -bulla (v. 1172),⁷⁴ jonka mukaan suomalaiset aina vaaran uhatessa pyytävät saarnaajia ja kristillisen lain selittäjiä; tämä viittaa näet pikemmin maakunnallisen yhteisön toimintaan kuin yksityisiin avunpyyntöihin; luultavasti »suomalaisilla» tarkoitetaan tässä juuri Alku-Suomen asukkaita.

Myös Hämeen maakuntaorganisaatiosta on ainoastaan joitakin välillisiä tietoja sinettimaakuntien syntyä varhaisemmalta ajalta. Edellä mainittiin, että skandinaavisten lähteiden 1000-luvulla nimellä Tafstalont näyttää olevan samastettavissa myöhempään Maakunta-Hämeeseen.⁷⁵ Tämän sotilaallisesta toiminnasta lienee kysymys, kun novgorodilainen kronikka kertoo hämäläisten v. 1142 tehneen sotaretken Novgorodin alueelle 400 miehen voimalla sekä vatjalaisten maahan v. 1149 tuhat miestä käsittävällä joukolla.⁷⁶ Vaikkakin viimeksi mainittu luku summittaisuutensa vuoksi saattaa olla liioiteltu, on retkiin varmastikin osallistunut monisatainen miesjoukko; heikoin voimin ei ollut uskaltanut näin vaarallisiin yrityksiin.⁷⁷ Tällaisten joukkojen organisointi edellyttää monen pitäjän yhteistoimintaa, joten kysymys lienee todella Maakunta-Hämeen sotaretkestä. Sekin seikka, ettei Ruotsi 1000-luvulla pystynyt valloittamaan Hämettä (eikä myöskään Suomea), vaikka se näyttää ainakin tilapäisesti alistaneen osia Karjalasta ja Virossa, osoittaa, että maakunnalla oli tehokas puolustuslaitos, kuten Niitemaa huomauttaa.⁷⁸ Tästä näytävät myös Hämeen muinaislinnat puhuvan.

73. OJA, Kalevalaseuran vuosikirja 1964.

74. HAUSEN, FMU I, s. 12—13. Bulla on suomennettuna JAAKKOLALLA, ks. Suomen varhaiskeskiaika, s. 115.

75. JAAKKOLA, Suomen varhaiskeskiaika, s. 193—203. Kivikosken eriävistä mielipiteistä ks. KIVIKOSKI, Hämeen historia I, s. 167—68.

76. HAUSEN, FMU I, s. 10.

77. Huomautettakoon, että jo kainulaiset retkeilivät Lapissa 360 miehen joukolla, kuten Egilin saaga kertoo.

78. NIITEMAA, Hämeen historia I, s. 405.

Hämeen ja Satakunnan muinaislinnat maakunta- organisaatioiden kuvastajina

Maakuntalaitoksen muodostumisen tärkeimpiä syitä lienee ollut ulkonainen vaara, sen aiheuttama puolustautumisen tarve. Mikäli ulkonainen vaara jatkuvasti uhkasi tiettyä aluetta, se saattoi johtaa tämän alueen sotilaallisen ja hallinnollis-oikeudellisen organisaation, ts. maakunnan syntyyn. Tällaista puolustautumisen tarvetta on maamme rautakautisen asutuksen piirissä tunnettu varmastikin ajanlaskumme ensimmäisiltä vuosisadoilta lähtien. Asehautaukset ovat meillä koko rautakauden ajan tavattoman runsaat ja edellyttävät, että aseita varsin yleisesti kannettiin. Puolustautumistarve kuvastuu myös muinaislinnojen rakentamisena. Näitä on tutkittu varsin vähän, eikä useimpien muinaislinnojen iästä ole yksityiskohtaista selvyyttä. Kokonaisuutena katsoen niitä voidaan kuitenkin pitää rautakautisina tai myöhäisintään varhaiskeskiaikaisina: muinaislinnat näet sijaitsevat rautakautisen asutuksen vyöhykkeellä, ja niistä on löydetty sekä rautakautisia että varhaiseen keskiaikaan kuuluvaa materiaalia. Liedon Vanhalinna, ainoa, jota on tutkittu laajasti, on varhaisimmista löydöistä päätellen ollut käytännössä jo kansainvaellusajan lopulla, 500-luvulla.⁷⁹ Karkun Pentin Linnavuoresta löydetty tuluskivi kuuluu vanhempaan rautakauteen, joskaan sitä ei voi pitää täysin varmana todisteena linnavuoren näin varhaisesta käytöstä, ja Euran Kauttuan linnavuorelta on löydetty mero-vinkiajan veitsi.⁸⁰ Pääasiassa muinaislinnat kuitenkin kuulunevat rautakauden jälkipuolelle, samaan aikaan, jolloin myös varhaisin maakuntalaitos — pienoismaakunnat — todennäköisesti syntyy Länsi-Suomeen.

Mitkä linnamäet tai -kalliot ovat toimineet rautakautisina turva-paikkoina, ei ole joka tapauksessa osoitettavissa. Tilapäisesti on voitu käyttää mitä hyvänsä sopivaa jyrkkärinteistä kalliota, ja moni sellainen linnamäki, jossa ei nykyisin ole mitään varustusten merkkejä, on voitu turvata hirsivallilla. Pysyväisesti vaaranalaisten asutusten liepeillä muinaislinnat kuitenkin säännöllisesti varustettiin maa- tai

79. KIVIKOSKI, Suomen esihistoria, s. 250.

80. SALMO, Rautakausi, Satakunnan historia II, s. 459. KIVIKOSKI, Suomen esihistoria, s. 250.

kivivallilla, joka usein on vielä todettavissa. Tällaisia varmoja muinaislinnoja saattaa yhden ja saman pitäjän alueella olla kaksi tai kolmekin.⁸¹ Pienimmät saattavat siten olla yksityisten talojen tai kylien rakentamia, mutta suurempia täytynee ajatella pitäjien yhteisiksi. Muinaislinnoista merkittävimpiä, mm. Liedon Vanhaalinnaa ja Sääksmäen Rapolaa, on ajateltu suorastaan maakunnallisiksi; viimeksi mainitun lähes kilometrin mittainen valli sekä vallin päällä todennäköisesti ollut hirsivarustus edellyttävät varsin laajan alueen yhteisiä ponnistuksia.⁸² Julius Ailio ei voinut suhteellisen pienialaisissa kaivauksissaan todeta Rapolan vallin ikää, mutta tyypistään päätellen Rapolan muinaislinnan täytyy palautua viimeistään varhaiskeskiajalle.⁸³

Enimmät muinaislinnat keskittyvät Varsinais-Suomen rannikolle sekä Maakunta-Hämeeseen. Viimeksi mainitun alueelta Kivikoski luettelee 17 muinaislinnaa, joista 7 sijaitsee lähekkäin Vanajaveden reitin varressa Janakkalan—Sääksmäen alueella, 3 Hauhon reitillä; Päijänteen Hämeen muinaislinnat ovat harvemmassa kuten alueen asutuskin,⁸⁴ ks. karttaa kuva 4. Vanajaveden reitin muinaislinnat näyttävät olevan näköyhteydessä toisiinsa, kuten Ailio on esittänyt, ja niiden on ajateltu muodostaneen puolustusjärjestelmän, jossa linnat olisivat olleet tulitiedotusyhteydessä keskenään.⁸⁵ V. 1934 järjestetty tulitiedotuskoe tosin epäonnistui ja puolustussysteemin mahdollisuus jäi siten toteamatta.⁸⁶ Tästä huolimatta kyseisen puolustusjärjestelmän olemassaolo on todennäköinen. Linnat sijaitsevat näet aivan rautakautisen asutuksen liepeillä eivätkä ole piilolinnoja, mikä edellyttänee yhteistä puolustautumista, koskapa syrjäisissä metsissä olevia kallioita ei ole linnoitettu turvapaikoiksi. Huomattava on myös, että suurin linna, Rapola, sijaitsi linnaketjun pohjoispäässä, kauimpana Suomenlahdesta, jonka suunnasta vaara todennäköisesti uhkasi, joten voidaan ajatella, että sen puolustus ehdittiin järjestää

81. Esim. Ikaalisissa Arasalo ja Talosenlinna, Janakkalassa Hakoinen ja Unikkolinna, Vanajassa Linnapää ja Mantereenlinna.

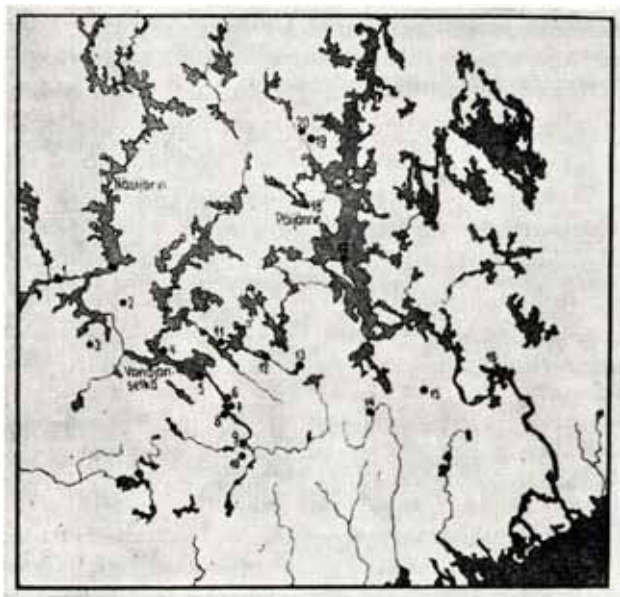
82. A. M. TALLGREN, Hiisi ja moisio, Virittäjä 1933, s. 329—30. KIVIKOSKI, Hämeen historia I, s. 171.

83. AILIO, Rapolan muinaislinna Sääksmäellä, SM—FM 1920—21.

84. KIVIKOSKI, Hämeen historia I, s. 70.

85. AILIO, SM—FM 1920—21, s. 45—46.

86. KIVIKOSKI, Hämeen historia I, s. 74.

4. Hämeen muinaislinnat ja osa Ylä-Satakunnan muinaislinnoista Kivikosken mukaan (Hämeen historia I). Kartasta käy hyvin ilmi Lempäälän ja Vesilahden linnojen (2 ja 3) ja niiden kaakkoispuolelle jäävien Maakunta-Hämeen linnojen erilainen sijainti. Ylä-Satakunnan ja Hämeen raja kulkee linnojen 2 ja 3 kaakkoispuolella, Rapolan linnan (4) luoteispuolella.

kuntoon »tervastorvien tomuellessa» merkkitulina eteläisemmillä linnoilla.⁸⁷

Satakunnan muinaislinnojen vähyys on vanhastaan tunnettu.⁸⁸ Varmoja muinaislinnoja on todettu Euran Kauttualla, Kokemäen Harolassa, Tyrvään Kaukolan Hiukkasaassa, Karkun Karkunkylän Pentin vuorella, Nokian Siuron Linnavuorella, Vesilahden Valkkisissa ja Lempäälässä (Pirunlinna); lisäksi tulevat Ikaalisten Talosenlinna ja Arasalo.⁸⁹ Useat niistä ovat varsin vähäpätöisiä ja edellyttävät suhteellisen satunnaista puolustustarvetta. Ne sijaitse-

87. Tulitiedotusjärjestelmään viittaavasta »tervastorvien tomuilemisesta» ks. LUHO—LEPPÄÄHO, Suomen historian käsikirja I, s. 90, ja AARNE ÄYRÄPÄÄ, Sodanaikainen tulitiedotus, Kotiseutu 7/1955.

88. Asiaan ovat kiinnittäneet huomiota mm. SALMO, ks. SALMO, Deutsche Münzen in vorgeschichtlichen Funden Finnlands, SMYA 47, s. 416, ja Kivikoski, ks. KIVIKOSKI, Suomen esihistoria, s. 213.

89. SALMO, Satakunnan historia II, s. 458; linnat on esitelty teoksen topografisessa osassa.

5. Vesilahden Valkkisten linnan luhistunutta muuria (Voionmaa, SM 1937).

vat niin harvassa, ettei niiden voi ajatella muodostaneen minkäänlaista puolustusjärjestelmää. On varsin kiintoisaa, että Maakunta-Hämeen rajan viereiset Lempäälän ja Vesilahden muinaislinnat ovat kumpikin tyypillisiä piilolinnoja: ne sijaitsevat kumpikin suunnilleen peninkulman päässä silloisesta asutuksesta.⁹⁰ Niiden puolustus nojautuu siten aivan toisiin periaatteisiin kuin hämeenpuoleisten linnojen, eivätkä ne siis liene kuuluneet näiden kanssa samaan puolustusjärjestelmään. Ne viittaavat näin ollen siihen, että Lempäälän ja Vesilahden eteläraja on jo kyseisten linnojen rakentamisaikaan ollut myös puolustusjärjestelmän raja, ts. maakuntaraja. Vesilahden Valk-

90. Vesilahden Valkkisten linnan pakolinnaluonnetta ovat korostaneet linnan julkaisija JOUKO VOIONMAA, ks. Uusi muinaislinna Vesilahdelta, SM 1937, ja Salmo, ks. SALMO, Satakunnan historia II, s. 121 ja 128—29, sekä Kivikoski, ks. KIVIKOSKI, Hämeen historia I, s. 73.

kisten muinaislinna voidaan löytöjen perusteella todeta viikinki-aikaiseksi; Lempäälän Pirunlinnan rakentamisaika ei ole tiedossa.⁹¹ Kun Tampereen seudulta ei tunneta muita muinaislinnoja kuin Siuron, lienee Vesilahden ja Lempäälän muinaislinnat rakennettu Suomenlahdelta tulevan vaaran varalta.

Maakunta-Hämeen puolustustarve on alueen muinaislinnoista päättellen ollut huomattavasti suurempi kuin Satakunnan. On hyvin mahdollista, että tämä puolustautumistarve on liittänyt vaaranalaisen asutuksen yhdeksi maakuntaorganisaatioksi, Hämeen maakunnaksi; Satakunnan puoleinen asutus on Suomenlahden suunnalta selustassa olevana voinut turvallisuuttaan sanottavasti vaarantamatta jäädä Hämeen puolustusorganisaation ulkopuolelle. Toisaalta Ylä-Satakunnan asutuksen liikenneyhteydet lienevät jo alunperin suuntautuneet Kokemäenjoen alajuoksulle ja sitä kautta Kalantiin, mikä seikka on voinut olla ratkaisevana syynä sen muodostumiseen omaksi maakunnakseen.⁹² Sikäli kuin muinaislinnojen levinnän ja luonteen perusteella voidaan tehdä johtopäätöksiä, tuntuivat Satakunnan ja Hämeen maakuntaorganisaatiot juontuvan jo rautakauden lopulta. Tätä käsitystä vahvistaa myös kronologisesti paljon selvempi muinaisjäännösryhmä, rautakauden hopea-aarteet.

Rautakauden hopea-aarteet ja varhaisin maakuntalaitos

Myöhäisrautakautisia hopea-aarteita Suomesta on löydetty runsaat neljäkymmentä.⁹³ Ne sisältävät tavallisesti rahoja, usein myös

91. KIVIKOSKI, Hämeen historia I, s. 74.

92. JAAKKOLA on korostanut erityisesti eri suuntiin kohdistuneen eränkävynnin merkitystä Satakunnan ja Hämeen muodostumiselle, ks. Suomen varhaishistoria, s. 276—82. — Kalantiinjohtavista yhteyksistä ks. viitettä 47.

93. Suomen myöhäisrautakautisista hopea-aarteista ks. C. A. NORDMAN, *Anglo-Saxon Coins found in Finland*, s. 5—20; SALMO, *Deutsche Münzen in vorgeschichtlichen Funden Finnlands*, SMYA 47, s. 1—39; SALMO, Suomesta löydetyt tanskalaiset 1000-luvun rahat, SM 1933; BEATRICE GRANRERG, *Arabiska mynt*, *Kulturhistoriskt lexikon I*, palstat 191—94. Yleiskatsaus Suomen hopea-aarteisiin sisältyy ELLA KIVIKOSKEN teokseen *Suomen esihistoria*, s. 211—13, luettelo Hämeen aarteista Kivikosken tutkimukseen Hämeen rautakausi, ks. Hämeen historia I, s. 75—90, 196—97. Uusimmat Piikkiön Hadvalan Ylhäisten ja Hattulan Pekolan Ellilän aarteet on analysoinut Salmo, ks. SALMO, *Ett par västfinska silverdepåfynd från 1000-talet*, FM 1954.

6. Sysmän Voipalan
aarre (Salmo, FM
1953).

ehyitä tai katkelmallisia koruja, joissakin tapauksissa pelkkiä koruja. Aarteiden levintä ja kronologia ovat erittäin kiintoisat. Ahvenanmaalta on tutkimuksen tietoon tulleita aarteita löydetty 8, Varsinais-Suomesta 11, Satakunnasta 1, Hämeestä 15, Uudeltamaalta 1 (tai 2), useita Savo-Karjalasta; pohjoisimmat aarteet ovat Kuusamosta ja Inarista. Lapin, Kuusamon ja Uudenmaan aarteita lukuun ottamatta aarteet keskittyvät rautakautisen asutuksen piiriin. Tarkimmin ajoitettavista, nim. rahoja sisältävistä, kuuluvat pelkästään itämaisia rahoja sisältävät 800- ja 900-luvulle, 1000-luvun alusta lähtien aarteissa alkaa myös esiintyä länsimaisia rahoja itämaisten osuuden vastaavasti pienentyessä. Ahvenanmaan aarteet kuuluvat kaikki 1000-lukua varhaisempaan aikaan, Varsinais-Suomen (yhtä poikkeusta lukuun ottamatta), Satakunnan ja Hämeen aarteet sen sijaan 1000-luvulle. Eräät pohjoiset aarteet ovat peräisin vasta 1100-luvulta. Seuraavassa tarkastelu rajoitetaan ainoastaan Varsinais-Suomen, Satakunnan ja Hämeen aarteisiin, joista aluksi seuraava luettelo:

Varsinais-Suomi:

1. Halikko, Joensuu. Kätkeyty aikaisintaan n. 1075.
2. Lieto, Sauvala, Anttila. Kätkeyty aikana 1060—1070.
3. Mynämäki, Pappila. Kätkeyty aikaisintaan 1045.
4. Nousiainen I. Suurimmaksi osaksi hukkaan joutunut aarre, jonka kätkemisajankohtaa ei voi tarkkaan määritellä.
5. Nousiainen, Koljola, Nikkilä. Kätkeyty myöhäisintään n. 1040.
6. Paimio, Sievola. Kätkeyty n. 1030—35.

7. Parainen. Hukkateille joutunut löytö, jonka tarkka ajoitus ei ole mahdollinen.
8. Perniö, Tiikkinummi. Tämä pelkästään 8 arabialaista rahaa sisältänyt aarre, kuuluu vuoden 936 jälkeiseen aikaan.
9. Piikkiö, Hadvala, Ylhäinen. Kätkeyty n. v. 1000.
10. Raisio, Ihala. Kätkeyty n. 1055.
11. Raisio, Mahittula, Tuomala. Kätkeyty aikaisintaan n. 1055.
12. Salo. Kätkeyty aikaisintaan 1045.

Satakunta:

1. Lempäälä, Kuokkala, Jara. Kätkeyty aikaisintaan n. 1050.

Häme:

1. Akaa, Toijala, Salonen. Tarkka kätkemisaika tuntematon.
2. Asikkala, Vähä-Äiniö, Pātiälänniemi. Kätkeyty n. 1020.
3. Hattula, Pelkola, Ellilä. Kätkeyty n. v. 1030.
4. Hattula, Pelkola, Luurila. Kätkeyty n. 1040?
5. Hauho, Lehdesmäki. Kätkeyty aikaisintaan n. 1070.
6. Hämeenlinna, Linnaniemi. Kätkeyty n. 1100.
7. Iitti, Tapola, Ojala. Tarkka kätkemisaika tuntematon.
8. Janakkala, Kiipula. Tarkka kätkemisaika tuntematon.
9. Janakkala, Paturi. Tarkka kätkemisaika tuntematon.
10. Nastola, Immilä. Kätkeyty n. 1030.
11. Nastola, Ruuhijärvi. Tarkka kätkemisaika tuntematon.
12. Pälkäne, Pappila. Kätkeyty n. 1060.
13. Sääksmäki I. Kätkeyty n. 1040.
14. Sääksmäki, Selkäsaari. Kätkeyty aikana 1080—1100.
15. Sysmä, Voipala, Lipaanmäki. Kätkeyty 1000-luvun puolivälissä tai jälkipuolella.
16. Sysmä, Vääränmaa, Joutsa. Kätkeyty n. 1010.

Lounais-Suomen aarteiden levintä käy ilmi kartasta kuva 7. Havaitsemme, että niitä tunnetaan eteläisestä Varsinais-Suomesta aina Uudenmaan rajalle asti. Idemmäksi rannikon asutus ei ulottunutkaan enää 1000-luvulla, sillä Karjaan—Tenholan asutus häviää viikinki-ajan kuluessa.⁹⁴ Luoteessa varsinaissuomalaiset aarteet ulottuvat ainoastaan Mynämäelle asti: ne hahmottelevat näkyviin vuodelta

94. KIVIKOSKI, Suomen esihistoria, s. 191.

7. Lounais-Suomen manteren rautakautiset hopea-aarteet. Karttaan on lisäksi merkitty Alku-Suomen ja Kalannin raja sekä katkelma Ylä-Satakunnan ja Hämeen rajasta. Suomen ja Hämeen varhainen nautintaraja on hahmoteltu Niitemaan ja Ojan mukaan, Ala-Satakunnan ja Kalannin raja on piirretty sen myöhemmän kulun mukaan.

1386 tunnettujen Pohjois- ja Etelä-Suomen⁹⁵ myöhäisrautakautisen asutusalueen, joskaan eivät yhtä tarkasti kuin kalmistot. Kalanti sen sijaan osoittautuu aarteettomaksi alueeksi.⁹⁶

Aarteiden levintä Varsinais-Suomessa on erinomaisen kiintoisa. Aulis Oja on todennut, että eräässä v. 1381 annetussa tuomiossa Maskun ja Mynämäen pitäjien rajalinja määritellään kauas merelle ulot-

95. VOIONMAA, Suomalaisia keskiajan tutkimuksia, s. 141.

96. Kalannin aarteettomuuteen ovat huomiota kiinnittäneet mm. SALMO, SMYA 47, s. 417—18, ja KIVIKOSKI, Suomenesihistoria, s. 212—13.

tuvaksi, ja että se noudattaa tältä osin myöhempien Maskun ja Vehmaan kihlakuntien rajaa.⁹⁷ Kun kihlakuntalaitos juontuu vasta 1400-luvun alusta, täytyy kihlakuntien rajan ainakin tältä osin palautua johonkin vanhempaan rajaan, mikä ei näin kauas merelle määriteltynä voi olla pitäjien välinen, vaan suurempien yhteisöjen, maakuntien raja. Rajanimistön ja seudun maankohoamisilmiön nojalla Oja päättelee, että raja palautuu todennäköisesti 900-luvulle ja joka tapauksessa saariston varhaisinta, nim. suomalaisen oikeuden asutusta edeltävään aikaan. Sen kulusta rannikolta ylöspäin ei ole yhtä selviä todisteita, eikä asiakirjoista myöskään ilmene, minkä maakuntien yhteinen raja on kysymyksessä. Viitaten Vilkun Kainuu-tutkimukseen Oja otaksuu, että raja on (Alku-) Suomen ja Kainuun raja. Tämän otaksuman nojalla hän päätyy käsitykseen, että raja noudattaisi Nousiaisten ja Maskun vanhojen kirkkopitäjien rajaa; aikaisemmin Nousiaisiin kuuluneen Askaisten Livoluodossa sijaitsevan Kainun-kylän perusteella Oja näet katsoo Nousiaisten kuuluneen Kainuuseen.

Tätä rohkeaa johtopäätöstä voidaan kuitenkin arvostella. Ensinnäkään muu rajanimistö ei siihen sovi, vaan vastustaa sitä, kuten Oja itse toteaa.⁹⁸ Toiseksi on kysyttävä, voidaanko yhden kylännimen perusteella tehdä näin kauaskantoista johtopäätöstä: voidaan yhtä hyvin ajatella, että Kainunkylä olisi perustettu alkuperäisen Kainuun ulkopuolelle.⁹⁹ Kun Kainuu näyttää olevan verrattavissa sellaiseen vaeltavaan aluenimeen kuin Lappi, on kyseenalaista, onko sillä koskaan ollut määriteltäviä etelärajoja. Näistä syistä pidän todennäköisempänä, että Ojan terävänäköisesti toteama varhainen maakuntaraja on Alku-Suomen ja Kalannin raja. Kalanti muodosti jo ennen Vehmaan kihlakunnan perustamista oman alueellisen kokonaisuutensa,

97. OJA, Kalevalaseuran vuosikirja 1964, s. 150 — 60.

98. OJA, Kalevalaseuran vuosikirja 1964, s. 159. — Nousiaisten kuulumisesta Suomeen todistaa myös piispa Henrikin surmaruno, jonka mukaan piispan ruumista Suomeen vetävä härkä pysähtyi Nousiaisten hietakankaan nenälle.

99. Kainuu-nimet saattavat olla siirtymänimiä ja keskenään eriaikaisia, eikä niiden perusteella voi hahmotella Kainuun ulottuvuutta esim. rautakauden lopulla. Vilku on huomauttanut, että Häme-nimien laaja levinnyt Hämeen alueen ulkopuolelle (esim. Laatokan Karjalassa ja Pohjanlahden perukoilla) voidaan ymmärtää vain otaksumalla ne siirtymänimiksi. VILKUNA, Kainuu — Kvenland, s. 80 — 81.

kuten edellä mainittiin, ja sen erikoisasema ilmenee selvästi 1300-luvun asiakirjoista, vaikka se silloin kuului Suomen maakuntaan.¹⁰⁰ Myös Kalannin nimi, edellyttäen, että siihen sisältyy ruotsin »land», viittaa vanhaan maakuntaan.¹⁰¹ Mitkään tunnetut seikat eivät estäne pitämästä Kalantia maakuntana jo rautakauden lopulla. Otaksumalla, että Ojan toteama varhainen meriraja on Kalannin ja Alku-Suomen raja, ratkeaa rajan kulku rannikolta ylöspäin luonnostaan. Vehmaan ja Maskun kihlakuntien rajan mukaan sen päätepisteenä on Satakunnankin rajapisteenä mainittu Suomenjärvenperä Koskeljärven rannalla.

Alku-Suomen ja Kalannin rajan palautuminen rautakauden lopulle, kenties jo 900-luvulle, on tämänkertaisen aiheemme kannalta erittäin merkittävä seikka. Kun 1000-luvun hopea-aarteet Varsinais-Suomessa rajoittuvat niin tarkasti Alku-Suomen alueelle, että ne kaakossa ulottuvat asutuksen äärisuudulle, luoteessa taas 15 km:n päähän rajasta, voidaan aarteiden kätkentä 1000-luvulla todella selittää »suomalaiseksi», ts. maakunnalliseksi ilmiöksi.^{101a} Tätä käsitystä vahvistaa voimakkaasti Hämeen puolelta todettava analogia.

Hämeessä aarteiden havaitaan keskittyvän rautakauden asutusalueelle, kuten Kivikosken laatimasta kartasta ilmenee.¹⁰² Niitä ei tunneta Kymin—Sipoon väliseltä Uudeltamaalta, Hämeen entiseltä eräalueelta. Idässä aarteita on löydetty Päijänteeseen itä- ja kaakkoispuolelta sekä myös Savosta. Voidaan todeta, että Hämeen aarteet suurin piirtein hahmottelevat maakunnan silloisen asutun alueen, lukuun ottamatta Urjalaa, Tammela ja Pohjois-Hämeen erillisiä asutuspisteitä.

Vanajaveden sekä Hauhon reitin varteen aarteet muodostavat tiheän vyön, mutta vain Satakunnan rajalle asti. Ainoana poikkeuksena on Lempäälän aarre, joka sijaitsee Satakunnan puolella rajasta runsaat kymmenen kilometriä pohjoiseen. Toijalan, Sääksmäen ja Pälkäneen aarteet reunustavat Satakunnan rajaa etelän puolella: ne sijaitsevat siitä ainoastaan 5—15 km:n päässä. Ne näyttävät siten hahmottelevan näkyviin Hämeen ja Satakunnan rajan sillä alueella, joka oli rautakauden lopulla asuttua. Lempäälää lukuun ottamatta

100. OJA, Kalevalaseuran vuosikirja 1964, s. 156—57.

101. Vrt. esim. Uppland, Hälsingland, Nyland, Finland.

101a. Huomattakoon, että raja kulki asumattomalla takamaalla.

102. KIVIKOSKI, Hämeen historia I, s. 55.

Ylä-Satakunta on aarteetonta, samoin Ala-Satakunta kokonaisuudessaan, mihin seikkaan on aikaisemminkin kiinnitetty huomiota.¹⁰³ Satakunta ja Kalanti muodostavat yhdessä Finlont-Suomen ja Tafstalont-Hämeen välille laajan aarteettoman vyöhykkeen, jonka rajat noudattavat etelässä Kalannin ja Suomen, kaakossa Satakunnan ja Hämeen rajaa. Samoin kuin aarteet voidaan todeta »suomalaiseksi» ja »hämäläiseksi» ilmiöksi, samoin voidaan aarteiden puuttumista pitää satakuntalais-kalantilaisena ilmiönä. Tällöin joudumme kuitenkin kysymään, miten aarteiden levintä voi noudattaa maakuntarajoja. Vastauksen saamiseksi meidän on pohdittava toisaalta aarteiden löytämisen edellytyksiä, toisaalta aarteiden kätkenmän syitä.

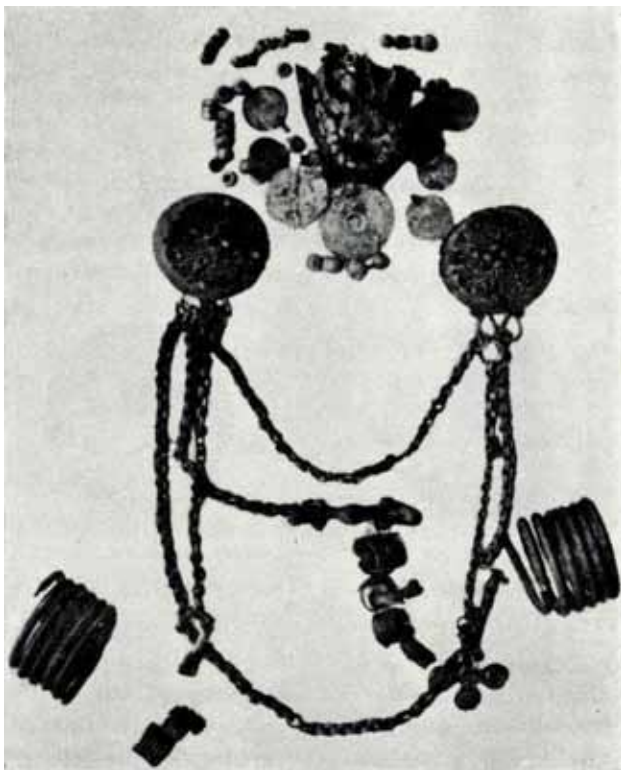
Aarteet löydetään, kuten yleensä monet esihistorialliset löydöt, joista ei ole maanpäällistä tunnettavaa merkkiä, sattumanvaraisesti, maata raivattaessa tai tie-, rakennus- ja viljelystöissä. Riittävä maanpinnan penkominen on siis aarteiden löytämisen nykyajasta riippuvana edellytyksenä: on mahdollista, että joissakin harvaan asutuissa seuduissa on aarteita, vaikkei niitä ole ollenkaan löydetty. Kun rautakautisen Satakunnan ja Kalannin keskusalueet ovat nykyisinkin tiheästi asuttuja, ei aarteiden puute voi niiden osalta johtua edellä mainitun edellytyksen puutteesta: aarteita on löydetty suhteellisen harvaan asutusta Kuusamostakin. Tämän johdosta on erittäin epätodennäköistä, että aarteiden puuttuminen Satakunnasta (poikkeuksena Lempäälän aarre) ja Kalannista olisi satunnaista, ts. johtuisi vajanaeisista tiedoistamme. Vaikka onkin selvää, että tietomme aarteista todellakin ovat varsin puutteelliset, on kuitenkin oikeutettu se johtopäätös, että Satakunta ja Kalanti ovat naapurimaakuntiin verrattuina, suhteellisesti katsoen aarteettomia, vaikka niidenkin maaperässä saattaa olla aarteita, jotka tulevat myöhemmin esille. Karkeasti arvioiden Kalannista ja Satakunnasta olisi pitänyt löytyä parisenkymmentä aarretta, jotta aarteiden ja asutuksen suhde olisi sama kuin Alku-Suomessa ja Maakunta-Hämeessä. Tämän vuoksi voimme päätellä, että aarteiden puuttuminen Satakunnasta ja Kalannista ja toisaalta niiden yleisyys Alku-Suomessa ja Maakunta-Hämeessä johtuu niistä erilaisista oloista, jotka kyseisillä alueilla ovat aarteiden kätchentäaikana vallinneet. Kun tutkimuksen tietoon tulleiden aarteiden luku on varmasti vain pieni osa aikoinaan kätettyjen aarteiden luvusta, on ilmeistä, että aarteenkätkentä on Alku-Suomessa ja Maakunta-Hämeessä ollut tietynlainen tapa, ja että

103. SALMO, SMYA 47, s. 416. KIVIKOSKI, Suomen esihistoria, s. 212.

8. *Hopean runsautta
eräässä Köyliön ns.*

*Lallin kalmiston
naisenhaudassa.*

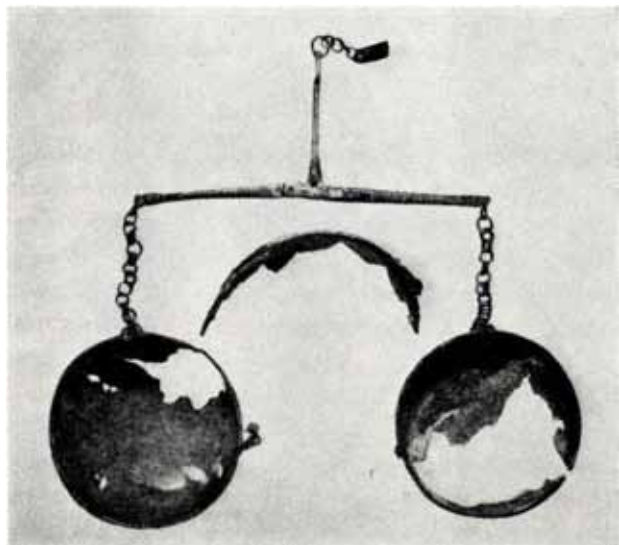
*Vainajalla on mui-
den korujen lisäksi
ollut hopearahoista
ja -levyistä koottu
kaulanauha.*

toisaalta tämä tapa on ollut Kalannissa ja Satakunnassa niin harvinaisen, ettei se ole tullut tutkimuksen tietoon; poikkeuksena on ainoastaan Hämeen rajan viereinen Satakunta.

Kun aarteiden löytyminen edellyttää, että aarteita on aikoinaan riittävästi kätketty, on luonnollista, että aarteiden puuttuminen joltakin seudulta voidaan teoreettisesti katsoen selittää otaksumalla, että seutu on ollut kyseisenä aikana asumaton ja että sillä ei ole ihmisiä kovin paljon muutoinkaan liikkunut. Tämä selitys pätee Varsinais-Suomen ja Hämeen suhteen sikäli, ettei aarteita tunneta näiden asutusalueen ulkopuolelta. Sen sijaan se ei kelpaa selittämään koko Satakunnan ja Kalannin aarteettomuutta, koska meillä on täysin kiistämättömiä tietoja siitä, että Laitilan—Uudenkaupungin, Euran—Yläneen—Säkylän ja Köyliön seutu sekä Kokemäenjoen keskeisen vesistöalueen varsi Kokemäeltä ylöspäin oli rautakauden lopulla suhteellisen tiheästi asuttua.

Aaartenkätkenän toisena edellytyksenä on, että kätkijöillä on

9. Hyvin säilynyt viikinkiajan vaaka Kokemäen Leikkimäen kalmistosta (Salmo, Satakunnan historia II).

ollut kätkettävää, tässä tapauksessa hopeaa. Kalannin ja Satakunnan aarteettomuuden syyksi voitaisiin teoreettisesti katsoen otaksua myös hopean puutetta tai sen niukkuutta. Tämä selityspenuste kumoutuu kuitenkin hautalöytöjen antamaan todistukseen: 1000-luvulle kuuluvia hopeaesineitä, erityisesti rahoja, on löydetty Laitilan, Euran, Köyliön, Huittisten ja Karkun kalmistoista, ja itämaisia rahoja, jotka saattavat kuulua jo 1000-lukua vanhempiin viikinkiajan löytöihin, (nykyisestä) Kalannista, Laitilasta, Eurasta, Köyliöstä, Kokemäeltä, Huittisista, Tyrväästä, Karkusta, Hämeenkyröstä, Nokialta, Tottijärveltä, Tampereelta ja Kangasalta.¹⁰⁴ Mainittakoon, että Köyliön Luodon ns. Lallin kalmistosta on löydetty lähes 40 hopearahaa, so. enemmän kuin mistään muusta meillä tutkitusta kalmistosta.¹⁰⁵ Salmo huomauttaa, että Satakunnan kalmistoista on löydetty osia ainakin 11 vaa'asta, so. enemmän kuin muualta maastamme yhteensä; Kivikoski mainitsee Maakunta-Hämeestä vain yhden vaaajan.¹⁰⁶ Punnuksia on Satakunnan kalmistoista löydetty toista-

104. SALMO, Satakunnan historia II, luettelo s. 498. SALMO, SMYA 47, liitekartta viikinki- ja ristiretkiajan rahalöytöjen levinnästä. Granberg, Kulturhistoriskt lexikon I, palstat 193—94.

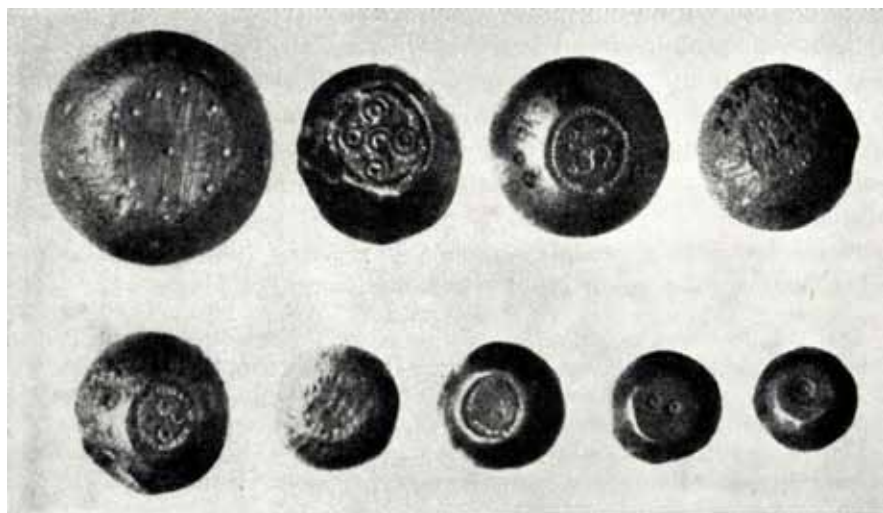
105. Ks. ed. viitteen 1. kohtaa.

106. SALMO, Satakunnan historia II, s. 408—09. KIVIKOSKI, Hämeen historia I, s. 135.

sataa.¹⁰⁷ Kun tällaisia vaakoja ja punnuksia on käytetty juuri hopean punnitsemiseen, osoittaa vaakojen ja punnusten lukuisuus, että Satakunnan väestöllä on ollut hopeaa varsin runsaasti, ja sama toteamus voitaneen ulottaa myös Kalantia koskevaksi.

Edellä esitetyn perusteella voidaan pitää ilmeisenä, että aarteidan puuttuminen Satakunnasta ja Kalannista johtuu — kuten mainitsin — aarteenkätkehtätävän puuttumisesta tai sen harvinaisuudesta. Johdumme sen vuoksi kysymään, missä suhteessa Kalannin ja Satakunnan olot ovat olleet erilaiset kuin Muinais-Suomen ja Maakunta-Hämeen. Miksi aarteita on toisilla seuduilla kätetty, toisilla jätetty kätkemättä? Mikä on aarteiden kätkenän perimmäisenä syynä?

Kun aarteiden löytyminen edellyttää niiden kätkemisen yleisyyttä, tiettyä tapaa, jäävät kätkenän selityspäruusteista pois kaikki yksilölliset satunnaiset seikat.¹⁰⁸ Sen sijaan on ajateltavissa, että aarteiden kätkentä olisi ollut uskonnollinen tapa: ns. Odinin lain mukaan vai-

10. Satakunnasta löydettyjä viikinkiaikaisia punnuksia (Salmo, Satakunnan historia II).

107. SALMO, Satakunnan historia II, s. 410. — Osa punnuksista voi tosin olla 1000-lukua vanhempia.

108. KIVIKOSKI huomauttaa, ettei aarteita voi selittää esim. saiturin kätkeiksi, joskin tällainen selitys saattaisi tulla jonkin yksityisen aarteen osalta kysymykseen; ks. Suomen esihistoria, s. 211.

naja sai mukaansa Valhallaan kaiken, minkä oli eläessään maahan kätkenyt.¹⁰⁹ Ruotsalainen tutkija Marten Stenberger on kuitenkin osoittanut, ettei edes Ruotsin aarteiden levintää voi selittää Odinin lain perusteella, sillä se edellyttäisi, että Odinin lakia olisi eri maakunnissa noudatettu eri ajanjaksoina.¹¹⁰ Vielä vähemmän tämä selitys pätee Suomessa, koska tšekäläinen muinaisusko tuskin on tuntenut mitään Valhallan kaltaista tuonpuoleisen elämän käsitystä. Kun muutakaan hyväksyttävää uskonnollista selityspäruustetta ei voitane esittää, jää ainoaksi todennäköiseksi, jopa varmaksi aarteiden kätkemisen syyksi se selitys, jonka on todettu useasti pätevän historiallisen ajan aarteisiin: aarteet on 1000-luvullakin todennäköisesti kätetty vaaran uhatessa, ja kätäjöiden tarkoituksena on ollut kaivaa omaisuutensa myöhemmin esiin.¹¹¹

Tätä ajatusta tukee muinaislinnojen levintä, sillä muinaislinnojen tiheitä, ja niin muodoin rautakauden vaaranalaisinta aluetta on Varsinais-Suomi ja Maakunta-Häme, joissa aarteetkin ovat yleisimmät. Vastaavasti muinaislinnat todettiin harvalukuisemmiksi niukka-aarteisessa Satakunnassa.¹¹² Sama toteamus ei kuitenkaan päde Kalantiin, sillä sieltä tunnetaan useita muinaislinnoja.¹¹³ Tämä seikka ei ole kuitenkaan ristiriidassa Kalannin aarteettomuuden kanssa, sillä sikkäläisten muinaislinnojen ajoitus ei ole tiedossa, emmekä niin ollen voi osoittaa, että niitä olisi rakennettu tai runsaasti käytetty 1000-luvulla.¹¹⁴

Aarteiden edellä esitettyä selityspäruustetta vahvistavat myös eräät historialliset tiedot, jöiden mukaan Suomi ja Häme ovat 1000-

109. Odinin laista ks. esim. SUNE LINDQVIST, Snorres upgifter om hednatidens gravskick och gravar, Förnvännen 1920, s. 74.

110. MÅRTENSTENRERGER, Die Schatzfunde Gotlands der Wikingerzeit I, s. 307-20.

111. Tätä selityspäruustetta pitävät mm. SALMO, SMYA 47, s. 416, ja KIVI-KOSKI, Suomen esihistoria, s. 211, oikeana ja Ruotsin osalta sen on esittänyt mm. Stenberger. Ks. ed. viitettä.

112. Aarteiden ja muinaislinnojen keskittymisen samoille alueille, sekä toisaalta aarteiden puuttumisen ja muinaislinnojen vähälukuisuuden Satakunnassa ovat panneet merkille mm. Salmo ja Kivikoski, ks. edellistä viitettä.

113. APPELGREN, SMYA 12, s. 41—8. Muinaislinnojen levintäkartta Kivikoskella, ks. Suomen esihistoria, s. 217; Kivikoski huomauttaa Laitilan muinaislinnoista ja aarteiden puutteesta s. 213.

114. Ainoana poikkeuksena on Haukvuoren muinaislinna, josta on saatu talteen esiroomalaiselle ajalle kuuluvaa keramiikkaa; C. F. MEINANDER, Die Bronzezeit in Finnland, SMYA 54, s. 185-86.

luvulla joutuneet hyökkäysten kohteiksi. Tunnetusta Gävlen Hämlingen riimukivestä, joka kuuluu aikaan 1030—50, käy ilmi, että muuan Egil, ledungjohtaja, oli kaatunut Tafstalontiin tehdyllä retkellä.¹¹⁵ Novgorodilaisten tiedetään v. 1042 hyökänneen Hämeeseen ruhtinas Volodimerin johdolla; kun hyökkäys todennäköisesti suoritettiin Suomenlahdelta käsin, sen kohteena on jokseenkin varmasti ollut Tafstalont-Häme.¹¹⁶ Mainittakoon, että Hattulan Luurilan aarre ja Sääksmäen I aarre ajoittuvat kyseisten retkien aikaisiksi, joskaan emme voi osoittaa niiden tulleen kätketyiksi juuri näiden retkien vuoksi. Uplannin Söderbyn riimukivi,¹¹⁷ joka on samalta ajalta kuin Hämlingen, kertoo Suomeen, Finlontiin tehdystä retkestä. Kun nimeltään todennäköisesti ruotsalaisperäinen Kalantikaland on muodostanut Alku-Suomesta eroavan muinaismaakunnan, voimme otaksua, että retki suuntautui juuri Alku-Suomen alueelle. Olavi Pyhän saagaan sisältyvä tieto kuninkaan v. 1003 Suomen rannikolle, Herdalar-nimiseen seutuun tekemästä ryöstöretkestä tuntuu sekin luotettavalta.¹¹⁸ Kun Olavi purjehti Suomeen Ösyslasta (Saarenmaalta), hän kulki ilmeisesti pitkin Viron rannikkoa ja ylitti Suomenlahden Porkkalan kohdalta päätyen kaiketi Finlont-Suomen rannikolle.¹¹⁹ On kiintoisaa panna merkille, että Piikkiön Hadvalan aarre ajoittuu juuri 1000-luvun alkuun. Se voitaisiin myös sijaintinsa puolesta yhdistää Olavin retkeen, mutta luonnollisesti sen tämänkaltaisen historiallinen tulkinta jää sitovaa todistusta vaille.¹²⁰ Eräs.

115. HAUSEN, FMU I, s. 8. Kuvattuna mm. JAAKKOLA, Suomen varhais-historia, kuvaliite s. 200—01, tai NIITEMAA, Hämeen historia I, s. 403.

116. HAUSEN, FMU I, s. 9.

117. HAUSEN, FMU I, s. 8. JAAKKOLA, Suomen varhais-historia, s. 173.

118. SNORRI, Norjan kuningassaagat II, suomentanut J. S. Hollo, s. 185—86.

119. J. R. Aspelin on esittänyt, että Olavi Pyhän ryöstön kohteeksi joutunut Herdalar olisi Inkoon Hirdal, joka 1500-luvulla esiintyi muodossa Hirdal; ks. ASPELIN, Olof den heliges landstigningsplats på Finlands sydkust, FM 1898, s. 59. Aspelinin suorittamaa nimien rinnastusta ei voitane pitää sitovana, eikä rinnastus sovi oikein hyvin siitäkään syystä, että Inkoo näyttää olleen rautakaudella asumaton. Viimeksi mainitusta seikasta on huomauttanut mm. JORMA LEPPÄÄHO, ks. Suomen historian käsikirja I, s. 91.

120. Huomautettakoon myös, että Perniön Tiikkinummen aarre, joka sisältää 8 arabialaista rahaa, jotka ovat vuosilta 896—936 (GRANBERG, Kulturhistoriskt lexikon I, palsta 192), voitaisiin kenties ajatella vuoden 1000 tienoilla kätketyksi, mutta näin myöhäinen aarteiden ajoitus tuntuu kuitenkin väkiväiseltä, siitäkin huolimatta, että rahojen luku on suhteellisen pieni ja nuorimman rahan ajoitusarvo sen vuoksi jonkin verran epämääräinen.

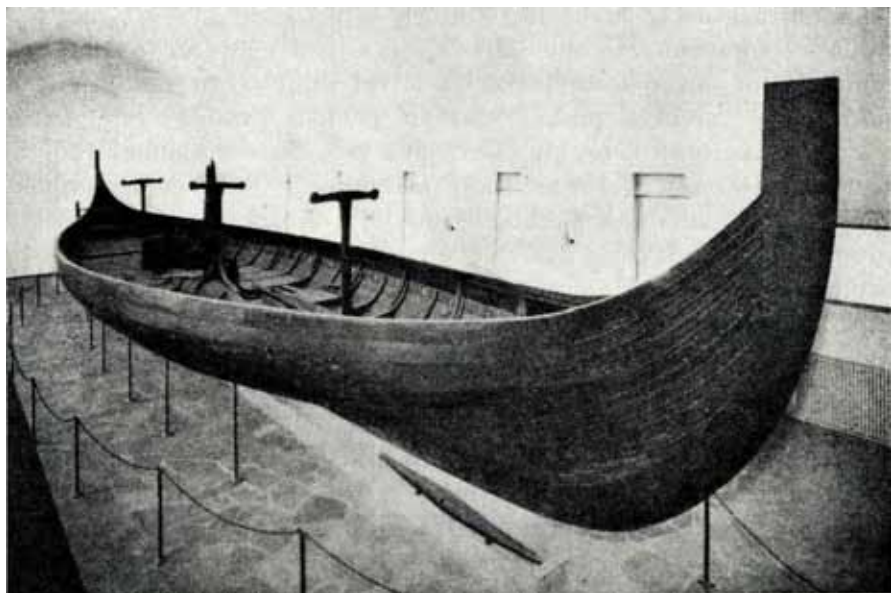
Adam Bremeniläisen välittämä tieto kertoo myös Kainuun joutuneen 1000-luvun alkupuolella (mahdollisesti n. 1040—50) ruotsalaisten hyökkäyksen kohteeksi: Emund Vanhan poika Anund teki sotaretken »Naisten maahan» (»Terra Feminarum»), jolla on todennäköisesti tarkoitettu Kainuuta.¹²¹ Onko retki suuntautunut Kalantiin, ei ole ratkaistavissa.

Edellä mainituista lähteistä käy ilmi, että Suomi-Finlantiin sekä Häme-Tafstalantiin on 1000-luvulla tehty kaksi sotaretkeä, Kainuu-Kvenlandiin yksi. Luonnollisesti lähteet ovat aivan liian sattumanvaraiset, jotta niiden perusteella voitaisiin hahmotella minkäänlaista kokonaiskuva: retkiä on luultavasti tehty monin verroin enemmän. Tietystä mielessä lähteiden luotteloimisella on kuitenkin merkitystä: ne vahvistavat käsitystä, että 1000-luvun hopea-aarteet todella johtuvat rauhattomista oloista. Yksityiskohtaisesti aarteita ei kuitenkaan voida yhdistää lähteissä mainittuihin retkiin: aarteiden ja riimukivien ajoitus ei ole riittävän tarkka historiallisten johtopäätösten tekemiseen. Sitä paitsi tutkimuksen tietoon on tullut vain pieni osa kätkeyistä aarteista.

Kun aarteiden puuttumisesta ilmenee, että sodanvaara oli Kalannissa ja Satakunnassa huomattavasti pienempi kuin Hämeessä ja Alku-Suomessa, johdumme kysymään, miten tällainen asiantila voitaisiin ymmärtää. Kivikoski on ohimennen esittänyt ajatuksen, että Satakunnan asutus olisi sisämaassa sijaitsevana ollut suhteellisen turvassa hyökkäykseltä, vaikkakaan sama selitys ei sovi Kalannin aarteettomuuteen.¹²² Tämä ajatus onkin huomion arvoinen: ilmeisesti eivät Suomenlahden pohjoisrantaa soutavat idäntien kulkijat tunteet suurta houkutusta poiketa reitiltään Pohjanlahdelle, edes Kalannin rannikolle, Satakunnasta puhumatta. Novgorodin retket eivät kaiki myöskään vielä 1000-luvulla ulottuneet Suomeen, vielä vähemmän Pohjanlahden puolelle. Hämeen kautta oli Satakunnan etelärajalle Suomenlahdelta toistakymmentä peninkulmaa jo linnuntietä mitaten, ja matkan vaikeutta lisäsi tietysti se, että se oli tehtävä Maakunta-Hämeen halki. Satakunta lienee näin saanut olla suhteellisen rauhassa etelästä käsin tulevilta hyökkääjiltä, joskin nämä ovat poikkeustapauksissa saattaneet ulottaa retkensä aina

121. Kainuun ja Naisten maan ovat samaistaneet JAAKKOLA, Suomen varhaishistoria, s. 311; LEPPÄÄHO, Suomen historian käsikirja I, s. 91; VILKUNA, Kainuu—Kvenland, s. 92.

122. KIVIKOSKI, Suomen esihistoria, s. 212.

11. Goksladin 16-airoparinen laiva restauroituna Oslon viikinkilaivamuseossa. Laivassa, joka on n. 23 m pitkä, 5 m leveä, on ollut 32 soutajaa kaiketi vähintään yhtä monta »ilman istujaa». Kuva Sjövoldin mukaan.

Lempäälään asti. Silti ei Satakunnan asutus, vielä vähemmin Kalanin, ollut lännestä saapuvan vihollisen saavuttamattomissa. Asian ymmärtämiseksi meidän on hiukan selviteltävä silloista sotatekniikkaa.

Ruotsalaiset ja novgorodilaiset tekivät sotaretkensä Suomeen ja Hämeeseen meritse, kesäaikana, jolloin satunnaisemmatkin idäntien kulkijat saattoivat Olavi Pyhän tapaan pysähtyä ryöstämään Suomen rannikkoa. Sotalaivat olivat silloin raakapurjeella ja airoilla varustettuja viikinkialuksia, jotka 60—80 cm:n syvyydessä kulkevana pystyivät laskemaan maihin missä hyvänsä.¹²³ Tavallinen ruotsalainen ledung-laiva oli todennäköisesti 12—20 soutuinen, 20—30 m pitkä.¹²⁴ Mikäli ryöstäjät Olavi Pyhän tavoin tyytyivät hävittämään

123. BERTIL ALMGREN, Vikingtåg och vikingaskepp, Tor 1962. HAAKON SHETELIG, Oldtidens fartöier, Nordisk kultur 16b, s. 93—101.

124. Mälarin maakunnissa on hundarin sotilaallisiin velvollisuuksiin kuulunut alunperin neljän 12-soutuisen ledung-laivan varustaminen. $(4 \times (24 + 1) = 100)$. Sittenmin siirryttiin käyttämään suurempia aluksia. Ks. GERHARD HAFSTRÖM, »Hundare», Kulturhistoriskt lexikon VII. ERHARD HJÄRNE, Roden, Namn och Bygd 1947, s. 14—27. Lisäksi viite 123.

rannikon asutusta, laivat jätettiin — kaiketikin riittävästi vartioituina — sopivaan rantaan. Mikäli sen sijaan kohteena oli kaukaisempi Häme, on ajateltavissa, että laivat kuljetettiin virtoja pitkin sisämaahan, ainakin jonkin matkan päähän rannikolta.¹²⁵ Miten tämän seikan laita lieneekin ollut, joka tapauksessa voimme todeta, että koko Hämeen asutus oli Suomenlahden suunnasta tulevan hyökkääjän ulottuvilla. Janakkalan seudulle on rannikolta linnuntietä suunnilleen kahdeksan, Nastolaan kuusi, Sääksmäelle kaksitoista peninkulmaa. Kun Hämeen asutus on ollut uhanalaisena pohjoista rajaansa myöten, on kyseinen kuuden—kahdentoista peninkulman taival ollut silloisella sodankäyntitekniikalla kuljettavissa. Tämän mukaan on ilmeistä, ettei Satakunnan asutus voinut ainakaan lännestä käsin olla sotilaallisesti saavuttamatonta takamaata; tämän käsityksen Salmo on jo aikaisemmin esittänyt.¹²⁶ Eurajoen alueen rautakautinen asutus ei ollut merestä kuin kolmen peninkulman päässä, minkä lisäksi Eurajoki lienee ainakin suupuolestaan ollut jonkin matkaa kulku- tai hinauskelpoinen. Kokemäenjoki oli suupuolestaan kosketon aina Harjavaltaan asti, eikä Kokemäen asutus sijainnut kuin kaksi peninkulmaa ylempänä, joskin varsin koskisen matkan takana.¹²⁷ Viikinkialusten hinaaminen pitkin jokea ei ole voinut olla ylivoimaista, varsinkin kun viikingit olivat tottuneet tällaiseen vesistönkulkuun Itä-Euroopassa.¹²⁸ Matkalla Kokemäeltä

125. HJ(ALMAR) A(PPELGREN — KIVIVALO) on kiinnittänyt huomiota Inkoon ja Karjaan seudulta tunnettuun perimätietoon, jonka mukaan »vesi Mustionjoessa oli ennen niin korkealla, että venäläiset proomuilla kulkivat Hämeenlinnaan», SM 1897, s. 28-29.

126. SALMO, SMYA 47, s. 416-17.

127. Auvo SÄNTTI, Die Häfen an der Kokemäenjoki — Mündung, Fennia 74, n:o 3, s. 66-69.

128. Tähän viittaa mm. JAAKKOLA perustellessaan Kokemäenjoen purjehduskelpoisuutta, ks. Porin historia I—II, s. 59—63. Huomautettakoon kuitenkin, että kugg-tyyppiset alukset eivät varmastikaan ole voineet kulkea Harjavallasta ylöspäin. Ks. UNTO SALO, Länsi-Satakunnan saksankivet, SM 1963; kyseisessä artikkelissa koetetaan osoittaa, etteivät Kokemäenjoen saksankivet liity saksalaiskauppaan eivätkä Kokemäenjoen vesikulkuun, ei myöskään se maininta Kokemäenjoen laiva- ja veneväylästä, joka esiintyy eräissä 1500-luvun tuomiossa. Söntti ei myöskään katso Kokemäenjokea purjehduskelpoiseksi Harjavallasta ylöspäin, ks. edellistä viitettä. — Kysymys on kuitenkin tietystä mielessä kronologinen: turkiskaupan aikakautena, jolloin ruotsalaiset ja gotlantilaiset kauppiaat vielä liikkivat viikinkialuksien kaltaisilla laivoilla, on Kokemäki saattanut hyvinkin olla vieraiden kauppiaiden saavutettavissa. Viikinkialusten käytöstä kauppa-aluksina ks. viitteessä 123 mainittua Almgrenin artikkelia.

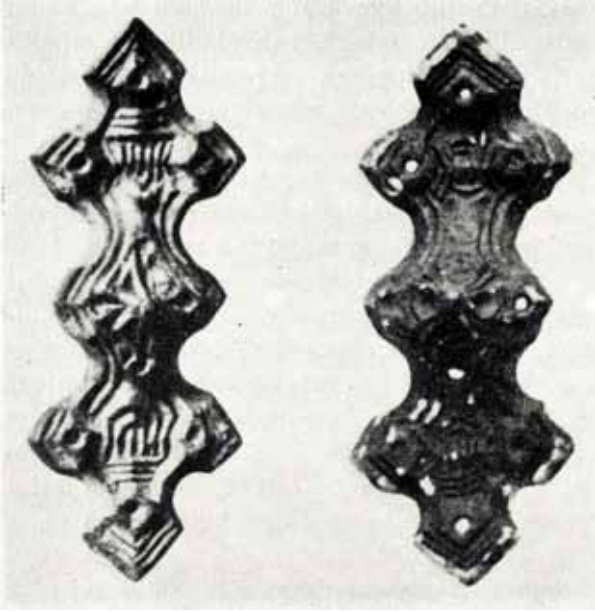
Tyrvääseen oli useita koskia, mutta Tyrväästä ylöspäin vesistö oli kosketon aina Nokialle asti. Silloisen sodankäyntitekniikan kannalta Kokemäenjoki oli varmasti käyttökelpoinen vesiväylä; sen varressa olevat muinaislinnat osoittavatkin alueen asutuksen olleen jossain vaiheessaan ulkonaisen uhan alaisena.

Esihistoriallisen ajan lopulla lienee tehty myös talvisin sotaretkiä. Egilin saagasta ilmenee, että kainulaiset retkeilivät Lapissa talvis-aikaan, samoin norjalaiset, ja hämäläisten tiedetään talvella v. 1149 hyökänneen vatjalaisten maahan.¹²⁹ Ruotsalaisten sotalaitos ei ollut kuitenkaan luotu talviretkiä varten, tuskinpa myöskään novgorodilaisten; talviretkien tekijöiksi voidaan otaksua pääasiassa suomensukuisia heimoja. Missä määrin nämä jo rautakauden lopulla olivat sotajalalla keskenään ja missä määrin linnoja on rakennettu ja aarteita haudattu talviretkien tähden, ei ole todettavissa. Aarteiden epätasainen levintä osoittanee kuitenkin, etteivät ainakaan Satakunta ja Kalanti olleet niin suuresti talviretkien kohteina, että se kuvastuisi hopea-aarteiden kätkentänä.

Edellä esitetyn perusteella voitaneen todeta, että Satakunta on ollut vieraitten hyökkääjien saavutettavissa samoin kuin Kalanti. Kummankin maakunnan olojen rauhallisuuteen, josta aarteiden puute ja osittain muinaislinnojenkin vähyys todistaa, on niiden sijainti idäntiestä sivussa sekä Novgorodin vaikutusalueen ulkopuolella omalta osaltaan vaikuttanut. Läheisin sotilasmahti oli kuitenkin Mälarin Ruotsi. Sen ekspansiivisesta idänpolitiikasta viikinkiajalla on tietoja sekä Adam Bremeniläisellä että saagoissa ja sillä on ollut sotilaskolonioita mm. Kuurinmaalla. Sen näkökulmasta eivät Kalanti ja Satakunta voineet olla mitenkään syrjäisiä alueita, eivätkä ne sijainneet sen intressipiirin ulkopuolella. Tämän johdosta voidaan kysyä, eikö Kalannin ja Satakunnan aarteettomuudessa kuvastu niiden ja nimenomaan Mälarin maakuntien »rauhanomainen rinnakkaiselo»? Vastaavasti olisi ajateltava, että Muinais-Suomen ja Maakunta-Hämeen suhteet Mälarin maakuntiin olisivat olleet vähemmän rauhalliset.

Kalanti, Satakunta ja Mälarin maakunnat

Tällainen otaksuma ei tietystikään ole oikeaksi todistettavissa, mutta sen puolesta voidaan esittää eräitä näkökohtia. Ella Kivikoski

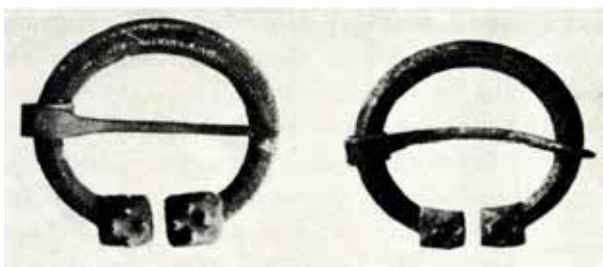

12. Ljonesin tyypin tasavarsisolkia 800-luvulla. Ylempi on löydetty Birkasta, alempi Kalannin (pitäjän) Kalmumäestä. (Kivikoski, AA 8).

13. Ljonesin tyyppisten tasavarsisolkien levintä Kivikosken mukaan (AA 8). Suomesta tyypin sotkia tunnetaan 5 Kalannin (pitäjän) Kalmumäestä, 1 Köyliön ns. Lallin kalmistosta, 1 Kokemäen Aсталasta ja 1 Huittisten Hiukkainvainionmäestä sekä 1 Liedon Merolanmaasta.

14. Tappikoristeisia
suomalaisia hevosen-
kenkäsolkia 900-
luvulia. Vasemmanpuo-
leinen on löydetty
Kokemäeltä, oikean-
puoleinen Birkasta.
(Kivikoski, AA 8).

on tutkimuksessaan Studien zu Birkas Handel¹³⁰ osoittanut, että Kalannin alueelta on löydetty runsaasti viikinkiaikaisia solkia, rannerenkaita sekä muita esineitä, jotka todennäköisesti ovat Mälarin Ruotsista peräisin, ks. kartta kuva 13. Ne ovat ilmeisesti kulkeutuneet maahamme Birkan kaupan välittämänä. Kun niitä tunnetaan muualta maastamme, mm. Alku-Suomesta, huomattavasti vähemmän, on ilmeistä, että Birkan ja Kalannin väliset suhteet ovat olleet vilkkaammat kuin esim. Birkan ja Alku-Suomen.

Birkan ja Suomen väliset kosketukset kuvastuvat, kuten Kivikoski on osoittanut, myös eräissä Birkasta ja Mälarin alueelta, jossain määrin muualtakin Ruotsista löydettyissä suomalaisissa esineissä. Tässä yhteydessä on kiinnitettävä erityistä huomiota nuppikoristeisiin hevosenkenkäsolkisiin, kuva 14. Salmon v. 1956 julkaiseman löytöluettelon¹³¹ perusteella voimme todeta, että tyyppin solkia on löydetty Kalannista 26, Satakunnasta 24, Hämeestä 8 ja Alku-Suomesta 8, muilta maamme alueilta 12, ks. kartta kuva 15.¹³² Solkityyppi keskittyy siis voimakkaasti Kalantiin, ja sitä voitaneen pitää nimenomaan

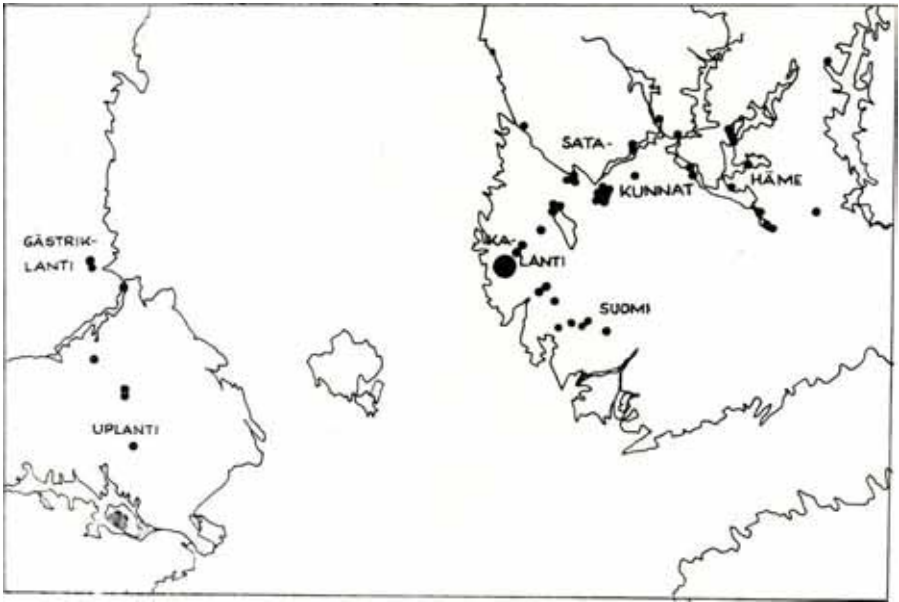
130. KIVIKOSKI, Studien zu Birkas Handel, Acta Archaeologica 8, 1937.

131. Kivikosken tutkimuksen, AA 1937, perusteella voidaan laatia seuraava tilasto:

Skandinaavista tasavartista solkityyppejä, AA 1937, s. 235, k. 6, joka esiintyy lukuisana Birkassa sekä muualla Keski-Ruotsissa, Smälannissa sekä harvinaisempina eräillä muilla alueilla, tunnetaan Kivikosken mukaan Ahvenanmaalta 1 kpl, Kalannista (maakunnasta) 3 kpl + 2 läheistä muotoa, Satakunnasta 3 kpl, Alku-Suomesta 1 kpl. Kivikoski, AA 1937, s. 235—36.

Skandinaavista rannerengastyyppiä AA 1937, s. 239, k. 8, tunnetaan Kivikosken mukaan Birkasta n. 10 kpl, saman verran muualta Mälarin maakunnasta, sekä useita Smälannista. Kalannista Kivikoski mainitsee sitä vähintään 15, Satakunnasta 1:n, Hämeestä 2, Alku-Suomesta 4 ja Karjalasta 2 kpl. KIVIKOSKI, AA 1937, s. 239-40.

132. SALMO, Finnische Hufeisenfibeln, SMYA 56, s. 101.

15. Tappikoristeisten hevosenenkäsolkien levintä Länsi-Suomessa ja Uplannin-Gästrik-lannin alueella. Levintä Suomessa Salmon luettelon mukaan (SMYA 56), Ruotsissa Kivikosken mukaan (AA 8).

kalantilaisena muotona. Tyyppi on lukuisasti edustuneena myös Satakunnassa, mikä osoittaa Kalannin ja Satakunnan suhteet varsin vilkkaiksi 900-luvulla, johon tyyppi pääasiassa kuuluu. Hämeessä se on ilmeisesti Kalannin ja Hämeen keskinäisen etäisyyden vuoksi harvinaisempi, mikä on ymmärrettävää. Sama selityspätee ei sen sijaan selitä tyypin suhteellisen niukkaa esiintymistä Alku-Suomessa, vaan meidän on pääteltävä, että Kalannin kaupalliset intressit suuntautuivat nimenomaan Satakuntaan ja Hämeeseen. On kiintoisaa, että tappikoristeisia hevosenenkäsolkia on löydetty Birkasta 5 kpl sekä Uplannista ja sen rajan viereisestä Gästrik-lannista 7 kpl.¹³³ Eräät näistä soijista ovat melkoisen varmasti suomalaista valmistetta, muut mahdollisesti suomalaisten solkien jäljitelmiä.¹³⁴ Kalannin ja Birkan—Mälärin Ruotsin keskinäiset suhteet ovat siis olleet niin vilkaat, että Kalannin suhteellisen vaatimattomalla tasolla oleva

133. KIVIKOSKI, AA 1937, s. 242, viitteet 49-50.

134. SALMO, SMYA 56, s. 40-41.

pronssiteollisuus on ulottanut vaikutuksensa Ruotsiin asti, vaikkei kysymyksessä olisikaan solkien vienti, vaan niiden kulkeutuminen Ruotsiin siirtolaisten mukana tai muulla tavoin. Tässäkin tapauksessa Ruotsin ja Suomen väliset kosketukset näyttävät keskittyvän juuri Birkan—Kalannin linjalle, Alku-Suomesta pohjoiseen.

Vilkkaat kauppasuhteet edellyttävät puolestaan, etteivät sotaiset selkkaukset Mälarin Ruotsin ja Kalannin välillä olleet jatkuvia tai pitkäaikaisia. Kivikosken tutkimus koskee 800- ja 900-lukua, mutta sillä on merkitystä 1000-luvun aarteiden kannalta tietynlaisena »johdantona». Näyttää näet siltä, että Mälarin alueen kaupalliset intressit suuntautuivat Pohjanlahden rannikolle vielä Birkan kukistumisen jälkeenkin. Kemijoen suulla sijaitsevan Sihtunan täytyy, kuten tunnettua, olla Sigtunan kauppapaikka, ja sellaisena palautua Sigtunan hävittämistä edeltävään aikaan, viimeistään 1100-luvulle.¹³⁵ Myös Kokemäen Teijan eli Teijan kaupunki,¹³⁶ josta vielä 1600-luvulla näyttää olleen jonkinlaisia jäännöksiä, on ilmeisesti yhdistettävissä Mälarin Telge-nimiin; kaiketi sen on ajateltava olleen Södertelgen satamapaikka ja siten verrattavissa sellaisiin nimeltään vierasperäisiin kauppapaikkoihin kuin Kemin ja Turun Koroinen, Turku tai Sihtuna.¹³⁷ Kun Skandinaviassa nimitetään kaupungeiksi useita 1100-luvulla syntyneitä kauppapaikkoja,¹³⁸ voidaan Teijan epiteetissä 'kaupunki' nähdä jonkinlainen viite siitä, että Teljä juontuisi jo rautakauden lopulta, jolloin käytetylle viikinkialustyyppille Kokemäenjoki on ollut ainakin hinauskelpoinen Kokemäelle asti.

Myös Kokemäenjoen laakson paikannimistö näyttää sisältävän varhaisiin skandinaaviin kosketuksiin viittaavaa aineistoa. Viljo Nissilä on perustellut käsitystä, että Tampereen nimeen kätkeytyy todennäköisesti rautakaudella tai varhaisella keskiajalla lainautunut muinaisruotsin damber, 'pato', ja alueen muun nimistön seulonta todennäköisesti lisää tietojamme tällaisista muinaisruotsalaisista

135. Ks. esim. J. A. LINDSTRÖM, Kumo socken uti historiskt hänseende, Suomi, 1860, s. 186. VILKUNA, Kainuu-Kvenland, s. 62-63.

136. JAAKKOLA, Porin historia I—II, s. 72—75.

137. Tämän mielipiteen on esittänyt mm. J. A. LINDSTRÖM, Suomi 1860, s. 185—86. JAAKKOLAN eroavasta kannasta ks. Porin historia I—II, s. 70—79.

138. AKSEL E. CHRISTENSEN, Danmarks handel i middelalderen, Nordisk Kultur 16, s. 112—13. TOM SÖDERBERG, Sveriges handel under medeltiden och äldre vasatiden, em. teos, s. 149—50.

nimistä.¹³⁹ Kaikkein puhuvimpana todisteena Mälarin alueen ja Satakunnan rautakautisista kosketuksista on kuitenkin maakunnan nimi, Satakunta.

Yleisesti hyväksytyn, jo Porthanin esittämän käsityksen mukaan 'satakunta' on käännöslaina ruotsinkielen sanasta hundare; käännöslainan ymmärtämiseksi on ajateltava — ja ajateltu — että samalla Kokemäenjoen vesistön varteen on juurtunut hundari- eli satakuntalaitos.¹⁴⁰ Tämä on Keski-Euroopan germaaneilla vanha organisaatiomuoto: Tacitus mainitsee, että germaanisotajoukkoon kuului kustakin piirikunnasta 100 miestä ja että piirikuntia nimitettiin juuri tämän mukaan.¹⁴¹ Myöhemmin keskiajalla satakuntalaitos voidaan todeta mm. alemanneilla ja anglosakseilla. Frankkien valtakunnassa siitä kehitetään hallintopiiri, piirikunnan eli gaun alayksikkö.¹⁴² Skandinaviasta hundarilaitos tunnetaan Mälarin maakunnista, so. Uplannista, Södermanlannista ja Vestmanlannista, sekä Gotlannista.¹⁴³ Siitä päätellen, että Uplannin hundarien keskuksissa on usein paikannimen osoittama pakanallinen kulttipaikka sekä kuninkaankartano, hundarit voidaan todeta sekä kultti- että hallintoalueiksi, keskiaikaisten maakuntalakien mukaan myös oikeusalueiksi. Kussakin hundarissa oli myös hundarinkirkko, alueensa pääkirkko. Uplannin lain mukaan hundarit jakaantuivat kahdeksanneksiin, jotka voidaan useissa tapauksissa todeta identtisiksi kirkkopitäjien kanssa. Eräät Uplannin hundarit on kahdeksansien sijasta jaettu kolmanneksiin, mitä pidetään alkuperäisempänä jakona. Kummassakin tapauksessa hundari voidaan todeta pitäjää suuremmaksi alueeksi. Hundareja suurempia yksiköitä olivat folklandit eli kansanmaat, joihin Uplanti jakaantui. Hundarien alkuperäisiin sotilaallisiin velvollisuuksiin on katsottu kuuluneen neljän 12-soutuisen ledung-laivan varustaminen ($4 \times [24 + 1] = 100$); myöhemmin suurempien ledung-laivojen tultua käytäntöön hundarin laivojen luku vähentyi. Vestmanlannin ja Söder-

139. VILJO NISSILÄ, *Tampere-nimestä*, Virittäjä 1959.

140. JAAKKOLA, *Suomen varhaishistoria*, s. 288—90.

141. TACITUS, *Germania*, suomentanut ja lyhyesti selittänyt Edwin Linkomies, s. 24—25.

142. Das grosse Brockhaus, »Hundertschaft».

143. HAFSTRÖM, »Hundare», *Kulturhistoriskt lexikon VII*. Hafström, Sockenindelningen i Uppland, *Upplands kyrkor III*. HJÄRNE, Roden, Namn och Bygd 1947. Seuraavat Mälarin alueen hundareja koskevat tiedot perustuvat näihin artikkeleihin.

16. Satakuntalaitoksen
levintä
Pohjoismaissa.

manlannin hundarit näyttävät maakuntalakien mukaan jossain määrin eroavan Uplannin hundareista kuten myös Gotlannin hundarit. Viimeksi mainitutkin on kuitenkin yhdistetty Mälarin maakuntien hundarilaitokseen; kysymyksessä olisi hundarilaitoksen organisointi Gotlannissa saaren tultua liitettyksi Mälarin Ruotsiin. Hundareihin liittyvät kulttinimet osoittavat hundarilaitoksen juontuvan Mälarin maakunnissa rautakaudelta, luultavasti jo kansainvaellusajalta. Muualla Ruotsissa hundareja vastaavat häradit,¹⁴⁴ mikä termi suomennettiin meillä kihlakunnaksi kihlakuntalaitosta 1400-luvun alussa organisoitaessa. Härad-organisaatio lienee peräisin Tanskasta, josta

144. POUL RASMUSSEN, GERHARB HAFSTRÖM, AULIS OJA, SYLVI BAUGE SOGNER, MAGNUS MAR LARUSSON, »Herred», Kulturhistoriskt lexikon VI, palstat 488-95.

sen otaksutaan jo esihistoriallisella ajalla levinneen Skåneen, Itä- ja Länsi-Göötanmaalle sekä Smålandiin ja Norjaan.

Kun hundarit rajoittuvat Mälarin maakuntiin ja Gotlandiin, so. Satakuntaa vinosti vastapäätä oleville alueille, ks. kartta kuva 16, lienee viimeksi mainittu asetettava niiden yhteyteen. Satakuntalaitos olisi tämän mukaan organisoitu Suomessa Mälarin maakunnista saatujen esikuvien mukaan, ellemme halua selittää tätä siten, että Satakunta olisi joskus rautakaudella kuulunut Mälarin Ruotsiin. Täkäläisen satakuntalaitoksen organisaatioperusteita ei ole kuitenkaan toistaiseksi selvitetty, eikä yksityiskohtainen vertailu ole sen vuoksi mahdollista.¹⁴⁵ Se yhteinen piirre voidaan kyllä todeta, että myös Suomessa kumpikin satakunta oli kirkkopitäjää laajempi yhteisö. Kumpikin satakunta muodosti samoin kuin Uplannin hundarit kirkollisen hallintoalueensa: kummassakin oli pääkirkko, Ala-Satakunnassa Kokemäen, Ylä-Satakunnassa Saastamalan; kumpikin oli näet pyhitetty Neitsyt Maarialle kuten Kärämäen ja Turun piispankirkot sekä eräät muut maamme varhaisten maakuntien alueilla todettavat pääkirkot.¹⁴⁶ Kokemäen ja Saastamalan Maariankirkkoja voitaisiin siis nimittää Uplannin lain terminologian mukaan hundarinkirkoiksi eli satakunnankirkoiksi, vaikkei niistä tiedetä tällaista termiä käytetyn. Saastamalan kirkko näyttää vanhuutensakin puolesta suunnitellun keskuskirkoksi: sen vanhin osa on rakennettu jo 1200-luvun viimeisellä neljänneksellä, joskin kirkon nykyinen rakennus on peräisin vasta 1300-luvulta, kuten Reino J. Palmrothin tutkimukset osoittavat.¹⁴⁷ Kokemäen kirkkopitäjän iästä ei valitettavasti ole tarkempia tietoja, mutta sen täytyy juontua joka tapauksessa 1200-luvulta.¹⁴⁸

145. JAAKKOLA on, kuten edellä on mainittu, otaksunut, että satakuntalaitos olisi organisoitu ylläpitämään Kokemäenjoen alueella kaupparauhaa, ks. Suomen varhaishistoria, s. 288—90. Luonnollisestikaan ei asiakirjojen puutteessa voida saada varmuutta niistä syistä, jotka ovat johtaneet satakuntalaitoksen syntymiseen Suomessa.

146. VÄINÖ WALLIN (VOIONMAA), Kirkkojemme suojelupyhät, SM 3, s. 57. JUHANI RINNE, Satakunnan kirkoista, Satakunta I; RINNE, Kirkkotutkimuksen lisiä seurakuntahistorian valaisemiseksi, Suomen Kirkkohistoriallisen seuran vuosikirja 1917—20. RINNE, Pyhä Henrik, piispa ja marttyyri, s. 132—49.

147. REINO J. PALMROTH, Karkun vanhan kirkon rakennusvaiheet, SM 1961.

148. Huomattakoon, että Kokemäkeen kuuluneessa Ulvilassa oli kirkko (kappeli) jo 1200-luvun lopulla (Liikistö); ks. IIKKA KRONQVIST, Varhaisen keskiajan hautamuistomerkeistä, SM 1938.

17. Karkun »Vanha Maija», Saastamalan emäpitäjän vanha Maariankirkko restauroituna.

Edellä esitetty voidaan kiteyttää seuraaviksi johtopäätöksiksi: Sinettimaakunnat, jotka lieene organisoitu 1200-luvun jälkipuoliskolla, perustuvat Uuttamaata lukuun ottamatta aikaisempaan maakuntalaitokseen, jonka pienempiä yksiköjä yhdistettiin suuremmiksi Suomessa ja Satakunnassa. Maakuntaorganisaatiot lienevät syntyneet rautakauden jälkipuolella, mahdollisesti eri alueiden puolustustarpeen sekä myös eri suuntiin johtavien liikenneyhteyksien — mm. eränkäynnin suunnan — vuoksi. Maamme varhaisin maakuntalaitos voidaan todeta 1000-luvulla, jolloin sen osina ovat Suomi ja Häme sekä näiden välinen Kalannin ja Satakuntain alue. Viimeksi mainitun sisäisestä jakautumisesta pienempiin alueellisiin yksikköihin ei ole arkeologisia todisteita, mutta kun Alku-Suomen pohjoisrajana on Kalannin eteläraja ja Hämeen luoteisrajana myöhäiskeskiajalta tunnettu Hämeen ja Satakunnan raja, lieene oikeutettua päätellä, että Hämeen ja Suomen välinen alue on 1000-luvulla ollut jakaantuneena kolmeen maakuntaan, Kalantiin, Ala-Satakuntaan ja Ylä-Satakuntaan. Maakuntien ulkoiset suhteet näyttävät olleen erilaiset. Kalanti

oli viikinkiajalla läheisissä kaupallisissa suhteissa Mälarin maakuntiin, joiden kaupalliset intressit voidaan hiukan myöhemmin todeta myös Satakunnassa sekä Pohjanlahden perukoilla. Satakunnan ja Mälarin alueen läheisistä suhteista näyttää todistavan myös maakunnan organisaatio, satakuntalaitos, joka todennäköisesti on luotu Ruotsista saatujen esikuvien mukaan. Finlont-Suomen ja Tafstalont-Hämeen suhteet Ruotsiin ovat ilmeisesti olleet sotaistemmat, minkä lisäksi Hämettä (ja sen rajan viereistä Satakuntaa) on uhannut vaara myös Novgorodista käsin. Alku-Suomen ja Maakunta-Hämeen uhanalainen asema lienee niiden lukuisista muinaislinnoista, sekä 1000-luvun hopea-aarteista; viimeksi mainittujen puuttuminen Kalannista ja Satakunnasta sekä Satakunnan muinaislinnojen vähyys saavat luontevan selityksen otaksuttaessa, että näiden maakuntien ja Mälarin alueen suhteet oli sopimusteitse saatu järjestetyiksi suhteellisen rauhanomaiselle kannalle.

LIITE. SATAKUNNAN HÄME-NIMET

1. Eurajoki, Kainu: *Häme järvi, Hämeenjärvi*. V. 1771 muodossa *Hämäjärvi*, Vuohijoen kartanon arkisto, Rägänsinstrument omkring Tokimaa af Synnerberg. JAAKKOLA, Satakunnan varhaiskauppa ja Porin edeltäjät, Porin historia I—II, s. 18.
2. Huittinen, Kannila: *Hämäläinen*. V. 1948 muodostettu siirtolaisilla.
3. Honkilahti, Mannila: *Hämeenlinna*. Peltö Pyhäjärven rannassa. Peruskartta n:o 1133 09 Honkilahti, ruutu 68 64. Kysymyksessä on oikeastaan Uusi Hämeenlinna. Vanha Hämeenlinnan peltö on yhteislaitumena edellisen kaakkoispuolella. Nimi johtunee viimeksi mainitun viereissä olevasta jyrkkärinteisestä kalliosta.
4. *Hämeenkyrö*
5. Kankaanpää: *Hämeenkangas*. Ylöjärven —Viljakkalan —Kankaanpään alueella sijaitseva harju. Nimitys on annettu vastakohtaisnimeksi Pohjan-kankaalle, joksi nimitetään Hämeenkankaan pohjoiseen suuntautuvaa jatkoa. Kankaanpään Vihteljärvellä Hämeenkangasta nimitetään vain »Kankaaksi».
6. Kokemäki, Kakkulainen: *Hämeenlahli*. Lahti Sääksjärven lounaisosassa. Samanniminen peltö mainitaan isonjaon jakokirjassa v. 1800.
7. Kullaa, Levanpeltö: *Hämeensuo*. Suo Kejujärven pohjoispuolella. Peruskartta n:o 1143 08 Kullaa ruutu 15 65. Kysymys lienee samasta aluenimestä kuin n:o 8.
8. Kullaa, Levanpeltö: *Hämeensuo*. Suo Kejujärven kaakkoispuolella. Peruskartta n:o 1143 08 ruutu 13 66. Kysymys lienee samasta aluenimestä kuin n:o 7.

9. Kullaa, Palus: *Hämäläistenlahti*. Lahti Joutsijärven lounaispäässä. Lahden kautta kulkee »Hämäläistentie», ks. n:o 10. Peruskartta n:o 1143 09 Tuurujärvi ruutu 22 60.
10. Kullaa, Palus: *Hämäläistentie*. Vanha Mouhijärvi, Suodenniemeltä ja Laviasta Poriin johtanut talvitie.
11. Köyliö, Ehtamo: *Hämetie*. Tie Köyliönjärven itäpuolella, Ehtamon kylään kuuluvalla Yttilän kylän ympäröimällä alueella. Peruskartta 1134 10 Säkylä ruutu 79 75.
12. Loimaa, Karhula: *Hämeenniittu*. Tohnan talon pelto, aikaisemmin niitty. Nimi esiintyy isonjaon asiakirjoissa v. 1787 muodossa Hämee Nittu.
13. Multia, Vehkoo: *Hämeenharju*. Kangasharjusuolla Kekälisen valtionpuiston eteläosassa.
14. Nakkila, Pakkala: *Hämäläinen*. Esiintyy Pakkalan talon nimenä v. 1775 (Pakkala Hämäläinen) sekä myöhemmin 1800-luvulla. Ilmeisesti myöhäinen taloon tulleen isännän sukunimi: vuosien 1578 — 1667 välisenä aikana talonnimi on pelkkä Pakkala. Ks. KAISU BLOM, Nakkilan pitäjän kylien ja asumusten nimet, Satakunta, Kotiseutututkimuksia VIII, s. 118.
15. Noormarkku, Kairila—Lassila: *Hämäläistie*. Vanha tie, joka kulki Tampereen takaa nevamaita Kairilan ja Lassilan kautta Poriin. Tie kulki Kairilassa Koivuluoman talon ja Tervalammen ohi Lassilaan ja sieltä Inhottujärven ohi Rudanmaahan, Hanhijärvelle, Lahnajärvelle ja Ruosniemeen. Hämäläisten kerrotaan tuoneen Poriin paljon tervaa (tätä tietä myöten).
16. Nokia: *Hämeenpuoli*. Pyhäjärven kaakkoispuolella sijaitsevat Hämeen lääniin (v:sta 1776) kuuluneet Pirkkalan kylät. Vastakohtaisnimenä Turun puoli. WILH. CARLSON, Historiallinen ja maantieteellinen kertomus Pirkkalan pitäjästä. SKST 47, s. 45 — 72.
17. Tyrvää, Houhajärvi: *Hämeenmoisio*. Kuukan talon pelto.
18. Vammala (Tyrvää): *Hämäläiskari*, *Hämäläisenkari*. Kari Vammaskosken alaosassa Vammalan kaupungin alueella.
19. Vammala (Tyrvää): *Hämäläisenkivi*. Kivi Vammaskoskessa, Hämäläisenkarissa. Kiven kerrotaan saaneen nimensä siitä, että siihen muinoin on kaatunut jonkun hämäläisen vene.
20. Vampula, Vampulankylä: *Hämeenenoja*. Ojanne Travantin kotopellossa Loimijoen rannassa. Nimi johtuu entisestä hämäläisten talvitiestä, joka tällä kohdalla ylitti Loimijoen. Tie jatkui Hornan kautta Turkuun.
21. Viiala: *Hämeenvänteenkivi*. Vanha rajakivi Jumusselässä. NIITEMAA, Hämeen historia I, s. 205.

Nimet, joiden yhteydessä ei ole mainittu lähdettä, on poimittu Paikannimi-arkiston kokoelmista. Muut nimet on poimittu peruskartoista ja kirjallisuudesta.

Satakunnassa keväällä 1899

Historiallinen mielipidetutkimus on toistaiseksi ollut verraten vähän harrastettu tutkimusala Suomessa. Osittain tämä johtune aiheen hankaluudesta ja — ainakin vanhempien aikojen kohdalla — lähdemateriaalin puutteesta, osittain taas siitä, että vasta nykyisten yhteiskuntatieteitten ansiosta on alettu kiinnittää enemmän huomiota mielipidetutkimukseen. Tästä aluevaltauksen nuoruudesta puolestaan johtuu, ettei vielä ole kehitetty tarpeellisia metodeja mielipiteitä koskevalle tarkastelulle. Jo itse käsitteissä on melkoista epämääräisyyttä; keskeisellä termillä »yleinen mielipide» ei edes ole mitään yleispätevää määritelmää.¹ Mielipidetutkimuksen problematiikasta on meillä vasta aivan viime aikoina ryhdytty keskustelemaan. Käytännössä tämä merkitsee sitä, että jokaisen tutkijan, joka aikoo ottaa jonkin mielipiteiden hahmoutumista koskevan kysymyksen tarkasteltavakseen, on perusteellisemmin kuin kenties monissa muissa aiheissa selvitettävä itselleen ja useissa tapauksissa myös lukijoilleen, mitä hänen aiheensa koskee, miten sitä on käsiteltävä ja millaisia käytettävissä olevat lähteet ovat.² Yhteiskuntatieteiden nykyajan mielipiteisiin kohdistuvan tutkimuksen metodeja ei lisäksi voida läheskään aina soveltaa menneisyyden mielipiteiden selvittämiseen. Niinpä niissä keskeisellä sijalla olevaa haastattelumetodia ei ihmisiän rajallisuudesta johtuen voida käyttää muissa kuin aivan lähimenneisyyttä koskevissa aiheissa. Kun seuraavassa on tarkoituksena hahmotella mielipidekehitystä Satakunnassa keväällä 1899, ei haastateluilla enää ole kovinkaan suurta osuutta; tuolloin vaikuttanut sukupolvi on jo siirtynyt pois tutkijan kyselymahdollisuuksien ulottuvilta.

Mielipiteitä tutkittaessa voidaan kiinnittää huomiota toisaalta

1. STURE M. WALLER: »Allmänna opinionen». Kring ett slagsords historia. Historisk Tidskrift 1960 s. 121 - 43.

2. Vrt. STURE M. WALLER: Historisk opinionsundersökning och tidningsforskning. Historisk Tidskrift 1961 s. 256 - 57.

suhtautumiseen johonkin tiettyyn tapahtumaan tai asiaan, toisaalta seurata mielipiteiden kehitystä yleensä pitkäkhön ajanjakson kuluessa.³ Satakuntalaisten mielialoja keväällä 1899 koskeva tarkastelu lukeutuu selvästi edelliseen ryhmään. Keskeisen probleemaryhmän näet muodostaa suhtautuminen helmikuun manifestiin ja sen synnyttämään suureen adressiin. Tutkimuskohteina kevään 1899 mielialat ovat myös sikäli kiitolliset, että keskustelu Suomen kohtalosta veti kaiken mielenkiinnon puoleensa: helmikuun lopusta toukokuun loppuun oli helmikuun manifesti välittömine seurauksineen jatkuvasti esillä.

Yleisestä mielipiteestä erotetaan toisinaan ns. julkinen mielipide, jolla ymmärretään lähinnä sanomalehtien ääntä. Seuraavassa pyritään kuitenkin kartoittamaan mielialoja Satakunnassa laajemmalti kuin vain maakunnan äänenkannattajien rajoissa, vaikka lehdistö muodostaakin sangen keskeisen lähderyhmän.⁴ 1800-luvun lopun lehdistä saamme sitä paitsi tietää enemmän lukijakunnan mielipiteistä kuin 1960-luvulla. Lehdistä oli näet tuolloin vielä maaseutukirjeitä, jotka tarjoavat hyödyllistä materiaalia yleistä mielipidettä tutkitessa. Sanomalehtien ohella toisen tärkeän lähderyhmän muodostavat suuri adressi ja sen syntyä valaisevat asiakirjat. Muuta asiakirjamateriaalia on myös jonkin verran käytettävissä, samoin joitakin haastattelutietoja.

Puhuessamme ns. yleisestä mielipiteestä keväällä 1899 kysymyksessä ovat todella laajojen kansalaispiirien mielipiteet. Krimin sodan ajoista lähtien on havaittavissa varsinaisen kansan kiinnostuksen heräämistä yleisiä asioita kohtaan. Vielä 1800-luvun alkupuoliskolla yleinen mielipide oli monissa tapauksissa identtinen sivistyneen luokan katsomusten kanssa.⁵ Sataluvun loppupuolen vilkas uudistus-toiminta kuitenkin laajensi mielipiteitä muodostavaa ryhmää jatkuvasti. Vuosisadan loppuun tultaessa kansakoulut kasvattivat uuden polven ja sanomalehdistöstä tuli vähitellen jokapäiväistä luettavaa maaseudullakin.⁶ Kysymys kotimaan poliittisesta asemasta ja suh-

3. STURE M. WALLER emk. 1961 s. 257—58.

4. Vrt. STURE M. WALLER emk. 1961 s. 275. — LAURI HYVÄMÄKI: Suomalaiset ja suurpolitiikka. Venäjän diplomatia Suomen sanomalehdistön kuvastimessa 1878—90. Porvoo 1964, s. 5—6. — Satakunnan lehdet = ks. nootti 10.

5. Vrt. PÄIVIÖ TOMMILA: Suomen lehdistön levikki ennen vuotta 1860. Porvoo 1963, s. 192—93.

6. PÄIVIÖ TOMMILA: Satakuntalaisten lukuharrastus 1800-luvulla lehdistön levikkinumeroiden valossa. Satakunta XVII (1961), s. 189—91.

teista Venäjään ei silti näytä tavallista kansaa suuresti askarruttaneen ennen helmikuun manifestia. Tässä suhteessa kevät 1899 merkitsi täydellistä muutosta. Voidaan sanoa koko kansan yhdellä iskulla heränneen ajattelemaan maan kohtaloa. Näin kevät 1899 on itse asiassa ensimmäinen ajankohta historiassamme, jolloin yleisen mieliteen tarkastelu todella on mahdollista.

I

Helmikuun manifesti, jolla Suomen valtiopäivien osuus yleisvaltakunnallisiksi katsotuissa asioissa — ja sellaiseksi keisari saattoi ääritapauksessa selittää melkein minkä asian tahansa — supistettiin neuvonannon asteelle, tuli täydellisenä yllätyksenä. Valtaistuinpuhe ylimääräisten valtiopäivien avajaisissa tammikuussa ja asevelvollisuuslain muuttamista koskevat esitykset säädylle olivat tosin jo herättäneet huolestumista tulevaisuudesta, mutta mitään manifestin kaltaista »vallankaappausta», kuten sitä luonnehdittiin, ei kukaan osannut odottaa.

Kenraalikuvernööri Bobrikov toi manifestin Pietarista 15. 2. 1899, ja kolme päivää myöhemmin senaatti päätti julkaista sen. Helsingissä asia oli tunnettu jo ennen julkaisupäivää, eikä ole syytä epäillä, etteikö siitä olisi levinnyt tietoa muuallekin maahan. Lauantai-aamuna 18. 2. — siis ennen kuin julkaisu oli tapahtunut — porilainen *Satakunta* kirjoittikin monenlaisten huhujen olevan liikkeellä, varoitti uskomasta kaikkiin ja vakuutti, että keisari oli joka tapauksessa vahvistanut Suomen oikeudet. Vaikka *Satakunta* ei huhujen laadusta; sen enempää mainitse, on ilmeistä, että ne koskivat Suomen aseman loukkaamista, koskapa lehti kieltäytyi uskomasta niitä: »Me voimme luottaa siihen, että vahvistettujen lakiemme ja oikeuksiemme suojassa yhä edelleen saamme työskennellä maamme onneksi ja samalla koko valtakunnan menestykseksi.»⁷ Nähtävästi myös *Björneborgs Tidning* oli aikonut kirjoittaa uhkaavista huhuista, mutta sensuuri, jonka otteet Bobrikovin toimesta olivat kovenemaan päin, pyyhki koko pääkirjoituksen yli. Lehti tyytyikin tämän vuoksi vain toteamaan, että kenraalikuvernööri oli palannut Pietarista ja että hänen matkansa oli yhteydessä mitä tärkeimpien Suomea koskevien kysymysten kanssa.⁸

7. *Satakunta* 18. 2. 1899. Asemamme.

8. *Björneborgs Tidning* 18. 2. 1899.

Jo samana iltana osoittautui, että *Satakunnan* optimismi oli ollut aiheetonta. Sunnuntaiaamuna ainakin *Björneborgs Tidning* — ja ilmeisesti muutkin lehdet — myivät eripainoksena keisarillista manifestia.⁹ Maaseudulla asuvat saivat sen lukea vasta tiistain lehdistä, mikäli uutinen ei ollut Helsingin lehtien välityksellä jo tullut tunnetuksi.¹⁰ Kirkoissa manifesti luettiin vasta maaliskuun loppupuolella, jolloin sillä ei enää ollut mitään uutisarvoa.¹¹

Manifestia seuranneet viikot olivat masentavaa aikaa. Kuten *Björneborgs Tidning* kertoi, kaikki näyttivät tajuavan julistuksen merkityksen; ainakin Porissa se otettiin vastaan »synkän vakavasti».¹² Kaupungeissa naiset pukeutuivat helsingittärien esimerkin mukaan mustaan surupukuun tilanteen vakavuutta osoittaakseen.¹³ Maaseudulla ei tietysti voitu käyttäytyä samalla tavalla mielenosoituksellisesti, mutta huoli maan kohtalosta painoi mieliä sielläkin: »Maan suru on Kiikassakin yleinen äskeisten tapahtumien johdosta. Tämä erittäin tulee ilmi yleisissä kokouksissa.»¹⁴ Samaa kerrottiin Hinnerjoelta ja Merikarvialta.¹⁵ Noormarkussa taas todettiin lehtien lukemisen suuresti vilkastuneen manifestin jälkeen. Monet, jotka eivät olleet aikaisemmin lehtiä paljon lukeneet, käsittivät kuitenkin lukemansa helposti väärin »ja sen mukaan niitä muille selittävät, josta väärät huhut leviävät».¹⁶

Ymmärrettävää onkin, että epävarma tilanne herätti kannunvalantaa ja puheita. Manifestia yritettiin tulkita ja arvailla sen seurauksia. Levottomina seurattiin valtiopäivien ja senaatin lähettämien edustajien matkoja Pietariin, ja kun keisari ei ottanut niitä edes vastaan, tunnettiin entistä suurempaa huolestuneisuutta. Kukaan ei varmasti tiennyt, mitä pitäisi tehdä. Lisäksi »kaikenlaiset huhut ja vääristelyt, joita ilma on täynnä, lisäävät kauhistausta ja synkkää

9. *Björneborgs Tidning* 21. 2. 1899.

10. Porin ja Rauman lehdet ilmestyivät vain kolmesti viikossa, *Satakunta*, *Björneborgs Tidning* ja *Rauman Lehti* tiistaina, torstaina ja lauantaina, *Kansalainen* maanantaina, keskiviikkona ja perjantaina. Tyrvään *Sanomat* ilmestyi vain kerran kuussa.

11. Turun ja Porin läänin kuvernööri Kraemerin vastaus kenraalikuvernöörin tiedusteluun 24. 3. 1899. KKK 1899, paketti I a. VA.

12. *Björneborgs Tidning* 21. 2. 1899.

13. *Satakunta* 25. 2. 1899. Synkkä mieliala.

14. *Satakunta* 7. 3. 1899. Kirje Kiikasta.

15. *Kansalainen* 15. 3. 1899. Kirje Hinnerjoelta. — *Björneborgs Tidning* 18. 3. 1899. Kirje Merikarvialta 15. 3.

16. *Satakunta* 7. 3. 1899. Kirje Noormarkusta.

mielialaa».¹⁷ Niitä ei syntynyt vain ymmärtämättömien lukijoiden mielissä, vaan myös Helsingistä kuultiin monenlaisia huhuja, joiden todenperäisyyttä ei kukaan voinut taata. Niitä, joiden uskottiin tietävän enemmän, vaivattiin tietysti kysymyksillä. Lehtien toimitukset kuuluivat näihin, mutta nekään eivät olleet monesti sen paremmin perillä erilaisten huhujen luotettavuudesta. Kun sensuuri lisäksi oli kieltänyt lehdistä perättömien puheiden levittämisen, ne eivät voineet julkisesti aina tiedusteluihin vastatakaan.¹⁸ Helmikuun lopusta lähtien alkoi Satakunnassakin, kuten tuonnempana tulee lähemmin puhe, levitä huhuja odotettavissa olevasta maanjaosta ja alempien yhteiskuntaluokkien aseman paranemisesta helmikuun manifestin seurauksena. Uskoivatpa Kiikassa »jotkut heittiöt» jo yleisen laittoimuuden vallitsevan maassamme.¹⁹ Eurajoella taas muuan Kuivalahden ukko väitti Suomea kohdanneiden vaikeuksien johtuneen miesten huulipartamuodista; juutalaisetkin olivat huuliparran käytön vuoksi joutuneet Baabelin vankeuteen.²⁰

Vaikeina aikoina kansa oli tottunut kääntymään Jumalan puoleen ja pyytämään Häneltä apua ja lohdutusta. Kirkot täyttyivät nytkin, ja jumalanpalveluksia leimasi juhlallinen ja vakava mieliala. Porinkin kirkko oli sunnuntaina 26. 2. ääriään myöten täynnä kuuntelemassa pastori J. W. Wallinin saarnaa. Jumalanpalveluksessa avusti Porin kansalliskuoro, joka lauloi »Jumala ompe linnamme», mihin seurakunta seisaalleen nousten yhtyi. »Moni silmä vettyi kyynelistä tänä juhlallisena hetkenä», *Satakunta* kertoo.²¹ Aivan kaikki eivät kuitenkaan tunteneet isänmaan asiaa omakseen. Niinpä vakavasti ajattelevissa kansalaisissa herätti suurta närkästystä, että kaupungissa vieraileva karuselli oli kirkonmenojen aikaan toiminnassa ja että sen liepeillä oli huonoa menoa.²² Samat piirit pitivät yleensäkin tähdellisenä, että huvitilaisuudet toistaiseksi jätettäisiin pitämättä:

»Huomioon ottaen käsissä olevat ikävät ajat, yleisen maansurun ja huolekkaan tulevaisuuden, rohkenemme täkäläisille yhdistyksille tehdä ehdotuksen, etteivät he iltamissaan toimeenpanisi näytelmiä ja että myöskin perheilta-mista kokonaan tanssi poisjätettäisiin.»

17. Kansalainen 27. 2. 1899. Nykyisen aseman johdosta.

18. Vrt. Kansalainen 24. 2. ja 3. 3. 1899.

19. Satakunta 7. 3. 1899. Kirje Kiikasta.

20. Rauman Lehti 16. 3. 1899. Kirje Eurajoelta.

21. Satakunta 28. 2. 1899. - Kansalainen 27. 2. 1899. - Björneborgs Tidning 28. 2. 1899.

22. Kansalainen 27. 2. 1899. — Satakunta 2. 3. 1899. Lähetetty kirjoitus.

Näin kirjoitti muuan lukija *Kansalaisessa* maaliskuun alussa.²³ Hyvänä esimerkkinä mainittiin Salon urheiluseura, joka oli päättänyt olla toistaiseksi toimeenpanematta tansseja ja iltamia.²⁴ Myös Helsingissä oli huvitilaisuudet peruutettu.²⁵ Nämä esimerkit vaikuttivat, ja Satakunnankin maaseudulla useat nuorisoseurat lykkäsivät iltamiaan.²⁶

Luottamista Jumalaan tähdennettiin myös sanomalehdissä, etenkin niiden sunnuntaiaiheisissa kirjoituksissa.²⁷ Monenlaisin vertauskuvallisin runoin ja kirjoituksin lehdet pyrkivät koko maassa luomaan rauhoittavaa mielialaa ja toisaalta ilmaisemaan kantansa maan kohdalosta. Vertauskuvat olivat vanha sensuurin kiertämistäpä, ja tiettyissä tapauksissa niillä voitiin ilmaista paljon.²⁸ Lukijoitten mieleen palautettiin myös Aleksanteri II:n päivien »vanha hyvä aika», jolloin Suomen oikeuksia ei loukattu. Tämä johti Helsingin Senaatintorilla olevan patsaan runsaaseen kukittamiseen. Täten voitiin myös osoittaa mieltä helmikuun manifestin johdosta tavalla, johon Bobrikov ei päässyt puuttumaan. Erityisesti Aleksanteri II:n hallitsijavakuutuksenannon vuosipäivänä 3. 3., keisarin kuolinpäivänä 13. 3. sekä sitten myöhemmin keväällä muistopatsaan paljastuksen vuosipäivänä 1. 5. se peittyi kukkamereen. Seppeleitä saapui kaikkialta maasta, myös Satakunnasta.

Ensimmäisellä kukituskerralla oli porilaisten lähettämä seppeli *Satakunnan* mielestä kaikkein komein; varat sen hankkimiseen olivat eri puolueet yhdessä keränneet. Sen sinivalkeissa nauhoissa olivat säkeet:

»Oi kuningasten kuningas,
Sä maan ja taivaan valtiias,
Nyt tälle maalle silmäsi luo
Ja armos runsaat lahjat suo.»

23. Kansalainen 8. 3. 1899. Yleisöltä.

24. Satakunta 7. 3. 1899. Vetoamus huveja vastaan. Ks. myös Satakunta 25. 2. 1899. Jumala ompe linnamme.

25. Björneborgs Tidning 28. 2. 1899. Helsingfors-bref.

26. Kansalainen 6. 3. 1899.

27. Ks. mm. Satakunta 25.2. 1899 (Jumala ompe linnamme) ja 4. 3. (Toivo), Kansalainen 8. 3. (pääkirj.) ja 10. 3. (Taivaan tummentuessa) sekä Rauman Lehti 25. 2. 1899 (Sunnuntailukemista).

28. Esim. Eino Leinon runo »Helsinki sumussa», jonka Satakunta julkaisi 21. 2. ja Kansalainen 13. 3. 1899.

Punakeltaisissa nauhoissa luki sama ruotsiksi.²⁹ Myös raumalaiset lähettivät oman seppeleen, ruusuista ja laakereista sidotun, jota *Uusi Suometar* puolestaan piti kaikkein komeimpana.³⁰ Sen nauhoihin oli otettu säkeet Suonion »Isänmaan rukouksesta»:³¹

»Jumala kaikkivaltias
Maatamme kaitse voimallas
Niin sodassa kuin rauhassa
Ja murheen ilon aikana.»

Keisarin kuoleman muistopäivänä maan kunnat toimittivat yhteis-seppeleen, mutta sen lisäksi monilta tahoilta lähetettiin omiakin kukkatervehdyksiä. Porilaiset toimittivat nyt uudelleen seppeleen; nauhateksti oli sama kuin edelliselläkin kerralla. Satakunnan maa-seudulta ainakin köyliöläiset lähettivät oman seppeleensä seuraavien nauhatekstein:³²

»Sinä tunsit Suomen maamme,
Maamme tunsit Sinut myös.
Vaan nyt murhe mielin saamme
Muistella sun jalot työsi.
Ihmisen pylväät horjuu
Herra yksin vaarat torjuu!»

Tänä muistopäivänä kukitettiin myös Porin raatihuoneella Aleksanteri II:n kuva kukkaskorein.³³

Kolmannellakin kukituskerralla, Vappuna, porilaiset yhtyivät Aleksanterin muiston vaalimiseen toimittaen jälleen suuren seppeleen, jonka keskellä oli Suomen vaakuna ja nauhoissa kaksikieliset säkeet:³⁴

»Se minkä kylvi kerran rakkaus
Sun suuri henkes ei voi koskaan kuolla.
Se kestää pakkaset ja hallayöt,
On valo, voitto aina lemmen puolla.
Ei, Alexander, unhoon uuvu työsi!
Se tähtikäpiti vielä kerran tuottaa.
Voi Suomen kansa siihen silloin luottaa,
Kun tähden tuikekaan ei välky yös.»

29. Satakunta 4. 3., Kansalainen 3. 3. ja 6. 3. ja Björneborgs Tidning 7. 3. 1899.

30. Uusi Suometar 4. 3. 1899. Kunnianosoitukset Aleksanterin patsaalla.

31. Kansalainen 6. 3. ja Rauman Lehti 7. 3. 1899.

32. Kansalainen 15. 3. 1899.

33. Kansalainen 15. 3. 1899.

34. Kansalainen 1. 5. 1899.

Samaan aikaan (29. 4.) pidettiin sekä Porin teatterissa että Rauman seurahuoneella keisarin syntymäpäivän muistojuhlat, joissa tähdennettiin kansan yksimielisyyttä ja jotka olivat omiaan »innostamaan meitä (kuulijoita) väsymättömään työhön lain ja oikeuden turvissa».³⁵

Protestinomaiseen yhteisesiintymiseen antoi Porin vanhasuomalaisten taholta aiheen myös senaattori G. Z. Yrjö-Koskisen ero maaliskuun alussa. Satakunta oli yleensä lujaa vanhasuomalaista aluetta, joten on ymmärrettävää, että Yrjö-Koskinen sai porilaisilta kannattajiltaan kiitossähkeen:

»Tänä huolten hetkenä rohkenemme nöyrästi Teille esiintuoda luottamuksemme itsekkäättömän isänmaanrakkauteen ja kiitollisuutemme kaikesta siitä, minkä olette isänmaan hyväksi tehnyt.»

Tästä kertoessaan *Satakunta* erityisesti korosti, että tällaisella vaikealla hetkellä ei pitäisi lietsoa eripuraisuutta. Lehti tuomitsi voimakkaasti ne syytökset, joita vanhasuomalaisiin senaattoreihin oli manifestin julkaisemisen vuoksi kohdistettu: vasta jälkimaailma tuomitkoon.³⁶ Myös nuorsuomalaiset *Kansalainen* ja *Rauman Lehti*, niin eri mieltä kuin ne suomettarelaisten kanssa monissa asioissa olivatkin, ottivat uutisen Yrjö-Koskisen erosta vastaan merkinä tilanteen vaikeutumisesta. *Rauman Lehden* mielestä Yrjö-Koskinen oli joka tapauksessa 1800-luvun jälkipuoliskon merkittävin valtiollinen henkilö Suomessa.³⁷ *Kansalainen* puolestaan näki tulevaisuuden synkkänä. Olihan virkamiesten paikoillaan pysymistä totuttu pitämään merkinä asioiden jatkuvuudesta. Aiotaanko nyt koskea maan uskontoon ja kieleen, koska kirkollisiasiain päällikkö eroaa? *Kansalainen* paheksui myös suomettarelaisia senaattoreja vastaan tehtyjä hyökkäyksiä.³⁸ Laimeimmin satakuntalaisista lehdistä kirjoitti *Björneborgs Tidning*, olihan vanhasuomalaisia senaattoreita eniten arvosteltu ruotsinkielisperustuslailliselta taholta. Lehti totesi Yrjö-Koskisen tähden laskeeneen viime aikoina tämän omankin puolueen piirissä.³⁹

Joskaan *Björneborgs Tidning* ei tuntenut erityisen syvää murhetta Yrjö-Koskisen eron johdosta, niin sitä enemmän lehti muutamaa

35. *Kansalainen* 28. 4., *Björneborgs Tidning* 2. 5. ja *Rauman Lehti* 2. 5.1899.

36. *Satakunta* 7. 3. 1899.

37. *Rauman Lehti* 4. 3. 1899.

38. *Kansalainen* 3. 3. 1899. Huomattava eronpyyntö.

39. *Björneborgs Tidning* 4. 3. 1899. Senator Yrjö-Koskinen.

viikkoa myöhemmin puhui siitä onnettomuudesta, mikä oli kohdannut maan lehdistöä, kun helsinkiläiset *Aftonposten* ja *Nya Pressen* joksikin aikaa lakkautettiin. Etenkin viimeksi mainitun toimittaja Axel Lille kohosi *Björneborgs Tidningin* silmissä kansallissankarin arvoon. Kollegiaalisista syistä toisetkin Porin lehdet pitivät lakkautuspäätöksiä enteinä tulevista vaikeuksista, mutteivät yltäneet siinä määrin kehumaan Lilleä kuin ruotsinkielinen naapuri. Tilanne oli siis päinvastainen Yrjö-Koskisen tapaukseen verrattuna. Suomenkieliset eivät kuitenkaan jääneet passiivisiksi, kuten *Björneborgs Tidning* Yrjö-Koskisen tapauksessa, vaan yhdessä kaikki Porin lehdet lähettivät osanottosähkeen Lillelle. Myös Porin Kirjaltajainklubi, Arbetets Vänner sekä useat yksityiset (ilmeisestikin ruotsinkieliset) Porista lähettivät Lillelle sähkeet »rohkeasta ja miehuullisesta esiintymisestä». Myös *Aftonbladetin* päätoimittaja Ernst Grästen sai vastaanottaa mainittujen yhdistysten tervehdykset.⁴⁰

Kaikissa mainituissa yhteisesiintymisissä, jotka olivat lähinnä kaupunkilaisia ilmiöitä, haluttiin korostaa toisaalta vastalauseen tärkeyttä helmikuun manifestin ja Bobrikovin toimien johdosta, toisaalta suomalaisten yksimielisyyttä venäläistämistoimia vastaan. Yksimielisyyden korostaminen kuului muutenkin näiden viikkojen keskeisiin teemoihin. Kielivihollisuudetkin haluttiin siirtää sivuun, ja *Björneborgs Tidning* kirjoitti jo 23. 2., että Suomen kansa on yhtenäisempi kuin koskaan aikaisemmin.⁴¹ Maaliskuun toisella viikolla tämä yksimielisyys näyttäytyi erittäin voimakkaana keisarille lähetyksessä adressissa.

II

Menemättä tässä sen pitemmälle suuren adressin syntyvaiheisiin todettakoon vain, että 20. 2. illalla pidettiin Ateneumissa Helsingissä kansalaiskokous tilanteen johdosta ja että tuolloin valittu toimikunta laati lopullisen ehdotuksen kaikkien kansalaisten allekirjoittamasta adressista keisarille.⁴² Yleinen käsitys oli, että helmikuun manifesti ei

40. *Björneborgs Tidning* 6. 4. 1899. A-painos.

41. *Björneborgs Tidning* 23. 2. 1899. En dystra sinnestämning.

42. Suuren adressin syntyvaiheita ei ole toistaiseksi perusteellisesti selvitetty. Tämän kirjoittaja toivoo toisessa yhteydessä voivansa lähemmin tarkastella tätä kysymystä.

ollut keisarin todellisen katsomustavan mukainen, neuvonantajat olivat vain johtaneet hänet harhaan. »Meillä on oikeus uskoa», sanottiin suuren adressin tekstissä, »ettei kellään suomalaisella miehellä ole ennenkuin laki valmistettiin, ollut tilaisuutta tehdä hallitsijallemme täyttä selkoa siitä, miten tämä julistus rikkoo esi-isiensä ja hänen omat lupauksensa». Kun manifestin oikea luonne selitettäisiin keisarille, täytyisi hänen nähdä sen Suomen lakien kanssa jyrkästi ristiriitainen sisältö.⁴³

Toimikunta jäljennytti suuren määrän adressitekstejä ja suunnitelti tarkkaan nimienkeruutavan. Kussakin kunnassa pidettäisiin 5. 3. kansalaiskokous, jossa adressin tarkoitus selitettäisiin ja kerättäisiin ensimmäiset nimet. Kokouksessa valittaisiin myös edustaja viemään kunnan adressia keisarille. Nimienkeruuta jatkettaisiin seuraavina päivinä, viimeistään 13. 3. nimilistojen tuli kuitenkin olla Helsingissä. Lähinnä ylioppilaita lähetettiin viemään eri puolille maata allekirjoituksia vailla olevia adressitekstejä. He saivat mukaansa myös valmiita puhetekstejä, joita kokouksissa 5. 3. voitiin pitää. Kussakin kunnassa heidän tuli kääntyä energisen ja luotettavan henkilön puoleen, joka pystyisi tehokkaasti järjestämään kokouksen. Mikäli paikkakunnalla oli tuttuja ja taattuja henkilöitä, oli otettava yhteys heihin. Jos sellaisia ei ollut, oli käännäyttävä kuntakokouksen puheenjohtajan puoleen.⁴⁴

Suuren adressin keräys järjestettiin niin salaisesti kuin suinkin, jottei Bobrikov olisi saanut siitä liian aikaisin tietää ja kenties estänyt sitä. Tämän vuoksi lehdissä ei voitu kirjoittaa asiasta mitään, vaan informaatio kulki pitäjissä suullisesti. Adresseja Helsingistä kuljettaneet lähetit eivät missään tapauksessa saaneet hukata ohjeitaan eivätkä antaa adressilistoja asiattomiin käsiin. Kun kansalaiskokoukset 5. 3. pidettiin välittömästi kirkonmenojen jälkeen, jolloin paljon väkeä oli koolla, voitiin tieto adressista saada joka tapauksessa nopeasti leviämään. Kokouksissa valitut paikkakunnalliset kerääjät sitten tehostivat adressin tuntemusta seuraavina päivinä. Nimien kerääminen ei siis todellisuudessa maaliskuun 5:n päivän jälkeen ollut mikään salaisuus; se tapahtui puolijulkisesti.

43. Vrt. Satakunta 7. 3. 1899. Isien perintö. — Työmies Kalle Tenhon (s. 1876) haastattelu. Ulvila. Hist. seurojen muistotietotoimikunnan kokoelmat. VA

44. Ohjeet adressia levittämään määrättyille henkilöille. E. N. Setälän kok. 23. VA.

Professori E. N. Setälän kokoelmissa on säilynyt otsikoton nimiluettelo suurta adressia koskevien papereiden yhteydessä. Luettelo sisältää pääasiassa ylioppilaiden nimiä ja osoitteita sekä joitakin eri puolilla maata olevia paikkakuntia, josta päätellen kysymyksessä lienee lista ainakin joistakin adressitoimikunnan tehtäviin otetuista läheteistä. Sen mukaan humppilalainen ylioppilas K. A. Sariola olisi saanut tehtäväkseen viedä adressilistoja Loimaan — se oli hänen kotipitäjänsä naapurikunta — ja ylioppilas Paavo Paunu kotipitäjänsä Vampulan tienoille.⁴⁵ On luonnollista, että Satakuntaan lähetettiin oman maakunnan ylioppilaita, jollaisia Sariola ja Paunukin olivat. Kuinka monta heitä oli, sitä emme tiedä. Joka tapauksessa valitut lähetit matkasivat Helsingistä eri puolille maata heti kun adressitekstin jäljennökset olivat valmistuneet. Näin läheteillä oli muutamia päiviä aikaa valmistella asiaa alueikseen saamallaan paikkakunnilla.

Käytännössä lähetit ottivat yhteyden eri pitäjien johtohenkilöihin. Niinpä Kiikassa pyydettiin kuntakokouksen puheenjohtajaa talollista Kaarle Kalloa järjestämään kansalaiskokous. Karkussa ja Tyrväässä taas otettiin kosketus entisiin valtiopäivämiehiin K. A. Packaléniin ja Kaarle Prusiin, joista jälkimmäinen niinkään oli kuntakokouksen puheenjohtaja.⁴⁶ Adressinanne lankesi kaikkialla hyvään maaperään; valistuneet kansalaiset ymmärsivät sen merkityksen ja ryhtyivät innolla ajamaan asiaa edelleen.^{46a}

Suunnitelmien mukaan pidettiin kaikissa Satakunnankin kunnissa jumalanpalveluksen jälkeen sunnuntaina 5. 3. kokoukset adressinkeruun alkuunpanemiseksi. Porissa toimi kokouksen puheenjohtajana kaupunginlääkäri Ernst Schildt ja sihteerinä lyseon kollega K. K. Jaakkola. Rauman kohdalta ei ole säilynyt tietoja. Maaseudulla puheenjohtajina toimivat pitäjien arvohenkilöt, nähtävästi juuri ne, joihin oli aluksi yhteyskin otettu (liite I). Niissä 42 pitäjässä, joiden kohdalta on tietoja käytettävissä — Honkilahden ja Vampulan kokouksista tiedot puuttuvat —, toimi puheenjohtajana pappi 12 pitäjässä, lukkari 3:ssa, opettaja kahdessa sekä talollinen 23 kunnassa.

45. E. N. Setälän kok. 23. VA. — Keis. Aleksanterin Yliopiston luettelo, kevätlukukausi 1899. — Setälän kokoelmassa puhutaan teekkari H. A. Sariolasta, mutta nähtävästi kyseessä on Humppilasta kotoisin ollut lainopin ylioppilas K. A. Sariola.

46. Turun ja Porin läänin kuvernööri Kraemer Bobrikoville 20. 4. 1899. KKK 1899, paketti, I c. VA.

46 a. Vrt. Iisakki Isotalon (Siikainen) haastattelu. Aamulehti 12. 3. 1939.

Merikarvian kuntalaisten adressi 1899 A. M. Keisari Suursirkkunnalle.

Hennella Aylund, Itälinen.
 Raima Wieromaki, Itälinen
 Anna Lintqvist, Itälinen
 Arthur Tullansa, Itälinen
 Pandora Pihlajamäki, Kälviälä
 Hilma Huutala, " "
 Katriina Tommila, Talon emäntä.

Milja Tommila, talon tytär.
 Aina Tommila, Kälviälä.
 10. Evert Lillström, Kälviälä.
 Jarno Uusitalo, Talon.

Vilhelmiina Uusitalo, Emäntä.

Tina Lönnberg, Itälinen vaimo.

Emilia Pöyhönen, Pöyhönen.

Mera Lunden, Pöyhönen.

Kustaa Stoori, Renki.

Anna Noborg, Eläkeläinen.

Eda W. namäki, myllyläinen tytär
 Hilma W. namäki, itälinen tytär

11. Tyra Alttari, Itälinen vaimo

Maria Takala, Itälinen vaimo

Hilda Wiljanen, Itälinen vaimo

Fenna Wiskuntti, Kälviälä vaimo

Edna Tuominen, Itälinen vaimo

Ylmar Granfors, Itälinen poika

Emil Wiskuntti, Itälinen poika

Isak Pihlajala, Kälviälä.

Tina Linder, Itälinen

Fenna Kautala, Itälinen

30 Yrjö Strandberg, Toivola

Sivu suuresta adressista Merikarvian kohdalta. Adressiin saivat kirjoittaa nimensä kirjoitustaitoiset yli 16-vuotiaat henkilöt. Nimen lisäksi merkittiin myös ammatti. Suurta adressia säilytetään Valtionarkistossa, jonne se monien vaiheiden jälkeen lopulta saatiin toimitetuksi.

Puheenjohtajista ainakin 7 oli kuntakokouksen tai kunnallislautakunnan esimiehiä, entisiä valtiopäivämiehiä taas oli joukossa neljä. Myös kokouksien sihteerit olivat paikkakunnan keskeisiä henkilöitä: pappeja, opettajia ja yleisissä riennoissa mukana olevia talollisia. Heidänkin joukossaan oli kunnallisten elinten puheenjohtajia. Kaikkiaan siis maaliskuun 5:nnen päivän kokoukset järjestettiin mahdollisimman arvovaltaiselta taholta.⁴⁷

Kokousten kulku oli nähtävästi kaikkialla suurin piirtein samanlainen. Ainakin Kiikassa tilaisuus aloitettiin virrellä, mikä oli osoituksena niin tilanteen kuin tilaisuudenkin vakavuudesta. Tämän jälkeen puheenjohtaja luki adressin ja selitti sitä. Monissa paikoissa lienee myös luettu se puhe, joka Helsingistä oli toimitettu. Sitten valittiin kunnan edustaja viemään adressia keisarille sekä valittiin joitakin paikkakuntalaisia, monessa tapauksessa opettajia,⁴⁸ keräämään nimiä niistä taloista, joista ketään ei ollut läsnä. Lopuksi läsnäolijat kirjoittivat nimensä adressilistoihin.

Suuren adressin nimilistoista ei voi päätellä, miten suuri osa nimistä kertyi jo kansalaiskokouksissa ja miten paljon niitä kerättiin seuraavan viikon kuluessa. Kun kirkossakäynti — kuten jo edellä viitattiin — oli näinä aikoina vilkasta ja kun kokoukset pidettiin välittömästi kirkonmenojen jälkeen, on ilmeistä, että kansalaiskokouksiin osallistui sängen runsaasti väkeä. Kokouksissa varmaan myös yhteinen innostus ja esimerkit saivat ihmiset herkemmin tarttumaan kynään kuin myöhemmin jonkun kerääjän tullessa; tällöin oli aikaa ajatella asiaa paremmin. Kaikilta metsäkulmilta ei tietysti oltu kirkossa, joten kerääjille joka tapauksessa jäi paljon kiertämistä talosta taloon. Kokouksissa oli lisäksi voitu suurelle joukolle selvittää adressin tarkoitus yhdellä kertaa. Kerääjät joutuivat joka talossa ja mökissä uusimaan saman selvityksen, mikä hidastutti keruuta. Niinpä sitten »joka loukos ei tullu käytyykään», kun aikaakin oli vähän.⁴⁹

Paitsi lyhyt keruu aika ja ainakin laajoissa pitäjissä pitkät ja hankalat taipaleet »kaikkiin loukkoihin» vaikeutti kerääjien työtä kansanmiesten heikko kirjoitustaito. Allekirjoittajien tuli olla yli 16-vuotiai-

47. Suurta lähetystä koskevat asiakirjat. Suuren lähetystön jäsenten valtakirjat, joissa kokousten puheenjohtajien ja sihteerien nimet. VA.

48. Kertoneet Aino Penttala (s. 1888) Nakkilasta ja Vihtori Pakula (s. 1883) Vammalasta. Hist. seurojen muistitietotoimikunnan kokoelmat. VA.

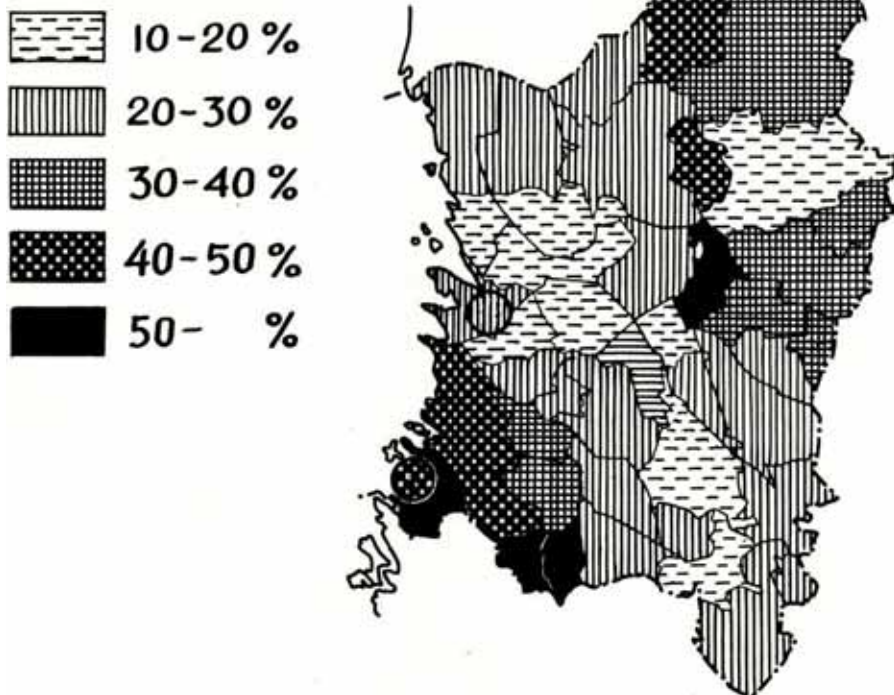
49. Kertonut mv. Arvid Tommila (1876-1960) 6. 2. 1960. Hän oli itse keräämässä nimiä Merikarvian Köörttilän kylässä.

ta ja itse kirjoittaa nimensä. Lukea kyllä osattiin, mutta oli vielä monia, jotka nimensä asemasta käyttivät puumerkkiä. Joissakin tapauksissa kirjoitustaidottomat opettelivat nimenomaan adressia varten kirjoittamaan nimensä, toisissa tapauksissa taas kerääjä saattoi ohjata kirjoittajan kättä niin, että jonkinlaisia harakanvarpaita syntyi.⁵⁰ Mutta huolimatta periaatteesta, että jokaisen tuli itse kirjoittaa nimensä, tapaa adressin sivuilla paikoin runsaastikin samalla käsialalla kirjoitettuja nimiä. Esimerkiksi Rauman maaseurakunnan kohdalla on melkein kolme sivua nimiä samaa käsialaa. Lähteiden puuttuessa on vaikea sanoa, olivatko kaikki noilla sivuilla mainitut kirjoitustaidottomina pyytäneet kerääjää puolestaan kirjoittamaan nimensä vai onko kerääjä omasta aloitteestaan kirjannut jonkin kulmakunnan asukkaita hyvässä tarkoituksessa lisätä allekirjoittajien määrää ja adressin merkitystä. Todennäköisesti kumpaankin ryhmään kuuluvia tapauksia on esiintynyt.

Kuinka paljon nimiä Satakunnasta sitten kertyi eli kuinka innokkaasti adressiin otettiin osaa? Maaseudulla kirjoitti nimensä kaikkiaan 34 776 satakuntalaista, Raumalta ja Porista kertyi 4215 nimeä eli Satakunnan adressi sisälsi yhteensä 38 991 nimeä.⁵¹ Tämä merkitsee sitä, että kirjoittamaan oikeutetuista hieman vajaa kolmasosa tavoitettiin. Tosin meillä ei ole vuodelta 1899 käytettävissä tietoja kirjoittamaan oikeutettujen määrästä, minkä vuoksi joudumme ottamaan

50. Em. kuvernööri Kraemerin selostus. — Kertonut mv. Arvid Tommila.

51. Laskelma perustuu alkuperäiseen adressiin. Samalla on saatuja lukuja verrattu 1901 julkaistuun tilastomateriaaliin allekirjoittajien määrästä eri pitäjissä ja todettu, että tuo välittömästi adressin keruun jälkeen suoritettu laskelma on virheellinen. 44 satakuntalaisen pitäjän kohdalla vain 13 tapauksessa vuoden 1899 laskelmat olivat oikein, 17:n kohdalla tuolloin tulos oli todellisuutta suurempi ja 13:n kohdalla liian pieni. Honkilahden adressi puuttuu, joten tarkastuslaskentaa ei ole voitu tehdä. Virheet eivät yleensä ole kovin suuria paria poikkeusta lukuunottamatta. Suurin erehdys on sattunut Karvian kohdalla, jossa nimet on laskettu kahteen kertaan (!), ja Alastaron kohdalla, jossa puolestaan on laskettu vain puolet nimistä. Karvialla oli allekirjoittajia todellisuudessa 746, mutta vuoden 1899 laskelmien mukaan peräti 1496. Alastarolla kirjoittajia oli 407, vuoden 1899 laskelmassa 203. Myös Porin ja Rauman kohdalla laskelmat ovat jonkin verran virheelliset. Kaikkiaan tarkistuslaskenta osoitti, että vuoden 1899 laskuissa oli Satakunnan kohdalla 508 nimeä liikaa. Tässä yhteydessä kiitän fil. ylioppilas Leena Airolaa (o. s. Tapola), joka on suorittanut tarkistuslaskennan sekä myös kerännyt tiedot satakuntalaisten torpparien määrästä, sekä adressin allekirjoittajien yhteiskunnallisesta jakaantumisesta esimerkkialueilla III ja IV, joista tuonnempana tulee puhe.

Suuren adressin allekirjoittaneiden prosenttinen osuus aikuisen väestön määrästä eri Satakunnan pitäjissä. Kartta on laadittu liitelaulukko III:n perusteella.

vertailun kohteeksi seuraavan vuoden väestötilaston tiedot yli 15-vuotiaitten ryhmästä, mitkä luvut eivät tietenkään täysin vastaa ensinnä mainitun väestönosan todellista suuruutta. Tästä huolimatta ne ovat parempia vertailun kohteita kuin kuntien kokonaisväkiluvut; lasten ryhmä on näet väestöstä aina melkoisen suuri. Kaikkiaan oli yli 15-vuotisia satakuntalaisia vuosisatojen vaihteessa 136 828, mistä määrästä laskien nimensä adressiin kirjoittaneita oli 28,5 %.⁵²

Allekirjoittajien niin absoluuttinen kuin prosentuaalinenkin määrä vaihteli eri paikkakunnilla suuresti. On ymmärrettävää, että alueellisesti pienissä ja suhteellisen taajaan asutuissa kunnissa osallistumisprosentti nousi suuremmaksi kuin laajoissa ja harvaan asutuissa. Silti tämä ilmiö ei ollut täysin läpikäyvä, sillä joissakin pienissä pitäjissä, kuten Kullaalla, osallistuminen jäi peräti vähäiseksi, ja toisaalta sellaisessakin isossa pitäjässä kuin Hämeenkyrössä osallistumis-

52. Vuoden 1899 väkilukutaulut. Tilastollinen päätoimisto.

prosentti nousi maakunnan keskilukua korkeammaksi. Yli puolet kirjoittamaan oikeutetuista osallistui adressiin vain neljässä kunnassa: Hinnerjoella, Honkilahdella, Rauman maalaiskunnassa ja Suodeniemellä, jotka kaikki olivat asukasluvultaan pieniä kuntia. Yli 40 % aikuisista kirjoitti nimensä em. pitäjiensä lisäksi kuudessa muussa kunnassa: Eurajoella, Jämijärvellä, Karviassa, Lapissa, Luvialla ja Rauman kaupungissa. Alle 20:n jäi osallistumisprosentti peräti 8 kunnassa. Suhteellisesti vähiten käyttivät kirjoitusoikeuttaan hyväksi ulvilalaiset, joista vain 11,3 % allekirjoitti adressin. Kullaassa vastaava luku oli 12,7 %, Pomarkussa 14,6 %, Ahlaisissa 14,7 % ja Noormarkussa 15,7 %. Porin lähiympäristö osallistui adressiin kaikkein heikoimmin. Innokkaimmin taas mukana oltiin Rauman ympäristöpitäjissä sekä Hämeenkyrön seuduilla Satakunnan sisäosissa; osallistusprosentti näillä seuduilla nousi keskimäärin yli 30:n. Muissa osissa maakuntaa adressiin osallistuneita oli neljäs-, viidesosa aikuisista.⁵³

Kaupungeissa, joissa ei ainakaan alueen laajuus paljoa päässyt vaikuttamaan keruutyöhön, olisi uskonut nimiä kertyvän suhteellisesti enemmän kuin maaseudulla. Näin ei kuitenkaan tapahtunut. Porissa päästiin vain 27,2 %:iin eli suunnilleen Satakunnan keskiarvoon. Raumalla sentään koottiin suhteellisesti enemmän allekirjoituksia: 41,3 % aikuisista osallistui adressiin.

Suuri adressi oli kahdessa mielessä perin demokraattinen. Ensinnäkin naiset saivat kirjoittaa nimensä yhtä suurella oikeudella kuin miehetkin, ja toiseksi allekirjoittajiksi kelpasivat kaikki säätyyn ja ammattiin katsomatta. Naiset osallistuivatkin adressiin yhtä innokkaasti kuin miehet. Yhdeksäntoista eri puolilla Satakuntaa olevan kunnan kohdalla tehdyt laskelmat osoittavat, että miehiä oli niiden adresseissa allekirjoittajina 50,1 % ja naisia 49,9 % eli kumpiakin jokseenkin tasan yhtä paljon. Vilkkaimmin naiset kirjoittivat nimiään Satakunnan pohjoisosissa, harvimmin keskiosissa Porin tienoilla. Kun lähemmän tarkastelun kohteiksi valitut pitäjät jaetaan neljään ryhmään, saadaan tietää, että naisia oli allekirjoittajista ryhmässä I eli maakunnan pohjoisosissa (Merikarvia, Siikainen, Honkajoki, Kankaanpää ja Karvia) 52,8 %, ryhmässä II eli Satakunnan kaakkoisosissa sisämaassa (Ikaalinen, Parkano, Jämijärvi, Hämeenkyrö, Viljakkala ja Suodenniemi) 48,2 %, maakunnan keskiosissa (Kullaa,

53. Yksityiskohtaiset prosenttiluvut eri kuntien kohdalla käyvät ilmi liitteestä III.

Nakkila ja Ulvila) 45,6 % sekä maakunnan eteläosissa (Eura, Hinnerjoki, Köyliö, Säskylä ja Vampula) 46,9 %⁵⁴

Jos vertaamme adressissa mukana olleiden naisten määrää heidän osuutensa yli 15-vuotisesta väestöstä 1900, saamme todeta naisten kirjoittaneen nimiään hieman ahkerammin kuin miesten; heidän osuutensa väestöstä mainituissa 19 pitäjässä oli näet 49,9 % ja allekirjoittaneista 49,9 %. Satakunnan pohjoisosissa he ryhmänä olivat aktiivisempia kuin miehet: vastaavien prosenttilukujen erotus oli ryhmässä I naisten hyväksi +1,9 ja ryhmässä II +1,4. Ryhmässä III taas erotus oli naisten tappioksi peräti —5,7 ja ryhmässä IV —4,0. Eteläosissa Satakuntaa naiset siis osallistuivat suureen adressiin suhteellisesti laiskemmin kuin miehet pohjoisosissa.⁵⁵

Yhteiskunnallisesti suurimman ryhmän adressin allekirjoittajista muodostivat talollisväestöön kuuluvat, joita mainittujen 19 pitäjän kohdalla oli 33,2 % osallistujista. Torppareita ja palkollisia oli kumpiakin noin neljäsosa, käsityöläisiä, kauppiaita ja virkamiehiä yhteensä kymmenisen prosenttia. Maakunnan pohjois- ja eteläosien välillä oli kuitenkin havaittavissa merkittävä ero siinä suhteessa, että talollisia ja torppareita osallistui adressiin ensiksi mainitulla alueella suhteellisesti enemmän kuin jälkimmäisellä. Palkollisten kohdalla taas asianlaita oli päinvastainen. Allekirjoittajien jakaantuminen eri yhteiskuntaluokkiin oli ryhmittäin seuraava:⁵⁶

	Talollisia	Torppareita	Palkollisia	Kasit, ja kauppiaita	Virkamiehiä
Ryhmä I	35,1 %	27,0 %	23,6 %	5,2 %	1,9 %
Ryhmä II	35,5 »	28,7 »	24,4 »	8,0 »	2,9 »
Ryhmä III	28,1 »	22,0 »	28,9 »	12,8 »	4,3 »
Ryhmä IV	26,3 »	20,6 »	31,1 »	11,6 »	3,2 »
Keskim.	33,2 %	26,2 %	25,6 %	8,1 %	2,7 %

54. Ryhmä I:ä koskevat laskelmat perustuvat tässä ja tuonnempana fil. ylioppilas Eeva-Liisa Leppioksen syksyllä 1959 ja ryhmä II:a koskevat fil. ylioppilas Helena Kermanin keväällä 1959 proseminaariesitelmissään kokoomaan materiaaliin.

55. Yli 15-vuotiaasta väestöstä oli 1900 naisia ryhmässä I 50,9 % (8422), ryhmässä II 46,8 % (9421), ryhmässä III 51,3 (4138) ja ryhmässä IV 50,9 % (4359).

56. Taulukossa, kuten myös seuraavassa esityksessä, on mäkitupalaisväestö luettu torppareihin kuuluvaksi ja itsellisväestö palkollisväestöön ja työväkeen. Virkamiehiin on taas luettu varsinaiset virkamiehet, papit ja opettajat.

Näiden lisäksi esiintyi ryhmissä II—IV jonkinverran epämääräisiä tapauksia ja sellaisia, joiden yhteiskunnallista asemaa ei ole adressiin merkitty.

Kun vertaamme taulukon lukuja väestön yhteiskunnalliseen jakaantumiseen todellisuudessa, havaitsemme vastaavuutta olevan varsin vähän. Ryhmien I ja II kohdalla tehtyjen laskelmien mukaan jakaantui yli 15-vuotias väestö vuoden 1899 henkikirjan mukaan seuraavalla tavalla:⁵⁷

	Talollisia		Torppareita		Palkollisia		Käsit. ja kauppiaita		Virkamiehiä	
	Yht.	%	Yht.	%	Yht.	%	Yht.	%	Yht.	%
Ryhmä I	2 617	17,6	7 457	50,0	2 371	15,9	266	1,8	130	0,9
Ryhmä II	3 700	20,3	8 207	44,9	3 285	18,0	891	4,9	344	4,9
Yht.	6 317		15 664		5 656		1 157		474	
Keskim.		19,0		47,4		17,0		3,3		1,4

	Irtolaisia + muita		Yhteensä
Ryhmä I	2 059	13,9	14 900
Ryhmä II	1 850	10,1	18 272
Yht.	3 909		33 172
Keskim.		12,0	

Ensinnäkin huomaamme adressin allekirjoittajien joukosta kokonaan puuttuneen irtolaiset, joiden nimiä ei nähtävästi edes vaivauduttu keräämään; varmaan he olivat myös kirjoitustaidottomia. Toiseksi havaitsemme, että torppareita lukuun ottamatta muiden yhteiskuntaryhmien osuus väestöstä oli pienempi kuin heidän edustuksensa adressissa eli että suuri addressi ei suinkaan ollut tasaisesti kaikkien mielipide. Ryhmien I ja II alueella, siis maakunnan 11 pohjoisimmassa pitäjässä, talollisväestöstä peräti 65,8 % kirjoitti nimensä adressiin. Virkamiesperheiden osuus oli prosenttia huonompi. Pal-

57. Henkikirjat eivät suoraan anna tietoja väestön jakaantumisesta käyttökelpoisella tavalla. Tätä varten tiedot on laskettu tapaus tapaukselta. Myöskään vuoden 1900 väkilukutaulukko ei anna esillä olevaa esitystä varten käyttökelpoisia tietoja.

kollisista ja itsellisiväestöstä tasan puolet (49,8 %) kirjoitti nimensä, käsityöläisistä ja kauppiaista ryhmä I:n alueella 57,7 %.⁵⁸ Torppareista sitä vastoin oli mukana vain 20,6 %

Maaseudulla oli virkamiehistöä, johon tässä on luettu harvojen »oikeiden» virkamiesten lisäksi pappis- ja opettajaperheet, monissa pitäjissä vähän, ja kun juuri he olivat valistuneinta kerrosta yhteiskunnasta, on heidän vilkas osallistumisensa adressiin ymmärrettävää. Monet ryhmään kuuluvista, etenkin papeista ja opettajista, olivat lisäksi itse järjestämässä nimien keruuta. Helsingissä saattoi esiintyä viran menettämisen pelosta kieltäytymisiä adressista, mutta maaseudulla tällaista tuskin pelättiin. Mielenkiintoista on panna merkille, että papit, jotka etenkin Turun hiippakunnassa myöhemmin sortovuosina omaksuivat arkkipiispa Johanssonin pitkälle menevän myöntäväisyyskannan, vielä tässä vaiheessa asettuivat aktiivisesti venäläistämispolitiikkaa vastaan. RAILI PENTIN tekemien laskelmien mukaan Porin ylisen ja alisen sekä Tyrvään rovastikunnan 66 papista 56 eli 85 % kirjoitti nimensä adressiin. Porin alisen rovastikunnan 24 papista puuttuu vastaavasti kolme ja Porin ylisen rovastikunnan 22 papista viisi. Puuttuvien kohdalla ei ehdottomasti tarvitse olla kysymyksessä kieltäytyminen. Monen kohdalla pikemminkin paikkakunnalta tilapäisesti poissaolo, sairaus tms. on voinut olla esteenä. Joka tapauksessa Satakunnan papisto osallistui adressiin huomattavasti toimeliaammin kuin hiippakunnan muiden rovastikuntien papisto. Turun rovastikunnassa vain puolet papeista näyttää kirjoittaneen nimensä, ja koko Turun hiippakunnan papistosta osallistui adressiin 73 %. Kun muissa hiippakunnissa osallistumisprosentti liikkui 63—66:n välillä, voidaan todeta Satakunnan pappien todella olleen aktiivisesti suuressa adressissa mukana.⁵⁹

Myös kauppiaat ja käsityöläiset lukeutuivat aikaansa seuraavaan väestönosaan ja hekin asuivat keskeisillä paikoilla ja osallistuivat yhteisiin rientoihin, joten heidän aktiivisuutensa on yhtä ymmär-

58. Ryhmä I:n kohdalla adressiin kirjoittaneiden käsityöläisten ja kauppiaiden ryhmä on henkikirjojen antamaa lukua suurempi eli tulos ylittää 100 %. Tämä johtuu ilmeisesti siitä, että Honkajoella, Karvialla ja Kankaanpäässä on keväällä 1899 syystä tai toisesta ollut käymässä kunnassa ei-kirjoissa olevia ryhmään luettavia henkilöitä.

59. RAILI PENTTI: Papiston suhtautuminen suureen adressiin 1899. Proseminaariesitelmä kev. 1964. Ks. myös EINO MURTORINNE: Papisto ja esivalta routavuosina 1899-1906. Kuopio 1964, s. 62-63.

rettävää kuin virkamiesten. Toisissa pitäjissä päästiin jopa sataprosenttiseen tulokseen.

Kuten jo esitykseni alussa oli puhe, maaseudulla tapahtui 1800-luvun jälkipuoliskolla voimakasta aktivoitumista yhteiskunnallisten ja yleisten asioiden harrastuksessa. Nimenomaan tämä koski talollisväestöä, joka sataluvun loppuun tultaessa jo vuosikymmeniä oli hoitanut pitäjien hallintoa. Juuri talollisten piirissä sanomalehdistö oli jo keväällä 1899 tavallista luettavaa, joten maailman tapahtumista oltiin selvillä. Toisin sanoen oli olemassa edellytykset sille levottomuudelle, minkä helmikuun manifesti herätti. Talollisväestön huolestumiseen vaikuttivat myös suuresti ne maanjakoa koskevat huhut, joita helmikuun lopusta lähtien maaseudulla liikkui. Adressin keruu pantiin lisäksi alkuun pitäjien johtomiesten kautta, ja nämä olivat useissa tapauksissa talollisia. He siis joutuivat tuntemaan asian omakseen. Adressikomitean pyrkimyksenä taas oli saada suureen lähetystöön juuri talollisia Suomen kansan edustajina, joten tämänkin vuoksi itsenäinen maanviljelijäväestö joutui adressihankkeessa keskeiseen asemaan. Lähinnä talollisia tarkoitti myös tämän kirjoittajan isoisä, joka nuorena miehenä oli Merikarvialla kerännyt nimiä suureen adressiin, kertoessaan myöhemmin: »Se oli semmonen yleinen henki, niin se oli sitten se henki siilon».⁶⁰ Toisin sanoen: nimi kirjoitettiin adressiin, koska katsottiin kuuluvan asiaan olla mukana siinä.

Tietysti on myös otettava huomioon talollisväestön korkeata osallistumisprosenttia selvitetessä, että nimien kerääjät ensimmäiseksi suuntasivat askeleensa taloihin; niistähän oli mahdollisuus saada paljon nimiä yhdellä kertaa. Olisi ylivoimainen tehtävä ryhtyä penkomaan, ketkä talollisväestöstä ahkerimmin kirjoittivat nimiään. Edellä tarkastelun kohteina olleiden esimerkkialueiden kohdalla voidaan kuitenkin todeta, että Pohjois-Satakunnassa naispuolinen talollisväestö oli aktiivisemmin mukana kuin eteläisissä kunnissa: naisten nimiä kertyi siellä yhtä paljon kuin miesten. Hinnerjoella taas — yhden esimerkin ottaakseni — miespuolisen talollisväestön nimiä kertyi 95 ja naispuolisen vain 59. Juuri naisten lukuisa poisjääminen onkin vaikuttanut Etelä-Satakunnassa talollisten ryhmän suhteelliseen pienuuteen allekirjoittajien yhteiskunnallista jakaantumista koskevassa tilastossa. Kenties tässä on nähtävissä vanha patriarkaalinen

60. Kertonut mv. Arvid Tommila 6. 2. 1960.

katsomus naisen yhteiskunnallisen aseman vähäpätöisyydestä — tai sitten naiset ovat olleet keräyksen aikana omilla askareillaan.

Paitsi talollisväestöä taloista tapasi työväkeä, jonka nimi kelpasi adressiin yhtä hyvin. Tämä seikka selittääkin palkollisten ja itsellisten melkoisen voimakkaan osallistumisen adressiin. Talvisaikaan ei lisäksi palvelusväki ollut siinä määrin poissa pihapiiristä kuin kesällä. Varmastikin moni kirjoitti nimensä isännän käskystä, mutta sitä hän ei adressiin erikseen merkitty. Useat sen ehkä tekivät mielihyvin, sillä olihan uutta, että rengin ja piian nimi painoi yhtä paljon kuin isännän ja emännän sekä että nimikirjoitukset lähetettiin peräti keisarille itselleen.⁶¹

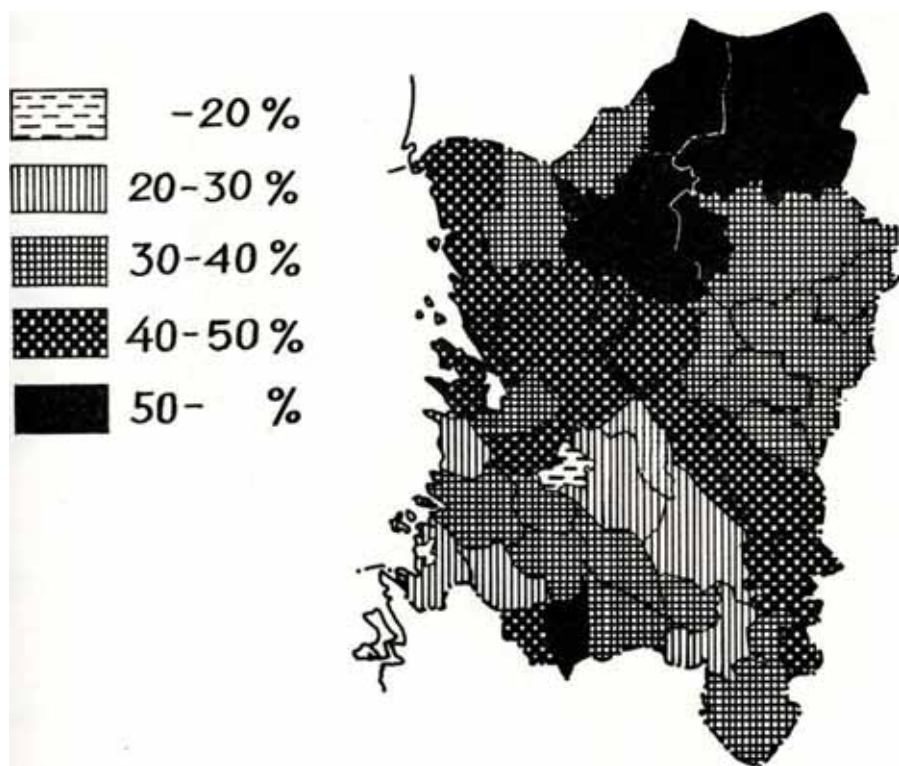
Viimeksi mainittujen seikkojen olisi uskonut vetoavan myös torppari- ja mäkitupalaisväestöön, etenkin kun torpparit loppuvuodesta mielellään saapuivat valistaviin esitelmätilaisuuksiin — ainakin Pohjois-Satakunnassa — »kun heitä kerran oli erityisesti kutsuttu, se kun ei usein tapahdu».⁶² Kuitenkin tilattomaan väestöön kuuluneiden nimiä tapaa suuressa adressissa suhteellisesti kaikkein vähiten. Kaikkein Satakunnan pitäjien adressien allekirjoittajista vain 19,2 % on luettavissa tilattomiin. Kun kuitenkin maakunnan yli 15-vuotiaasta väestöstä 1899 jokseenkin tasan puolet (49,1 %) oli torppariväestöä, merkitsee tämä sitä, että siitä vain 11,1 % kirjoitti nimensä, osallistumisprosentin muun maaseutuväestön kohdalla ollessa niin korkean kuin 44,5 %⁶³ Torppareiden laimea mukanaolo vaikutti siis aivan ratkaisevasti keräyksen lopputulokseen. Tätä todistaa sekin, että juuri niillä seuduilla, joissa adressiin kertyi suhteellisesti vähiten nimiä, torppariväestön osallistumisprosentti oli säännöllisesti matala (ks. liite III).

Vain kolmessa pitäjässä, Kauvatsalla, Suodenniemellä ja Rauman maalaiskunnassa, torppariväestön osallistumisprosentti ylitti tämän luokan prosenttisen osuuden koko aikuisesta väestöstä. Oheinen korrelaatiokuva osoittaa, että tilattoman väestön lukumäärän ja osal-

61. Vrt. HANNU SOIKKANEN: *Sosialismin tulo Suomeen*. Porvoo 1961, s. 73.

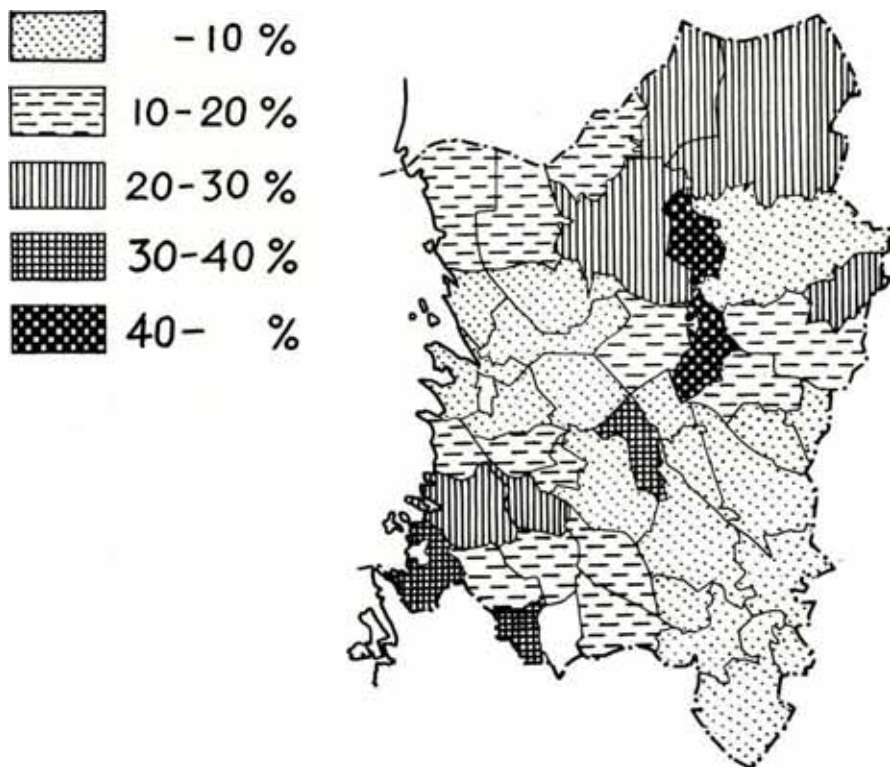
62. Antto Laihon kertomus esitelmämatkaltaan Pohjois-Satakunnan pitäjiin (Karvia, Parkano, Hämeenkyrö, Ikaalinen, Jämijärvi, Kankaanpää ja Honkajoki) joululomalla 1899/1900. Länsisuom. osak. pöytäk. 20. 2. 1900, liite. Länsisuom. osak. arkisto. HYK.

63. Torppari- ja mäkitupalaisväestön määrä laskettu vuoden 1899 henkikirjan mukaan.

Torppariväestön prosenttinen osuus koko väestöstä Satakunnan kunnissa vuonna 1899. Kartta perustuu liitetaulukko III:n tietoihin.

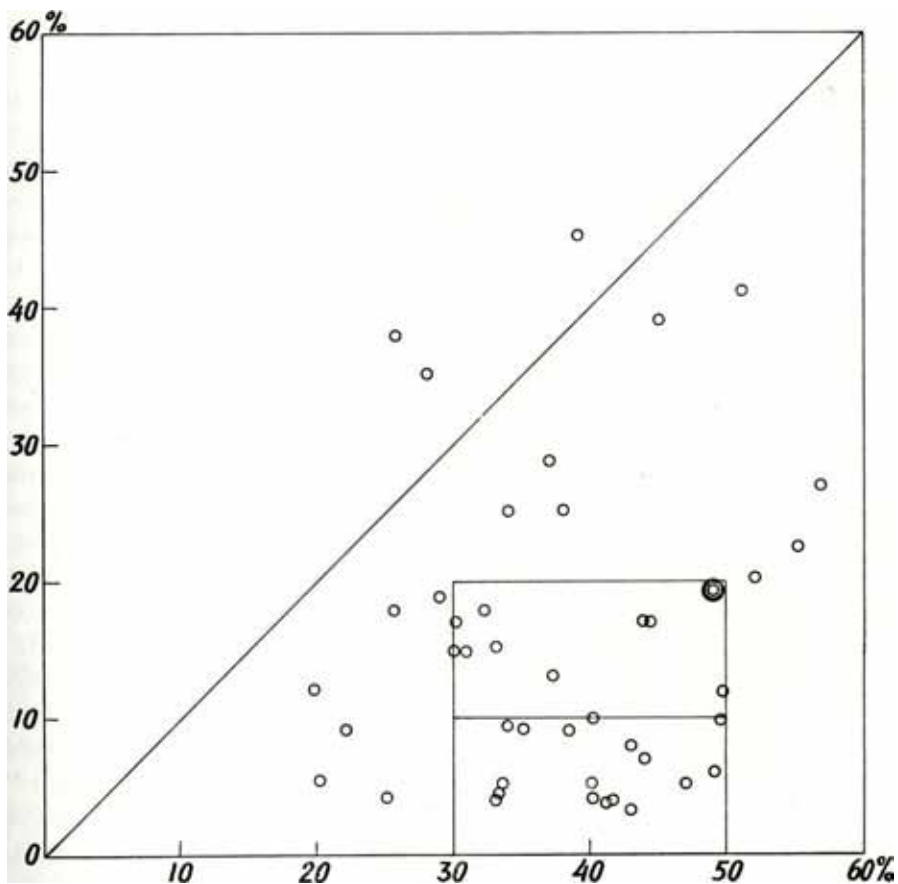
listumisprosentin välinen suhde eri paikkakunnilla suuresti vaihteli. Kumminkin korrelaatiopiste sijoittuu kahdessa tapauksessa kolmesta sellaisen aitauksen sisälle, johon kuuluvissa kunnissa aikuista torppariväestöä oli 30—50 %, mutta joissa osallistumisprosentti oli alle 20:n. Näistä tapauksista taas kahdessa kolmesta viimeksi mainittu luku jäi alle 10:n. Merkille pantavaa on, että vain joitakin poikkeuksia lukuunottamatta mainitaan maanjakohuhuja kevään kuluessa liikkuneen juuri niissä pitäjissä, joissa osallistuminen adressiin jäi torpparien kohdalla alle 20 %:n. Osallistumisen mataluuden riippuvuutta maanjakohuhuista osoittaa sekin, että enimmässä osassa niistä pitäjistä, joissa läänin kuvernöörin suorittaman tutkimuksen

Torppariväestön prosenttinen osuus suuren adressin allekirjoittajajoukosta Satakunnan eri pitäjissä. Karita perustuu liitetaulukko III:n tietoihin.

mukaan nimenomaan kerrottiin huhuja levitetyn,⁶⁴ tilattoman väestön osallistuminen jäi alle 10 %:n. Ilmeistä onkin, että torppariväestön nimien vähyyteen adressissa ei niinkään vaikuttanut se seikka,

64. Senaatin kirje kenr. kuv. Bobrikoville 8. 5. 1899. Julk. Hemställningar och andra skrivelser från Finlands senat i de stora politiska frågorna från hösten 1898 till sommaren 1900. Stockholm 1902, s. 30-37. Tutkimus huhujen leviämisestä tehtiin koko maassa. Turun ja Porin läänin kohdalta on varsinainen tutkimusmateriaali hävinnyt (tai hävitetty?), sillä sitä koskevia asiakirjoja ei ole lääninhallituksen salaisten asiakirjojen joukossa sen enempää Valtionarkistossa kuin Turun Maakunta-arkistossakaan. Myöskään TMA:ssa olevat Ikaalisten, Loimaan ja Ulvilan kruununvoutien arkistot eivät sisällä mitään tehtyyn tutkimukseen viittaavaa.

Korrelaatio torppariväestön ja heidän suureen adressiin osallistumisprosenttinsa välillä eri kunnissa. Pystyakseli ilmoittaa torpparien prosenttisen osuuden kunkin kunnan adressin allekirjoittajista ja vaaka-akseli aikuisen torppariväestön prosenttisen määrän ao. kunnan väkiluvusta.

etteivät kerääjät kiertäneet »joka loukkoa» — vaikka moni torppa varmaan jäikin käymättä —, vaan se, että juuri maanjakohuhujen johdosta torpparit kieltäytyivät kirjoittamasta nimiään. Kysymyksessä ei siis niinkään ollut torppariväestön jättäminen keräyksen ulkopuolelle tahallisesti, vaan torpparien omaksuma adressinvastainen mieliala.

III

Huhuja muka pian tapahtuvasta maanjaosta oli liikkunut aikaisemminkin. Etenkin keväällä 1891 niitä oli esiintynyt verraten runsaasti. Torpparikysymyksen tutkijan VILJO RASILAN mukaan venäläisten topografien toiminta ja kulkukauppiaiden kertomukset mirjärjestelmästä olivat aiheuttaneet väärinkäsityksiä alemman kansan parissa ja johtaneet aina ajoittain erilaisiin maanomistusolojen muuttamista ennusteleviin puheisiin.⁶⁵

Keväällä 1899 huhuja maanjaosta alkoi yh'äkkiä levitä helmikuun lopusta lähtien. Satakunnan lehdistä *Rauman Lehti* ensimmäisenä kiinnitti niihin huomiota. Nähtävästikin lehdelle oli saapunut asiaa koskevia kirjeitä koskapa se katsoi tarpeelliseksi pääkirjoituksessaan 28. 2. puuttua huhuihin. Lehti viittasi aluksi niihin monenmoisiin puheisiin, joita asetus maatilojen lohkomisesta neljä vuotta aikaisemmin sekä ns. yksityismetsäkomitean toiminta olivat aiheuttaneet. Nyt keväällä 1899 olivat helmikuun manifesti ja asevelvollisuuslakiesitys herättäneet kansassa uskoa, että venäläinen maanomistussysteemi tulisi voimaan Suomessakin ja että kaikkien tulisi saada maata; tulihan asevelvollisella olla pala maata puolustettavanaan, sitä konkreettista isänmaata. Lehden mukaan talollisetkin olivat alkaneet pelätä maansa joutuvan kunnan haltuun ja jaetuksi, mistä syystä esiintyi halua myydä taloja niin kauan kuin se vielä oli mahdollista.⁶⁶

Helmi—maaliskuun vaihteesta lähtien alkoi sitten lehtiin ilmestyä tietoja maanjakohuhujen nopeasta leviämisestä eri puolilla Satakuntaakin. *Kansalainen* kertoi jo 1. 3. monilla paikkakunnilla kierrelleistä henkilöistä, jotka olivat uskotelleet, että pian tulee laki, jolla maa otetaan rikkailta.⁶⁷ Parkanossa liikkui maaliskuun alussa pari »huonosti puettua herrasmiestä» kertoen Venäjän lakien tuovan kansalle Suomessa lisäoikeuksia.⁶⁸ Vähän myöhemmin kerrottiin samalaista Kokemäeltä, Nakkilasta, Ulvilasta, Merikarvialta, Porin maalaiskunnasta, Eurasta, Eurajoelta, Lapista ja useasta muustakin

65. VILJO RASILA: Suomen torpparikysymys vuoteen 1909. Kajaani 1961, s. 139-54.

66. *Rauman Lehti* 28. 2. 1899. Ennenaikainen pelko. — Ks. myös *Rauman Lehti* 13. 4. (Muuan varjopuoli II) ja Satakunta 16. 3. (Maanjakohoureet).

67. *Kansalainen* 1. 3. 1899.

68. Satakunta 7. 3. 1899.

Maanjakohuhuja levisi
 Satakunnassa varmasti
 mustilla ympyröillä
 merkityissä pitäjissä.
 Todennäköisesti ne
 tunnettiin muissakin
 pitäjissä, muita varmoja
 tietoja asiasta ei ole
 käytettävissä.

pitäjästä.⁶⁹ Eurassa laukkuryssä Musta-Petteri sai selvittelyillään mökkiläiset haltioihinsa.⁷⁰ Kauvatsan Jalonojan kylässä maanjakopuheisiin uskottiin siinä määrin, että kun lehdestä nähtiin erään turkulaisen asianajajan ilmoitus, jossa hän sanoi hoitavansa palstoitusasioita, niin muuan tilaton lähti hänen luokseen uskoen asianajajan antavan hänelle maata.⁷¹ Samasta syystä matkasi Turkuun myös eräs torppari Kiikan Kulmuntilasta.⁷² Huittisissäkin laukkuryssiä syytettiin huhujen alkuunpanemisesta; etenkin muuan Konstaninen oli sanonut kotiseutunsa maanjakojen leviävän nyt Suo-

69. Kansalainen 17. 3. 1899. Maanjakohuhut maaseudulla. — Rauman Lehti 16.3. - Björneborgs Tidning 15.3. - Satakunta 21.3.

70. Rauman Lehti 14. 3. 1899. Kirje Eurasta.

71. Satakunta 21. 3. 1899. Kirje Kauvatsalta.

72. Satakunta 1.4. 1899. Pikku-uutisia.

meenkin.⁷³ Kaikkiaan maanjakohuhut näyttivät leviävän kulkutaudin tavoin yli maaseudun: varmoja tietoja niistä on 27 pitäjästä Satakunnassa.⁷⁴ Kiikkalainen Satakunnan kirjeenvaihtaja vertasikin huhuja kulkutautiin kirjoittaessaan niistä seuraavan parodian:⁷⁵

»Eräs liikkuva kulkutauti on pysähtynyt Kiikkaankin. Sitä sairastetaan erittäinkin syrjäseuduilla, mutta on se levinnyt keskipitäjällekkin. Tauti tapailee parhaiten aikuisia ihmisiä, vaan tarttuu se nuorempiinkin, ei kuitenkaan lapsiin. Se ei heitä sairasta sängynpohjiin, pikemminkin se vaatii häntä hakemaan toisten seuraa ja puhumaan heidän kanssaan. Sitä ei pysty parantamaan tavallinen lääketiede eikä apteekin pillerit. Se on eräänlaista heikkomielisyyttä, jota voisi nimittää luulevaisuudeksikin. Potilaat ovat saaneet erään järjettömän ajatuksen ja tahtovat tuota ajatustaan muillekin tyrkyttää. Heitä on koetettu parantaa todistamalla ajatuksiensa perättömyys, mutta tämä on turhaa, sillä lääketiedekin todistaa, ettei sellaisiin sairaisiin mitkään todistelemiset eikä väitteet vaikuta niinkauan kuin aivotauti ei ala poistua. Jospa aikansa keksittäisiin joku keino, millä taudin parantaisi tai aikaa voitain tulla se yhä vaarallisemmaksi sairaille itselleen sekä heidän ympäristölleen.»

Viimeksi mainitun seikan etenkin sanomalehdet pian tajusivat. Ne pyrkivät parhaansa mukaan selvittämään väärinkäsitysten pohjaa. Venäläinen maanomistussysteemi, jonka Suomeen tulosta puhuttiin ja jonka uskottiin merkitsevän maaomaisuuden tasajakoa, ei suinkaan todellisuudessa ollut sellainen kuin torpparit luulivat. Mir-järjestelmä ei ollut maan jakamista tilattomille yksityisomaisuudeksi, vaan yhteisomistuksessa olevan maan määräaikaista jakamista asukkaiden kesken. Etenkin *Satakunta* selosti muutamaan otteeseen laajasti Venäjän maanomistusolojen oikeata tilaa.⁷⁶ Myös maaseudulla valistuneet kansalaiset pyrkivät jatkamaan tätä toimintaa. Niinpä Euran ja Kiukaisten maalaisseuran kokouksessa opettaja A. Liimatainen huhtikuussa perusteellisesti selvitti maanjakohuhujen perättömyyttä, ja Eurajoella Kuivalahden nuorisoseuran kokouksessa esimies F. Juntila samoihin aikoihin selosti Venäjän maanomistusoloja.⁷⁷

Maaliskuun puolivälissä senaatti kehoitti läänien kuvernöörejä

73. Satakunta 21. 3. 1899. Kirje Huittisista.

74. Satakunnan lehdet maaliskuun alusta toukokuuhun. — Em. senaatin selonteko kenraalikuvernöörille 8. 5. 1899.

75. Satakunta 30. 3. 1899. Kirje Kiikasta.

76. Satakunta 11.3. 1899 (Maanomistusseikat Venäjällä) ja 30. 3. (Venäjän talonpoikain maaoloista).

77. Satakunta 20. 4. 1899. Omistusoikeudesta ja maanjakohuhuista. Kirj. A. Liimatainen. — Rauman Lehti 27. 4. 1899. Kirje Eurajoelta.

ottamaan selvää, mistä yhä laajemmalle leviävät huhut oikein saivat alkunsa. Tälle toiminnalle Satakunnankin lehdet ja valistuneet kansalaiset antoivat tukensa. Kun kuvernööri kehoitti ilmoittamaan viranomaisille kaikista huhujen levittäjistä, merkitsi se huhujen vastaisen toiminnan suurta tehostumista. Ainakin Ahlaisissa ja Tyrväässä kuntakokoukset päättivät sakottaa huhujen levittäjien suosi-joita; Ahlaisissa luvattiin lisäksi palkinto hämäräperäisten henkilöiden ilmiantamisesta.⁷⁸ Kulkukauppiaita ryhdyttiin tiiviisti tarkkailemaan ja heidän puheitaan entistä paremmin seuraamaan. Ja koskapa kouluneuvos Arvo Inkilä muisteli heittäneensä Huittisten pappilaan tulleen kulkukauppiaan ovesta ulos,⁷⁹ ei laukkuryssiä aina liene kohdeltu perin helläkätisestikään. Huhujen torjuntakampanjan seurauksena Satakunnankin lehdissä ilmiantojen määrä kasvoi. Kulkukauppiaita, joiden kerrottiin tulleen Venäjältä, nimettiin runsaasti huhujen levittäjiksi, ja raportissaan, jonka kuvernööri sitten toimitti senaattille, hän saattoi mainita useita pitäjiä, mm. Tyrvään, Mouhijärven, Hämeenkyrön, Ikaalisten, Kankaanpään, Merikarvian ja Siikaisten, joissa huhuja oli erityisesti liikkunut.⁸⁰

Virkavallan taholta tulleet toimenpiteet ja yksityinen valistustyö alkoivat varsin pian vaikuttaa. Huhtikuun puolivälissä huhut vähenivät. Monissa pitäjissä pantiin merkille, että läänin kuvernöörin kirje, jossa kehoitettiin ilmiantamaan huhujen levittäjiä, sai aikaan puheiden vaikenemista. Näin tapahtui — muutaman esimerkin mainitakseni — mm. Tyrväässä, Noormarkussa ja Eurassa.⁸¹ Toukokuuhun tullessa maanjakohuhuja ei liene enää paljoakaan liikkunut; tähän mennessä olivat laukkurysstätkin palanneet maanviljelyksen pariin kotiseuduilleen. Vain joillakin syrjäseuduilla saattoi myöhemmin enää kuulla maanjakopuheista.⁸²

Kuten useaan otteeseen on mainittu, huhujen alkuunpanijoina pidettiin yleisesti venäläisiä kulkukauppiaita, joskin myönnettiin, että myös ymmärtämättömät ihmiset lehtiä luettuaan ja kaikenlaisia

78. Satakunta 20. 4. 1899. Kirje Ahlaisista. - Rauman Lehti 16. 5. 1899. Kirje Tyrväältä.

79. Kouluneuvos Inkilän haastattelu 8. 9. 1964.

80. Senaatin em. selonteko kenraalikuvernöörille 8. 5. 1899.

81. Satakunta 11.4.1899. Kirje Tyrväästä. - Satakunta 13.4.1899. Kirjeet Noormarkusta ja Eurasta.

82. Em. Antti Laihon kertomus. Jämijärvellä ja Parkanosssa hän kuuli puhuttavan maanjakohuhuista vielä jouluna 1899.

puheita kuultuaan olivat tehneet niistä vääriä johtopäätöksiä ja siten syyllistyneet levottomuuden aikaansaamiseen ympäristönsä mielissä. Mutta tällöinkin katsottiin usein, että puheet maan jakamisesta oli alunperin kuultu kierteleviltä kauppiailta, niitä oli sitten lisätty ja väritetty omasta takaa. Kun kaikki viittasi näin selvästi laukkurysien syyllisyyteen, heräsi pian kysymys maanjakohuhujen kenties yhteisestä alkuperästä: mistä syystä niitä alkoi yhtä aikaa levitä kaikkialla maassa juuri helmikuun manifestin jälkeen? Eurassa epäiltiin jo maaliskuun puolivälissä kulkukauppias Mustaa-Petteriä palkatuksi huhujen levittäjäksi ja Kankaanpäässä arveltiin huhtikuun alussa, että tuskin »ryssät omasta aloitteestaan näin innokkaasti kiihoitusta harjoittavat».⁸³ Pisimmälle menevät johtopäätökset näistä arveluista teki *Kansalainen*, joka pääkirjoituksessaan 14. 4. pohti kysymystä ja viitattuaan aluksi varhempiin huhukausiin selitti:⁸⁴

»Tieto tuollaisesta maanjakamistoivosta on jostakin metsäkulmalta tavalla tai toisella kulkenut vihaajaimme tietoon. He tarttuivat siihen ahneesti kiinni kuin kiiski syöttiin ja panivat legionan saarnaajia tatarien ja konttirysien y.m.s. hahmossa maata kiertämään. Nuo saarnaajat osaavat viekkaasti esittää sen mitä heille on opetettu, nimittäin saarnata ymmärtämättömille oppia maitten tasajaosta.»

Käsitys siitä, että maanjakohuhut olivat Venäjän taholta ja Bobrikovin toimesta alkuunpantuja, näyttääkin loppukevällä olleen Satakunnassa varsin yleinen. Väitettiinpä laukkurysien kokoontuneen Turkuun, mistä he sitten olivat ryhmissä lähteneet ja hajaantuneet eri puolille maaseutua.⁸⁵ Koko toiminnan takana valistuneet kansalaiset näkivät pyrkimyksen aikaansaada vain sekasortoa ja erimielisyyttä maassa: siten heikennettäisiin suomalaisten vastarintahalua.⁸⁶

Varmoja todisteita sen enempää lehdet kuin yleisökään eivät kuitenkaan saaneet siitä, että huhujen takana olisi ollut organisoitu pyrkimys lietsoa Suomessa erimielisyyttä. Toistaiseksi eivät myöhemmän ajan tutkijatkaan ole löytäneet täysin sitovaa todistetta asiaan.

83. Satakunta 14. 3. 1899. Kirje Eurasta. — Satakunta 6. 4. Kirje Kankaanpäästä.

84. *Kansalainen* 14. 4. 1899. Sananen maanjakohuhujen johdosta.

85. *Kansalainen* 15. 5. 1899. Maanjakohuhujen levittäjiä.

86. *Kansalainen* 10. 3. 1899. Väärien huhujen johdosta. — Tyrvään Sanomat n:o 8/1899. Varokaat veijareita.

Tämän vuoksi VILJO RASILA onkin taipuvainen katsomaan, että huhuilla ei ollut mitään yhteistä alkuperää, vaan että vaikea ajankohta oli jälleen herättänyt aikaisemmat puheet ja että kulkukauppiaat olivat niitä sitten käyttäneet hyväkseen tietäessään saavansa torpissa hyvän kestityksen oikein sijoitettujen sanojensa palkaksi.⁸⁷ Päinvastaisella kannalla on AULIS J. ALANEN, joka puolestaan katsoo huhujen todella alkaneen levitä »venäläisten yllytyksestä».⁸⁸ Tässä ei ole mahdollisuutta lähemmin syventyä kysymykseen, mutta todettakoon kuitenkin, että Alasen edustama kanta lienee sittenkin oikeampi. Miksi huhut olisivat alkaneet levitä juuri helmikuun manifestin jälkeen yhtä aikaa koko maassa, ja miksi kaikkialla olisi syytetty kulkukauppiaita niiden alkuperästä, jollei kaikkea olisi ollut jotenkin järjestetty? Savulla on aina oltava tulta.

Kuten edellä jo on ollut puhe, maanjakohuhut vaikuttivat suuresti torppariväestön suhtautumiseen suureen adressiin. Kuvernöörin tutkimuksen mukaan nimenomaan sisämaassa tilaton väestö vastusti nimien keruuta.⁸⁹ Monet kulkukauppiaat näyttävät myös kehottaneen kansaa olemaan kirjoittamatta nimiään. Kankaanpään Vihteljärvellä Matti-niminen laukkuryssä koetti estää nimien keruuta väittäen allekirjoittajien joutuvan suoraan mestattaviksi tai sotaan. Kun puolalaiset olivat ryhtyneet vastarintaan, oli heille käynyt noin.⁹⁰ Merikarvian Köörtilässä taas muuan mies oli pelotellut etenkin naisia sanomalla, että nämä viedään Venäjälle johonkin »koleeripaikkaan», jossa kuolevat, jos nimensä adressiin kirjoittavat. Muutenkin sama mies toimi keruuta vastaan.⁹¹ On selvää, että vähemmän valistuneitten parissa tämäntapaiset puheet saattoivat hyvinkin saada kannatusta.

Maanjakohuhuilla oli vahva kommunistinen leima, puhuttiinhan niissä maaomaisuuden tasanjaosta. Euran tienoilla esimerkiksi oli nimenomaan vallalla uskomus että kullekin miehelle pian annetaan 5 tynnyrinalan suuruinen maa-ala.⁹² Tiettyä luokkavastakohtaisuutta

87. VILJO RASILA emt. s. 183—85.

88. AULIS J. ALANEN: Hannes Gebhard. Helsinki 1964, s. 159.

89. Em. Senaatin kirje Bobrikoville 8. 5. 1899.

90. Satakunta 6. 4. 1899. Kirje Kankaanpäästä.

91. Satakunta 6. 4. 1899. Kirje Merikarvialta.

92. Rauman Lehti 11. 4. 1899. Euran-Kiukaisten maalaisseuran toiminnasta. — Myös Suodenniemellä puhuttiin maan jakamisesta tasan. Kansalainen 31. 3. 1899. Kirje Suodenniemeltä.

esiintyi huhujen yhteydessä muutenkin. Rauman ympäristössä kerrottiin torpparien todenneen, kun heille selitettiin maajakopuheiden mielettömyyttä: »Taitaa herroilla olla hätä».⁹³ Työväen keskuudessa, tällöin etupäässä kaupungeissa, luokkakatsomusten alkavalla leviämällä olikin vaikutusta. Matti Kurikkahan asettui — tosin henkilökohtaisista syistä — *Työmiehestä* 3. 3. 1899 julkaisemassaan artikkelissa suurta adressia vastaan, millä menettelyllä hän sai aikaan kiivaan mielipiteiden vaihdon niin lehdistössä kuin työväenyhdistyksissäkin.⁹⁴ Porissa todettiinkin työväen piirissä liikkuvan yllyttelijöitä, jotka kehottivat olemaan kirjoittamatta nimiä herrojen pape-reihin ja jotka vaikuttivat osaltaan siihen, että maaliskuun lopussa pidetyssä työväenyhdistyksen kokouksessa, jossa maltilliset yrittivät saada päätöksen Kurikan menettelyn tuomitsemiseksi, syntyi meteliä ja kokous hajosi.⁹⁵ Pihlavasta puolestaan »suuri joukko työmiehiä» ilmoitti kannattavansa Kurikkaa.⁹⁶ Vastapainoksi on toisaalta todettava, että Rauman ja Panelian työväenyhdistykset kokouksissaan parisen viikkoa myöhemmin tuomitsivat Kurikan epäluotettavaksi työväen johtajaksi, joskin Raumalla »todellinen» työväki väitti olevansa toista mieltä.⁹⁷ Mielipiteet menivät siis Kurikan kohdalla ristiin ja hajottivat työväen rintamaa aiheuttaen omalta osaltaan lisää epävarmuutta yleiseen tilanteeseen.

Maanjakohuhujen suosimisesta Kurikkaa ei sitä vastoin voida syyttää, sillä *Työmies* torjui ne muiden lehtien tavoin.⁹⁸

IV

Maanjakohuhujen kiertäessä maaseutua oli adressin keruuseen varattu aika mennyt umpeen ja suuri lähetystö matkustanut vie-

93. Rauman Lehti 6. 4. 1899. Muuan varjopuoli I.

94. HANNU SOIKKANEN emt. s. 67—68. — *Työmies* 23.3.1899. Kirje Porista 16. 3.

95. Satakunta 1. 4. 1899. Ennen ja nyt. — Satakunta 23. ja 28. 3. Porin työväenyhdistyksestä. — Kansalainen 22. 3. Myrkyllistä oppia.

96. *Työmies* 10. 4. 1899. Yleisöltä. Kurikka-kirjallisuutta.

97. Rauman Lehti 11. 4. 1899. Rauman ty:n kokous 9. 4. — Kansalainen 12. 4. 1899. Kertomus Panehan ty:n kokouksesta 9. 4. — *Työmies* 15. 4. Kirje Raumalta.

98. *Työmies* mm. 13. 3. 1899. Maan palstotus. Lehti kehotti valistunutta työväkeä torjumaan perättömät maanjakohuhut.

Suomen Kansalaisten Alustamon
 kunnassa, kokouksenaan yleiseen koko-
 ukseen, ovat päättäneet yhtyä Alustamon
 Hänen Keisarilliselle Majesteettillenne
 osoitettuun kirjeeseen, 15 p. Helmik. 1899.
 annetun Keisarilliseen julistuskirjan jht.
 doto, jonka kirjeeseen alle läsnäolleet
 kirjoittivat minua ja ovat gyttäneet
 tutua valtiopäivämiehti multalasta
 juho Brusila si pto, jonka hän sijaa-
 sa. (Määrä, pottaneen mainitun kirje-
 män Hänen Keisarilliseen Majesteetin
 sa tutuun.

Alustamon 5 p. multakuuta 1899
 juho Brusila.

Juho Fredrikson
 gyttäkijuri.
 Pöytäkirja tarkastettu.
 Pekari Rantala.
 Tilallinen.

Entisen valtiopäivämiehen Juho Brusilan saama valtakirja, jolla hänet oikeute-
 taan viemään Alustaron kunnan adressi keisarille. Sananmuodoltaan samanlai-
 nen valtakirja oli kaikilla muillakin suuren lähetystön jäsenillä. Valtakirjat ovat
 omana kokoelmanaan Valtionarkistossa.

mään sitä Pietariin. Maaliskuun 5. päivänä kokouksissa oli kunnissa valittu edustajat tähän tehtävään. Satakunnasta lähti adressia viemään 45 miestä. Alastaron edustaja Juho Brusila edusti myös Metsämaata, mutta muuten joka kunnalla oli oma edustajansa. Lisäksi lähetystössä oli Kumlingen edustajana Tyrvään kirkkoherra Johannes Bäck.

Arvid Neoviuksen kokoelmassa on säilynyt nimiluettelo, joka on suurin piirtein samanlainen kuin suuren lähetystön edustajien luettelo ja joka aivan ilmeisesti on edeltä päin laadittu lista niistä henkilöistä, jotka lähetystössä tulisivat kysymykseen.⁹⁹ Ymmärrettävää onkin, että Helsingissä oleva adressikomitea pyrki valmistelemaan asioita mahdollisimman pitkälle, koska ne haluttiin nopeasti saada etenemään. Parhaillaan oli koolla valtiopäivät, ja valtiopäivämiehiltä — joita itseään ei haluttu lähetystöön, jotta se näyttäisi täysin spontaanilta yritykseltä — oli varsin yksinkertaista saada tietää eri pitäjien johtomiehet. Adresseja eri puolelle maata viemään lähteneille läheteille voitiin näin evästyksiksi antaa luettelo niistä henkilöistä, joita piti ehdottaa valittavaksi lähetystöön. Ja kuten valittujen luettelo osoittaa, Satakunnassa vain 7 pitäjässä sekä Porissa ja Rauhalla poikettiin suosituksista (ks. liite II).

Poria edusti suuressa lähetystössä maisteri ja kansakouluntarkastaja F. Färling, Raumaa kauppaneuvos K. F. Sjöblom. Lukuunottamatta merikarvialaista kanttori F. N. Sandbergiä kaikkien muiden Satakunnan pitäjien edustajat olivat talollisia.¹⁰⁰ Mukana oli neljä entistä valtiopäivämiestä: Alastaron Juho Brusila, Euran Iisakki Arvo, Karkun K. A. Packalen sekä Tyrvään Kaarle Prusi. Seitsemän edustajaa toimi parhaillaan joko kuntakokouksen tai kunnallislautakunnan esimiehinä. Kun vielä lisäämme, että joka kolmas isäntä oli ratsutilallinen ja että muutkaan eivät olleet varsin vähäisten talojen viljelijöitä, saamme todeta Satakunnan edustuksen koostuneen talonpoikaiston yläluokasta.

lältään useimmat edustajat olivat parhaassa keski-iässä. Keskimääräinen ikä oli noin 45 vuotta. Vanhin edustaja oli Alastaron Brusila, joka oli syntynyt 1829 ja oli koko lähetystön vanhin. Mukana oli nuoriakin isäntiä: Säkylän Paavo Huhti, ylioppilastutkinnon suo-

99. Arvid Neoviuksen kokoelma. Suurta adressia koskevat paperit. VA.

100. Rauman maalaiskuntaa edusti maisteri Hugo Brander, joka kuitenkin näyttää lähetystössä olleen mukana lähinnä ratsutilallisena.

rittanut ratsutilallinen, oli vain 25-vuotias, Lavian Bruno Huida ja Nakkilan Edvard Kaapeli olivat 27-vuotiaita, Lapin Iisak Hollmén 28-vuotias ja Punkalaitumen Juho Jaakkola vuoden vanhempi. Nuorimpiin kuului edelleen Mouhijärven Juho Paavola, 30-vuotias kunnallislautakunnan esimies.

Kuten tunnettua, keisari ei ottanut lähetystä vastaan, vaan käski sen palata kotiinsa. Adressi piti jättää hallitsijalle tulevaksi virkatietä, mutta kun se kesäkuussa uudelleen päätyi Pietariin, keisari toistamiseen kieltäytyi ottamasta sitä vastaan. Satakunnan edustajista Juho Brusila ei matkustanut Pietariin, vaan jäi muutaman muun edustajan kanssa Helsinkiin pyytääkseen jälkikäteen Bobrikovilta suositusta keisarin luo. Puhettaan kenraalikuvernöörille Brusila ei kuitenkaan saanut kokonaan pitää, sillä tämä keskeytti puhujan sanoen olevansa suomen kieltä taitamattoman. Tulkkina toiminut taiteilija Eero Järnefelt luki tämän jälkeen Brusilan puheen venäjäksi.¹⁰¹ Merkittävimpien edustajien piiriin kuului myös Tyrvään rovasti Bäck, josta tuli lähetystön hengellinen johtaja, ja jonka käsitysten mukaan yhteiskunnan oikeusjärjestys sitoi yhtä lailla niin hallitsijaa kuin kansalaisiakin.¹⁰²

Sanomalehdet olivat täysin vaienneet suuren adressin nimien keuruusta samoin kuin lähetystön matkasta aina siihen asti, kunnes lähetystö palasi turhalta matkaltaan takaisin Suomeen. Tämän jälkeen yritystä ei enää ollut syytä salata. Satakunnankin lehdet selostivat maaliskuun loppupuolella suuren lähetystön toimintaa varsin tarkkaan, jotta kaikki tulisivat tietoisiksi allekirjoittamansa anomuksen kohtalosta. Samalla lehdet ylistivät adressikeräyksen tulosta: niin harvaan asutussa maassa kuin Suomessa se oli suorastaan hämmästyttävä.¹⁰³ Se todisti myös harvinaisesta yksimielisyydestä ja oli »Suomen kansan mielipiteiden todellinen ilmaisu, joka mahtavalla painollaan maahan tasoittaa kaikki valheet, joita on levitetty tai tullaan levittämään tämän kansan ajatuksista ja tunteista».¹⁰⁴ Tässä yhteydessä ei ollut syytä mainita mitään maanjakohuhuista ja Kurikasta, eikä se olisi poliittisesti ollut viisastakaan. Koko kansan tuli esiintyä yksimielisenä.

101. Selonteko käynnistä Bobrikovin luona. Suuren lähetystön paperit I. VA.

102. EINO MURTORINNE emt. s. 26 ja 64.

103. Satakunta 21. 3. 1899. Suomen kansa vetoo.

104. Kansalainen 20. 3. 1899. Suomen kansan vetoumus Hallitsijaansa.

Yksimielisyyttä korostettiin myös silloin, kun tuli tietoon kenraalikuvernöörin pyrkimys tutkia suuren adressin synty.¹⁰⁵ Julkisuutta pidettiin tällöin mitä suotavimpana, sillä se osoittaisi suomalaisten vilpittömät isänmaalliset tarkoitusperät ja sen, että ainoa salainen mahti adressin takana oli »valpas kansalaishenki».¹⁰⁶ Tämän todistamiseksi tarvitsisi vain jatkaa nimien keruuta, kuten Merikarvialta ehdotettiin, sillä syrjäseuduilla oli paljon sellaisia, jotka eivät ajoissa ehtineet mukaan, mutta jotka kuitenkin olisivat halunneet kirjoittaa adressiin nimensä.¹⁰⁷

Tämä toivomus toteutuikin, muttei siinä muodossa kuin merikarvialainen kirjeenvaihtaja oli esittänyt. Maaliskuun lopussa alkoi näet esiintyä kerääjiä, reppureita, tattareita etupäässä, jotka keräsivät nimiä joihinkin hämäräperäisiin papereihin tarjoten jopa rahaakin nimikirjoituksista.¹⁰⁸ Koskaan ei oikein päästy perille, mitä paperit olivat ja mihin tarkoitukseen nimiä kerättiin, vaikka joitain listoja saatiinkin kerääjiltä siepatuiksi.¹⁰⁹ Etenkin Porissa seurattiin tiiviisti tattarien puuhia, jopa niin tiiviisti, että lasten vilkkaassa mielikuvi-
tuksessa syntyi täysin olemattomiakin nimien kerääjiä.¹¹⁰ Nimien kerääjien joukossa tavattiin sittemmin torppareitakin; ainakin Koke-
mäellä pari torpparia oli koonnut 47 allekirjoitusta papereihinsa.¹¹¹ Mitään suurempaa tulosta nämä »hämräperäiset» kerääjät eivät liene saaneet, ja heidänkin esiintymisensä loppui samalla kun maan-
jakohuhut vähenivät.

Ainakin jälkimmäisissä tapauksissa lienee ollut kysymys ns. vasta-
adresseista, joita eri puolilta maata toimitettiin helmikuun mani-
festin jälkeisen vuoden kuluessa kenraalikuvernöörille ja joissa tuo-

105. Bobrikovista ja hänen politiikastaan keväällä 1899 ks. PÄIVIÖ TOMMILA: Kenraalikuvernööri Bobrikov ja suuri adressi. Hist. Aikakauskirja 3/1964.

106. Rauman Lehti 4. 4. 1899. Avonaisempaa esiintymistä. — Kansalainen 29. 3. Yleisöltä. — Björneborgs Tidning 9. 5. Den hemliga makten.

107. Satakunta 30. 3. 1899. Kirje Merikarvialta.

108. Tästä kaikissa Satakunnankin lehdissä huhtikuun aikana. Esim. Rau-
man Lehti 15. 4. (Puhdepakinoita), Kansalainen 10. 4. (Miksi tätä sallitaan?)
ja Björneborgs Tidning 16. 5. (Skall man djärvas?) 1899.

109. Björneborgs Tidning 13. 4. 1899. Tatarerna. - Satakunta 15. 4. Uuti-
men Kiikoisista.

110. Rauman Lehti 13. 4. 1899. Huhuja syntyy tyhjästäkin. — Sama 15. 4.
Puhdepakinoita.

111. Satakunta 25. 4. 1899. Uutinen Kokemäeltä.

tiin esiin tyytyväisyys Venäjän lain Suomeen tuloon, koska se merkitsisi alemman kansan olojen parantamista. Tällaisen adressin, jossa myös mustattiin suurta adressia herrojen puuhana, toimittivat mm. Kalvolan torpparit.

V

Kuten edellä on ollut puhe, sanomalehdet ja valistuneet kansalaiset tekivät parhaansa torjuakseen maanjakohuhut. Tässä yhteydessä jouduttiin myös kiinnittämään huomiota kansan sivistystasoon sekä toteamaan sen mataluus. Nimenomaan sanomalehdet, jotka vanhaan olivat kaikkinaisen valistustyön ajajia, ottivat asiakseen nytkin kansansivistystoiminnan. Juuri alemman kansan tietämättömyys nähtiin syyksi siihen, että maanjakohuhut yleensä pääsivät leviämään.¹¹² Siksi ei riittänyt pelkkä huhujen perättömäksi osoittaminen, vaan oli pantava toimeen tehokas valistuskampanja, jotteivät tämänkaltaiset ilmiöt pääsisi enää toistumaan. »Nykyinen aika panee meille yhä suurempia vaatimuksia. Tiedon voimaa tarvitaan, sitä on hankittava», julisti *Rauman Lehti*,¹¹³ ja *Björneborgs Tidning* jatkoi: »Tämän yleisen kansanvalistuksen pitää tulla siksi pohjaksi, jolle Suomen kansa rakentaa tulevaisuutensa.»¹¹⁴ Jokaisen kansalaisen tuli selvittää itselleen isänmaan asema eli kuten *Rauman Lehti* eräässä toisessa pääkirjoituksessa kirjoitti:¹¹⁵

»Nyt jos koskaan lienee syytä kunkin suomalaisen mahdollisimman selväksi selvittää itsellensä, mikä tehtävä ja mikä merkitys jokaisella meistä sekä koko Suomen kansalla yhteisesti on maailman suuressa kokonaisuudessa.»

Käytännöllisinä toimenpiteinä Satakunnankin sanomalehdet ehdottivat toimeenpantaviksi erilaisia kursseja, iltakouluja, esitelmätilaisuuksia. Nimenomaan naisille nähtiin tässä avautuvan sopivan työkentän. Myös raittiustyön merkitystä korostettiin, sillä väkijuo-

112. Esim. Kansalainen 1. 5. 1899. Torpparien ja itsellisten puolesta. — Laviasta kerrottiin huhujen eniten vaikuttaneen sellaisiin torppareihin, jotka eivät ole pystyneet torppiaankaan kunnolla hoitamaan, siis heikoimpaan torppariainekseen. Satakunta 8. 4. 1899. Kirje Laviasta.

113. *Rauman Lehti* 8. 4. 1899. Kansanvalistustyöhön käsiksi.

114. *Björneborgs Tidning* 15. 4. 1899, A-painos. Ljus at värt folk.

115. *Rauman Lehti* 18. 4. 1899. Totuuden, runon kotimaa.

mistä luopumisen selitettiin nostavan kansan moraalia ja siten luovan paremmat edellytykset valistustyöllekin.¹¹⁶

Lehdet pyrkivät omasta puolestaan auttamaan valistustyössä paitsi julkaisemalla sitä koskevia kirjoituksia myös aloittamalla kampanjan lehtien levikin nostamiseksi. Varakkaita kansalaisia kehoitettiin tilaamaan lehtiä köyhemmille.¹¹⁷ Toiset lehdet taas lupasivat huomattavia alennuksia joukkotilauksista.¹¹⁸ Kevään tapahtumat herättivät jo sinänsä kiinnostusta lehtiä kohtaan, joten ei ole kummastuttavaa siinä, että niitä monin paikoin, kuten esimerkiksi Noormarkussa ja Viasvedellä, tilattiin enemmän kuin koskaan aikaisemmin.¹¹⁹

Tarkoituksenmukaisuussyistä lehdet saattoivat liioitellakin kansan sivistystasosta puhuessaan. Niinpä Kiikassa, kun siellä ryhdyttiin valistustoimiin, todettiin, että »alimman kansan sivistyskanta syrjäseuduillammekaan ei ole läheskään niin alhainen kuin se nyt on luultu ja pelätty olevan».¹²⁰ Tämä ei silti merkitse sitä, ettei asiassa olisi ollut korjattavaa, sillä niin taloudellisessa kuin siveellisessäkin suhteessa tilattoman väestön asemassa oli parantamisen varaa, kuten Huittisten nimismies maanjakohuhuja tutkiessaan totesi.¹²¹ Mutta epäilemättä saatiin valistustyölle luoduksi otollisempaa maaperää valistuneen kansanosan parissa esittämällä sellaisen tarve suuremmaksi kuin mitä se kenties todellisuudessa olikaan.

Kun maanjakohuhut jo olivat muutenkin herättäneet huolestumista valistuneissa piireissä, lehtien propaganda valistustyön puolesta kantoi nopeasti hedelmiä. Loppukevällä ryhdyttiin järjestämään alemmalle kansalle sekä opetus- että valistustilaisuuksia. Tätä työtä jatkettiin sitten seuraavina vuosina, joten sen kaikinpuolinen tarkastelu ei enää kuulu tämän esityksen piiriin. Todettakoon kuitenkin, että ainakin kymmenkunnassa satakuntalaisessa pitäjässä sekä Porissa ja Raumalla aloitettiin jo huhti- toukokuussa erilaa- tuinen kansanvalistustyö. Porissa, Noormarkussa, Ulvilassa, Kau-

116. Satakunnan lehdet, huhtikuu—toukokuu 1899. Kansanvalistuskirjoitukset muodostivat lähes keskeisen lehtien sisällön tänä aikana.

117. Kansalainen 26.4. 1899.

118. Rauman Lehti 2. 5. 1899.

119. Noormarkusta ks. edeltä s. — Kansalainen 20.3.1899. Kirje Viasvedeltä.

120. Satakunta 22. 4. 1899. Kirje Kiikasta.

121. Em. senaatin kirje Bobrikoville 8. 5. 1899.

vatsalla, Tyrväässä, Viljakkalassa ja Hinnerjoella perustettiin erityisiä iltakouluja kansakoulua käymättömille. Porissa ilmoittautui 150 oppilasta, joista vanhin oli 38- ja nuorin 15-vuotias. Halukkaita opettajia tarjoutui peräti 35. Viljakkalassa pitäjä oli jaettu kuuteen opetuspiiriin, joista kirkonkylän piirissä oli kolmattakymmentä oppilasta. Hinnerjoella taas päätettiin järjestää opetuskursseja. Viimeksi mainitussa pitäjässä pidettiin myös suuri yleinen valistustilaisuus, jossa puhui mm. suuren lähetystön mukana Pietarissa käynyt ratsutilallinen F. E. Tanner.¹²²

On ymmärrettävää, että valistustyön merkitys ei päässyt näkyviin vielä keväällä 1899. Joka tapauksessa valistuneen kansanosan piirissä näyttää innostus asiaan olleen suuri; etenkin kansakoulujen opettajat käsittivät valistustyön omakseen. Koska iltakouluissa ainakin niillä paikkakunnilla, joista on säilynyt tietoja, oppilasmäärä oli melkoinen, on myös ilmeistä, että valistustyö tapasi vastaanottavaista mieltä niidenkin taholta, joille se oli tarkoitettu.

VI

Lukuunottamatta kansanvalistustyötä helmikuun manifestin aiheuttamat välittömät vaikutukset yleiseen mielipiteeseen laantuivat kevään loppuessa. Valtiopäiväkysymykset astuivat toukokuun lopulla lehtien palstoille. Maanjakohuhut olivat enimmältä osin tällöin loppuneet ja suuresta adressista tullut muistojen joukkoon kuuluva protesti alkavaa sortokautta vastaan. Tosin adressi jatkoi kiertokulkua virkaportaissa tullakseen sitä tietä uudelleen keisarin eteen, mutta se oli joka tapauksessa kesään tultaessa menettänyt keskeisen asemansa keskusteluissa. Yleisellä mielipiteellä ei tietysti ole sinänsä loppua, mutta jos tarkastelemme tietyn tapahtuman aiheuttamia kannanottoja siihen, tulee tarkastelun päättyä silloin kun uudet aiheet astuvat vaikuttavina esiin. Kevään 1899 mielipidemuodostuk-

122. Koulu- ja valistustyöstä on tietoja pitkin loppukevättä sanomalehdissä. Tekstissä mainituilta paikkakunnilta tiedot: Pori (Satakunta 12. 4., Björneborgs Tidning 15., 18. ja 25. 4.), Rauma (Rauman Lehti 22. 4.), Noormarkku (Satakunta 18. 4.), Ulvila (Satakunta 12. ja 20. 4.), Kauvatsa (Satakunta 22. 4., Kansalainen 24. 5. ja Rauman Lehti 22. 4.), Tyrvää ja Viljakkala (Tyrvään Sanomat 8 ja 9/1899, Kansalainen 30. 6.) ja Hinnerjoki (Rauman Lehti 20. ja 27. 4. sekä 13. 5.).

nessa voidaan sanoa tällaisen taitekohdan tulleen kevään päättyessä.

Toinen asia on se, että helmikuun manifesti ja nimenomaan suuri adressi herättivät koko kansan ajattelemaan kotimaan kohtaloa, ravistelivat maaseudunkin asukkaat hereille ja ottamaan kantaa Suomen ja Venäjän välisiin suhteisiin. Syntyi uudenlainen »isänmaan rakkauden hehku», hehku, joka ainoana tekijänä saattoi saada aikaan sellaisen ihmeen kuin suuren adressin.¹²³ Tältä kannalta katsoen kevään 1899 mielipidemuodostus ei suinkaan päättynyt kesään tultaessa, vaan jatkui yli seuraavien vuosien. Mutta kysymyksessä ei oikeastaan ollutkaan enää yleinen mielipide, vaan perusnäkemys, aate, katsomus, jolle pohjalle sortokauden kulloinenkin yleinen mielipide rakentui. Kevään 1899 tapahtumien seurauksena jokaisen oli todella selvitettävä itselleen isänmaan asema, kuten *Rauman Lehti* oli vaatinut.

LIITE I

5. 3. 1899 pideltyjen kansalaiskokouksien puheenjohtajat ja sihteerit

Lähteinä suuren lähetystön jäsenten valtakirjat (Suurta lähetystöä koskevat asiakirjat, VA). Ammatit ja asemat merkitty lähinnä vuoden 1899 henkikirjan mukaan. SL = valittu suureen lähetystöön.

	puheenjohtajat	sihteerit
Pori	kaupunginlääkäri Ernst Schildt	lyseon kollega K. K. Jaakkola
Rauma	ei tietoja	ei tietoja
Ahlainen	vt. kappal. Yrjö Wuorinen	P. G. Sjölund
Alastaro	talollinen Juho Brusila (SL)	khra apul. Fr. Fredriksson
Eura	talollinen Iisakki Arvo (SL)	vt. khra K. E. Silvander
Eurajoki	khra Chr. Sjöblom	opettaja Frans Junttila
Harjavalta	kanttori, kunnallislautakunnan esimies Ulrik Järvinen	A. Korhonen
Hinnerjoki	opettaja Mauri Mela	khra Herman Miettinen
Honkilahti	ei tietoja	ei tietoja
Honkajoki	talollinen, kunnallislautakunnan esimies Vihtori Ylikoski	talollisenpoika Svante Ylikoski
Huittinen	khra Wilh. Lindstedt	kansanopistonjohtaja M. K. A. Knaapinen
Hämeenkyrö	talollinen W. J. Kauppila	opettaja Kustaa Paavola
Ikaalinen	talollinen K. E. Kauppila	opettaja A. Jäntti
Jämijärvi	kanttori Frans Salonen	lautamies F. E. Bergroth
Kankaanpää	talollinen Jaakko Huuhtanen	Edv. Pirinen
Karkku	talollinen K. A. Packalen (SL)	käräjäkirjuri Aug. Lunden

123. Satakunta 21. 3. 1899. Suomen kansa vetoo.

Karvia	talollinen Nikolai Erkkilä	sahanhoitajan poika Johan Risku
Kauvatsa	opettaja Vilho Oksanen	talollinen Juho Korpela
Kiikka	talollinen, kuntakok. esimies Kaarlo Kallo	ratsutilallinen, kunnallislautak.puh.joht. Kaarlo Koukku
Kiikoinen	lukkarin apul. Tapani Halminen	opettaja Kaarlo Snellman
Kiukainen	talollinen Nestor Vähä-Jaakkola	talollinen Juho Tolvi
Kokemäki	khra Gustaf Starck	opettaja J. Oskar Fröberg
Kullaa	kappalainen Em. Törmälä	vt. kanttori Kr. F. E. Leino
Köyliö	khra V. Salminen	kanttori, kunnallislautak. esim. A. W. Mannelin
Lappi	talollinen Juho Isotalo	kanttori Fabian Kiviniemi
Lavia	khra Reinh. Grönvall	opettaja Antero Grönblom
Loimaa	Kalle Brax	F. R. Nam-
Luvia	talollinen Fredrik Holmberg	Gabriel Lehtonen
Merikarvia	vt. khra Robert Rainio	opettaja, kuntakok. esimies Akseli Granqvist
Metsämaa	talollinen, kunnallislautak. esimies Kalle Kriivari	talollisenpoika Nikodemus Rinne (Kriivarin veli)
Mouhijärvi	puustellin vuokraaja Oskari Suominen-Selku	talollinen Kaarle Uusirauva
Nakkila	talollisenpoika Edv. Kaapeli (SL)	opettaja I. Ikonen
Noormarkku	khra apul. Iisakki Wirtanen	kasööri J. Salmi
Parkano	talollinen Arvi Strömgren-Kana	opettaja Em. Haimila
Pomarkku	kappalainen H. O. Elers	talollinen Johan Ylinissi
Porin maasrk.	ratsutilallinen F. W. Sjögren (SL)	opettaja K. K. Eklund
Punkalaidun	talollinen Juho Lähti	khra poika, yo. Kaarlo Nyholm
Rauman maasrk.	ylioppilas O. E. Helkiö	opettaja Emma Grönberg
Siikainen	pastori Fr. V. Tommila	opettaja Heikki Paananen
Suodenniemi	talollinen Taavetti Tuori	opettaja F. W. Tuominen
Suoniemi	talollinen Johan Ala-Talja (SL)	kappalainen K. Hallio
Säkylä	khra W. A. Mandellöf	E. W. Linden
Tyrvää	talollinen Kaarle Prusi (SL)	talollinen Taave Junnila
Ulvila	talollinen K. A. Rintala	fil. kand. K. A. Arminen
Vampula	ei tietoja	ei tietoja
Viljakkala	talollinen Heikki Marttila (SL)	talollinen Kaarlo Wirtanen

LIITE II

Suomen lähetystön satakuntalaiset jäsenet

Lähteinä edustajien valtakirjat (Suurta lähetystyä koskevat asiakirjat, VA); syntymävuodet henki- ja kirkonkirjojen sekä erilaisten matrikkeliin perusteella. Suluissa on mainittu sen henkilön nimi, jota adressikomitea ehdotti lähetystyöhön valittavaksi. Ehdokasluettelo Arvid Neoviuksen kokoelmasta (VA).

170 Pori	f il. maist., <i>Päiviö Tommila</i> kansakouluntarkastaja F. J. Färhng, s. 1846 (maisteri O. Lilius)
Rauma	kauppaneuvos K. F. Sjöblom, s. 1849 (kunnallisneuvos, valtiopäivämies J. W. Söderlund)
Ahlainen	rusthollari Pietari Sallinen, s. 1860 (Sallinen tai khra J. Vuorinen)
Alastaro	talollinen, ent. valtiopäivämies Juho Brusila, s. 1829 (Brusila)
Eura	talollinen, ent. valtiopäivämies, kuntakokouksen puheenjohtaja Iisakki Arvo, s. 1856 (Arvo)
Eurajoki	talollinen Vihtori Langen-Laurila, s. 1866 (Langen-Laurila)
Harjavalta	ratsutilallinen Oskar Naakka Ulvilasta (omisti tilan Harjavallassakin), s. 1866 (Naakka)
Hinnerjoki	ratsutilallinen F. E. Tanner, s. 1862 (Tanner)
Honkilahti	ei tiettävästi ollut edustajaa
Honkajoki	talollinen Antti Kamppi, s. 1852 (Kamppi)
Huittinen	talollinen K. A. Härkälä, s. 1865 (Härkälä tai kansanopistonjohtaja M. K. A. Knaapinen)
Hämeenkyrö	talollinen Kalle Tani, s. 1845 (lääkäri J. Mäkkylä tai talollinen A. G. Hilden)
Ikaalinen	talollinen Vilhelm Vanni, s. 1851 (Vanni, opettaja Aatu Okko tai kihlakunnankirjuri B. Alfthan)
Jämijärvi	talollinen Juho Yli-Peijari, s. 1848 (Yli-Peijari tai talollinen E. Kontti)
Kankaanpää	talollinen H. A. Päivike, s. 1842 (Päivike)
Karkku	talollinen, ent. valtiopäivämies K. A. Packalen, s. 1845 (Packalen)
Karvia	talollinen Nikolai Marjasuo, s. 1859 (Marjasuo)
Kauvatsa	talollinen Vihtori Marttila, s. 1850 (Marttila tai opettaja Vilho Oksanen)
Kiikka	ratsutilallinen Kaarlo Jaamala, s. 1861 (Jaamala)
Kiikoinen	talollinen Herman Yli-Korpela, s. 1839 (Yli-Korpela tai pastori E. Anttila)
Kiukainen	ratsutilallinen August Lundell, s. 1839 (Lundell)
Kokemäki	talollinen J. Horelli, s. 1844 (Horelli)
Kullaa	talollinen Kaarle Nokki, s. 1854 (Nokki)
Köyliö	talollinen Paavo Ääri, s. 1856 (Ääri tai paroni A. Cedercreutz)
Lappi	ratsutilallinen Iisak Hollmen, s. 1871 (Hollmen)
Lavia	talollinen Bruno Huida, s. 1872 (khra Reinh. Grönvall)
Loimaa	ratsutilallinen Reinh. Hollo, s. 1853 (Hollo tai kunnallislautakunnan esimies E. Alamarkkula)
Luvia	talollinen Viktor Isoruuti, s. 1864 (Isoruuti)
Merikarvia	kanttori, kunnallislautakunnan esimies F. N. Sandberg, s. 1854 (rovasti G. A. Heman)
Metsämaa	Alastaron edustaja Brusila edusti myös Metsämaata (talollinen, kunnallislautakunnan esimies Kalle Kriivari)

Mouhijärvi	talollinen, kunnallislautakunnan esimies Juho Paavola, s. 1869 (Paavola tai khra M. V. Jaakkola)
Nakkila	talollisen poika Kustaa Evert (Edvard) Kaapeli, s. 1872 (Kaapeli)
Noormarkku	talollinen, kuntakokouksen esimies Frans Mellin, s. 1848 (Mellin tai tehtaanhoitaja V. Mäkelä)
Parkano	metsäkasööri, kunnallislautakunnan esimies F. E. Wirzen, s. 1866 (Wirzen tai metsänhoitaja Gustaf Wrede)
Pomarkku	talollinen Frans Pere, s. 1860 (Pere tai talollinen J. Ylinissi)
Porin maasrk.	ratsutilallinen, kuntakokouksen esimies F. W. Sjögren, s. 1849 (Sjögren)
Punkalaidon	talollinen Juho Jaakkola, s. 1870 (valtiopäivämies Vihtori Hosia)
Rauman maasrk.	ratsutilallinen, fil. maist. Hugo Brander, s. 1857 (talollinen (V. Kaitila)
Siikainen	talollinen Iisakki Isotalo, s. 1858 (Isotalo)
Suodenniemi	talollinen Viktor Nieminen, s. 1864 (Nieminen)
Suoniemi	talollinen Johan Ala-Talja, s. 1857 (Ala-Talja)
Säkylä	ratsutilallinen, ylioppilas Paavo Huhti, s. 1873 (Huhti)
Tyrvää	talollinen, ent. valtiopäivämies, kuntakokouksen puheenjohtaja Kaarle Prusi, s. 1854 (Prusi)
Ulvila	talollinen Juho Spinkkilä, s. 1848 (rovasti K. E. Stenbäck)
Vampula	talollinen Juho Fredrik Paunu, s. 1842 (Paunu)
Viljakkala	talollinen Heikki Marttila, s. 1844 (Marttila tai talollinen Kaarlo YVirtanen)

LIITE III

Suuren adressin allekirjoittajat Satakunnassa kunnittain

	Allekirjoittajien kokonaismäärä			Torppareiden osuus allekirjoittajista			
	Yli 15-vuotista väestöä 1900	Allekirjoittajia	%	Aikuista torppariväestöä		Allekirjoittajia	
				Kaikkiaan 1899	% koko väestöstä	Yht.	% torppariväestöstä
Pori	10 196	2 779	27,2	—	—	—	—
Rauma	3 473	1 436	41,3	—	—	—	—
Ahlainen	2 713	399	14,7	1 101	40,6	49	4,5
Alastaro	2 451	407	16,6	624	25,5	26	4,2
Eura	1 903	631	33,2	579	30,4	97	16,8
Eurajoki	3 654	1 745	47,8	1 336	36,6	382	28,7
Harjavalta	1 178	248	21,1	229	19,5	31	13,5
Hinnerjoki	1 098	623	56,8	500	45,6	197	39,4

Honkajoki	2 270	626	27,6	758	33,4	116	15,3
Honkilahti	1 068	608 ¹	57,0	576	53,9		
Huittinen	6 055	1 073	17,7	1 254	20,7	97	7,7
Hämeenkyrö	5 072	1 613	31,8	1 650	32,5	296	17,9
Ikaalinen	6 849	1 325	19,4	2 643	38,7	240	9,1
Jämsijärvi	1 961	878	44,8	1 009	51,4	418	41,4
Kankaanpää	4 998	1 318	26,4	2 606	52,2	530	20,3
Karkku	2 193	589	26,9	767	35,0	35	4,6
Karvia	1 844	746	40,5	1 020	55,3	268	26,3
Kauvatsa	1 642	653	39,7	455	27,7	163	35,8
Kiikka	2 330	500	21,5	969	41,6	36	3,7
Kiikoinen	1 436	284	19,8	713	49,7	70	9,8
Kiukainen	2 474	972	39,4	889	36,0	229	25,8
Kokemäki	4 747	977	20,6	1 046	22,0	96	9,2
Kullaa	1 620	205	12,7	693	42,8	25	3,6
Köyliö	2 179	486	22,3	666	30,6	101	15,2
Lappi	2 135	927	43,5	608	28,5	114	18,8
Lavia	8 187	852	26,8	1 580	49,6	184	11,7
Loimaa	5 781	1 490	25,8	2 043	35,4	119	5,8
Luvia	1 878	818	43,6	490	26,1	90	18,4
Merikarvia	4 686	1 845	25,4	2 047	43,7	352	17,2
Metsämaa	947	195	20,6	467	49,3	30	6,4
Mouhijärvi	2 735	911	30,0	1 015	37,1	102	10,1
Nakkila	2 726	638	23,4	1 202	44,2	205	17,1
Noormarkku	2 265	355	15,7	927	40,9	49	5,3
Parkano	2 988	1 175	39,3	1 705	57,0	455	26,7
Pomarkku	2 499	365	14,6	1 184	47,4	65	5,7
Porin msk.	3 754	884	23,6	1 662	44,3	123	7,4
Punkalaidun	8 819	924	24,2	1 596	41,8	67	4,2
Rauman msk.	2 402	1 273	53,0	637	26,5	242	38,0
Siikainen	2 733	653	23,9	1 026	37,5	137	13,4
Suodenniemi	1 699	946	55,8	663	39,1	304	45,9
Suoniemi	1 187	426	35,9	417	35,2	39	9,4
Säkylä	1 538	415	27,0	480	31,3	73	15,2
Tyrvää	5 340	1 425	26,7	2 319	43,4	186	8,0
Ulvila	3 723	419	11,3	1 238	33,2	47	3,8
Vampula	1 844	404	21,9	620	33,6	60	9,7
Viljakkala	1 558	536	34,4	537	34,5	132	24,6
Yhteensä	136 828	38 991		60 528		6 676	
Keskim.			28,5		49,1		11,1

Lähteet: Väestön määrää koskevat luvut saatu vuoden 1900 väkilukutauluista (Tilastollisen päätoimiston arkisto). Aikuinen torppariväestö laskettu vuoden 1899 henkikirjoista. Torpparien prosenttinen osuus väestöstä saatu vertaamalla vuoden 1899 lukuja vuoden 1900 aikuisen väestön määriin.

1. Honkilahden adressi on hävinnyt. Luku perustuu heti adressin keruun jälkeen 1899 tehtyyn laskelmaan, jota ei ole voitu tarkistaa.

Ala-Satakunnan talonpoikaisedustaja v:n 1726 — 27 valtiopäivillä

Kaarle Juhananpoika Nordmanin elämänpiiri ja perhesuhteet

Raumanmerestä mantereeseen pistävän Unajanlahden pohjoispuolella, pienen poukaman perässä, sijaitsee Kortelan entinen yksinäis-ratsutila, jonka vainioita on viljelty jo ainakin seitsemän vuosisadan ajan. Rauman kaupunki ja nyttemmin siilien liitetty Sampaanala olivat Kortelan naapureina pohjoisessa, etelässä sijaitsi ikivanha Unajan jakokunta, jonka alueella on kaupungin otaksuttu alun perin sijainneen.

Uuden ajan alussa Kortelan kylään kuului viisi talonpoikaistaloa, joiden yhdistäminen suurtilaksi alkoi v. 1566. Entinen vouti Matts van Klewen sai silloin kuninkaalta verovapauden kahteen täkäläiseen tilaan, joista vähän myöhemmin muodostui Rauman seudun ensimmäinen ratsumiestalo.¹ Suurtilan muodostaminen toteutui lopullisesti sata vuotta myöhemmin, kun liivinmaalainen eversti Bernhard von Gertten kiinnitti huomionsa Kortelaan etsiessään sopivaa paikkaa näille main suunnittelemalleen säterikartanolle. Lahjoitusten ja vaihtojen tuloksena hän saikin koko kylän haltuunsa, mutta säterin varsinainen kukoistuskausi jäi lyhyeksi. Gerttenin perillisten aikana kartanoa kohtasi tulipalo, ja tilat peruutettiin kruunulle 1680-luvun lopulla.²

Jo vähän ennen reduktiota tuli Kortelan tilanhoitajaksi inspehtori Juhana Nordman, joka mainitaan toimessaan vuodesta 1687 lähtien.

1. V. VOIONMAA, Unajan kaupunki, Suomen Museo XX s. 19; VA 1089: 17; VA 1239: 35.

2. A. LÄHTEENOJA, Rauman kaupungin historia II s. 362; P. PAPUNEN, Rauman seudun historia I s. 188.

Melkoisesti rappiolle joutunut kartano menetti peruutuksessa säteri-oikeutensa, ja siitä tehtiin tavallinen kruununrustholli, jonka tuli varustaa ratsumies henkirakuunain Ala-Satakunnan komppaniaan. Kortelan veroluku oli 24 äyrinmaata ja manttaali 1½, minkä perusteella rustholli nautti aputiloineen vapautta 70 hopeatalarin 25 äyrin suuruisesta kruununverosta.³ Koska kartano oli kruununluontoinen, käsitettiin Nordman ja hänen perillisensä sen vuokraajiksi eli arrendaattoreiksi, ja vuokran sekä verojen katsottiin tulevan ratsunpidolla suoritetuksi. Vasta kun ensimmäisen vuokraajan pojanpojan poika, äveriäs rusthollari Juhana Nordman v. 1796 lunasti tilan perinnöksi 52 riksillä 10 killingillä hopeaa, tuli Kortelasta suvun omaisuutta.⁴

Inspehtori Juhana Nordman oli paikkakunnalla arvossa pidetty säätyhenkilö ja vertaistensa tavoin ruotsinkielinen — tai oikeammin kaksikielinen, sillä supisuomalaisella Rauman seudulla taisivat tuona aikana kaikki, niin ylhäiset kuin alhaiset, suullisesti myös suomea. Osoitukseksi tästä riittääköön piispan v. 1708 tarkastuksensa yhteydessä tekemä ehdotus, että ruotsinkieliset jumalanpalvelukset Raumalla lopetettaisiin, kun niissä kävi kovin vähän kuuliijoita ja koska heistäkin kaikki ymmärsivät myös suomea.⁵

Kortela oli naapurikylien tavoin aina harjoittanut talonpoikaispurjehdusta, ja Juhana Nordman seurasi esimerkkiä. Omaa laivaa hänellä silti tuskin oli, koska hän sopi milloin Häväisten laivurien, milloin Lahden kartanon herran tai Rauman porvarien kanssa ratsutilansa tuotteiden rahtaamisesta Tukholmaan ja kärejä asiamiestensä kanssa pontevasti, mikäli katsoi kärsineensä vahinkoja.⁶

Nordmanin innostus maalaispurjehdukseen lienee ollut syynä hänen merkilliseen esitykseensä v. 1698, että hänet asetettaisiin ehdolle Rauman pormestarin virkaan. Ehdotus ei kuitenkaan johtanut toimenpiteisiin, eikä hänellä olisi porvaristoon kuulumattomana ollut tehtävään muodollista pätevyyttäkään.⁷

Näissä purjehduspuuhissa ilmestyy tarinamme varsinainen keskushenkilö, tuleva valtiopäivämies Kaarle Juhananpoika Nordman, ensi kerran näköpiiriimme. Tosin hänet mainitaan tuomiokirjassa vain ohimennen inspehtorin poikana, mutta perhesuhteiden lähempi tar-

3. VA mm 17: 7; VA 7465: 2626; VA 7538: 415-.

4. VA mm 19: 61v; VA 7841: 678-.

5. A. LÄHTEENOJA, mt. II s. 308.

6. VA mm 17: 164v-165; VA mm 42: 762-768.

7. A. LÄHTEENOJA, mt. II s. 72.

kastelu antaa aiheen olettaa, että muuan laivamiehistöstä v. 1704 sukeutunut riita koski juuri häntä. Asia oli lyhykäisyydessään seuraava: Kaarle Nordmanin isä oli tehnyt keväällä 1703 sopimuksen siitä, että saisi lastata tavaroillaan puolet Lahden kartanon laivasta Tukholman-matkaa varten, kunhan pestaisi ja palkkaisi kolme laivamiestä muun sovitun korvauksen lisäksi. Sopimus kuitenkin useista syistä rikkoutui tällä kertaa, ja vastapuoli syytteli mm. Nordmanin laivaväkeä kokemattomaksi mainiten, että miehistöön tarjottu inspektorin oma poika ei ollut tehnyt kertaakaan aikaisemmin matkaa Tukholmaan.⁸ Kaarle Nordman oli tuolloin 19-vuotias, sillä sittemmin kirkonkirjoihin tehdyn hieman epätarkan ikämerkinnän mukaan hänen voidaan laskea syntyneen loka—marraskuussa 1683. Hänellä oli tosin myös kaksi veljeä, Juhana ja Elias, mutta opintielle ja maailmalle lähteneinä heistä ei varmaankaan enää ollut isänsä laivamiehiksi. Elias oli syntynyt 23. 6. 1681 ja palveli Porin rykmentissä kaukana kotimaasta. Myös Juhana lienee ollut Kaarlea vanhempi, sillä hän opiskeli Turun akatemiassa yhdessä Eliaksen kanssa jo lukuvuonna 1698—99 Kaarlen täyttäessä vasta viidennentoista ikävuotensa.⁹ Nuorimman veljen odotettiin ottavan aikanaan vastuun talonpidosta, ja niinpä hänen koulunkäyntinsä lienee jäänyt vähiin. Ruotsin kieltä hän joka tapauksessa hallitsi — seikka, joka tulevalle herrainpäivämiehelle oli varsin merkityksellinen.

Lähestyvä isoviha ja muutkin vastoinikäymiset toivat pian huolta Kortelan nuorelle isännälle. Joulukuussa 1706 hän menetti äitinsä, ja runsaat kolme kuukautta myöhemmin, 29. 3. 1707, saatettiin isäkin Pyhän Ristin kirkon kuorista hankittuun perhehautaun. Tilaisuuden juhlallisuutta ja Nordmanien suhteellisen korkeata sosiaalista asemaa kuvastavat kirkonkirjan merkinnät ensimmäisen luokan hautausmaksuista sekä rouva Nordmanista käytetty epiteetti »insp. Nordmans kiäresta».¹⁰

Kaarlen veli Elias joutui heti Pultavan taistelun jälkeen venäläisten vangiksi Perevolotšnassa, mutta veronkantokirjuriksi nimitetty Juhana toimi kotiseudulla virkaansa hoitaen vielä myöhään syksyllä 1713, jolloin vihollisen odotettiin saapuvan Raumalle milloin tahansa.

8. V A m m 42: 765.

9. VA Suomen Sukututkimusseuran kok., Rauman haudatut 1768; A. LEWENHAUPT, Karl XII:s officerare II s. 480—481; V. LAGUS, Åbo akademis studentmatrikel I s. 294.

10. Rauman kirkontilit 16. 12. 1706 ja 29. 3. 1707.

Niinpä sitten kävikin, etteivät veljekset ehtineet tai välittäneet lähteä monien muiden tavoin Ruotsiin, vaan jäivät kohtaamaan miehitysajan koettelemuksia kotiinsa. Vuoden kuluttua Juhana oli kuitenkin valmis yrittämään pakoa, mutta matka päättyi murheellisesti, kun pakolaisten vene haaksirikkoutui ja kaikki siinä olleet hukkuivat Rihniemen edustalla marraskuussa 1714.¹¹

Nyt oli Kaarle Nordman jäänyt yksin ja entistä tukalampaan asemaan, kun veljen epäonnistunut pakoyritys tuli venäläisten tietoon. Varsinaisia väkivaltaisuuksia ei Kortelassa kuitenkaan tiedetä sattuneen, vaikka useat lähikylät autioituivatkin miehitysaikana. Suurehkon osan peltojaan Kaarle saattoi pitää viljeltynä; esim. vuonna 1719 hänellä oli kylvössä 2½ tynnyriä ruista. Karjasta oli tällöin jäljellä yksi härkä, lehmä ja vasikka sekä kahdeksan lammasta. Kun pari vuotta myöhemmin päästiin rauhan töihin, lisääntyi Kortelan rusthollin kylvömäärä heti kahdeksaan tynnyriin, missä se sitten pysyttelikin pitkät ajat.¹² Tarmokkuudellaan Kaarle Nordman sai ratsutilansa niin hyvään kuntoon, ettei pitänyt aiheellisena edes anoa verohelpotuksia, joita Läntinen tutkijakunta kesällä 1726 jakeli jokseenkin avokätisesti useissa lähikylissä.¹³

Maaliskuussa 1722 saapui veli Elias kotiin yli 12 vuotta kestäneestä sotavankeudesta, ja voi vain kuvitella, millaisella ilolla tulija otettiin vastaan. Häntä oli pidetty viimeksi Saranskissa, hyvinkin viisisataa kilometriä Moskovan takana. Luutnantiksi ylenneenä ja soturin ammatin lopullisesti valinneena häntä ei kotitilan viljeleminen paljonkaan kiinnostanut, joten nyttemmin avioitunut Kaarle sai pitää koko kartanon edelleen hallinnassaan. Hänen nuorikkonsa Anna, o.s. Berg, oli mahdollisesti Rauman tullikirjurin, v. 1713 kuolleen Matti Bergin tytär ja jo nimenkin perusteella säätyläisperheestä kotoisin.¹⁴ Hänellä ja Kaarle Nordmanilla oli ainakin viisi lasta, joista vielä tuonnempana tulee puhe.

11. A. LEWENHAUPT, mt. II s. 480; VA 7461: 531; A. LÄHTEENOJA, mt. II s. 336.

12. VA 7067: 280; VA 7465: 2443-.

13. VA 7476: 3470-3472.

14. A. LEWENHAUPT, mt. II s. 480—481; V. LAGUS, mt. I s. 294; Rauman seurakunnan historiikirjat.

Nordman valitaan valtiopäiville

Vaikka Kortelan isäntä ei aikaisemmin liene paljonkaan osallistunut yhteisten asioiden hoitamiseen, tuli hänen osakseen tarttua niihin vuonna 1726 tuhansien kanssaveljiensä edusmiehenä mahdollisimman näkyvällä ja vastuunalaisella tavalla.

Ruotsin suurvalta-aseman ja itsevaltiuden luhistuminen oli johtanut valtiopäivien merkityksen ennennäkemättömään kasvuun. Kansliapresidentti Arvid Horn oli samalla onnistunut kokoamaan käsiinsä lähes kaiken toimeenpanovallan. Täällä hänen synnyinmaassaan eivät ainakaan talonpojat vielä täysin käsittäneet, miten voimakas ja pysyvä muutos valtakunnan hallitsemisessa oli tapahtunut Kaarle XII:n kuoltua. Poliittista aktiivisuutta kuitenkin esiintyi; niinpä Ala-Satakunnan ja Vehmaan kihlakuntien edustajat tekivät ensimmäisinä vaalikokouksessaan Raumalla 1722 esityksen, että asetettaisiin erityinen asiantuntijaelin tutkimaan sodan Suomelle aiheuttamia vaurioita ja myöntämään verovapausvuosia pahimmin kärsineille.¹⁵ Varsinainen suurpolitiikka, sotilaalliset suunnitelmat ja diplomaattiset juonet olivat kuitenkin edelleen asioita, joiden hoitamiseen ei talonpoikaissäädyn sallittu osallistua. Kun Vehmaan ja Ala-Satakunnan kihlakuntien valtuutetut kokoontuivat seuraavan kerran Raumalle lähes neljä vuotta myöhemmin, eivät he näin ollen voineet edes aavistaa valtiopäiväkutsun senkertaista todellista syytä, nimittäin sitä, että venäläisystävällinen ja vaikutusvaltainen holsteinilaispuolue oli valtaneuvostossa juuri ollut vähällä saada voiton Hannoverin liiton kannattajista, jotka Hornin tavoin kokivat tasapainottaa Ruotsin ulkopolitiikan solmimalla suhteita myös venäläisvastaiseen valtaryhmittymään.¹⁶

Varmistaakseen niukan voittonsa Horn kutsutti valtiopäivät koolle, ja niin Vehmaan ja Ala-Satakunnan kihlakuntien yhteisen tuomionkunnan tuomari Magnus Nordstedt sai virkaveljiensä tavoin heinäkuun alussa 1726 hallitukselta ilmoituksen valtiopäivien kokoontumisesta Tukholmaan tulevan syyskuun ensimmäisenä päivänä. Viipymättä hän lähetti asuinpaikastaan Harjavallasta kaikkiin tuomio-

15. P. RENVALL, Ruotsin vallan aika, Suomen kansanedustuslaitoksen historia I: 1 s. 257, 259; K. O. ALHO, Ison vihan vaurioitten korjaamisesta, Satakunta X s. 85-86.

16. E. JUTIKKALA, Vapaudenaika, Suomen historian käsikirja I s. 519.

kuntansa pitäjiin käskyn kuuluttaa koolle pitäjänkokoukset, joissa valtiopäivämiehen valitsijat olisi tavan mukaan nimettävä ja valtuutettava saapumaan heinäkuun 18. päivänä Raumalle edustajan vaalia suorittamaan. Kustannusten säästämiseksi tuomiokunnan molemmat kihlakunnat tyytyivät lähettämään herrainpäiville vain yhden yhteisen edustajan, joka oli totuttu valitsemaan vuorotellen kummastakin kihlakunnasta. Tällä tavoin katsottiin näet tasapuolisimmin ajettavan laajan vaalipiirin eri osien etuja.¹⁷

Isonvihan epänormaaleista oloista johtui vielä, ettei tällä kertaa ollut ennakolta selvää, pitikö tuomiokunnan valtiopäivämies valittaman Vehmaan vai Ala-Satakunnan talonpoikien joukosta. Edellisillä valtiopäivillä ei tuomiokunnalla nimittäin ollut lainkaan edustajaa, sillä talonpoikaissäätö ei kelpuuttanut södermanlantilaista Johan Dahlmania, joka yritti esiintyä Vehmaan kihlakunnan edusmiehenä.¹⁸ Arkistosta ilmenee, että tästä huolimatta on esim. alasatakuntalaisten Rauman ja Lapin pitäjien valitukset vuoden 1723 valtiopäiville jätetty ja asianmukaisesti käsitelty.¹⁹ Dahlmanin yritys osallistua valtiopäiville johti kenties kaikesta huolimatta siihen, että kesällä 1726 katsottiin alasatakuntalaisen talonpojan olevan vuorossa tulla valituksi.

Vaalikokouksen pitopaikka, Rauman kaupunki, sijaitsi sopivasti keskellä tuomiokuntaa, ja molempien kihlakuntien valitsijamiehillä oli tilaisuuteen suunnilleen yhtä pitkä matka. Se seikka, että vaali näin toimitettiin porvarien ja muiden säätyläisten vaikutuspiirissä, ei vielä tällöin talonpoikia pahemmin arveluttanut, mutta viidettäkymmentä vuotta myöhemmin katsottiin tarpeelliseksi kieltää kaupungissa toimitettavat talonpoikaisedustajain vaalit.²⁰ Tuomarin asuinpaikka Simulan rustholli Harjavallan kappelikirkolla, oli Kokemäen vakituinen käräjäpaikka ja sellaisena muuten sovelias vaali-paikaksikin, mutta Vehmaan kihlakunnan valitsijamiehiä ajatellen se olisi kenties ollut liian etäällä. Rauman seudun käräjiä oli monet

17. S. LANDAHL, Bondeståndets riksdagsprotokoll I s. 329; Ruotsin valtakunnanarkisto, Riksdagsfullmakter, bondeståndet 1726, Åbo och Björnebyn; T. J. PALOPOSKI, Suomen talonpoikaissäädyn valtiopäiväedustus vapaudenajalla s. 148.

18. L. MÅRTENSSON, Förteckning över bondeståndets ledamöter vid riksdagarna 1710-1800 s. 33; T. J. PALOPOSKI, mt. s. 126, 151, 406.

19. VA Rahvaanvalitusten valokuvajäljennökset, v. 1723.

20. T. J. PALOPOSKI, mt. s. 88.

Vehmaan ja Ala-Satakunnan kihlakuntien tuomiokunta ja sen valitsijamiehet vuonna 1726.

kerrat istuttu kaupungissa, mutta vuodesta 1724 lähtien niitä pidettiin Eurajoen kirkonkylässä Astalan talossa, mitä tuomari Nordstedt ei tosin oikein hyväksynyt siitä syystä, että Astala — kuten melkein koko kylä — oli kreivitär Soopin rälssiä.²¹ Paikallinen nimismies Mikael Almlöf taas oli juuri aikeissa muuttaa Lapijoen kylään, missä

21. VA mm 55: 747-748.

hän omisti talon. Sen vuoksi on todennäköistä, että vaalikokous pidettiin Sonkin vanhassa nimismies- ja kievaritalossa, jossa monet käräjät oli menneinä aikoina istuttu ja jossa niitä taas nimismies Almlöfin kuoltuakin pidettiin.²²

Valtiopäivämiesvaalit olivat välilliset, ja valitsijamiehet edustivat yleensä kirkkopitäjiä esim. siten, että kukin emäseurakunta valtuutti kaksi ja kappeli yhden valitsijan vaalitulaisuuteen. Tästä ei kuitenkaan ollut selviä määräyksiä, ja käytäntö oli siten varsin kirjava. Myös hallintopitäjittäni eli käräjäkunnittain saatettiin valitsijamiehet nimetä.²³ Kun tarkastelee sitä valtuutettujen joukkoa, joka koontui Raumalle 18. p:nä heinäkuuta 1726 vaalia toimittamaan, huomaa ensinnäkin, etteivät tuomiokunnan pitäjät olleet läheskään tasapuolisesti edustettuina, ajateltiinpa sitten alueen kirkko- tai hallintopitäjiä (ks. oheista karttaa). Ainakin virallista edustajaa vaille olivat Ala-Satakunnan suuret pohjoiset pitäjät Merikarvia ja Ulvila, kun taas Rauman lähiympäristön edustajia oli paikalla erityisen runsaasti. Vehmaan kihlakunnasta saapui ainoastaan kuusi valitsijaa, mutta nämä edustivat aluettaan tasaisemmin kuin alasatakuntalaiset, sillä jokaisesta hallintopitäjästä tai kirkkoherrakunnasta oli paikalla vähintään yksi mies. Ala-Satakunnasta tuli vaaliin kolmetoista edustajaa, ja jos valituksi tullut Nordman otetaan lukuun, edustajia oli neljätoista. Hän ei luonnollisesti esiinny edustajanvaltakirjan allekirjoittajien joukossa, mutta on silti ilmeistä, että hänkin oli tilaisuudessa läsnä.²⁴

Oli varsin tavallista, että vaalipaikan lähipitäjät lähettivät valitsijamiehiä enemmän kuin muut, ja niinpä tässäkin tapauksessa yksistään Lapin hallintopitäjän alueelta kotoisin olevia valitsijoita koontui Raumalle kahdeksan, nimittäin kolme Rauman, kaksi Lapin, yksi Hinnerjoen sekä kaksi Eurajoen Lappiin kuuluvan osan edustajaa. On kuitenkin ilmeistä, että nämä miehet edustivat kirkkopitäjiä, sillä hallintopitäjäjoen mukaan edustuksen epäsuhde olisi ollut todella räikeä.

Mikäli kukin pitäjä sai antaa vaalissa vain yhden äänen, ei useiden valtuutettujen lähettämisestä ollut sanottavaa etua. Pitäjittäin onkin

22. P. PAPUNEN, mt. I s. 295—296; VA mm 72, Eurajoen ja Lapin käräjät, foliota.

23. T. J. PALOPOSKI, mt. s. 99-110; P. RENVALL, mt. s. 224.

24. Ruotsin valtakunnanarkisto, Riksdagsfullmakter, bondeståndet 1726, Åbo och Björneå län.

katsottu äänestetyn erityisesti vapauden ajan alkupuolella (RENVALL), mutta toisaalta valtuutettujen pääluvun mukaista per capita -äänestysperiaatetta on sovellettu myös varsin usein.²⁵ Raumalla 1726 suoritettun vaalin tulos, Kaarle Juhananpoika Nordmanin valituksi tuleminen, viittaa mielestäni siihen, että pääluvun mukainen ääntenlaskutapa on saattanut tällöinkin ratkaista asian. Olihan valitun lähinaapureita Rauman seudulta läsnä suoranainen enemmistö (ks. karttaa). Luettelo valitsijamiehistä on säilynyt tuomiokunnan edustajanvaltakirjoissa, ja muista lähteistä saaduilla tiedoilla täydennettynä se näyttää seuraavanlaiselta:²⁶

Ala-Satakunnan kihlakunta

Lautamies, augmenttitalollinen Matti Pekanpoika Lauri, Eurajoen Lapijoki.

Pekka Niilonpoika Köykkä, Eurajoki, yksinäistila.

Ratsutilallinen Kaarle Juhananpoika Nordman, Rauman pitäjän Kortela.

Lautamies Matti Yrjönpoika Yrjälä, Rauman pitäjän Tarvola.

Lautamies Juho Tuomaanpoika Nissilä, Rauman pitäjän Sorkka.

Matti Jaakonpoika Lampo, Luvian Niemenkylä.

Lautamies Matti Erkinpoika Lukkaristo, Lapin kirkonkylä.

Akatemiatalollinen Mikko Heikinpoika Pietilä, Lapin Alakeeri.

Matti Erkinpoika Ella, Euran Naarjoki.

Ratsutilallinen, kestikievarin pitäjä Martti Lunden, Hinnerjoen Korven kylän Nakkila.

Ratsutilallinen Erkki Juhonpoika Björni, Euran Sorkkinen.

Lauri Matinpoika Vätti, Säkylän Vähä-Säkylä.

Juho Joosepinpoika Kirppu, Kokemäen Purjala.²⁷

Ratsutilallinen (?) Juho Eskonpoika Tolvi, Harjavallan Torttila.

25. P. RENVALL, mt. s. 224; T. J. PALOPOSKI, mt. s. 145.

26. Valtakirjoista ks. nootti 24. Täydentäviä tietoja on saatu pääasiassa henkikirjoista, Rauman seudun osalta myös tuomiokirjoista.

27. Sekä JUTIKKALA (Suomen talonpojan historia 2. pain. s. 267) että PALOPOSKI (mt. s. 107) mainitsevat yhden valitsijamiehen olleen Kauvatsalta. Ilmeisestikin he ovat tulkinneet valtakirjassa esiintyvän kylännimen »Puriala» Kauvatsan Puurilaksi. Siellä ei kuitenkaan tuohon aikaan asunut ketään Juho Joosepinpoikaa eikä paikkakunta myöskään kuulunut kysymyksessä olevaan vaaliipiiriin, vaan Ylä-Satakunnan aliseen kihlakuntaan. Kysymyksessä täytyneekin olla Kokemäen Purjala, josta samanniminen talonpoika löytyy. VA 7473: 3473, 2496, 2845.

Vehmaan kihlakunta

Aabraham Erkinpoika (Isotalo?), Taivassalon Hilloinen.

Heikki Simonpoika Torkkila, Vehmaan Lahdinko.

Matti Sipinpoika Uusikartano, Uudenkirkon Kylähiisi.

Yrjö Simonpoika Anttila, Uudenkirkon Santtio.

Matti Erkinpoika Karhi, Pyhärannan Kauhianpää.

Heikki Erkinpoika Mikkola, Laitilan Vaimaro.

Kun yllämainitut valtuutetut valitsivat valtiopäivämiehen omasta keskuudestaan, oli tarpeen, että kukin heistä täytti edustajalle asetetut vähimmäisvaatimukset, nimittäin että asianomainen asui vaalipiirissä, kuului talonpoikaistoon eikä ollut toiminut virkamiehenä. Asiaa perusteellisesti tutkinut Toivo J. PALOPOSKI on todennut, etteivät suomalaiset edusmiehet tarkkaan ottaen suinkaan aina täyttäneet ns. säätypuhtauden vaatimuksia.²⁸ Varsinkin Ala-Satakunnan valitsijamiesten enemmistön voi vuonna 1726 katsoa edustaneen talonpoikaiston yläkerrosta, ratsutilallisia ja lautamiehiä kun oli yli puolet joukosta. Itse puheenjohtaja, kihlakunnantuomari Nordstedt, oli ratsutilallinen hänkin, ja vaikka hänellä ei muodollisesti ollutkaan oikeutta osallistua vaaliin, oli rusthollariluokan erityisongelmien tuntemus täten kokouksessa varsin suuri. Oikea talonpoikaisherra valitsijain joukossa oli hinnerjokelainen rusthollari Martti Lunden, entinen veronkantokirjuri ja isonvihan aikainen venäläisten asettama nimismies.²⁹ Vaikka hän entisenä virkamiehenä ja kielitaitoisena, paikkakunnalla kauan asuneena maanviljelijänä olisi epäilemättä kyennyt toimimaan valtiopäivillä tehokkaasti valitsijainsa hyväksi, ei häntä sentään herrainpäiville valtuutettu; mahdollisesti epäiltiin, että sääty hänet kuitenkin diskvalifioisi. Kihlakunnan rahvaan ennakkoluulottomuutta joka tapauksessa osoittaa, että Lundenin sallittiin toimia valitsijamiehenä. Voimme kuvitella, että katseet kääntyivät hänestä kohta Kaarle Juhananpoika Nordmaniin, joka ei ollut virkauran tai venäläisajan toimintansa vuoksi jäävi, mutta joka taisi ruotsia ja edusti paitsi ratsutilallisten myös talonpoikaipurjehtijain erikoisintressejä.

Vehmaan kihlakunnan valitsijamiesten koostumus oli jonkin verran toisenlainen kuin Ala-Satakunnan; ainakaan ratsutilallisia ei

28. T. J. PALOPOSKI, mt. s. 167 ja seur.

29. VA 7473: 2492-2493; P. PAPUNEN, mt. s. 465.

heidän joukossaan näytä tällä kertaa olleen, vaikka myös varsinais-suomalaisten tiedetään lähettäneen mielellään säätyyn juuri rust-hollareitaan.³⁰ Vehmaan kihlakunnan miehet eivät päässeet kuitenkaan vuoden 1726 vaaleissa näyttelemään kovin ratkaisevaa osaa, sillä he jäivät vähemmistöksi äänestettiinpä ehdokkaasta pitäjittäin tai pääluvun mukaan. Tärkeän ja ajankohtaisen purjehdusoikeuskysymyksen takia he saattoivat kuitenkin antaa äänensä Kaarle Nordmanille. Talonpoikain purjehdusoikeuksista suoritettiin parhaillaan virallista tutkimusta, sillä säätyjen asettama ns. Läntinen komissio oli juuri tällöin koolla Porissa kuullakseen Ala-Satakunnan rahvasta sotavaurioita koskevissa asioissa ja kerätäkseen samalla tietoja Rauman seudulla ja Vakka-Suomessa harjoitetun maalaispurjehduksen oikeudellisista perusteista.³¹

Kaarle Nordman oli nuoresta pitäen joutunut perehtymään talonpoikien merenkulkua koskeviin kysymyksiin, ja aivan Rauman kaupungin äärellä asuvana hän tunsikin porvarien kuin talonpoikienkin näkökannat erittäin hyvin. Purjehdusasian ajankohtaisuuden ja tärkeyden vuoksi Nordman tuntui lähes itseoikeutetulta valtiopäiville lähtijältä, ja kuten tuonnempaan mainitaan, hän jätti säädyille yhdessä Maskun kihlakunnan edustajan kanssa erityisen purjehdusta koskevan anomuksen koko läänin puolesta. Tosin valitsijamiesten joukkoon kuului myös Juho Nissilä Sorkasta, innokas merenkulkija, joka oli vastikään käräjäoinytkin raumalaisten kanssa omien ja naapuriansa ikimuistoisten oikeuksien puolesta,³² mutta kielitaitoinen ja äveriäs rusthollari Nordman vaalista joka tapauksessa voittajana selviytyi. Pöytäkirjaa ei tilaisuudesta ole säilynyt, ja valtakirjat, joita laadittiin kaksi kappaletta, toinen Vehmaan, toinen Ala-Satakunnan valtuutettujen nimissä, ovat vuoden 1723 valtiopäiväjärjestyksessä vahvistetun kaavan mukaiset. Kahdeksan vuotta myöhemmin sellainen annettiin myös euralaiselle Mikkeli Krouvilalle, ja se on julkaistu sekä faksimilena että suomeksi »Satakunta XV»:ssä,³³

30. S. LAURIKKALA, Elämää Varsinais-Suomessa 1600- ja 1700-luvuilla, Varsinais-Suomen historia VII: 5 — 6 s. 110.

31. K. O. ALHO, Ison vihan vaurioitten korjaamisesta Satakunnassa, Satakunta X s. 90; Suomen historian lähteitä III s. 135 — 141; T. J. PALOPOSKI, mt. s. 353-355.

32. VA mm 53:451-453.

33. L. AHLA, Mikkeli Jaakonpoika Krouvila, Vapaudenajan satakuntalainen talonpoika ja valtiopäivämies. Satakunta XV s. 176 — 178.

joten valtakirjan selostaminen voi jäädä tässä sikseen. Krouvilan valtakirja oli ainoastaan kihlakunnantuomarin allekirjoittama, Nordmanin valtakirjat olivat lisäksi valitsijamiesten puumerkeillään varmentamat. Nordmanin nimi esiintyy valtakirjassa harvoin käyetyssä muodossa Norman, minkä myös Mårtensson, Landahl ja Palooski ovat tutkimuksissaan omaksuneet.³⁴ Yleensä asiakirjat kuitenkin viljelevät muotoa Nordman, mitä Kaarle Juhananpojan jälkeläisetkin ovat käyttäneet.³⁵

Tuomiokunnan talonpoikien oli maksettava edustajalleen palkkio herrainpäivillä olostä, mutta kun vahvistettua ohjetta tai taksaa ei ollut, sovittiin kussakin vaalikokouksessa asiasta erikseen. Suuri kiusaus oli valita edusmieheksi henkilö, joka suostui ottamaan tehtävän halvimmallä vastaan. Emme tiedä, syntyikö Nordmanin vaatimasta korvauksesta ja sen suoritustavasta erimielisyyksiä, ainakin muualla ne olivat varsin yleisiä. Niinpä Nordmanin hyvin tuntema ja eräissä asioissa hänen vastustajanaan esiintynyt Rauman pormestari G. Sidberg rettelöi parhaillaankin kiivaasti porvarien kanssa valtiopäivärahoista.³⁶

Ala-Satakunnan talonpoikien valtiopäivävalitus

Ehkä tärkein vaalikokouksen tehtävistä oli edustajan mukaan annettavan kihlakunnan rahvaanvalituksen laatiminen. Puheenaolevan asiakirjan nimittäminen valitukseksi oli hyvin vanhaa perua eikä enää tällöin oikein vastannut todellisia olosuhteita. Asiallisesti ottaen kysymyksessä oli joukko valtiopäiväaloitteita, vaikka niiden muodollinen puoli oli sävyltään aina alamaisen nöyrä ja monisanaisesti valitteleva.

Valitsijamiehet olivat tuoneet kukin kotipitäjästään suullisia tai kirjallisia evästyksiä eli postulaatteja. Tuomarin velvollisuutena oli kirjoittaa niiden perusteella yhteinen valitus ja katsoa samalla, ettei esivallan mielestä asiaankuulumattomia esityksiä, mm. jo aikaisem-

34. Ruotsin valtakunnanarkisto, mt. valtakirja; L. MÅRTENSSON, Förteckning över bondeståndets ledamöter vid riksdagarna 1710—1800 s. 41; S. LANDAHL, mt. hakemisto s. 828; T. J. PALOOSKI, mt. s. 410.

35. VA henkikirjat, maakirjat, tuomiokirjat ja seurakunnan historiakirjain jäljennökset; A. LÄHTEENOJA, mt. II—IV passim.

36. A. LÄHTEENOJA, mt. III s. 267, 120-121.

min ratkaistuja tai alemmille viranomaisille kuuluvia, kelpuutettu mukaan.³⁷ Vaikka kolmen kirkkoherrakunnan, Ulvilan, Merikarvian ja Köyliön, edustajia ei valtakirjasta päätellen ollut vaalitulaisuudessa läsnä, osoittaa merikarvialaisten valituskohta (§ 14), että pitäjän toivomukset oli tavalla tai toisella saatettu kokouksen ja tuomarin tietoon. Eräiden ulvilalaisten yksityinen valitus toimitettiin Nordmanille vasta jälkikäteen suoraan Tukholmaan.³⁸

Kihlakunnan yhteinen valitus on liitteineen laajahko, 30 sivua käsittävä asiakirja, ja sen kokoonpanossa oli tuomarilla suuri puuha, varsinkin kun eri pykälistä vaihdettiin arvatenkin vilkkaasti mielipiteitä. Itse kokouksessa valmistui tuskin muuta kuin konsepti, jonka perusteella Nordstedt voi laatia kotonaan 16 pykälää sisältävän lopullisen esityksen. Sen sisältö oli lyhennellen kerrottuna seuraava:³⁹

»Suurivaltaisimmalle, Kaikkeinarmollisimmalle Kuninkaalle» ilmoitetaan aluksi, että osa kihlakunnan rahvaasta oli valtiopäiväkutsun tultua sitä mieltä, ettei Kuninkaallista Majesteettia olisi nyt lainkaan syytä häiritä valituksilla, koskapa K. M. on nähnyt hyväksi vähän aikaa sitten määrätä erityisen komission (Läntisen tutkijakunnan) tutkimaan kaikkea sitä, mitä täällä on jouduttu kärsimään venäläisaikana sekä myöhemmin sattuneiden katovuosien, karjantautien ja muiden maanvaivojen takia. Kuitenkin, koska kaikkein korkein ei vieläkään ole nähnyt hyväksi ottaa pois mainittuja vit-sauksia, on talonpoikien pakko syvimässä alamaisuudessa esittää:

1. § Anomus siitä, että katovuosien erityisesti koettelemat talonpojat saisivat maksaa veroviljansa rahassa vanhaa tapaa noudattaen kruununarvon tai vuosina 1684—85 vahvistettujen hintojen mukaan ja että v. 1723 katovuosien varalle määrättyä vero viljan virallista lunastushintaa, 5 hopeatalaria tynnyriltä, ei sovellettaisi. Talonpojat väittävät, että heidän on muutoin jätettävä maansa autioksi ja taruttava kerjuusauvaan.⁴⁰

37. T. J. PALOPOSKI, mt. s. 189-190.

38. VA Rahvaanvalitusten valokuvajälj., Ala-Satakunta 1726.

39. VA mt. valokuvajäljennökset, kansio 6 N:o 2975 ja seurr.

40. Mainittakoon, että anomukseen suostuminen olisi merkinnyt heille tältä osin ainakin 40 %:n veronhelpotusta, sillä viljan vanha lunastushinta oli vain 3 talaria tynnyriltä ja kruununarvo vielä sitäkin pienempi. E. JUTIKKALA, mt. s. 212.

2. § Usein mainittuihin jatkuviin katovuosiin ja karjantauteihin viitaten anotaan, että edellisillä valtiopäivillä hyväksytty suostuntavero (kontribuutio) sekä palkka- ja maksurahojen nimellä tunnettu ylimääräinen vero lakkautettaisiin ainakin toistaiseksi.

3. § Ruotusotamiestalot, ratsutilojen augmentit ja Turun akatemian talot haluavat päästä osallisiksi samasta edusta, mikä edellisillä valtiopäivillä on luvattu määräjakoislaitoksen piiriin kuulumattomille pienille kruununtiloille — nimittäin, että niiden verolukuja alennettaisiin tilusten mittaukseen perustuvan uuden veronpanon tietä.

4. § Anotaan, että renkien ja piikojen v. 1697 vahvistettuja ohjepalkkoja saataisiin edelleen noudattaa, koska uusi, v. 1723 vahvistettu palkkasääntö sisältää Turun ja Porin läänin osalta aivan liian korkeat ohjepalkat. Pykälän liitteenä on jäljennös vanhasta palkkataksasta, koska se on edellisillä valtiopäivillä esitetty sisällöltään virheellisenä.

5. § Edellisessä pykälässä mainittu palkkataksa tekee eron täysikasvuisen ja alaikäisen palkollisen välillä, mutta suostuntaveroja kannettaessa tätä ei oteta huomioon. Sen vuoksi halutaan saada aikaan sovelias porrastus verotuksessa täysi- ja alaikäisten palkollisten suhteen — mikäli kontribuutiota ynnä palkka- ja maksurahoja ei voida kokonaan lakkauttaa.

6. § Ruotutalonpojat valittavat, että viranomaiset ahdistavat heitä liian pienten sotamiestorppien vuoksi. Asiasta annettu reklementti näet määrää, että ruotusotamiehelle rakennettavan tuvan tulee olla vähintään 9 kyynärää kumpaankin suuntaan. Alamittaisia torppia on määrätty purettaviksi, mutta talonpojat pyytävät saada säilyttää ne ja viittaavat moniin viimeaikaisiin koettelemuksiin. Pieni mökki on sitä paitsi talvella helpompi pitää lämpimänä kuin iso, he huomauttavat esittäen vielä, että puuttuvat huoneet saataisiin korvata sotamiehelle maksamalla 1 hopeatalari rahaa ja 2 tynnyriä viljaa. Samoin pyydetään armahdusta 40 hopeatalarin uhkasakosta, mikä odottaa niitä, joiden sotamiestorppa ei valmistu määräaikana.

7. § Monilla valtiopäivillä on valitettu niitä korkeita hintoja, joita Uudenkaupungin, Rauman ja Porin porvarit vaativat suolasta, raudasta, tupakasta ja muista myymistään tavaroista, kuten myös sitä, että he maksavat talonpojille maantuotteista huonosti. Tämän vuoksi on jopa ehdotettu, että mainitut kaupungit kokonaan lakkautettaisiin, mutta nyt tyydytään esittämään, että porvarit velvoitettaisiin noudattamaan Turun hintatasoa. Lisäksi heidän tulisi aina antaa ta-

lonpojalle täsmällinen ja tilikirjansa kanssa yhtäpitävä kuitti, jotta kauppiaalle velkaantunut talonpoika tai hänen perillisensä voisivat kontrolloida, mihin porvarin vaatimukset kulloinkin perustuvat.

8. § Ratsutilalliset pyytävät, että rakuunain palkka saataisiin maksaa vuonna 1680 annetun määräyksen mukaan eli asunnon lisäksi 6 hopeatalaria rahaa vuodessa. Ratsumiehen velvollisuutena pitäisi myös olla kustantaa itse itselleen liivit tai etukappale, yömyssy, kaulaliina, paidat, sukat ja kengät.

9. § Ratsutilalliset pyytävät myös täsmällistä ohjesääntöä tai luetteloa niistä varusesineistä, mitä heidän täytyy ratsumiehilleen hankkia nyt, kun näistä on tehty K. M:n henkirakuunoita, joiden parselit ovat tietävästi erilaiset kuin muiden. Upseerien kanssa tuntuu asiasta syntyneen erimielisyyttä.

10. § Ratsutilalliset valittavat vielä, että rakuunaksi rupeavat vaativat ylettömän suuria pestirahoja, niin että varsinkaan vähävaraisimmat rusthollarit eivät saa määrääjassa hankituksi uutta miestä vapautetun tilalle. K. M:lta anotaan tämän vuoksi asetusta, jolla kohtuullisen pestirahan suuruus kerta kaikkiaan määrättäisiin ja että liikaa vaatineita tarjokkaita sakotettaisiin.

11. § Rahvas, lautakunta ja kruununpalvelijat valittavat sitä suurta ja tarpeetonta haittaa, mikä kolmien vuotuisten käräjien pidosta aiheutuu. Kesäkäräjät joutaisivat olla kokonaan pitämättä, kunhan syyskäräjät aloitettaisiin elokuun puolivälissä ja talvikäräjät helmikuun puolivälissä. Käräjäkapat luvataan maksaa entisen suuruusina, vaikka kesäkäräjät lakkautettaisiinkin.

12. § Porin jalkaväkirykmentin everstiluutnantin komppanian sekä Euran ja Kokemäen komppanioihin kuuluvat ruotutalolliset valittavat, että rykmentin katselmukset pidetään liian kaukana, nimittäin Messukylässä, minne esim. Eurajoelta ja Merikarvialta kertyy matkaa noin 24 peninkulmaa. Kun kokoontuminen tapahtuu yleensä syksyisin pahimpien sateiden ja kelirikon aikana, vahingoittuvat sotamiesten sekä heidän kyyditsijäinsä varusteet marssin aikana pahoin. Mainittujen kolmen komppanian tulevaksi kokoontumispaikaksi anotaan sen vuoksi Kokemäkeä tai Säkylää, missä ennestään on harjoituspaikat ja sopivat tilat.

13. § Euran, Eurajoen ja Lapin pitäjät ynnä Hinnerjoen kappeli samoin kuin osa Kokemäkeä ovat menettäneet kaiken syysviljansa hallan ja kevätiljansa ankaran kuivuuden vuoksi ja anovat tästä syystä sekä raivoavien karjantautien takia helpotusta kymmenysjyvien ja veroviljan maksuun.

14. § Merikarvian seurakunta valittaa, että venäläiset ovat ryöstäneet kirkon ison vihan aikana, ja siksi asukkaat anovat köyhyyteensä viitaten koko valtakunnasta koottavaa kolehtia uuden kirkon aikaansaamiseksi. Valitus vahvistaa lisäksi sen tähän saakka epävarman otaksuman, että Merikarvialla oli kirkko jo keskiajalla.⁴¹

15. § Kruunun rusthollien osalta valitetaan sitä epäkohtaa, että pääperillinen eli se, joka ottaa vastatakseen ratsumiehen varustamisesta, saa kanssaperillisiin nähden aivan suhteettoman suuren edun, kun hänen ei tarvitse suorittaa näille korvausta hallinto-oikeudestaan (tila kun on muodollisesti kruunun omaisuutta). Saattaa vieläpä käydä niin, että kruununrusthollarin kuolinpesän velat maksetaan irtaimistosta, jolloin perillisille ei jää edes sitä jaettavaksi. Vaikka edesmennyt rusthollari olisi käyttänyt koko omaisuutensa saadakseen tuollaisen kruunun ratsutilan hallintaansa, ei pääperillinen, poika tai vävy, ole velvollinen maksamaan siitä mitään sisarilleen, jonka vuoksi ehdotetaan, että kanssaperillisille taattaisiin osuutensa perinnöstä katselmuksen ja arvion perusteella.

16. § Jakolaitoksen piiriin kuuluvien palkkatilojen sekä ns. hevos-tilojen köyhät asujat vaativat valitukseen otettavaksi pyynnön, että veroheinät saataisiin lunastaa rahalla 2 hopeatalaria aarnilta tarvitsematta kuljettaa niitä Turkuun, minne veronsaajat niitä vaativat vietäväksi vedoten siihen, että Turku on saman laamannikunnan alueella. Valittajat sanovat, että pelkkä kuljetus sinne tulee maksamaan enemmän kuin itse heinät. Tuomari mainitsee, että tämä kohta otetaan valitukseen mukaan vain vastahakoisesti, koska tiedetään, että asiassa on noudatettava K. M:n antamaa reklementtiä, johon veronsaajat vaateensa perustavat.

Anomuksen päätteeksi vakuutetaan Kuninkaalliselle Majesteetille kihlakunnan rahvaan nöyrää alamaisuutta ja uskollisuutta kuolemaan asti sekä toivotaan, että valtiopäivämies saisi palatessaan mukaansa armollisen päätöksen edellä esitettyyn valitukseen.

Kun puheenaolevan asiakirjan sisältöä tarkastelee aihepiireittäin,

41. Kirkon ryöstön mainitaan tapahtuneen nyt jo toisen kerran. Valituksen mukaan vanhat pitäjäläiset tietävät kertoa, että muinoin tanskalaiset menettelivät Merikarvialla samalla tavoin ollessaan vihollisina. Tässä on varmaankin kysymys 1520-luvun alussa käydyistä, pohjoismaisen unionin purkautumiseen johtaneista taisteluista. M. SANTAVUORI, Merikarvian historia (ilm. 1961) ei tästä traditiosta mainitse, joskin hän esittää G. A. HEMANIN mukaan oletuksen kirkon keskiaikaisuudesta (mt. s. 110—111).

voi todeta, että lähes kolmannes valituskohdista käsitteli verojen alentamista (kohdat 1—3, 5 ja 13) ja kolme näistä viidestä pykälästä viittasi sattuneisiin katoihin ja karjantauteihin. Seuraavaksi suurin ryhmä valituksia koski ratsutilojen erikoiskysymyksiä (kohdat 8—10 ja 15), joten rusthollien edut tulivat vaalikokouksessa varsin hyvin huomioonotetuiksi. Kolme valituskohtaa (6, 12 ja 16) käsitteli ruotujakolaitoksen haittoja, mutta palkkoja, hintoja, oikeuslaitosta ja kirkkoa koskevia anomuksia otettiin mukaan vain yksi kutakin.

Kun kihlakunnan yhteisen valituksen sisältö saatiin viimein lyödyksi lukkoon, oli vaalikokous täyttänyt tehtävänsä ja hajaantui, mutta Kortelan isäntä suori itsensä valitus- ja valtakirjoineen matkalle kohti pääkaupunkia.

Kaarle Nordman Tukholmassa

Suotuisten tuulten vallitessa päästiin pääkaupunkiin parissa viikossa, mutta huonolla säällä matka saattoi viedä aikaa kaksin verroin. Aina eivät suomalaiset edustajat ehtineetkään perille valtiopäivien avajaisiin ja alkuistuntoihin, mutta tällä kerralla ei liene pahempia myöhästymisiä sattunut, koskapa he olivat saapuvilla ainakin jo syyskuun 12. päivänä edustajanvaltakirjoja tarkastettaessa. Ensimmäisenä Turun ja Porin läänin edustajista Kaarle Nordman jätti tällöin molemmat valtakirjansa, jotka hyväksyttiin.⁴² Läänin muut edustajat olivat Antti Vähälä Maskusta, Jaakko Antinpoika Lemulta, Erkki Juhonpoika Sauvosta ja Matti Katila Punkalaitumelta. Ahvenanmaata edusti Karl Johansson Kökarista. Kaikkiaan oli vuosien 1726—27 valtiopäivillä 19 suomalaista talonpoikaisedustajaa, mikä vastasi 13 % säädyn vahvuudesta.⁴³

Talonpoikaissääty piti istuntonsa tavallisesti ent. valtiosihteeri Ehrenstrahlin talossa Storkyrkobrinkenillä aivan lähellä suurmukua ja kuninkaallista linnaa. Kovin usein ei istuntojen pöytäkirjoista Kaarle Nordmanin nimeä tapaa, mutta niistä käy kuitenkin selville, että häntä on syytä pitää keskimääräistä aktiivisempana talonpoikaisedustajana ainakin suomalaisten parikymmenpäistä joukkoa ajatellen. Niinpä hänet valittiin kohta valtiopäivien alussa, lokakuun 12.

42. Bondeståndets riksdagsprotokoll I, julk. S. LANDAHL, S. 332.

43. T. J. PALOPOSKI, mt. s. 248, 409-410.

päivänä, siihen 24-miehiseen valitsijamieskuntaan, jonka toimeksi annettiin suorittaa yleisen valitusdeputaation jäsenten nimeäminen. Tässä tilaisuudessa hän joutui myös vannomaan tehtävän edellyttämän valan.⁴⁴

Jo tätä ennen, 26. p:nä syyskuuta, oli tapahtunut valituskirjelmien luovutus säädyn sihteerille, mikä monen edustajan kohdalla merkitsi lähes ainoata omakohtaista toimenpidettä koko valtiopäivien aikana. Näemme Kaarle Nordmanin jättäneen molemmat hallussaan olleet valitukset Turun ja Porin läänin edustajista ensimmäisenä.⁴⁵ Ala-Satakunnan kihlakunnan valitus joutui nyt muiden mukana ensin säädyn oman valitusdeputaation käsittelyyn, missä siitä kelpuutettiin muutamia kohtia otettavaksi talonpoikaissäädyn yleiseen valitukseen. Kihlakunnan valituksen yksityisluontoisemmat kohdat alistettiin suoraan Kuninkaallisen Majesteetin ratkaistaviksi, mikä käytännössä merkitsi muutamien hallituksen jäsenten asiasta tekemää päätöstä. Hitaasta käsittelystä johtui, että Ala-Satakunnan valitus tuli valtaneuvosten käsiin vasta 27. tammikuuta 1727, jolloin se päätettiin lähettää edelleen sotakollegion tutkittavaksi. Asiantuntijoita kuultuaan kollegion tuli laatia lausunto valituksen kohtien 6, 8—10, 12, 15—16 johdosta ja palauttaa kertyneet asiakirjat sen jälkeen hallitukselle.⁴⁶

Kaarle Nordman ei kuitenkaan viettänyt aikaansa Tukholmassa pelkästään odotellen, että hidas ja virkavaltainen hallintokoneisto saisi valituksen käsittelyn käyntiin — hän suoritti tahollaan uusia toimenpiteitä, ensimmäisenä niistä oli Ulvilasta lähetetyn yksityisen valituksen jättäminen säädyn sihteerille. Harjunpään (asiakirjassa Härpän) kylän talonpojat olivat kokoontuneet pitäjän nimismiehen luo Tuorsniemeen 5. marraskuuta ja laatineet siellä anomuskirjelmän, jossa pyysivät saada kruunulle otetun Harjunpään santa -nimisen saaren jälleen itselleen. He ilmoittivat esittäneensä samaa jo kesällä kuninkaalliselle komissiolle Porissa, mutta kääntyivät vielä koolla olevien säätyjenkin puoleen, vaikka näyttää siltä, että lähinnä juuri ulvilalaiset olivat kesällä olleet haluttomia osallistumaan valtiopäivä-

44. S. LANDAHL, mt. s. 387; T. J. PALOPOSKI, mt. s. 245. Jälkimmäinen ei katso tehtävää valiokuntapaikkaan verrattavaksi (s. 253 nootti 28), vaikka mainitseekin valitsijamiehet valiokuntien luettelossa s. 249.

45. S. LANDAHL, mt. s. 361.

46. T. J. PALOPOSKI, mt. s. 322—323; VA Rahvaanvalitusten valokuvajäljennökset, kansio 6 N:o 2975.

hankkeisiin sen vuoksi, että he odottivat tutkijakunnan työstä pikaisia tuloksia. Harjunpääläisten anomus toimitettiin heti tuoreeltaan matkaan, eikä Nordman vitkastellut jättäessään sen säädylle, sillä tämä tapahtui jo 23. marraskuuta, runsaan kahden viikon kuluttua anomuksen laatimisesta.⁴⁷

Talonpoikain purjehdusoikeusasiaa Nordman ryhtyi edistämään jättämällä yhdessä Maskun kihlakunnan edustajan Antti Vähälän kanssa 13. joulukuuta 1726 säädylle anomuksen, jossa viitataan valitsemiin purjehdusoikeuden rajoituksiin ja valitetaan, että eräät talonpojat joutuvat niiden vuoksi myymään tuotteensa »täkäläisissä pikkukaupungeissa» puolella hinnalla. Toisaalta kauppiaiden tarjoama tavara on noissa pikkukaupungeissa kohtuuttoman kallista, mistä syystä talonpoikien olisi sallittava purjehtia tavaroineen suoraan Tukholmaan, varsinkin kun heidän tarkoituksenaan ei suinkaan olisi harjoittaa maakauppaa. Emme tiedä, miksi Ala-Satakunnan talonpojat olivat jättäneet purjehduskysymyksen pois yhteisestä valituksestaan. Ehkäpä Läntisen tutkijakunnan asian johdosta kesällä suorittama perusteellinen selvitys antoi silloin aiheen olettaa, että epäkohdat korjautuvat säätyihin vetoamattakin. Ei myöskään ole säilynyt tietoa siitä, saiko Nordman myöhään syksyllä valitsijoiltaan kirjeitse ohjeen purjehdusoikeuksien anomiseen vai toimiko hän omin päin tässä itselleen henkilökohtaisesti läheisessä asiassa. Anomuksessa puhutaan ylimalkaisesti Turun läänin rahvaasta, vaikka allekirjoittajat edustivat vain kolmea kihlakuntaa. Tammikuun viimeisenä päivänä 1727 anomus lähetettiin kamarikollegioon lausunnon saamista varten.⁴⁸ Se käsitteli asiaa vasta 6. heinäkuuta, mutta vältti ottamasta siihen kantaa huomauttaen, että kysymyksen ratkaisu tulee sisältymään rahvaan yleisten valitusten johdosta annettavaan päätökseen. Sattui kuitenkin niin ikävästi, että talonpoikaispurjehdusta koskeva kohta oli jo porvarissäädyn vastustuksen vuoksi poistettu kokonaan talonpoikaissäädyn yleisestä valituksesta,⁴⁹ joten Nordmanin ja Vähälän yksityinenkään valitus ei johtanut tulokseen.

Tammikuun lopulla lähes kaikki Suomen talonpoikaisedustajat,

47. VA mt. valokuvajäljennökset, N:o 2975 — 2994, Härpän kylän anomus liitteenä.

48. VA mt. valokuvajäljennökset, kansio 10 N:o 5386.

49. T. J. PALOPOSKI, mt. s. 354 sekä mt. valokuvajälj. Nro 5386.

Nordman heidän joukossaan, yhtyivät anomaan, että katovuosien, nälänhädän ja isonvihan koettelemuksien uuvuttama Suomi vapauttettaisiin suostuntaveron sekä palkka- ja maksurahojen maksamisesta, etenkin kun helpotuksia oli myönnetty Pommerille, joka ei ollut kärsinyt läheskään yhtä paljon. Suomalaisten anomus vastasi sisälöltään Ala-Satakunnan kihlakunnan valituksen 2. pykälää, ja se luettiin täysistunnossa viikkoa myöhemmin (28. 1.), mutta sitten se hautautui tavan mukaan kuukausiksi virkakoneiston sokkeloihin.⁵⁰ Myös kihlakunnan valituksen 4. §:ssä kosketeltu palkkataksa-asia vaati vielä kevättalvella 1727 Turun ja Porin läänin edustajien yhteisesiintymisen. Vt. maaherra Lars Carpelanin johdolla pidetty kokous ilmaisi käsityksensä, että vuoden 1697 palkollistaksaa olisi edelleen noudatettava — alasatakuntalaiset talonpojat olivatkin jo edellisenä kesänä omaksuneet tämän kannan.⁵¹

Kevään kuluessa alkoivat herrainpäivämiehet käydä kärsimättömiksi asian hitaan edistymisen vuoksi eikä syyttä, sillä valtiopäivien olisi pitänyt olla koolla oikeastaan vain kolme kuukautta. Useimpia suomalaisia talonpoikaisedustajia vaivasi rahapula ja koti-ikävä. Niinpä Nordmanin kaima, Ahvenanmaata edustava Karl Johansson Kökarista, esitti kesäkuun 17. säädylle pyynnön päästä käymään pikimmältään kotona. Pyyntöön suostuttiin, kun anoja esitti, että Ala-Satakunnan edustaja Kaarle Nordman suostuu toimimaan hänen sijaisenaan matkan aikana.⁵² Tapaus osoittaa Nordmanin olleen ruotsin kielen taitoinen, sillä ahvenanmaalainen edusmies olisi tuskin valtuuttanut ummikkosuomalaista sijaisekseen, vielä vähemmän sopinut hänen kanssaan tarpeellisista menettelytavoista.

Rahvaanvalitusten käsittely osoittautui näillä valtiopäivillä aivan poikkeuksellisen hitaaksi. Kävikin niin onnettomasti, että kun valtiopäivät 5. 8. 1727 lopulta päättyivät, eivät talonpojat saaneet mukaansa yhtään ainoata ratkaisua yksityisiin anomuksiinsa. Tämä merkitsi sitä, että useimmat Ala-Satakunnankin kihlakunnan valituskohdat jäivät avoimiksi. Niitä käsiteltiin valtaneuvostossa vasta pitkin vuotta 1728, joten talonpoikien ärtymys on varsin ymmärrettävä.⁵³

50. S. LANDAHL, mt. I s. 462, 791 - 793; T. J. PALOPOSKI, mt. s. 340.

51. P. RENVALL, mt. s. 249; Ala-Satakunnan mt. rahvaanvalitus 4. §.

52. S. LANDAHL, mt. s. 640.

53. T. J. PALOPOSKI, mt. s. 327—329.

Säädyn yleiseen valitukseen saatiin sentään 58 kohtaa sisältävä, kuninkaan allekirjoittama päätös, mutta sekin oli omiaan narkästyttämään edustajia, sillä ylimääräisiä veroja, suostuntaveroa sekä onnettoman sodan vuoksi virattomiksi jääneiden upseerien ja virkamiesten palkkarahojen kantoa ei luvattu lakkauttaa. Asiaa oli talonpoikaissäädystä puitu ankarasti valtiopäivien loppuviikoilla ja luvattu viimein maksaa kontribuutiovero tai puolet siitä seuraaviin valtiopäiviin saakka vain sillä ehdolla, että palkka- ja maksurahojen kanto kokonaan lopetettaisiin.⁵⁴

Kun säädyt olivat heinäkuun lopulla tehneet kontribuution maksamisen osalta Suomelle myönnytyksen, mutta valtiopäiväpäätöksessä ei tätä otettu huomioon, yhtyivät meikäläiset ilman muuta protestoimaan 5. 8. julkiluetun valtiopäiväpäätöksen johdosta ja kieltäytyivät allekirjoittamasta sitä. Talonpoikien painostamiseksi heiltä vaadittiin vielä vastaukset lääneittäin, jolloin ilmeni, että eräät emämaan läänit sekä Pohjanmaa olivat valmiit tietyin varauksin ja ehdoin allekirjoittamaan valtiopäiväpäätöksen, mutta Suomen eteläisten läänien edustajat kieltäytyivät itsepintaisesti.⁵⁵

Jää vain arvailun varaan, mikä sai Kaarle Nordmanin sittenkin ainoana suomalaisena vieläpä koko Turun ja Porin läänin nimissä, allekirjoittamaan valtiopäiväpäätöksen. Kenties hän monia säätyveljiään paremmin valtiopäiväjärjestykseen perehtyneenä oivalsi kieltäytymisen hyödyttömyyden ja protestoinnin asiattomuuden nyt kun kolme muuta säätyä olivat valmiit päätöksen hyväksymään.⁵⁶

Kun herrainpäivämiehet sitten palasivat vuoden poissaolon jälkeen kotiseudulleen, olivat useimmat esillä olleet asiat edelleen avoimia, ja ainoa myönteinen tulos alasatakuntalaisten kannalta oli toistaiseksi heidän valituksensa 1. pykälän johdosta annettu päätös. Asia oli sisällytetty talonpoikaissäädyn yleiseen valitukseen ja ratkaistu siten, että viljaveron lunastushinnaksi Suomessa määrättiin enintään 4 hopeatalaria tynnyriltä seuraaviin valtiopäiviin asti, kun muutoin olisi ollut pakko maksaa vähintään 5 talaria tynnyriltä.⁵⁷ Tuloksetto-

54. A. A. v. STIERNMAN, Alla Riksdagars och Mödens Besluth ... III s. 2604 ja seurr.; S. LANDAHL, mt. s. 590, 662, 666.

55. A. A. v. STIERNMAN, mt. s. 2603 kohta XVII, 2604-2633; S. LANDAHL, mt. s. 743.

56. S. LANDAHL, mt. s. 808.

57. A. A. v. STIERNMAN, mt. s. 2633 kohta LVIII ja E. JUTIKKALA, mt. s. 212-213.

maksi voitiin sen sijaan jo tässä vaiheessa todeta suostuntaveroja koskeva Ala-Satakunnan anomuksen 2. pykälä ja oikeastaan myös palkollistaksaa (4. §), veroheiniä (16. §) ja katoavustusta (13. §) koskevat anomuskohdat, joihin vastattiin, että Kuninkaallinen Majesteetti kuulee ennen ratkaisun tekoa maaherran mielipidettä, mutta että yleensä näissä asioissa oli noudatettava voimassaolevia määräyksiä. Kuitenkin kadoista pahimmin kärsineiden seutujen auttamiseksi annettiin lupa tuoda ulkomailta tullitta viljaa.⁵⁸

Valtiopäivien lopulla olivat sotakollegio ja kamarikollegio saaneet valmiiksi niiltä pyydettyt lausunnot Ala-Satakunnan valituksen johdosta. Mahdollisesti Nordman sai niistä tiedon ennen kotiin matkustamistaan, mutta varsinaisia päätöksiä ne eivät suinkaan vielä olleet. Kun hallitus ratkaisi asiat vasta kauan valtiopäivien jälkeen, ei asianomainen edustaja saanut enää tilaisuutta olla saapuvilla asiansa puolesta puhumassa, kuten esim. seuraavilla valtiopäivillä saattoi tapahtua.⁵⁹ Kollegioiden lausunnot eivät talonpoikien kannalta olleet yleensä lupaavia. Liian pienten sotamiestorppien ja ruotusotamiehille maksettavien rahakorvausten suhteen he kuitenkin näkyvät saaneen suotuisan ratkaisun. Rusthollarien moniin anomuskohtiin sotakollegio vastasi ensinnäkin, että 6 hopeataralaa vuodessa (valituksen 8. §) on rakuunan palkaksi liian pieni, kohtuullisena olisi pidettävä 27 kuparitalaria, varsinkin kun ratsumiehen täytyi itse huolehtia monien pienten varusesineiden hankkimisesta. Samoin rakuunan pestiraha, 6 kuparitalaria (valituksen 10. §), ei suinkaan ollut kollegion mielestä liian suuri, ja sitä paitsi pesti oli rusthollarin ja hänen rakuunansa välinen yksityisasia, johon viranomaiset eivät voisi puuttua. — Tämä oli tietysti kollegiolta pelkkä hurskasteleva fraasi, sillä valtiovalta ei suinkaan kaihtanut sekaantumista sanotunkaltaisiin yksityisasioihin, milloin piti sitä tarpeellisena.

Myönteisemmin suhtauduttiin valituksen 9. ja 10. pykälään. Luvattiin näet laatia täsmällinen ohjesääntö siitä, mitä rakuunain munteerinkiin tuli kuulua, ja sellainen todella julkaistunkin 6. p:nä joulukuuta 1727. Kruununrusthollien perinnönjakojen suhteen asiasta kuultu maaherra ja eversti lausuivat, että sivuperilliset olisi autettava oikeuksiinsa kuolinpesän asianmukaisen arvioinnin ja lunastuksen

58. A. A. v. STIERNMAN, mt. s. 2604-2633.

59. VA mt. valokuvajäljennökset, kansio 10 Nro 5410, 5436 ja seurr.; T. J. PALOPOSKI, mt. s. 327-329.

avulla. Maaherra Üxkull ja eversti Wallenstierna joutuivat antamaan lausunnon myös rykmentin katselmuksipaikkaa koskevan valituksen johdosta (12. §) ja Turun konsistori sekä maaherra merikarvialaisten kolehtianomuksen vuoksi, mutta nämä suositukset eivät sisälly kollegioiden kesä—heinäkuussa 1727 Ala-Satakunnan valituksen johdosta tekemiin päätöksiin.⁶⁰ Valituksen kolmannen pykälän sisältämään pyyntöön kamarikollegio antoi suoralta kädeltä kieltävän vastauksen selittäen, että koko jakopalkkajärjestelmä joutuisi sekasortoon, jos pyydettyjä veronalennuksia ryhdyttäisiin uusien verollepanojen avulla toteuttamaan.

Kotona Kortelassa

Suomalaiset edusmiehet palasivat syyskesällä 1727 kotiin vähin äänin, sillä monet avoimiksi jääneet yksityiset valitukset sekä suostuntaveroasioissa kärsityt tappiot olivat omiaan synnyttämään pettynyttä mielialoja, varsinkin kun jo vuoden alussa oli vaadittu ylimääräisiä herrainpäivärahoja valtiopäivien jatkuessa odotettua kauemmin. Rauman edustaja pormestari Sidberg oli palannut kotiin jo kesken valtiopäivien, kun porvarit eivät suostuneet lähettämään hänelle lisää rahaa.⁶¹

Kaarle Nordmanilla oli kaiken lisäksi henkilökohtaisiakin murheita, sillä hänen nuorin poikansa oli talvella kuollut ja haudattu Rauman kirkkoon 11. helmikuuta. Kun lapsi oli syntynyt lokakuun alussa edellisenä vuonna, ei valtiopäivillä ollut isä saanut lainkaan nähdä kuopustaan. Seuraavaksi perheeseen syntynyt tytär Maria eli vain muutaman päivän, mutta hänen nuorempi veljensä Kaarle varttui mieheksi ja eli naimattomana kotitilaa viljellen, kunnes kuoli 40-vuotiaana 15. 1. 1772. Viides lapsista, tytär Katri, kuoli pian aikuiseksi tultuaan, joten ainoastaan vanhin Kaarle Nordmanin lapsisarjasta, vuoden 1723 lopulla syntynyt Juhana, eli yli varsinaisen miehuusiän.⁶² Onneksi hänestä varttui aikaa myöten toimellinen talon-

60. VA mt. valokuvajälj., kansio 10 N:o 5397, 5405, 5410-5429, 5436-5441; R. G. MODÉE, *Utdrag utur alle Publique Handlingar* I s. 742.

61. T. J. PALOPOSKI, mt. s. 206—207; A. LÄHTEENOJA, *Rauman historia* III s. 120-121.

62. VA Rauman seurakunnan historiakirjain jäljennökset: Maria Nordman kast. 18. 3., haud. 28. 3. 1729; Kaarle kast. 25. 1. 1731; Katri kast. 18. 8. 1734, haud. 5. 2. 1758.

pitäjä, jonka käsiin isä saattoi jo kauan ennen kuolemaansa uskoa ratsutilan hoidon.

Käytettävissä olevista lähteistä saa sen vaikutelman, että Nordman pysytteli valtiopäiviltä palattuaan suhteellisen syrjässä yhteisten asiain hoidosta. Kirkkoherran vaalissa 1730 hän esiintyi eräiden säätyläisten mukana Josephus Ståhlbergin ehdokkuuden puolesta, mutta tämä aktio ei tuottanut tulosta. Jo vuosien 1726—27 valtiopäivien aikana oli talonpoikaissäädyn tietämättä pantu kaikessa hiljaisuudessa alulle valmistelut, jotka aikanaan johtivat hattujen sodan ja pikkuvihan nimellä tunnettuihin tapahtumiin.⁶³ Miehityksen aikana venäläiset ottivat Raumallakin asukkailta uskollisuudenvalan keisarinna Elisabetille ja kruununperijälle, suuriruhtinas Pietarille. Kaarle Nordman osallistui valan vannomiseen kirkossa 21. joulukuuta 1742 ja allekirjoitti suomenkielisen valankaavan.⁶⁴ Pikkuvihan jälkeen hän luovutti Kortelan pojalleen Juhanalle, joka mainitaan isäntänä ainakin jo v. 1750. Tämä syytinkiläiseksi rupeaminen ei johtunut huonontuneesta terveydestä, sillä Kaarlen tiedetään kyenneen vielä tuohon aikaan — 65-vuotiaana — kaatamaan karhun, joita oli Rauman seuduilla runsaasti.⁶⁵ Nuoresta isännästä tuli pian kuudennusmies ja kirkkoneuvoston jäsen. Korkeaan ikään ehtinyt Kaarle Nordman sai nähdä vielä pojanpoikansa, 1762 syntyneen kaimansa, joka aikanaan lunasti Kortelan kruununrusthollin perinnöksi. Suvun vauraus kasvoi silminnähden Ruotsin vallan loppuvuosina; siitä ovat todistuksena mm. vuoden 1800 omaisuusveroluettelon tiedot sekä se huomattava rahasto, jonka rusthollari Juhana Nordman (nuorin) testamenttasi lastenkoulujen perustamiseksi Rauman maa-seurakuntaan.

Kun Kaarle Nordman kuoli kotonaan Kortelassa 5. päivänä tammi-kuuta 1768 kahdeksankymmenen neljän vuoden ikäisenä, hänet todennäköisesti haudattiin Pyhän Ristin kirkon kuorin arvokkaimmalle paikalle, entiseen von Jordan -suvun muurihautaan, joka oston kautta oli siirtynyt Kortelan ja Sampaanalan ratsutilojen yhteiseksi omaisuudeksi. Neljä vuosikymmentä oli ehtinyt vierä ä Nordmanin valtiopäivämieskaudesta, runsastapahtumaisesta vuodesta, jonka ai-

63. A. LÄHTEENOJA, mt. III s. 267; E. JUTIKKALA, Vapaudenaika, Suomen historian käsikirja I s. 519 — 520.

64. Merkitsemällä nimikirjaimensa G I (Carl Johansson) VA 7083: 63.

65. VA mm 81: 184v.

kana Kaarle Juhananpoika koki parhaansa mukaan käyttää satakuntalaista talonpoikaisjärkeä valtakunnan ja kotimaakuntansa menestykseksi. Vaikka hänen edustajantoimintaansa ei sisältynyt paljonkaan ulkonaisia kohokohtia, oli sillä varmaan merkitystä Alasatakunnan talonpojille, jotka valtiopäivä uutisten myötä havahtuivat vähitellen huomaamaan säätyjen ottaneen valtakunnan ohjat lujasti omiin käsiinsä.

Etelä-Satakunnan luonnonmaantieteelliset alueet

Länsi-Suomessa oleva Satakunnan hiekkakivialue ulottuu Pohjanlahden rannikolta Porin kaupungin ja Luvian kunnan väliseltä alueelta sisämaahan SE-suuntaan n. 10—23 km leveänä ja 80 km pitkänä alueena Yläneen kuntaan saakka. Sitä ympäröi koillisessa ja idässä sekä rannikolla etelässä maallemme luonteenomainen peruskallioalue ja lounaassa vähäisempi rapakivialue. (Kuva 1)

Hiekkakivialue on ympäristöönsä verrattuna vajonnut alue, laakea allas, jota ympäröivät enemmän tai vähemmän selvät siirrosrajat (LAITAKARI 1925, s. 31). Tällainen siirrosraja on selvästi näkyvissä Porin kaupungin pohjoispuolella, missä peruskallion gneissigraniittikalliot kohoavat jyrkästi Kokemäenjoen tasaisen delta-alueen pinnasta (LAITAKARI 1925, s. 31; ESKOLA 1925, s. 312; SÄNTTI 1951, s. 11). Hiekkakivikallio on delta-alueella syvällä irtainten maalajien alla, ilmeisesti toista sataa metriä peruskallion pintaa alempana (ESKOLA 1925, s. 312). Muualla hiekkakivialueen rajalla ei siirroslinja ole näin selvästi näkyvissä, sillä irtainten maalajien kasautumat ovat ainakin osaksi loiventaneet kalliopintojen välisiä korkeuseroja. Korkeusero voidaan kuitenkin tästä huolimatta todeta, sillä hiekkakivikallio on koko alueella syvällä, usein paksujenkin maakerrosten peittämää ja todettavissa vain kaivojen ja maaleikkausten pohjalla, kun sen sijaan peruskallioalueen ja rapakivialueen kalliot ovat hyvin monin paikoin paljaina ja niiden pintataso on hiekkakivikallion päällä olevan maapeitteenkin pintaa huomattavasti korkeammalla.

Satakunnan hiekkakivi muodostaa oman mielenkiintoisen alueensa, joka selvästi erottuu ympäristöstään. Tämän selvittämiseksi on tutkimusalue valittu siten, että myös sekä peruskallioalueen että rapakivialueen reunaosat ovat tulleet tarkastelun kohteiksi.

Kallioperä

Hiekkakivialue muodostaa tutkimusalueen keskeisen osan, joka monin paikoin selvästi erottuu ympäristöstään. Vaakasuurassa asennossa oleva, mutta jääkauden aikana monin paikoin eri tavalla kulunut hiekkakivikallio muodostaa pohjan tälle huomattavan tasaiselle alueelle, missä hiekkakivikallion läpi purkautuneet oliviinidiabaasi-juonet ja lisäksi epätasaisesti jakautunut maapeite aiheuttavat epätasaisuuksia. Diabaasiesiintymiä on myös rapakivialueella, mutta peruskallioalueelta ne puuttuvat.

Satakunnan kivilajeista nuorin on oliviinidiabaasi, joka lävistää peruskallion ja sen päällä olevan joko hiekkakivi- tai rapakivikallion. Kyseessä ovat olleet suurelta osaltaan halkeamapurkaukset, sillä pääosan diabaasikallioperästä muodostavat pitkät harjanteet, tai diabaasikohoumat ovat järjestyneet jonoiksi (LAITAKARI 1925, s. 17). Näiden ohella on tosin myös erillisiä diabaasiesiintymiä tai esiintymäryhmiä.

Tasaisella hiekkakivialueella kovempi diabaasi muodostaa useimmiten selvästi ympäristöstään erottuvia harjanteita tai mäkiä. On kuitenkin myös lukuisia matalia pikku esiintymiä, joista monet ovat välttyneet kartoittajan huomiolta, osa peittyy kokonaan moreenin alle. Usein voidaan tällaisten esiintymien olemassaolo päätellä moreenin diabaasirunsaudesta. Vaikka moreenissa saattaa esiintyä hyvinkin kaukaa tulleita aineksia, on pääosa moreenista kuitenkin Suomessa suhteellisen paikallista (OKKO 1944, ss. 14—17). Kun lisäksi diabaasiesiintymät ovat kallioperässä suhteellisen pienialaisia, täytyy huomattavan suuren diabaasirunsauden moreenissa merkitä useimmissa tapauksissa läheisen maalajienalaisen diabaasiesiintymän olemassaoloa.

Eräissä tapauksissa tämä on voitu havainnoilla vahvistaa. Niinpä etsiessäni syitä Kuuminaisten niemen keskiosien moreenin diabaasirunsauteen, tapasin Brusin laskuojan varressa hiukan yli metrin syvyydessä diabaasikallion, joka maanomistajan antaman tiedon mukaan tulee läheisellä peltoalueella n. puolen metrin syvyyteen. (SÄNTTI 1960, s. 6)

Ojien ja maaleikkausten puuttuessa ei ole voitu todeta, ulottuuko sama esiintymä matalana harjanteena kauemmas niemen kärkeä kohti vai esiintyykö niemessä sarja erillisiä esiintymiä, joista äärimmäisenä olisi pieni Kalliosaari-niminen saari niemen kärjen pohjois-

1. Kallioperäalueet
(Laitakarin mukaan).

- 1 Hiekkakivialue,
- 2 Peruskallioalue,
- 3 Rapakivialue,
- 4 Oliivinidiabaasia,
- 5 Kallioperäalueiden rajat.

puolella. Niemen tyvässä oleva Makholman diabaasiesiintymä ja edellä mainitut kaksi esiintymää viittaavat moreeninalaisen harjanteen olemassaoloon. Myös Yyterinniemen keskiosassa oleva Pihlavan diabaasiesiintymä sekä niemen kärjessä Kallon ja Reposaaren esiintymät samoin kuin Niemenkylänniemen esiintymät niemen tyvässä, kärjessä ja Säpin saaressa ovat todisteina erillisistä esiintymäriveistä, jotka ovat aiheena näiden niemien muodostumiselle.

Oliviinidiabaasia vanhempi kivilaji on jotunilainen hiekkakivi. Vaakasuurassa asennossa oleva hiekkakivi on kulunut jääkauden aikana tällä alueella hyvin eri tavalla. Sen paksuudesta ei ole saatu selvyyttä, mutta paikoin se on kulunut siinä määrin, että alla olevan peruskallion kohoumat muodostavat hiekkakiveen »ikkunoita», jotka kuitenkin ovat maapeitteen peittämiä ja siten vaikeasti todettavissa

(ESKOLA 1925, s. 311). Hiekkakivikallion on todettu olevan kaltevassa asennossa vain siirrostensa läheisyydessä. Hiekkakivikallio on kokonaan irtainten maalajien peitossa. Sen esiintymät on todettu kairojen ja maaleikkausten pohjalla, paikoilla missä se on ollut kulutukselle vähemmän altista, kuten diabaasiesiintymien läheisyydessä (vrt. LAITAKARI 1925, liitekartta).

Hiekkakiveä vanhempi muodostuma on rapakivi, jonka muodostama alue rajoittuu hiekkakivialueeseen lounaassa. Rapakivialueella esiintyy diabaasijuonia samalla tavoin kuin hiekkakivialueellakin ja nekin kohoavat hiukan rapakivikallioita korkeammalle. Rapakivikallion pinta on korkeammalla kuin hiekkakivikallion ja vain diabaasikohoumat hiekkakivialueella kohoavat suunnilleen rapakivikallion pinnan tasalle. Rapakivessä on hyvin kehittynyt vaakasuora halkeilusuunta, mistä kalliopinnat tulevat tasaisiksi, mutta siinä tapaa myös tuon tuostakin pystysuoria kalliioseinämiä, joten täällä esiintyy niin notkelmia kuin laakeapintaisia kohoumiakin. (ESKOLA 1925, s. 307).

Hiekkakivialuetta rajoittaa muualla peruskallioalue, jonka kalliopinta tulee tavan takaa esille maalajien alta. Peruskallion pinta on rikkonaista ja aiheuttaa epätasaisuuksia esiintymisalueilla. Pitkät ja kapeat kallioharjanteet tai kalliokohoumien rivit ja niiden väliset notkelmat kulkevat etenkin hiekkakivialueen koillispuolella olevalla peruskallioalueella NW—SE suuntaisina ja aiheuttavat täällä juovaisuutta maisemassa. Peruskallion pinta on samoin kuin rapakivialueenkin kalliopinta korkeammalla kuin hiekkakivikallion pinta, suunnilleen samalla tasolla kuin diabaasiharjanteiden korkeimmat kohdat.

Hiekkakivialueella on Kokemäenjoen uoma todennäköisesti syntynyt vasta jääkauden aikaisten tapahtumien seurauksena, eikä sillä liene mitään yhteyttä preglasiaalisten olojen kanssa. Ei myöskään siirros ole sitä aiheuttanut välittömästi, vaan ainoastaan välillisesti. Oliivinidiabaasi on mekaanista kulutusta kestävä, mutta rapakiven ohella se on meidän helpoimmin rapautuvia kivilajejamme. Näin ollen voidaan ajatella, että diabaasi olisi preglasiaaliajan lopulla muodostunut korkeita harjanteita. Rapautunut pintakerros on aikojen kuluessa kulkeutunut alemmille alueille sitä mukaa kuin sitä on muodostunut eksogeenisten voimien vaikutuksesta. Kovin paksuksi se ei ole voinut jäädä, niin että se vuosituhansien aikana olisi voinut suojata ehjää diabaasiselännettä niin kauan kun se selvästi kohosi ympäristöään korkeammalle. On todennäköistä, että preglasiaaliaikana

hiekkakivikallion pinta kohosi vähintään nykyisten diabaasiharjanteiden tasalle. Vain tällöin saattoi diabaasi saada päälleen suojaavan rapautumiskerroksen. Jääkaudella tuli diabaasin kulutuskestävyys näkyviin. Rapautumiskerros meni mannerjään mukana, mutta ehjä kallio kului hitaasti, paljon hitaammin kuin ympärillä oleva hiekkakivi ja ehkä hitaamminkin kuin peruskallio. Näin diabaasiharjanteet jäivät koholle. Tästä seuraa, että ennen jääkautta alueella on täytynyt olla yhtenäinen hiekkakivi- ja rapautumiskerros, joka on ulottunut diabaasikohoumien ylimmistä kohdista peruskallio- ja rapakivikallioalueen mäkien osoittamaan tasoon. (Vrt. SÄNTTI 1960.)

Kun jäämassat tulivat luoteesta ja niiden pääetenemissuunta leikasi hiukan viistosti hiekkakivialueen koillisrajan, kohtasivat ne helposti kuluvan hiekkakivikallion ja kuluttivat sitä huomattavasti syvemmälle kuin muita kivilajeja. Hiekkakivialueen koillisosissa hiekkakivikerros on ollut paksumpi tai on kuitenkin hyvin syvällä, joten mikään sen alla oleva peruskallion kohouma ei ulotu sen läpi, mikä olisi ollut omiaan suojaamaan hiekkakiveä ja heikentemään kulutusta. Eivät myöskään Leistinlänjärveä ympäröivät diabaasiharjanteet kyenneet estämään mannerjään kulutusta paikalla, missä nykyisin virtaa Kokemäenjoki. (Kuva 1.)

Hiekkakivialueen keski- ja lounaisosassa on eri suuntiin kulkevia diabaasiharjanteita, jotka ovat vaikeuttaneet mannerjään kuluttavaa vaikutusta. Täältä on tavattu myös hiekkakivikallion läpi ulottuvia peruskallion kohoumia, »ikkunoita», jotka jossain määrin ovat jarruttaneet jään liikettä. Näin ollen on selitettävissä, miksi hiekkakivikallio on täällä korkeammalla kuin koillisreunalla. Aivan hiekkakivialueen koillisreunassa on taas vähäinen vyöhyke, jota peruskallion reuna jossain määrin suojasi. On vaikea sanoa, onko se kyennyt vähentämään kulutusta niin paljon, että hiekkakivikallion pinta olisi tämän siirroslinjan läheisyydessä keskimäärin korkeammalla kuin Kokemäenjoen kohdalla, mutta ainakin sen suojaan on jääkauden loppuvaiheessa kertynyt runsaammin peruskallion moreenia, joten maan pinta on korkeammalla kuin joen välittömässä läheisyydessä.

Tässä yhteydessä on syytä todeta, että jääkauden luomat maaston muodot ovat ohjanneet Kokemäenjoen sen saavuttua hiekkakivialueelle, nykyiselle paikalleen. Maan kohotessa merestä Kokemäen seuduilla litorinakauden jälkeisenä aikana (vrt. VIRKKALA 1939, s. 34) estivät Harjavallan harjumuodostumat ja siitä mereen huuhtoutuneet, mutta ympäristöään korkeammat kangasmaat, veden virtaamisen hiek-

kakivialueen keskiosia kohti, samalla kun syvälle kulunut ja sopivan laakson muodostanut koillisreunan hiekkakivikallio ohjasi joen lähelle siirroslinjan reunaa. Toisaalta taas peruskallion reunan suojaan syntynyt hieman korkeampi maasto hiekkakivialueen reunalla pitää sen muutaman kilometrin päässä siirroslinjasta.

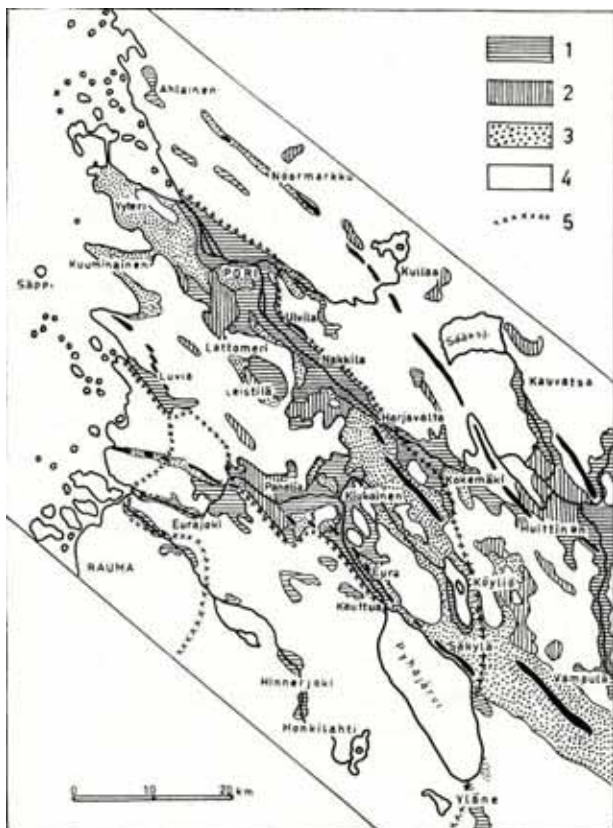
Maapeite

Tutkimusalueen maalajipeitteen muodostavat pääasiassa moreeni, meri- ja jokisedimentit sekä harjuaines. Näiden päälle on paikoin muodostunut turvetta, varsinkin seuduille, missä merivesi tai joki-
vesi ovat pitemmän aikaa olleet. Moreenin pääaines riippuu sen alla olevasta kallioperästä. Niinpä hiekkakivialueella sen pääaineena on hiekkakivi. Meri- ja jokisedimenttejä on hiekkakivialuetta ympäröivillä alueilla vähän.

Kuva 2 osoittaa, että moreenin esiintymisellä hiekkakivialueella on ilmeinen yhteys diabaasiin. Missä diabaasiharjanteita ja -saarekkeita on runsaasti, on myös moreenia paksult ja laajalti; missä ne puuttuvat, esiintyy moreeni yleensä erillisinä vähäisinä saarekkeina, jotka kohoavat sedimenttialueelta. Diabaasikohoumat ovat ilmeisesti jarruttaneet mannerjään liikettä ja siten aikaansaaneet moreenin kasautumista. Sen sijaan muualla tasaisella hiekkakivialueella jää on voinut edetä vastusta kohtaamatta eikä ole jättänyt suuria moreenimassoja jälkeensä.

Alavammat alueet hiekkakivialueen koillisreunalla ja myös lounaisreunalla (Eurajoen varrella) ovat vesisedimenttien peitossa. Suurimmaksi osaksi ne ovat mereen kerrostuneita savia, alinna kerrallista savea, sen päällä postglasiaalisia savia (SAURAMO 1924, ss. 38—52; ESKOLA 1925, ss. 309—310), joiden paksuus saattaa nousta yli 50 metrin (VIRKKALA 1946, s. 86). Jokisedimenteillä on merkitystä lähinnä vain Kokemäenjoen ja Eurajoen välittömässä läheisyydessä. Kokemäenjoen varrella jokisedimenttien, lähinnä deltasedimenttien, vahvuus on noin 2—7 m, mutta vahvuus vähenee nopeasti joesta pois päin siirryttäessä (VIRKKALA 1946 ja SÄNTTI 1954). Nopeasti jatkuvan maankohoamisen vuoksi joen delta ei milloinkaan edistynyt niin pitkälle, että deltasedimentit olisivat joutuneet leviämään etäälle (SÄNTTI 1954). Jokisedimenteissä on karkeahkoilla aineksilla, hiekkalla ja hiedalla, suuri osuus, kuten hiekkakivialueella voidaan odottaa (vrt. SÄNTTI 1954, s. 49). Hiekkakivimoreenin ohella ovat har-

2. Maalajit. 1 Meri-
ja jokisedimenttejä,
2 Turve, 3 Hiek-
kaa, 4 Moreenia,
5 Kallioperäaluei-
den raiat.

jut olleet hiekan lähteenä. Peruskallio- ja rapakivialueella on joki- ja merisedimenttejä vähän.

Harjuista on huomattavin kaakosta Köyliön kautta tutkimus-alueelle tuleva harjujakso, joka päättyy mereen Yyterinniemellä. Harjun kohotessa merestä ovat rantatyrskyt tasoittaneet sen suurimmaksi osaksi, niin että harjujakso nyttemmin esiintyy laajajhkoina tasaisina kankaina. Selvä harjumuoto on säilynyt paikoin Harjavallassa (ESKOLA 1925, n. 308). Toinen, pienempi harjujakso eroaa edellisestä tutkimusalueen kaakkoisosassa ja kulkee Säkylän, Euran ja Irjanteen kautta meren rannalle. Kolmas harjujakso kulkee tutkimusalueen koillisosassa peruskallioalueella Huittisista Kokemäen ja Kullaan kautta Ahlasiin meren rannalle. Pienempiä harjumuodostumia on edelleen Luvialla.

Mineraalimaalajien peitteenä esiintyy monin paikoin turvetta, runsaimmin meri- ja jokisedimenttien alueilla. Nuorilla alueilla, joiden korkeus merenpinnasta on alle 10 m, turvekerrokset yleensä ovat ohuet, harvoin yli 2 m:n vahvuiset. Ravintorikkaat turvelajit, sara- ja korpiturve ovat lievästi vallitsevina, vaikka myös rahkaturvetta esiintyy runsaasti soiden pintaosissa. Ylempänä soiden syvyys kasvaa ja rahkaturve muodostuu selvästi vallitsevaksi. Ylempänä esiintyy kohosoita, joiden pinnan kuperuus on tosin hyvin vähäinen (AARIO 1933). Suurimmat suot ovat muodostuneet vesijättömaille Kokemäenjoen suuhun (Lattomeri) ja joen keskijuoksulle Kokemäen ja Huittisten rajaseudulle sekä Eurajoen keskijuoksulle Paneliaan (SAURAMO 1924, ss. 55—59; VIRKKALA 1946, ss. 79—83). Useimmat moreenialueen soista ovat pinta-alaltaan pieniä ja turvekerros niissä on ohuehko. Suuri osa soista on nykyään jo kuivattu ja raivattu pelloiksi.

Kallioperä ja sen päälle eri tavoin jakautunut maapeite määräävät tutkimusalueen pinnanmuodot. Alueet, missä meri- ja jokisedimenttejä on runsaasti, ovat häiriintymättömiä tasankoja. Näin on asiantaita hiekkakivialueella Kokemäenjoen ja Eurajoen varsilla. Monin paikoin, kuten esim. Porin eteläpuolella ja Panehan länsipuolella, ovat laajat vesijättöinä muodostuneet turvemaat lisäämässä alueen tasaaisuutta. Tasankoja ovat lisäksi suurien harjujen liepeillä olevat laajat hiekka-alueet. Voidaankin sanoa, että edellä mainittujen maalajien leviämisaalueet ja pinnanmuotojen yhteydessä esitetyt tasangot yhtyvät melkein täydellisesti.

Kankaremaat ovat syntyneet seuduille, missä moreenia on runsaasti taikka kallioperä pistää esiin moreenipeitteen alta. Näin ovat hiekkakivialueen keskiset osat sekä peruskallio- ja rapakivialueet kankaremaita, kuten jo aikaisemminkin on esitetty. Ero on vain siinä, että hiekkakivialueen kankaremailta puuttuvat paljaat kalliokot miltei kokonaan, vain diabaasiharjanteiden korkeimmat kohdat ovat paikoin paljastuneet. Sen sijaan sekä peruskallio- että rapakivialueilla ovat kalliokot hyvin yleisiä.

Pinnanmuodot

Satakunnan hiekkakivialueen luonteenomaisin pinnanmuototyyppi on tasanko. Häiriintymättömänä se esiintyy vain joki- ja merisedimenttien alueella, jossa mainitut sedimentit sitä vielä tehostavat.

Tasankomaisemasta kohoavat selvästi erottuvina diabaasiharjanteet ja mäet, joiden relatiivinen korkeus vaihtelee 20—40 metriin. Myös epätasaisesti jakautunut moreeni aiheuttaa pinnanmuodoissa epätasaisuuksia. Sen aiheuttamat muodot ovat loivapiirteisiä, mutta korkeuserot varsinaisilla moreenialueilla nousevat kuitenkin diabaasista riippumattakin 10—30 metriin, joten nämä alueet on luonnehdittava loivapiirteisiksi kankaremaiksi. Edelleen aiheuttavat harjut paikallista epätasaisuutta niiden ympäristön ollessa tasaista tai loivapiirteistä kangasmaata. Näin on asianlaita esim. Harjavallassa, missä harjumuodostuma kohoaa paikoin 30 metrin korkeuteen ympäristöstään.

Maamme pinnanmuotoihin perustuvassa yleisessä aluejaossa on hiekkakivialue kuvattu tasangoksi, mutta yksityiskohtaisemmassa jaossa on täällä erotettavissa pinnanmuodoiltaan toisistaan poikkeavia alueita. Häiriintymättömänä esiintyy tasanko hiekkakivialueen reunaosissa Kokemäenjoen ja Eurajoen varrella, Köyliönjärven ympäristössä ja Luvialla. Alueen keskiosissa aiheuttavat diabaasi-esiintymät ja epätasaisesti jakautunut moreeni epätasaisuuksia, joten nämä alueet on luonnehdittava kankaremaiksi tai loivapiirteisiksi kankaremaiksi. Hiekkakivialueen ulkopuolella peruskallio- ja rapakivialueilla on pääasiassa sangen epätasaista kankaremaata, missä paljaat kalliot ja moreenikummut tai -harjanteet ovat luonnehtimassa maisemaa.

Kokemäenjoen varren pitkä ja paikoin leveämpi, paikoin taas kaapeampi tasanko jatkuu jokivartta hiekkakivialueelta peruskallio-alueelle länteen Kokemäelle ja etelään hiekkakivialueen itäreunaa pitkin aluksi Harjavallan tasaisen kankaan välityksellä Köyliön tasangolle saakka. Eurajoen varren tasanko muistuttaa Kokemäenjoen tasankoa pienoiskoossa, ja se jatkuu hiekkakivialueen ulkopuolelle rapakivialueelle Irjanteella. Häiriintymättömänä esiintyy tasanko laajimmillaan Panehan ja Irjanteen välisellä seudulla. Muualla saattavat pienet moreenikohoumat paikoin häiritä jokivarren tasaisuutta. Hiekkakivialueen lounaisreunalla on Eurajoen tasangon lisäksi alueeltaan pienempi erillinen Luvian tasanko.

Edellä kuvattujen tasankojen välissä hiekkakivialueella on laajahko moreenialue, joka monin paikoin kohoaa melko nopeasti noin 20—30 m ympäröiviltä tasangoilta. Sen keskiosa on paikoin laakeahkoa ja loivapiirteistä. Epätasaisesti jakautunut moreeni sekä diabaasiharjanteet ja -kukkulat luonnehtivat tämän loivapiirteisen

kankaremaan pinnanmuotoja. Tämä moreenialue liittyy välittömästi Irjanteen ja Luvian välisellä seudulla rannikon peruskallioalueen ja rapakivialueen kankaremaihin. Viimeksi mainitut eroavat kuitenkin siitä jyrkempien pinnanmuotojensa puolesta.

Irtainten maalajien ja myös kallioperän aiheuttamat pinnanmuodot kuvastuvat myös rannikon muodoissa. Tasaisen hiekkakivialueen rannikko on kolmen hiekka- tai moreenirantaisen niemen ja niiden välisten matalien lahtien muodostama. Saaria on hyvin vähän. Vain muutamat moreenikohoumat tai diabaasikukkulat kohoavat meren pinnan yläpuolelle. Tästä rannikko-osasta erottuvat selvästi sekä pohjoisessa että etelässä peruskallioalueiden runsassaariset rannikot, jotka ovat jatkoa mantereen kankaremaalle. Saaret ovat kallioisia moreenisaaia ja niiden väliset salmet matalia.

Vesistöt

Satakunnan hiekkakivialueelta puuttuu rikkonaisten järvien runsaus, joka luonnehtii suurinta osaa maattamme. Loivasti mereen laskeva hiekkakivitasanko ei tarjoa edellytyksiä järvien muodostumiselle. Alueella on kuitenkin kookas ehytrantainen Pyhäjärvi ja pienempi samoin ehytrantainen Köyliönjärvi. Molempien järvien synnyn on aiheuttanut oliviinidiabaasi, joka monessa muussakin suhteessa on tuonut vaihtelua hiekkakivialueen maisemakuvaan. Kummassakin tapauksessa diabaasiharjanne on katkaissut luonnollisen laskusuunnan ja padonnut siten taakseen järven, jonka on pitänyt hakea uomansa harjanteen yli. Toisaalta idän, kaakon ja lännen puolella rajoittavat näitä järviä korkeammalla tasolla olevat peruskallio- tai rapakivikallioalueet. Täten ovat muodostuneet matalahkot laakea-pohjaiset ja ehytrantaiset järvet.

Samanlainen ehytrantainen ja matala järvi on ollut Leistilän nykyinen viljelysalue Nakkilassa. Sen patosivat luoteessa, pohjoisessa ja idässä olevat diabaasivyöt sekä etelässä diabaasikukkulat ja niiden ympärille kasautuneet moreenimaat. Tämän entisen järven itäpäässä oleva diabaasiharjanne muodosti matalamman kynnyksen, jonka yli vesi valui Kokemäenjokeen. Nykyisin tämä kynnys on puhkaistu laskuojalla siten, että järvi on kokonaan kuivunut.

Leistilänjärven patoavan kynnyksen korkeudesta ja järven mataluudesta johtui, että järvi jo toista sataa vuotta sitten on ollut ihmi-

sen mielenkiinnon kohteena. Veden pintaa on laskettu ja siten saatu laajat ja tuottoisat niittylakeudet käyttöön. Nykyisin tämän kuiva-tun järven pohja on sangen tehokkaasti viljelty.

On myös esitetty samanlaista järvenkuivaamista Pyhäjärvestä. Tämä olisi mahdollista Kauttuan kohdalla olevaa patoavaa diabaasi-harjannetta syventämällä, sillä Eurajoen vesi kosken alapuolella on noin 15 m alempana. Pyhäjärven pintaa on jonkin verran laskettu noin 100 vuotta sitten.

Tässä yhteydessä lienee syytä mainita myös Porin eteläpuolelta entinen merenlahti Lattomeri, joka maan kohotessa joutui matalien moreeniselänteiden patoamaksi. Näin merestä irtautunut »järvi» oli matala ja luonnollisen kehityksen tietä kasvoi umpeen muuttuen suoksi, jonka kuivaus aloitettiin jo 1700-luvulla (SÄNTTI 1951, ss. 71 ja 76). Eräät Kokemäenjoen varressa olevat kohosuot ovat nekin alkuaan olleet tällaisia lyhytikäisiä järviä. Edelleenkin on suona Eurajoen varrella Panehan ja Irjanteen välissä ollut entinen järvi.

Hiekkakivialueen tärkein joki on Kokemäenjoki, jonka kehitystä olen jo aikaisemmin kuvannut. Joki virtaa hiekkakivialueella sangen tasaisesti, sen putouuskorkeus Harjavallasta Lammaistenkosken ala-puolelta mereen on vain 2,8 m (SÄNTTI 1951, ss. 15 — 16). Lammaisten-koskesta jokea ylöspäin mentäessä on jo useampia pieniä koskia, jotka muodostuvat joen tullessa peruskallioalueelta hiekkakivi-alueelle. Lammaistenkoskessa on nykyisin Harjavallan voimalaitos. Peruskallioalueella joki tekee runsaasti mutkia kulkiessaan kallioko-houmien ja moreeniharjanteiden välissä. Koskia muodostuu runsaasti. Joen vesivoima otetaan täälläkin ihmisten palvelukseen Kokemäellä olevan Koisin voimalaitoksen avulla.

Toinen huomattava joki hiekkakivialueella on Eurajoki, joka kulkee alueen lounaisosassa. Joki alkaa Pyhäjärvestä ja virtaa aluksi hiekka-kivialueen reunan suuntaisena, mutta Kiukaisista alkaen tekee suuria polvekkeita väistäessään diabaasiharjanteita, jotka pakottavat sen noudattamaan kuluneen hiekkakivikallion muodostamia alanteita. Irjanteella pysähtyi jokiveden virtaus luoteeseen hiekkakivialueella olevan diabaasiharjanteen estämänä, ja vesi patoutui edellä mainitun harjanteen ja lounaassa korkeammalla tasolla olevan rapakivikallio-alueen reunan vaikutuksesta. Näin muodostui järvi Panehan ja Ir-janteen väliselle alueelle. Kun järven pinta oli rapakivialueen kor-keudella, purkautui sen vesi rapakivikallioalueen yli lounaaseen ja kierrettyään Eurajoen pohjoispuolella olevan korkeamman diabaasi-

esiintymän se laski länteen mereen. Tämä matala järvi alkoi soistua ja rapakivialueen reunalla olevaa kynnystä syventämällä laskettiin järven pintaa. Nykyisin ei enää järveä ole, mutta sen paikalla on laaja suoalue, jonka reunaosat on jo otettu viljelykseen.

Kiukaisissa yhtyy Eurajokeen pieni Köyliönjoki, joka virtaa diabaasiharjanteen ylittäen Harjavallan harju- ja kangasalueen lounaisreunaa luodetta kohti, kunnes Nakkilan eteläpuolella oleva diabaasiharjanne kääntää sen virtaamaan lounaaseen Kiukaisiin, missä se yhtyy Eurajokeen.

Eurajoen ylittäessä Pyhäjärvestä lähtiessään diabaasiharjanteen on tähän muodostunut koski, jonka voima on otettu Kauttuan tehtaiden käyttöön. Eurajoen putouk korkeus on Pyhäjärvestä mereen 44,2 m ja hiekkakivialueella Kauttuankosken alapuolelta Irjanteelle vain noin 11 metriä.

Hiekkakivialueen vedenmuodot eroavat täysin peruskallioalueen ja rapakivialueen vedenmuodoista. Viimeksi mainituilla alueilla on järviä runsaasti, sillä epätasainen kallionpinta on täällä edullinen järvien muodostumiselle. Rannoiltaan järvet ovat useimmiten rikkonaisia, ja toiset niistä saattavat olla pinta-alaansa verrattuna syviäkin. Rapakivialueella on havaittavissa myös diabaasiselänteiden patoamia järviä kuten hiekkakivialueellakin. Järvet ovat yleensä kooltaan pieniä. Vain pohjoisessa peruskallioalueella tavataan myös joitakin suurempia järviä.

Joet ovat näillä alueilla useimmiten mutkikkaita ja yleensä vähävetisiä. Kuitenkin on havaittavissa jokien yleinen suuntaus kaakosta luoteeseen. Pieniä vähäpätöisiä koskia on runsaasti.

Ilmasto

Ilmaston vaihtelut näin pienellä alueella ovat luonnollisesti vähäiset. Vuoden keskilämpötila vaihtelee 4—5 °C. Heinäkuun keskilämpötila on korkein (yli 17 °) tutkimusalueen kaakkoisosassa, muualla se on 16—17 °C, ja helmikuun rannikolla —6 °, sisämaassa —7 °. Lämpötilan vuosivaihtelu on rannikolla noin 23 ° ja sisämaassa astetta suurempi. Vuotuinen sademäärä vaihtelee 550—600 mm ja sadepäivien lukumäärä on alueen keskiosassa alle 100, pohjois- ja eteläosissa hiukan enemmän. Termisen muokkauskauden pituus on tutkimusalueen lounaisosassa 210 päivää ja koillisosassa hiukan lyhempi

eli 200 päivää ja termisen laidunkauden pituus alueen eteläosassa 155 ja pohjoisosassa 150 päivää.

Kuten edelläolevat luvut osoittavat, eivät vaihtelut tutkimus-alueella ole kovinkaan suuria.

Kasvillisuus

Kun ilmastossa tutkimusalueen eri osissa ei ole mainittavaa eroa, johtuvat kasvillisuuden erilaisuudet pääasiassa edafisista syistä. Missä oliviinidiabaasikallioperä tulee paljaaksi huuhtoutuneena maan pintaan, vallitsee luonnollisesti niukka kalliokasvillisuus, mutta näiden kallioiden flora käsittää lukuisia vaateliaita kasvilajeja (vrt. KALLIO 1954.) Yleisinä diabaasikallioilla kasvavat lajit *Carex digitata*, *Melica nutans*, *Moehringia trinervia*, *Fragaria vesca*, *Rosa cinnamomea*, *Verbascum thapsus*. Vaikka oliviinidiabaasi onkin helposti rapautuvaa, ei jääkauden jälkeen ole vielä ennättänyt muodostua riittävän paksuja rapautumiskerroksia suoraan kallioperästä. Näin ollen on diabaasille ominaista metsäkasvillisuutta täytynyt tutkia moreenimailla, joilla tämä kivilaji on vallitsevana tai ainakin lähes vallitsevana ainesosana. Tällaisia paikkoja ei ole paljon, koska diabaasialueet ovat pienialaiset ja hiekkakivi esiintyy runsaana moreenissa koko alueella. On kuitenkin voitu todeta, että diabaasi helposti rapautuvana ja emäksisenä kivilajina määrää kasvillisuuden luonteen runsaasti esiintyessään myöskin silloin, kun hiekkakivi on moreenissa enemmistönä. Metsä on tyypillistä lehtoa, valtapuuna kuusi, harvempipuisilla paikoilla on koivua, mäntyä esiintyy niukemmin. Pienistä puulajeista esiintyvät pihlaja, tervaleppä ja tuomi yleisinä, pensaista ovat *Rhamnus frangula*, *Ribes alpinum*, *Lonicera xylosteum*, *Viburnum alpinum* ja *Daphne mezereum* niinikään yleisiä. Tunnusomaisista ruohokasveista mainittakoon *Melica nutans*, *Lathyrus vernus*, *Majanthemum bifolium* ja *Phegopteris polypodioides* sekä niukasta sammalkerroksesta *Rhytidiadelphus triquetrus*. Lajisto ja runsaussuhteet vaihtelevat suuresti eri kasvustoissa ja samankin kasvuston eri osissa.

Kun hiekkakivi ei kuntokalliona esiinny missään aivan maanpinnassa, on tälle kivilajille ominainen metsäkasvillisuus pyritty selvittämään paikoilla, missä moreeni on miltei yksinomaan hiekkakiveä ja missä muualta tulevalla pintavedellä tai pohjavedellä ei ole mah-

dollista mainittavasti vaikuttaa kasvipeitteeseen. Tällaisia paikkoja ovat ennen kaikkea joki- ja merisedimenttien alueella olevat matalat erilliset moreenikumpareet sekä eräiden diabaasiesiintymien proksimaalipuolella tavattavat tasaiset moreenialueet. Kaikilla tällaisilla paikoilla kasvipeite on hyvin samankaltainen. Se käsittää hiukan heikompaa puolukkatyyppin (VT) metsää, verraten puhdasta männikköä, joka täysimittaisena on harvaa ja kooltaan pienempää kuin diabaasipitoisella moreenilla tai peruskallioalueella. Joitakin katajia lukuunottamatta pensaat puuttuvat, varvuston muodostaa pääasiassa matalakasvuinen puolukka. Mustikkaa on niukasti ja se on pienikasvuista, kanervaa ja variksenmarjaa esiintyy ehkä suunnilleen samaverran kuin mustikkaakin. Paikoin tavataan myös sianpuolukkaa. Ruohoja ja heiniä esiintyy erittäin niukasti; sammalpeitteen muodostaa *Pleurozium Schreberi*, muita lajeja esiintyy niukasti. Poronjäkälää tavataan yleisesti, mutta niukasti. Missä moreeni on ollut erityisen voimakkaan huuhtelun alaisena, kuten usein moreenikumpareiden laella, huonontuu metsä yleisesti kanervatyypiksi (CT), jolla puunkasvu on vielä heikompaa ja alakasvillisuus vielä karumpaa. Viimeksi mainittujen kaltaisia ovat useimmat alueen harjuista sekä aallokon niiden liepeille muodostamat tasaiset hiekka-alueet. Niilläkin on kanervatyypin tai paikoin jopa jäkälätyyppi (CIT) vallitsevana. Metsänkasvu on vielä heikompaa kuin hiekkakivimoreenilla. Ainakin niillä paikoilla, missä havainnot tehtiin, näyttää harjutyyppi eroavan vastaavasta hiekkakivimoreenin tyypistä sianpuolukan ja variksenmarjan suuremman runsauden puolesta.

Joki- ja merisedimenttien alueelta metsä puuttuu käytännöllisesti katsoen kokonaan. Niukat metsälaikut ovat laadultaan vaihtelevia, pääasiassa puolukkatyyppiä ja vahvasti kulttuurin muuttamia.

Peruskallioalueen metsäkasvillisuus on moreenin laadusta ja pohjavesisuhteista riippuen verraten vaihtelevaa. Pääosa metsistä on mustikkatyyppiä. Yleisesti tavataan myös puolukkatyyppin metsiä, kuitenkin selvästi parempia kuin hiekkakivialueella, mikä ilmenee paitsi rikkaassa alakasvillisuudessa, myös männyn kasvussa ja kuusien runsaudessa. Erityisesti merkillepantavaa on reheväkasvuisen puolukan runsaus metsäalueilla, jotka runsaan ruohostonsa vuoksi on luettava mustikkatyyppiin. Puulajina näissä kasvustoissa on hyväkasvuinen kuusi, kuten yleensäkin mustikkatyyppin metsissä tutkimusalueella. Toiseksi yleisin metsätyyppi on puolukkatyyppi, joka peruskallioalueella esiintyy kuitenkin sekä puustonsa että aluskasvilli-

suutensa puolesta puhtaan hiekkakivimoreenin puolukkatyyppiä rehevämpänä. Valtapuuna on hyväkasvuinen mänty, ja myös kuusta esiintyy yleisesti. Muista metsätyypeistä tavataan yleisesti pienehköjä *Oxalis-Myrtillus* -tyypin kasvustoja ja vähäisiä lehtolaikkuja.

Tutkimusalueeseen kuuluva rapakivialueen osa on siinä määrin diabaasiharjanteiden rikkoma, että puhtaalle rapakivimoreenille ominaisesta kasvipeitteestä ei alueella ole voitu tehdä havaintoja. Diabaasirunsauden vuoksi täkäläinen rapakivialue ei osoita sellaista oligotrofisuutta, joka yleensä on tämän kivilajin esiintymisalueille luonteenomaista.

Kun kullakin tutkimusalueen kallioperätyypillä ja sitä vastaavalla maalajilla on omat selvästi muista poikkeavat metsätyypinsä, voitaisiin otaksua, että kasvipeite olisi alueittain suhteellisen monotoninen. Näin ei kuitenkaan ole asianlaita, mikä johtuu siitä, että moreeni harvoin sisältää vain yhtä edellä mainituista aineksista. Tavallisimmin siinä on vaihtelevissa suhteissa kolmea mainittua kivilajiryhmää. Oliiviinidiabaasi parantaa selvästi metsätyyppiä jo suhteellisen vähäisessäkin määrässä esiintyessään. Peruskalliokivilajien vaikutus on huomattavasti pienempi, mutta myös ne parantavat maan kasvukykyä esiintyessään hyvin runsaana hiekkakivimoreenin seassa.

Moreenin vaihteleva kivilajikokoomus ilmenee kasvipeitteessä kaikkein selvimmin hiekkakivimoreenin alueella, missä pääaineiksena on tietenkin hiekkakivi, mutta sen ohella tavataan useimmiten enemmän tai vähemmän diabaasia. Kun otetaan huomioon oliiviinidiabaasikohoumien ratkaiseva merkitys hiekkakivimoreenialueen synnylle, ymmärretään, että nämä kivilajit todella useimmiten esiintyvät moreenissa yhdessä. Kumpikin kivilajiaines edustaa tutkimusalueella maaperän hedelmällisyyden kannalta vastakkaista äärimmäisyystapausta. Toinen edustaa karuinta, toinen hedelmällisintä kasvualustaa. Näin ollen voidaan keskisellä hiekkakivimoreenien alueella tavata kaikkia tyyppejä lehdoista heikkoon puolukkatyyppiin. Kasvillisuuden laatu saattaa jyrkästi vaihdella pienilläkin alueilla, ja jokaisessa tapauksessa on moreenin kivilajisuhteissa todettu vastaava erilaisuus. Vallitsevana metsätyypinä on yleensä mustikkatyyppi.

Eräissä tapauksissa on voitu havaita, että diabaasin yhteydessä olevan hiekkakivimoreenin proksimaalireunalla esiintyy edellä kuvattu tälle maalajille ominainen karu puolukkatyyppi, kun taas laella ja distaalireunalla vallitsevat mustikkatyyppi ja sitä rehevämät metsät. (SÄNTTI 1960, s. 21). Tämä edustaa ideaalista tyyppien

jakautumista koska diabaasiainesta ei ole voinut kulkea vasten mannerjäätikön kulkusuuntaa.

Edellä on käsitelty ainoastaan maalajin vaikutusta metsäkasvillisuuteen. Pohjavesisuhteet, erilainen ekspositio ym. tekijät ovat tietenkin aiheuttaneet kasvipeitteessä lisävaihtelua.

Suokasvillisuuteen en ole tämän tutkimuksen yhteydessä katsonut olevan aihetta lähemmin puuttua. Ne korvet ja mesotrofiset nevat, joilla pinta-alansa puolesta olisi kasvipeitteen kokonaiskuvassa merkitystä, on otettu viljelykseen. Suuria, vielä edes jossakin määrin luonnontilassa olevia suoalueita ovat Panehan ja Huittisten rahkaturvesuot.

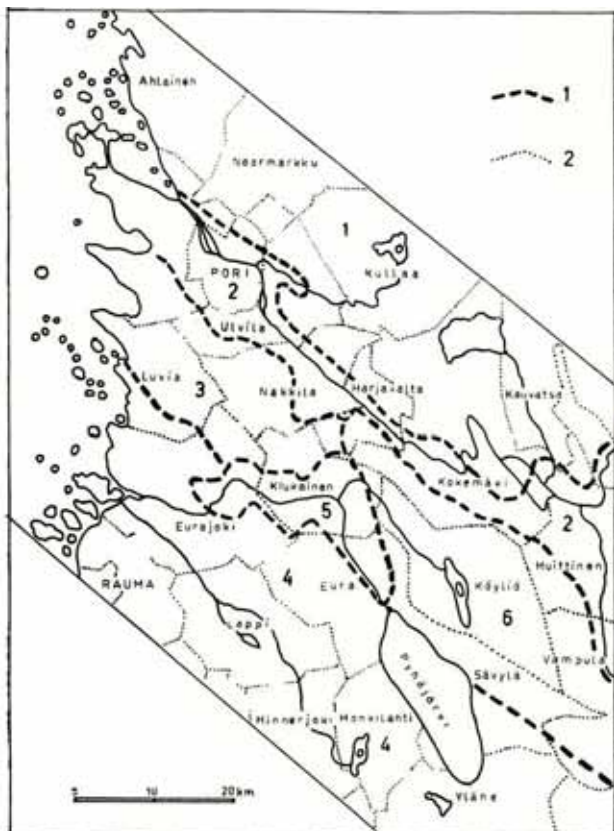
Kuten edellä esitetystä ilmenee, ei kasvillisuuden aluejako ole tutkimusalueella yhtä selväpiirteinen kuin kallioperän, maalajien ja pinnanmuotojen. Selvimmin muista eroavat meri- ja jokisedimenttien alueet. Ne ovat miltei kokonaisuudessaan viljeltyjä, jäljellä ovat vain erilliset hiekkakivimoreenikunnaat, harjut sekä hiekkaisimmat jokisedimenttialueet, jotka ovat heikohkon mäntymetsän peittämät; metsätyyppi on useimmissa tapauksissa kanervatyyppiä tai heikkoa puolukkatyyppiä, mutta myös jäkälätyyppiä tavataan. Sedimentti-alueilla sijaitsevat myös suuret rahkasuot.

Suurin paikallinen vaihtelu metsien laadussa esiintyy keskisellä moreenialueella, mutta tekemäni havainnot eivät ole voineet osoittaa keskimääräistä boniteetin eroa sen ja peruskallioalueiden välillä.

Luonnonmaantieteelliset alueet

Aikaisemmin olemme todenneet, että kallioperä-, maalajipeite- ja pinnanmuotoalueet eräitä pieniä poikkeuksia lukuunottamatta suurin piirtein yhtyvät, niin että maalajipeitteen kartta samalla vastaa pinnanmuotojen alueiden karttaa. Vesistöjen laadussa ja niiden jakautumisessa voidaan todeta niinkään vastaavuutta kallioperäalueiden kanssa. Pohjoinen pienten järvien ja jokien alue liittyy pohjoiseen peruskallioalueeseen ja vastaavanlainen alue etelässä olevaan rapakivi- ja peruskallioalueeseen. Edelleen todetaan keskinen vähäjokinen ja -järvinen alue tutkimusalueen keskiosassa. Tämä käsittää koko keskisen hiekkakivimoreenialueen, mutta ulottuu jossakin määrin myös meri- ja jokisedimenttien alueille. Viimeksi mainituilla virtaa

- 1 Alueiden rajat,
2 Kuntien rajat.

Kasvillisuudessa voidaan erottaa erittäin niukkametsäiset alueet Kokemäenjoen ja Eurajoen varsilla sekä metsän hallitsemat alueet muualla. Raja yhtyy varsin tarkoin meri- ja jokisedimenttien alueen rajaan. Pohjoinen runsasmetsäinen alue käsittää pohjoisen peruskallioalueen. Sille on ominaista runsas puolukkatyyppin metsien esiin-

tyminen vallitsevan mustikkatyyppin ohella. Lounainen runsasmetsäinen alue käsittää kaksi jossakin määrin toisistaan poikkeavaa osaa. Molemmilla ovat mustikkatyyppin metsät vallitsevina, mutta pohjoisempaa — hiekkakivimoreenin alueella — vaihtelu on suuri; metsätyyppi vaihtelee pienillä alueilla kanervatyyppistä jopa lehtoon. Etelämpänä rapakivi- ja peruskallioalueilla vaihtelu on pienempi, nimenomaan kanervatyyppiä on erittäin niukasti ja myös puolukkatyyppiä vähemmän kuin hiekkakivimoreenin alueella ja pohjoisella peruskallioalueella. Tämä rapakivialueelle vieras suhteellisen suuri rehevyys johtuu, kuten edellä on mainittu, runsaasti esiintyvistä oliviinidiabaasista.

Kuten edellä esitetystä ilmenee, voidaan tutkimusalue jakaa kuu-teen luonnonmaantieteellisesti selvästi toisistaan eroavaan osaan: (kartta 3)

1. Pohjoinen peruskallioalue on metsäistä kankaremaata, jolla esiintyy runsaasti suurempia ja pienempiä järviä ja pieniä jokia. Kohoumat ovat yleensä loivapiirteisiä ja pyöreälakisia; paljas kallio on yleisesti näkyvissä. Sekä kallio- että moreenikohoumat ovat yleisesti pitkänomaisia ja samansuuntaisia, mikä tekee maiseman juovikkaaksi. Soita esiintyy yleisesti. Laaksojen pohjilla tavataan lukuisia pienehköjä saviesiintymiä, jotka yleensä ovat viljeltyjä.

2. Kokemäenjoen sedimenttitasanko on pääasiassa viljeltyä. Tasangosta kohoavat matalat moreenikunnaat ja alueen halki kulkeva harjujakso ovat kuitenkin metsän peittämät. Jäljellä oleva metsäkasvillisuus on suhteellisen oligotrofista, koska hedelmälliset sedimenttialueet ovat viljeltyjä. Järvet puuttuvat ja Kokemäenjoen lisäksi on vain harvoja pieniä jokia.

3. Keskinen hiekkakivimoreenin ja diabaasikohoumien muodostama kankaremaa on loivapiirteistä, paikoin jopa lakeutta muistuttavaa. Paljaita kallioita tavataan diabaasikukkuloiden laella. Lukuunottamatta alueen sisään jääviä Luvian ja Leistilänjärven viljeltyjä pieniä sedimenttitasankoja, alue on pääasiassa metsän peittämää. Metsien boniteetti vaihtelee riippuen diabaasin ja hiekkakiven suhteesta moreenissa. Soita on runsaasti. Järviä ei ole ja jokia on niukasti.

4. Keskinen rapakivi- ja peruskallioalue on voimakkaammin kumpuilevaa kankaremaata kuin edellinen. Paljasta kalliota esiintyy kohoumill runsaasti, muu on pääasiassa moreenin peittämää. Savi-esiintymät ja suot ovat yleensä pienialaisia. Pääosa alueesta on met-

sää, joka on laadultaan parempaa kuin edellisillä alueilla. Pieniä järviä ja jokia on runsaasti. Viljelyksiä on vähän.

5. Eurajoen sedimenttitasanko muistuttaa Kokemäenjoen tasankoa, mutta on pienempi ja viljellyltä tasangoilta kohoaa runsaammin matalia metsäisiä kohoumia.

6. Kaakkoinen harju- ja järviolue on tutkimusalueen osista heterogeenisin. Leimaa antavina ovat kaksi lähekkäin kulkevaa harjujaksoa ja niiden liepeillä olevat laajat tasaiset abraasion muodostamat hiekkakankaat. Näiden välillä on vähäinen diabaasikohoumien ympärille muodostunut hiekkakivimoreenialue. Kokonaisuutena alue on loivapiirteistä kankaremaata, kuten alue 3, mutta tasaisten alojen osuus on huomattavasti suurempi. Alueen kaakkoisosalle antavat leimansa kaksi suurehkoa järveä, mutta luoteisosissa on järviä ja jokia niukasti. Pääosa alueesta on metsän peittämää. Järvien rannoilla ja jokien varsilla on laajahkoja peltoalueita.

Kirjallisuutta

AARIO, LEO, 1933. Pohjoissatakuntalaisen kermikeidastyypin luonne ja levinneisyys. Fennia 59, 3. Helsinki.

ESKOLA, PENTTI, 1925. Ala-Satakunnan kallioperusta. Satakunta V. Porvoo.

KALLIO, PAAVO, 1954. Oliivinidiabaasin merkityksestä Etelä-Satakunnan kasvistolle ja kasvillisuudelle. Ann. Univ. Turkuensis, Ser. A, Tom. XVII, 2. Turku.

LAITAKARI, AARNE, 1925. Über das jotnische Gebiet von Satakunta. Fennia 45, 8. Helsinki.

MARMO, VLADI, 1959. Topografiset piirteet geologisen rakenteen ilmentäjinä. Terra 2. Helsinki.

OKKO, VEIKKO, 1944. Moränuntersuchungen im Westlichen Nordfinnland. Bull. Com. Geol. Finlande 131. Helsinki.

SAURAMO, MATTI, 1924. Suomen geologinen yleiskartta, lehti B 2, Tampere. Maalajikartan selostus. Suomen Geologinen Komissio. Helsinki.

SÄNTTI, AUVO A., 1951. Die Häfen an der Kokemäenjoki-Mündung. Fennia 74, 3. Helsinki.

SÄNTTI, AUVO A., 1954. Die rezente Entwicklung des Kokemäenjoki-Deltas. Pubi. Inst. Geogr. Univ. Turkuensis 29. Turku.

- SÄNTTI, AUVO A., 1960. Die naturgeographischen Gebiete im Siidlichen Satakunta. Fennia 83, 4. Helsinki.
- VIRKKALA, KALEVI, 1939. Satakunnan geologinen kehitys nykyisyyden pohjana. Satakunta XI, Vammala.
- VIRKKALA, KALEVI, 1946. Kokemäenjoki geologis-historiallisen kehityksen valossa. Satakunta XII. Vammala.

Rannansiirtyminen Porin ja Rauman välillä ajanlaskumme aikana

Varsinkin Pohjanlahden alavien rannikoiden asukkaat ovat havainneet miten rantaviiva vähitellen siirtyy merelle päin. Jo yhden ihmisiän kuluessa on voitu todeta, että lahdet madaltuvat, saaret liittyvät niemiksi ja uusia luotoja ja kareja nousee näkyviin merenpinnasta. Maa todella kasvaa täällä meren kustannuksella. Aluksi otaksuttiin, että tämä ilmiö johtuu veden vähenemisestä Itämeren piirissä. Myöhemmin todettiin, että kyseessä on maankohoaminen eikä suinkaan veden väheneminen. Mutta vasta sen jälkeen kun ruvettiin käyttämään itsepiirtäviä vedenkorkeuden mittareita l. mareografeja ja varsinkin kun ruvettiin suorittamaan aika ajoin toistuvia tarkkavaakituksia, on tämä maankohoamisen suuruus voitu kutakuinkin tarkasti määritellä.

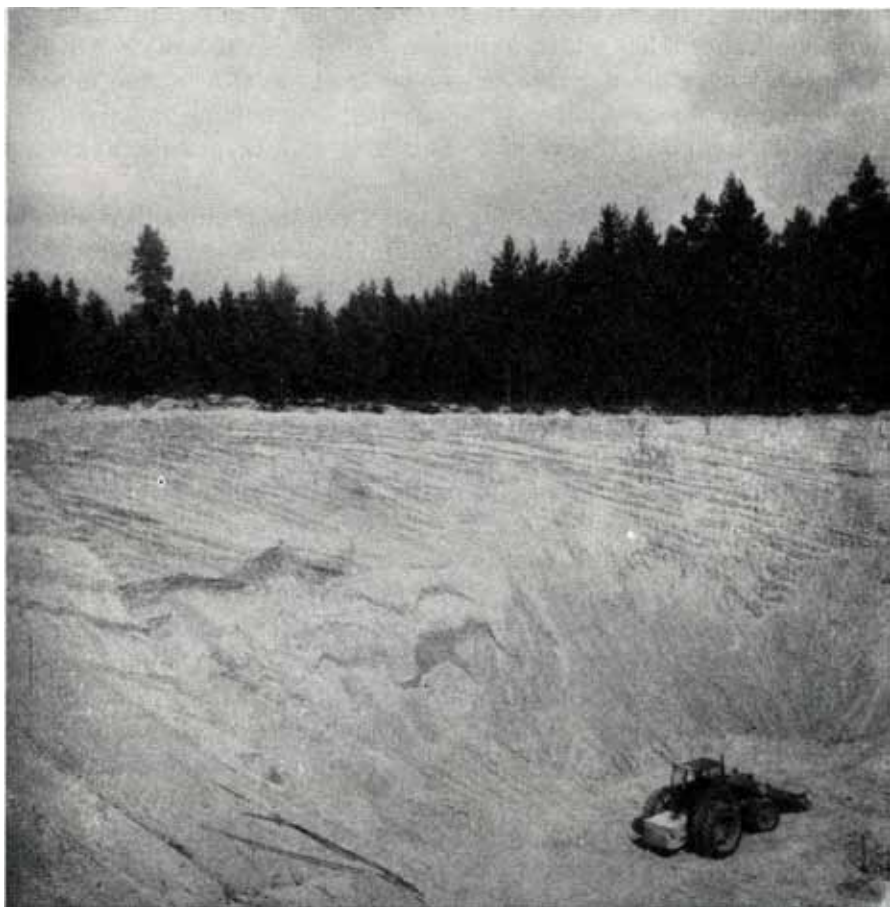
Mareografien ja tarkkavaakitusten antamat arvot maankohoamisen määrästä poikkeavat jonkin verran toisistaan. Kun esim. Helan (1953) mukaan maankohoamisen määrä mareografin avulla saatuna on Porissa nykyään 70 senttimetriä vuosisadassa ja Raumalla vastaavasti 67 cm 100 v. on tarkkavaakitusten avulla saatu nykyisen maankohoamisen määräksi sekä Porissa että Raumalla 68 cm 100 v. (Kääriäinen 1953). Viimeksi suoritettujen yhteenvetojen perusteella on nykyinen maankohoaminen linjalla Pori—Rauma kutakuinkin tarkasti 70 cm 100 v. (Kääriäinen 1963).

Erääksi syyksi maankohoamiseen on arveltu muinaista mannerjäättikköä, joka kilometrejä paksuna vaippana peitti alleen koko Pohjois-Euroopan useiden satojen vuosituhansien ajan. Jäätikön paino aiheutti maankuoren vajoamista ja kun mannerjäättikkö hävisi maastamme tasaluvuin kymmenentuhatta vuotta sitten pyrki maankuori sen jälkeen kohoamisen avulla saavuttamaan alkuperäisen tasapainotilansa. On näin ollen luonnollista, että maankohoaminen ta-

pahtui ensiksi nopeammin ja sitä mukaa kuin etäisyys ajassa jäätiköstä kasvoi, hidastui myös maankohoaminen. Tämä onkin voitu geologisesti todeta muinaisten rantamerkkien avulla. Ensimmäisinä vuosituhansina jääkauden päättymisestä oli maankohoamisen määrä jopa useita metrejä vuosisadassa, mutta on sen jälkeen nopeasti hidastunut. Siten esim. on tämän kirjoittaja todennut, että Litorinameren alkaessa Itämeren altaassa n. 7000 vuotta sitten meren rantaviiva oli linjalla Harjavalta—Lavia n. 70 m nykyisen merenpinnan yläpuolella (Virkkala 1939, 1959). Viimeisen 7000 vuoden aikana maankohoaminen keskimäärin on siten ollut metrin vuosisadassa, kun se nykyään on vain 70 cm 100 v. Tästä saamme keskimääräiseksi maankohoamisen hidastumiseksi alueella viimeisten 7000 vuoden aikana n. yhden senttimetrin vuosisadassa.

Mutta vielä toinenkin seikka on otettava huomioon, ennenkuin ruvetaan konstruoimaan muinaisia merenpinnan asemia alueella. Suurten jokien suistoissa vaikuttaa rannansiirtymiseen myös joen mukanaan kuljettama aines, joka laskeutuu pohjaan joen suistossa ja sen edustalla. Kokemäenjoki sivuhaaroiheen virtaa kauttaaltaan savi- ja hiekka-alueiden halki, josta se helposti saa irtonaista ainesta mukaansa, ennenkaikkea savesta ja hienoa hiekkaa. Tämän vuositaiseksi määräksi on Kokemäenjoen nykyisellä suistolla arvioitu 100 000 m³ (Säntti 1954). Muinaisia merenpinnan asemia jokivarsilla esitettäessä on siis täällä todellisen rantaviivan sijainnin selvittämiseksi otettava huomioon myös joen kerrostava toiminta.

Jokikerrostumien paksuus ei Kokemäenjoen alajuoksulla kuitenkaan ole kovin suuri (Virkkala 1946). Nykyisen jokisuun edustalla se on n. puoli metriä, mutta jokikerrostumat eivät ole täällä vielä saavuttaneet täytttä vahvuuttaan (Säntti 1954). Ylempänä jokivarressa on jokikerrostumien paksuus jonkin verran suurempi. Nakkilassa ja Ulvilassa leviää jokivarressa vahvojakin hiekka- ja hietapatjoja, mutta nämä ovat pääasiassa muita kuin nykyisen joen mukanaan kuljettamia sedimenttejä. Kun nimittäin jäätikkö hävisi maastamme, tapahtui tämä pääosaksi sulamalla. Sulavedet kuljettivat mukanaan suuria määriä hiekkaa ja soraa, jotka kasaantuivat jään alla virtaavien sulavesiuomien pohjalle tai niiden eteen harjuiksi ja kankaiksi. Eräs tällainen suuri jäätiköltä virranneiden sulavesien kasaama jakso alkaa Toiselta Salpausselältä Pusulassa ja jatkuu sieltä Someron, Kosken, Oripään ja Säkylän kautta Harjavaltaan, missä se muodostaa Harjavallan harjun. Tästä meren rannikolle päin ovat muinaisten

1. Hiekkakuoppa Nakkilan Viikkalassa n. puoli km Kokemäenjoen pohjoispuolella. Hiekkakerrokset viettävät jyrkästi kaakkoon, mikä osoittaa, että ne ovat jäätikön sulavesijoen kerrostamia eivätkä nykyisen Kokemäenjoen kasaamia.

jäätikköjokien kerrostumat kokonaan tasoittuneet, vain Anolan ja Haistilan välillä joen pohjoispuolella siinä on osittain tasoittunut Selkäkangas-niminen harju. Pääosa jokivarren hiekoista ja hiekoista on siten kerrostunut jo mannerjäätikön sulamisvaiheen aikana, jolloin koko alue oli vielä syvän veden peitossa. Tätä valaisee kuva 1, joka esittää erästä hiekkakuoppaa Nakkilan Viikkalassa n. puoli kilometriä joen pohjoispuolella. Kuopassa tavataan hienoa hiekkaa ja hietaa ainakin yli kymmenen metrin vahvuudelta. Kerrokset kallis-

tuvat melko jyrkästi luoteesta kaakkoon, siis aivan päinvastaiseen suuntaan kuin niiden pitäisi kallistua, jos ne olisivat nykyisen Kokemäenjoen kerrostumia. Sama seikka voidaan havaita useissa muissakin jokivarren hiekkakuopissa. Mannerjäätikön sulamisvaiheessa virtasi täällä iso jäätikköjoki päinvastaiseen suuntaan kuin nykyinen Kokemäenjoki.

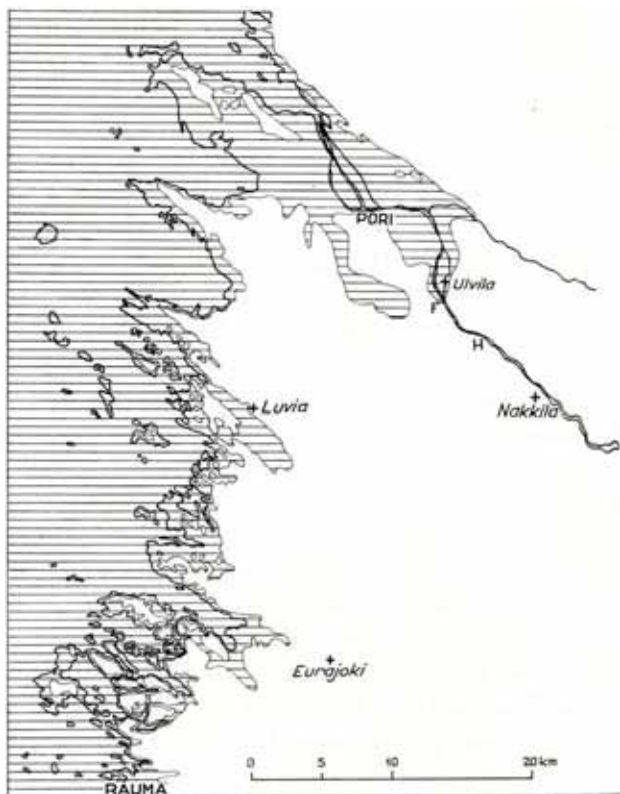
Toisin paikoin taas jokivarrella esiintyy runsaasti elimellistä ainesta sisältäviä ja ilmeisesti jokikerrostumiin kuuluvia savia, hiesuja ja hietoja useamman metrin vahvuudelta. Keskimääräiseksi jokikerrostumien paksuudeksi on alueella arvioitu n. kaksi metriä. Nopea maankohoaminen on täällä aiheuttanut sen, että samalle paikalle ei ole ehtinyt kovinkaan paksult kasaantua jokikerrostumia ennenkuin maankohoaminen on nostanut suiston vedenpinnan yläpuolelle. Oheisissa kartoissa kuvat 2—4 on jokikerrostumien paksuus otettu huomioon siellä, missä se tiedetään, muualla jokivarrella on niiden vahvuudeksi oletettu kaksi metriä.

Kuva 2 esittää meren rantaviivaa n. v. 1300 jKr. Tämä vastaa Kokemäenjoen ulkopuolella n. 5 m:n korkeuskäyrää, jokivarressa on edelläolevan mukaan otettu huomioon myös jokikerrostumien paksuus. Mainittu viiden metrin korkeuskäyrä on saatu Maanmittaushallituksen v. 1962 julkaisemilta topografisilta peruskartoilta. Näiden kartoitus on suoritettu v. 1959 ja perustuu edellisenä vuonna tehtyyn ilmakuvaukseen. Aineisto on siis tältä osalta mahdollisimman tuoretta.

Kartasta kuva 2 näkyy, että eteläosassa aluetta, Rauman ja Luvian välillä on vaakasuora rannansiirtyminen vuoden 1300 jälkeen ollut melko vähäistä. Tämä johtuu ennenkaikkea siitä, että rannikko on täällä korkeahkoa ja sen edustan lukuisat saaret ovat jyrkkärinteisiä. Saaristo Luvian ja Rauman välillä oli jokseenkin yhtä runsasta kuin nykyisinkin. Monet isommista saarista olivat nykyistä paljon pienempiä, mutta kartalla esiintyy myös useita saaria, jotka sittemmin ovat kasvaneet kiinni mantereeseen. Rauman ja Luvian välisen merenrannikon saarirunsaus johtuu ennenkaikkea kallioperästä, joka täällä on gneissigraniittia ja rapakiveä ja suosii niin muodoin lukuisien kallioisten mäkien esiintymistä. Hiekkakivialueella, Luvialta pohjoiseen on rannikko alavampaa ja saaria on huomattavasti niukemmin.

Kuvasta 2 voidaan havaita, että Luvian kirkolla, juuri hiekkakiven ja graniitin rajalla työntyi n. penikulman pituinen merenlahti

2. Rantaviiva Porin ja
Rauman välillä n.
v. 1300 jKr.
F = Friitala,
H = H aistita.

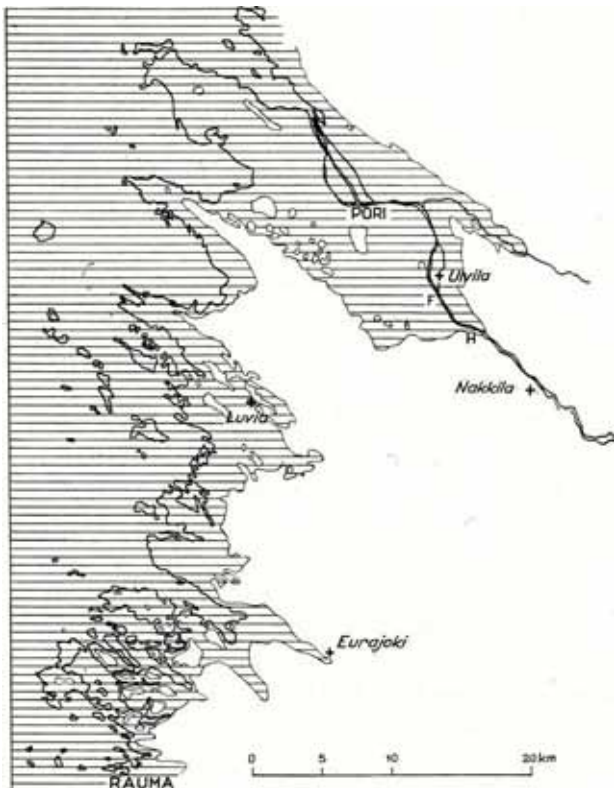
sisämaahan. Luvian pohjoispuolella Lankoorin ja Kuuminaisten niemet esiintyvät jo selvinä, mutta Pihlavan niemestä ei tuolloin ollut vielä esillä kuin suurehko saariryhmä Yyterin ja Kylänsaaren välillä.

Suurimmat muutokset rantaviivassa on v:n 1300 jälkeen tapahtunut Porin ympäristössä. Pitkä merenlahti jatkui Friitalan tienoille saakka ja Lattomerén kautta ulottui tänne toinen merenlahti. Edelliseen merenlahteen laski Kokemäenjoki ja eräs joen haara lienee laskeutunut Lattomerénlahteen, vaikka täältä ihmisen toiminnan vaikutuksesta kaikki muinaiset uomien merkit ovatkin hävinneet. On hyvin epävarmaa ovatko nämä molemmat merenlahdet olleet enää tähän aikaan yhteydessä koskenaan, kuten Sääntti (1951) olettaa. Joka tapauksessa Friitalasta Porin kaupunkiin ulottuva pitkä ja kapea niemimaa on vain hyvin matalan kannaksen kautta ollut mantereeseen yhteydessä.

Ulvilan madaltuvan jokilahden rannalla sijaitsi tähän aikaan vanha Ulvilan kaupunki, jonka edeltäjä, Ravanin kauppapaikka sijaitsi pari kilometriä jokivartta ylöspäin. Noin kaksi ja puoli vuosisataa myöhemmin kuvan 2 esittämää rantaviivaa Ulvilan kauppapaikka siirrettiin nykyisen Porin kaupungin paikalle, joka silloin yhä sijaitsi meren rannalla.

Millaiselta itse joen alajuoksu näytti tuohon aikaan, jolloin Ulvilan lahti oli juuri täyttymässä joen tuomasta lietteestä? Nykyiset jokitörmät ovat Friitalassa 4—5 m korkeat, Haistilassa n. 10 m, Nakkilan kirkolla n. 15 m ja Lammaisissa jopa 25 m korkeat. Joki on näitä törmiiään kaivanut helposti kuluvaan hiekkään ja saveen sitä mukaa kuin maankohoaminen nosti niitä merenpinnan yläpuolelle. Niinpä Friitalassa joki tuolloin virtasi miltei maanpinnan tasossa, kuten nykyisellä suistomaalla. Haistilassa olivat jokitörmät n. puolta nykyistä matalampia, mutta Lammaisissa ne olivat jo miltei nykyisen korkuisia. Itse asiassa Ruskilan ja Lammaisten välillä ovat jokitörmät jo saavuttaneet lopullisen korkeutensa, sillä juuri syntymässä oleva Nakkilan Ruskilankoski muodostaa sen kynnyksen, jonka vaikutuksesta joen uoma sen yläpuolella voi syventyä vain sen verran, mitä itse Ruskilankoskessa tapahtuu kulumista. Kuvan 2 osoittamana ajankohtana Lammaistenkosken alapuolella ei ollut enää yhtään koskea, joessa tapahtui vain hiljaista virtausta, kuten nykyiselläkin alajuoksulla. Alin virtapaikka joessa oli em. Lammaisten 1. Pirilänskoski Nakkilan ja Harjavallan rajalla. Tässäkin lienee virtaus ollut hieman vähäisempää kuin nykyisin ennen Harjavallan voimalaitoksen valmistumista. Jos oletamme, että vuodesta 1300 nykyaikaan saakka ei Lammaistenkoskessa olisi tapahtunut yhtään virtaavan veden kulutuksen aiheuttamaa uoman syventymistä, olisi Lammaistenkosken pudotuskorkeus v. 1300 ollut n. 4 m nykyisen 6,6 m:n asemasta. On kuitenkin ilmeistä että mainittujen ajankohtien välisenä aikana kosken alustana oleva hiekkakivi on jonkin verran kulunut, arviolta korkeintaan 1—2 m (Säntti 1951). Lammaistenkosken pudotuskorkeus lienee siten ollut v. 1300 5—6 m. Kun lisäksi koski on verraten jyrkkä, se on jyrkin kaikista Kokemäenjoen koskista, voidaan sanoa, että Kokemäenjoki on tähän aikaan ollut purjehduskelpoinen vain Lammaistenkosken alapuolelle saakka, mutta siitä ylöspäin se on ollut miltei yhtämittaista koskea ja niinmuodoin täysin kulkukelvoton vesiliikenneneuvoille. Jos sijoitamme Teijan vanhan kauppapaikan n. vuoden tuhannen tienoille nykyisen Kokemäen

3. Rantaviiva Porin ja
Rauman välillä n.
v. 700 jKr.

kirkonkylän paikkeille, oli tähänkin aikaan vielä Lammaistenkoskessa n. 3:n metrin pudotus ja kun pari kilometriä jokivartta ylöspäin sijaitsi suuri Harjavallankoski, on varmaa, että Kokemäenjoki oli n. tuhat vuotta sitten täysin kulkukelvoton välittömälle vesiliikenteelle Lammaistenkosken yläpuolella (vrt. myös Sääntti 1951).

Kuvassa 3 on esitetty rantaviivan sijainti Porin ja Rauman välillä n. v. 700 jKr. Tämä rantaviiva vastaa em. Maanmittaushallituksen peruskartoilla suunnilleen 10 m:n korkeuskäyrää. Rauman ja Luvian välinen saaristo oli kuvassa 3 esitetyistä vaihteista huomattavasti pienentynyt ja nykyiset saaret, kuten Olkiluoto, Rekisaari ja Nurmi-
saari muodostivat verraten tiheän ja runsaslukuisen ulkosaariston. Kapeat ja pitkät merenlahdet ulottuivat Lappijoelle ja Eurajoen kirkolle ja Luvian kirkonkylän paikka sijaitsi miltei avomerellä. Lankoorin niemi oli edellisestä huomattavasti supistunut,

mutta Kuuminaisten niemi esiintyy edelleen suunnilleen yhtä pitkänä kuin nykyisinkin, mutta pari km sisämaahan päin siirtyneenä.

Suurimmat muutokset ovat edelleen tapahtuneet Kokemäenjoen alajuoksun varrella. Porin niemimaa oli supistunut isohkoksi saareksi, joka käsitti nykyisen Isomäen ympäristöineen. Tiheä ulkosaaristo sijaitsi tästä länteen päin, Preiviikin ja Tuorsniemen välillä ja Pihlavan niemimaalla alkoivat vasta ensimmäiset saaret pistää esiin meren ulapasta.

Leveä, mutta matala merenlahti ulottui jokilaaksossa Haistilan tienoilta saakka ja kapeampi lahti tunkeutui Harjunpäänjoen vartta lähelle Kaasmarkkuu. Kokemäenjoki oli parastaikaa täyttämässä laajaa Lattomerén — Ulvilan allasta, jonka maankohoaminen sitten seuraavina vuosisatoina pääasiassa nosti merenpinnan yläpuolelle.

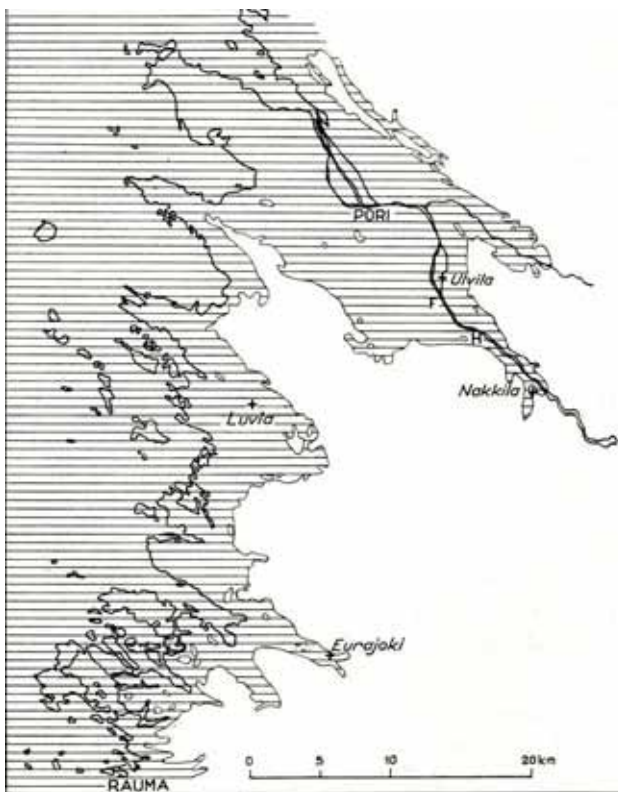
Kokemäenjoen suu oli nykyisen Haistilan tienoilla tai siitä hieman ylempänä. Nakkilan jokitörmät olivat n. puolta nykyistä matalampia ja Lammaistenkosken paikalla oli joen kulutus vasta päässyt alustana olevaan hiekkakiveen. Varsinaista koskea ei vielä ollut täällä olemassa, mutta voimakas virta alkoi nopeasti kuluttaa alustansa. Harjavallankoski oli kuitenkin jo olemassa ainakin yhtä suurena kuin ennen voimalaitosta. Joen alajuoksu oli siten mahdollisesti kulukelpoinen jopa lähelle Harjavallan kirkkoa saakka.

Viimeinen kuva 4 esittää rantaviivan asemaa ajanlaskumme ensimmäisinä vuosisatoina, n. v. 100 jKr. Tämä merenpinnan korkeus vastaa Kokemäenjoen ulkopuolella n. 15 m:n korkeuskäyrää.

Rauman ja Luvian välillä oli enää vähäinen ulkosaaristo. Nykyiset korkeat ja jyrkkärinteiset rannikolla sijaitsevat kallioalueet olivat vielä pääasiassa veden peitossa. Pitkät ja kapeat merenlahdet ulottuivat ohi Lappijoen ja Eurajoen kirkonkylän. Luvialla lainehti laaja meren ulappa, mutta Kuuminaisten niemellä oli vaakasuora rannansiirtyminen vähäisempää. Pihlavan niemellä ei ollut yhtään luotoa näkyvissä, mutta Porin Isonmäen sorakumpu oli juuri kohonnut merenpinnan yläpuolelle samoin kuin Pietniemen ja Preiviikin välillä oleva moreenikohouma. Ulvilassa ja Lattomerellä levisi laaja merenlahti, joka kapenevana ulottui hieman Nakkilan kirkon yläpuolelle. Leistilän ja Tattaran laajat savikot olivat juuri paljastuneet meren peitosta ja levisivät laajoina ja soistumaan alkavina tulvaniittyinä. Harjunpäänjoen varrella meri ulottui Kaasmarkkuun saakka.

Nakkilan nykyiset korkeat jokitörmät olivat vasta muodostumisen alkuvaiheessa. Lammaistenkoskea ei vielä ollut olemassa ja

4. Rantaviiva Porin ja
Rauman välillä
n. v. 100 jKr.

Harjavallankoskikin kirkon kohdalla oli ehkä puolta vähäisempi kuin ennen patoamista. Joka tapauksessa joki oli kulkukelpoinen korkeintaan Harjavallan kirkolle saakka.

Jo tältä ajalta tunnetaan alueelta asutusta. Eräs maamme vanhimpia ja löydöistä rikkaimpia rautakautisia asuinpaikkoja sijaitsee Nakkilan Soinilan kylässä Penttalan talon maalla. Kuvan 4 mukaan asuinpaikka sijaitsi aivan Kokemäenjoen suussa, missä oli hyvät mahdollisuudet mm. kalastuksen harjoittamiseen. Kohta Penttalan asuttamisen jälkeen rupesi asutusta siirtymään jokivartta ylöspäin ja vaikka yhteys tänne koskista jokea pitkin olikin vaikea, levisivät joen kummallakin rannalla helppokulkuiset hiekkakankaat, joita pitkin uudisasukkaiden oli helppo vaeltaa.

Edellä selostetun periaatteen mukaan olisi alueella mahdollista ennustaa myös tulevaa rannansiirtymistä. Pihlavan lahti tulee täyt-

tymään huomattavasti nopeammin kuin maankohoaminen edellyttäisi. Tähän vaikuttaa ennenkaikkea joen kerrostava toiminta, joka ilmeisesti tulee lisääntymään sen jälkeen kuin Mäntyluodosta rakennettiin maantie Lampaluotoon ja Reposaaarelle. Tämä maapato rajoittaa joen tuoman aineksen leviämistä kauemmaksi, estää merivirtojen tunkeutumisen Pihlavan lahteen ja nopeuttaa siten vesikasvillisuuden aiheuttamaa umpeenkasvua matalassa lahdessa.

Kirjallisuutta

HELA, I. (1953) A study of land upheaval at the Finnish coast. Fennia 76.

KÄÄRIÄINEN, E. (1953) On the recent uplift of the Earth's crust in Finland. Fennia 77.

— (1963) Land uplift in Finland computed by the aid of precise levellings. Fennia 89.

RIIHIAHO, E. ja HORNBORG, V. (1915) Maantieteellisiä havaintoja Kokemäenjoen varsilta. Suomen Maant. Yhd. Julk. X.

SÄNTTI, A. (1951) Die Häfen an der Kokemäenjoki-Mündung. Fennia 74.

— (1954) Die rezente Entwicklung des Kokemäenjoki-Deltas. Turun Yliop. Maant. lait. julk. 29.

VIRKKALA, K. (1939) Satakunnan geologinen kehitys nykyisyyden pohjana. Satakunta XI.

— (1946) Kokemäenjoki geologis-historiallisen kehityksen valossa. Satakunta XII.

— (1959) Über die spätquartäre Entwicklung in Satakunta, W-Finland. Bull. Gomm. geol. Finlande 183.

F. E. Sillanpään puhetta

Suomen kielen nauhoitearkistossa, joka sijaitsee Helsingin yliopistossa, on säilytteillä kaksi ääninauhaa, yhteensä n. 3 tuntia, hämeenkyröläisen kirjailijamestarin F. E. Sillanpään puhetta. Luullakseni on tallessa vain harvoja näytteitä Sillanpään vapaata kerrontaa; enim-mät tallenteet ovat FES:n luentaa hänen omista teoksistaan tai käsi-kirjoituksistaan.¹

Nauhoitearkistossa olevat keskustelut FES:n kanssa ovat vuosilta 1955 ja 1960. Seuraavassa julkaistaan edellinen lyhentämättömänä, jälkimmäinen jonkin verran lyhennettynä. Puheen siirtämisessä kirjoitusasuun on pidetty silmällä luettavuutta. Käytetyssä kirjoitus-tavassa on vältetty foneettisia erikoismerkkejä. Tärkein tällainen merkitsemättä jäänyt ääntämykseikka on Sillanpään puheelle luonteen-omainen heleä geminaatta-/ takavokaalisissa sanoissa *i:n* edessä, esim. sellaisissa tapauksissa kuin (1. ja 2. tavun välissä) *hallitsevaksi, tallis-ta, mallia*, (talon nimi) *Nalli*, (talon nimi) *Ollila, kollieläimillä, trullit*, (kauempana sanassa) *asiallista, historiallinen, tavallinen, virallinen, sanallista, huusholli, iikollien, talollinen, runollinen*. Tauon ja *h:n* edellinen sananloppuinen *-n* oli Sillanpään puheessa toisinaan heikko ja epäselvä, etenkin niissä tapauksissa, joissa *-n* on pitkän vokaalin jäljessä. Tätä tavalla tai toisella redukoitunutta *n:ää* ei ole kirjoituk-sessa erikseen osoitettu, vaan näissäkin tapauksissa on käytetty vain *n:ää*. Lukemisen helpottamiseksi on kaarisulkeiden sisään useis-sa tapauksissa merkitty kesken jääneen sanan (harv. lauseen) nau-hasta kuulumaton t. epävarmasti kuultu jatko.

Välimerkeistä pistettä, pilkkua, puolipistettä ja kaksoispistettä sekä pisteviivaa (...) on pyritty käyttämään silloin, kun puheessa on ollut tauko. Niiden käyttö poikkeaa suuresti normatiivisen kieli-opin välimerkinnästä, sillä juoksevassa puheessa tauon aiheuttavat

1. Yleisradion vanhimmat FES:n äänitykset ovat vuodelta 1939 (Sillan-pään haastattelu hänen saatuaan Nobelin palkinnon 11. 11. 1939; Sillanpää

usein muut kuin loogiset syyt: hengitys, mietiskely, tapailu, jokin häiriö jne. Kaari kahden sananvälissä (esim. *täss asiass oli, vaikk olis kuinka, siin on, sill aikaa*) osoittaa, että sanaliiton jäsenten välinen sananraja on kadonnut, niin että edellisen loppukonsonantti ääntyy jälkimmäisen jäsenen ensimmäisen tavun alkuäänteenä. Kenties silmäänpistävin Sillanpään puhekielen äänteellisistä epäjohdonmukaisuuksista on *uo, yö, ie* -diftongien edustus: harvoin *tuommonen, lievästi*, tavallisesti *nuarena, yätä, kiälimiähet* (näin on merkitty myös lievästi avartuneet diftongit).

puhuu pojille ja tytöille 20. 11. 1939; Katkelma Sillanpään puheesta 9. 11. 1939; yht. 13 min.), seuraavat vuosilta 1945 (Rakkain henkilöhahmoni 23. 9.; n. 15 min.), 1947 (Matti Kurjensaari haastattelee Sillanpäättä; n. 7 min.) ja 1948 (Sillanpää Leo Mellerin haastateltavana täytettyään 60 vuotta; n. 12 min.). Hänen 12:n muistelmansa sarjasta vuodelta 1953 ensimmäinen puuttuu Yleisradion arkistosta; seuraavat ovat: Myllykolun Eemeli (22. 2.), Poika tulee kouluun (8. 3.), Hämeenkyrön herroja ja isäntiä (22. 3.), Koulupoika Tampereella (6. 3.), Porvarillista ja kirjallista Tampereelta (19. 4.), Kesä tulee Hämeenkyröön (10. 5.), Opiskeluvuosia Helsingissä, Järnefeltien ja Sibeliuksen Tuusulaa (27.9.), Sikri (11. 10.), Kuinka minusta tuli kirjailija (25. 10.) ja Kirjailijakutsumuksesta (8.11.), yhteensä n. 4½ tuntia. Tunnetut joulupakinansa Sillanpää aloitti v. 1945, ja niitä on edelleen vuosilta 1946, -47, -48, -50, -53, -54, -55, -56, -58, -59, -60 ja -61, yhteensä n. 2 tuntia 20 minuuttia. Lisäksi on kolme juhannuspakinaa vuosilta 1950, -53 ja -61, yht. n. 22 min. Muuta FES:n puhumaa ohjelmaa on radion arkistossa vielä: Kirjailijan sana, Sillanpää kertoo (1949), »Vappu on aina vappu», Sillanpää tarinoi (1950), Sillanpää lukee viikon novellin (1952), Kirjailija matkustaa, Sillanpää muis-telee (1954), Sillanpää kertoo lapsuudestaan (1954), Sillanpään maisemia, Unto Miettinen ja Aarne Laurila kirjailijamestarin matkassa Hämeenkyrössä (1958), Saavutuksesta Helsinkiin, Sillanpää pakinoi (1959), Sillanpää lukee novellinsa »Hietikon muorin piika» (1960), Sillanpään haastattelu (1962), Kirjailija Sillanpää 75 vuotta (1963), yhteensä n. 4 t. 45 min. Sillanpää on puhunut myös Yleisradion ruotsinkielisissä lähetyksissä. Näitä on tallella n. 1 t. 45 min.

Harjavallassa 4.9. 1955

»Maahengen temppelissä», parooni Emil Cedercreutzin museossa, järjesti Harjulan kiltä sunnuntaina syyskuun 4. päivänä 1955 kotiseutujuhlan. Sinne saapui myös F. E. Sillanpää, joka juhlassa luki otteita teoksestaan Nuorena nukkunut. Ehdotin Sillanpäälle, että juhlan jälkeen saisin kysellä häneltä joitakin hänen elämäänsä ja tuotantoonsa liittyviä asioita museonhoitajapariskunnan Fanni ja Ilmari Kuulan luona, missä molemmat olimme saaneet majapaikan. Pyyntöni hän suostui empimättä samoin kuin siihenkin, että keskustelu otettiin ääninauhaan. Nauhoitus tapahtui museonhoitajan keittiössä.

Seuraavassa julkaistaan keskustelumme sellaisenaan. Sulkeihin on merkitty täydennyksiä, esim. milloin sana tai ajatus on jostain syystä jäänyt kesken, ja eräitä muita selvennyksiä ja selityksiä. Alaviitteiksi on liitetty muutamia täydentäviä huomautuksia. Nauha on säilytteillä Suomen kielen nauhoitearkistossa (nauhan arkistonumero 27). Nauhoituksen kesto on 1 tunti.

PV: Niim minä ajattelin kirjailijamestarilta ensinnä kysyä vähän tuosta . . . siitä Männistön Miinasta. Sehän asu siinä . . . Mitenkä se nyt oli? Tuokkolasta mentiin . . .

FES: Raipalasta poikettiin sinne . . . Hirvelään, jossa Sigrid Salomäki — sittemmin tohtorinna Sillampää — tyttövu(siaan) . . . aikojaav vietti, ennenku hänet . . . minuv vihittiin. Siin oli Männistöni Miina siinä. Joka Miina — oli oikeem miina, ja . . . joskus vähä räjähtikim mutta ei mennyk kappaleilles sentään — on ihastuttavimpia . . . kansannaistyypppejä, mihin olen tutustunut, siitä syystä, että hän oli todellinen . . . loistoämmä! Tämän vanhan kyröläisen semmosen, josta sanasta oli se vanha veikeily ämmien itset taholta että: »Kirjasa ämmä oj ja ku se siält_otetaam poihi niij jää pelkkä läpi.»²

Miina oli railakka pikkunen ämmä, niinkun . . . Se oli semmonen tirpakainej ja . . . Ja sitte, siitä on ste . . . sällit ja nuaremmat, ja naisekkii nuaremmat otti stev vissiä hänen, äänempainojaan noim pikkusen . . . syövyttivät . . . sialuunsa. Sitten silloin kahdeksantoista (= 1918) sinä . . . ennej juuri kup punakapina alko, niin . . . Aapolla oli, jos(sakin) . . . — hanem miähellään — oli joitakin . . . suhdanteita

2. Tästä kyröläisestä sanonnasta Sillanpää on tuotannossaankin huomauttanut (Päivä korkeimmillaan s. 192).

jossain . . . semmosessa ihmeellisessä Ovambomaassa, jonka nimi oli Keski-Suami! Miina tiäsi että semmonen tosiaan on jossakin. Ja kun Aapo sittem meni lähti sinne, niin . . . nim Miinar repliikki viä — se huusi viä pirttinsä ovelta ku Aapo meni jo sinner Raipalaam päin: »Että tiät Aapo stes sen, että pysyt Keski-Suamesa, niin kauan ku tätä tämmöstä sähinää on!» Ja tämä erittäin lievästik kulttivoitu, ja . . . ja vielä vähemmän . . . tiatopualisuutta omaava, paikallinev väestö, löysi erinomaisen huumorim pisaran tästä . . . Miinan railakkaasta repliikistä, ja toisteli sitä sittev vuasikausia, »ettäs sen tiät Aapo että pysyt Keski-Suamesa, niin . . . niin kauan ku kapina jatkuu».

Se oli Miina!

PV: Ei Aapo siälä pysynys sitte?

FES: Minä em muista — (ei) Aapoo kukaan noteerannum misä . . . se oli ny . . . sen enempää. Se oli tää Miinar repliikki joka tässä asiassa oli se pääasia.

PV: No Miina on kuallut tiämmä?

FES: Eiköhän se olev vihdov viimmen. Niin hän oli . . . — em minä olet tavannuj ja minäkij jo . . . elän ihav vahingossa minäkän enääj ja . . . Ja hän oli aivan noin . . . olis . . . äidiksieni sopinu. Juu. Ja . . . ja kun se sittek kun se railakoitu sittek kun se Aapon, ja muitten ympäristösuhdakkeittev vuaksi, kun se sano seuraavar repliikin, että »niim minä kiroisin että siniset saatanak katosta pomppoili!» Se om minusta aika railakka tommonen, feminiininen, voimannäytet tämä!

PV: Se on, se on! Niitä oli siälä Kyrösä, tuommosia.

FES: Niin oli, kylä (= kyllä) niit^ooli muita. Sitten oli semmosia — niinkuv varsinkin naisväessä nyt se, se sialurrakennusoppi nyt etsii niitä muotoilujaan, hyvim monemmoisia. Miina oli se terhakka semmonen, semmonen naistyyppi jonka . . . varassa joltain kanttilta kansa elää.

Se oj juuri se semmonen . . . Minun äitini oli noin . . . henkevämpi ja, ja tuommonen . . . nyt jollakil lailla, vaikka ma nyt hanem poikanaan stä ittep puhun, mutta . . . perus- . . . toi . . . inhimillisyyden perustyyppi oli sama, vaikka . . . äitini . . . ei kiroillum mutta lasketti hyvin hyvän, sakeankin vitsin, kun se oli tarpeen, ja sitten noin, noin vaimensi eräät, yhdellä tämmösellä piänellä, joka oli muum muassa semmonen:

Kun oli . . . mahtavan talon isäntä, semmonen, väkevä . . . äijä

noir ruumiiv voimiltaam mutta, pikkusen semmonen »Don Juhannes» ja, ja niinkuv väkevä . . . semmonen tyyppi sopii olla, joll oli hiljanem mukava hipsukka se emäntä. Niettä ku se oli Tampereella stem markkina-aikanakin ni, ennem mailmasa ni, poliisit otti aina selvää misä Kyröv Vakeri on kortteeria, että kun siä rupes . . . heidäv voimansa uupuun, ni haettiin Kyröv Vakeri, niv varmasti . . . järjestys palasi.

Ja siitä . . . Tällä . . . sankarluanteella oli sitte olluj joku . . . semmonen . . . taudillisuus joskus, että hän olis saanuj jotakuta . . . Se oli vähän nyn noim mystillinen ollus se kipu, niettä siit oli romanttista kuiskintaa. En sanot tän enempää! Ja sitten oli joku, jota sitten . . . kotona piti — senaikasel lääkäripraktiikan, ja apteekkiktaktiikam mukaan ni stä kotona stek keitettiin . . . kaffeepannulla. Se piti semmosessa tina-astia(ssa) . . . tinatussa astiassa valmistaa. Apteekista saatiij jokku rehut sitte, ja se keitettiin siä sitte. Ja se oli vähän nyt arkaluontonen se äijän tauti sitten. Ja se . . . se oli stet tikottia se lääke — »dekokt», se . . . hianostis sanottuna — se oli tikottia sitte. Ja . . . äitenikis stet tiäsi sej ja ne oli ster riidelleet äiteni kansa, kaks railakkaa . . . oliota. Ja sitten ni, Vakerin äijä step pyrki vähän ninkul lähenteleen stek ku äiteni . . . vanhalla kaffeepannulla stek kasteli räätikällanttuja, istutettuja noin valmiiks niin, kaato vettä juurelle, niinkun tiämme tapahtuvan. Ja äijä sittel läh- . . . sano semmosellähentelevän . . . repliikin siitä aidan yli kujalta että: »No ny he saa stek kaffeeta puahonsa.» — »Ei tää ok ku tikottia siittäisosta pannusta» sano äiteni, ja riamuitsi ku hän tuli näin sanooneeksi!

PV: Äitenne oli semmonen sanavalmis?

FES: Mitä suurimmassa määrin. Ja myöskin sellainen, että hän . . . hänellä oli niinsanottavaa makua, siinä että hän osasi tän sanavalmeutensa . . . muodon . . . säädellä . . . tilanteem mukaisesti, että se mikä sopi yhdessä ei sopinut toisessa, mutta ei tarvinnut mennä . . . siinä suhteessa kilpasille hänen kanssaan. Hän ei, hän- . . . hänellä oli se . . . semmonen naisellinen, peruskansanomainer railakkuus, hänel luonteensap peruspiirre. Se oli . . . Minulla on mitä lämpimin . . . pojan . . . muistikuva, juuri myöskin tästä puolesta hänellä.

PV: No kuulkaa, kun Te olette Sanakirjasäätiöön lähettänyv vuosikymmenien kuluessa näitä Hämeenkyrön sanoja, ni onko ne etupäässä äitinne sanoja?

FES: Ne ovat äidin siitä yksinkertasesta syystä että isäni puhui

Suojan talo, jossa Sillanpään Eemeli kävi koulua 1898 — 1900. Nytemmin rakennukset on jo purettu. Tämän Pakkasen kartanossa olevan taulun Suojan talosta on valokuvan mukaan maalannut taiteilija R. Ahtola v. 1947. Hämeenkyrö, Haukijärvi. 1. 8. 1964. Valok. Helmi Virtaranta.

Kauvatsan murretta, ja oli vähän noin tuammonej jämerähkö puheessaan ja, käytti ihan noin . . . niin sanoakseni . . . matemaattista kieltä, puhuessaan. Tommonej jämerä äijä. Niin hänem puhellauseensa oli . . . niin sanoakseni paino- . . . aatteellisestip painovalmiita. Mutta äitini oli sitten se joka osasi konstin, ja jolta minä stel liänem pikkusen . . . promillin . . . niitä kanssa saanut. Että äitini poika olen kaikessa suhteessa.

PV: Kuulkaa mitenkäs, kun oli äskön puhetta tuassa kuj juatiin kaffeeta siitä Kökkön talosta, Mouhijärveltä. Niin sehän on kirjailijan . . . sehän on sukulaistalo?

FES: Niin. Kökkön vanha emäntä, ja minun äitini, olivat täydet serkukset, eli orpanukset niinku Kyrössä sanotaan. Ja sitten oli niin että kun se Tättälän Hilja, sen yhden orpanan sitten, sen Tättälän vanhan emännän tytär, sitte oli järjestetty — vaikkakin epäpätevänä

ni — ensimmäiseksi opettajaksi sinne Haukijärven kansakouluun, ja siälä oli stä oppilastarvetta sitte, että se saatiim pitää, pystyssä. Senaikaset ruljanssit oli semmoset! Niin sitte haalittiin sinne oppilaita, ja yhdeksi haalittiim minut siältä mökistä sittej ja . . . Ja sittem Mouhijärvem pualelta, sen . . . sukulaistalon, sen Kökkön, vanhim poika, Sakari. Ja meistä tuli läheiset toverukset sitte. Me asuimme siälä koululla molemmat, opettajan . . . hoivissa jo- . . . jonkinlaisissa. Taikka minäkin nys Suajalla siä talom puolella useij ja, ja ja söin siä opettajan köökin nurkassa istuij ja söin hellani päältä siittä stej ja noin tommosta. Ja minä jouduin sten tämän . . . kirkkaan ja . . . valoisan ja hianon . . . pikkuserkkuni, sen Kökkön Sakarin kanssa menemään hänen kotiinsas sinnem Mouhijärven Murronkylän Kökkölle, jossa muum muassa tapasin . . . tyylikkään ja kauniin ja kirkkaan hänev vähän nuaremmen sisarensa — ja niin edes päin! Ajatusviivat ja huutomerkit! Liänen kertonut niistä tuotannossanikin! Jotka sitten aiheuttivat . . . minulle . . . kaikellaisia sekä aatteellisia että melkeimpä ruumiillisiakin . . . kyynelöintejä, ja . . . ja romahdusta, maan ja kansan ja ihmiskunnan sanoinkuvaamattomaksi onneksi, että . . . että minusta ei tullus semmosta verratem mitätöntä kunnallääkäriä vaam minusta tuli ste — se kum mä nyt täss olen! Kun se piikaplikka ste heitti sen tulitikkulaa(tikon) . . . sen semmosen . . . jonkun huushollivehkeen sinnep perässäni, ja lensi syliini.

No niin! Se oli se Kökkö, siäl oli muuten . . . hauskaa. Stern minä olin siälä vapaasti . . . Jo isännän veli oli pappi noij ja se oli semmonen sten . . . Mutta että samasta johteesta, juuri tämmösestä, niin siällä sitte . . . pikkusem pirahteli semmosta, semmosta puolisivisty-nyttä semmosta . . . vähäsen noin.

Minulla on siittä (Kököllä olostä) hyvin hauska muisto, semmonen, joka om puhtaastin noin tieteellinen: Siällä oli ylhäällä mäessä, siinä talon takana, siälä semmonen . . . tasanne. Se oli semmonen koro(ke), maasto kohosi siinä vähäj ja sinne . . . jotakin . . . mentiin noin kapuamalla vähä. Siällä oli stes semmonen . . . tommonev väljähkö aukeama ket(o), kaunista . . . lyhyttä . . . ruahoa kasvava tasanen semmonem pyöreä . . . alue, jota . . . sitten . . . Kökkön vanha äijä, tämä rovastiv veli, sano »Hiippaketo». Kun . . . hän oli kuullu herraskaisten sanovan sitä hippakedoksi, joita oli tämän hänev veljensä, tämän ylioppilaan ja sittemmim papij ja muitten — kaikkien kun noin . . . (oli) siällä käynyn nin sano »Hiippaketo». Ja hippa . . . oli . . . ei ollut käytännössä . . . Mouhijärvem murteessa, nin siitä tuli

»Hiippaketo» sitte, ja se om minua aina viähättänyt tää Hiippaketo sitte.

PV: Minkälainem paikka se oli se Hiippaketo?

FES: Se oli . . . talon aivan kiinteässä läheisyydessä olevan, vähän . . . hiukan kohoutuvaa maastoa, joka alko iham pihal laidasta, ja jossa kasvoi . . . tavallisia tuommosia . . . kotimetsäm puita. Niin sin- . . . siällä keskellä oli sitten, mikä lies sen taloudellis-käytännöllinen alkuperä, siällä oli semmonen, kuinka mä nyt sanosin, halkaisijaltaan kymmenev viistoist metriä, melkein ympyräm muatonen tasanko, ruahoa kasvava tasanko, jossa tiätysti . . . nuo- . . . kylässä viarailevat . . . pualittain herraskainen nuariso . . . oli kesäisin sittem mennyt heipparallaa siällä ja, ja ruvennut sanomaan stä Hippakedoksi. Hippasilla . . . tommoset nyt noin . . . niin siittä tuli ste Hiippaketo.

pv: Siitä se (nimi) tuli, juu.

FES: Nii. Ja se oli ste Hiippaketo ja se . . . järkytti mua kovin stek, kum ma . . . ymmärsim mikä oli tämän esihistoria tän nimen. Se oli hyvin ihast(uttava) . . . Siällä sen takana oli stes semmonen . . . utuisev viano paikka jossa ste istuttiij jonku kivem päällä, ja siältä katteltiin kuinka aurinko laski Atriani mereen stes siällä . . . ja, ja ja, ja sitten kaikellaisia sutkaelmia siä ste ailakoitiin.³

PV: Eikös kirjailija ollut siälä usiampana kesänä, Kökköllä?

FES: Minä olim pikkupojasta aivan siis . . . siittä . . . kymmenev vanhasta . . . olin, että mä olin ylioppilas jo . . . ollu — eräitä vuasia. Noin . . . olin, siihen . . . Sittem minä siältä vähän sitten noin ninkuj jättäydyim pois kun, arvoisa talon neiti ilmotti ettei kannatap puhua. Niim mitäs mä siä stek kävin kunne puhua kannattanu, viälä vähemmin tällöin tiätystit tehdäm mitään! Ja sitten, niin si(nä) ke(sänä) . . ., olim minä stes siä niättä mä sinnem menin sitten niin että arvoisa neiti oli stek kihloisa, kum ma menin, ja niim päim pois, suureksi sanoinkuvaamattomaksi onneksi ihmiskunnallej ja Suomen kirjallisuudelle.

pv: No mitäs mum piti siitä Kökköstä viälä? Olitteko Te siälä niin- kuin maantöisä kans auttamasa?

FES: Niin no, meitä viätiim — minä olin noin herraspojan tyyliin. Äijä kun itset teki, aina oli työssä — ja omat lapset oli aina työssä,

3. Mouhijärven Murronkylän Kökön maalla olevasta Hiippakedosta ks. esim. kirjaani Elettiinpä ennenkin s. 237.

nim minutkiv vietiin sitten noin, annettiin harava käteej ja Mutta me söimme siälä, siälä sisäm pualella, ja . . . ja tuata, ja saimme kaffeetakiv vähän niettä . . . Se nyt oli semmosen lyseolaispoikasen noin semmosta . . . raikkaan terveem pojan, että häntä viätiin töihin kun . . . talon koko väki teki, ruum(ii)llista) . . . talon . . . asiallista tyätä nim minutki viätiin. Semmoseej jonka nimi oli Pitkänen, semmonem muum muassa semmonen . . . vii- . . . viljelysalues semmonen, siä talosta vähän se eteni sinne, se oli kapea pitkä aluen noin että siin oli metsä toisella pualella ja naapurina (oli) olluj joku toisella pualella, sen nimi oli Pitkänen, sem maan nimi.⁴

PV: Juu, tuassa ruokapöydässä kun oltiiv välillä syämässä niin siinä kirjailija kerto semmosesta ku Ollilaj Jussista.

fes: Nii, hän oli se . . . Ollilan talo oli se talo, jonka maalla Sillanpään tölli oli, ja sen . . . silloiset omistajat — sen talon — olivat sieltä . . . Kokemäeltä . . . muistaakseni kotosin. Niin että isänikin oli sen johdosta juur ku hän oli Kauvatsalta, oli sitten sinne . . . joutunu. Ja siällä oli sten ne . . . oli semmosia vähän niinkun ne satakuntalaiset varsinkin se tyyppi joka . . . lähtee noiv vähän siältä levittäytymään, niin niillä ov vissiiä tommosta erikoisaktiivisuutta ja, piäntä tommosta levittäytymisen vaistoa. Niin Ollilan pojista yks semmonej Jussi sitten ni, oli, oli semmonen, jolla oli, joka haa- . . . harrasteli ja . . . halavoi kaikkia tommosia piäniä . . . aatteen aila-kointeja — kuinka ma sen ny oikein nyt täs tulkittisin. Niin että kun stej jossain oli pidetty stej joku semmonen . . . täysoppinu herra . . . suvella oli pitäny stej jossain . . . pirtissä taikka salissa siä jonku puheen, ja kansaa oli stev vapaastik kuulemassa — se oli nyj jotain aatteilua! — ni Ollilaj Jussi sitte . . . tultiin siältä pihalle . . . kauniina suvisena ehtoona, niin Ollilaj Jussi sano että: »Saisinkoos minä puhuat tässä?» — ja piti sittej järkyttäväm puheen, jossa ei ollum mitään evankeelis-luteerilaista . . . oppia eikä . . . eikä . . . eikä Suamem perustuslakeja loukkaavaa mutta että . . . jossa hän aatteili, ja vianoili utuisesti, taikka . . . varsin noin.

Se oli eräs . . . kulttuurityyppi juuri tuommonen, jolla oli siis sem meidän hyvin tuntemamme — ja nimenomaam minun tuntemani —

4. Kökön (paikall. murt. Kökkön) taloa ja sen asukkaita Sillanpää on kosketellut mm. kertomuksessaan »Äitiys, isoäiti ja tädit» (Rippi s. 150 — 152) ja — suhdettaan talon tyttäreeseen — novellissa »Katsaus. Ent. ylioppilaan pape-reista» (Ihmislapsia elämän saatossa s. 149 — 175) ja myös esikoisromaanissaan Elämä ja aurinko.

kansan . . . vaistovarainem pyrkimys . . . korkeampien aatteellisten arvojen ja näkökohtien . . . tavoittamiseen ja saavuttamiseen, ilmeni hänessä . . . jotenkin noin, noin . . . kuinka sanoisin, ei irvistettävässä . . . muodossa, vaan että hänenkim pyrkimys- . . . pyrintöperiensä . . . tuommonen . . . niiss oli sev verran asiallista että ne oj jääneet . . . posi- . . . plusmerkkisinä, minunkin tajuuni.

Se oli Ollilaj Jussi sitten. Hän oli nyt vähän . . . tossa reaalielämissä siinä, siinä tuarreen tavarän taaplaamisessa nyt . . . vähän nyt niij ja näim mutta hän oli nyt tommonen täysvaraisen talom poika, joka jollakil lailla sitten, olisko se sitten . . . joutunus sinne . . . Tampereelles semmosen . . . Naparstok-nimisen . . . juutalaissyntyisen . . . hattumaakaran . . . palvelukseen — taij jotain semmosta.

pv: No Teill oli oikeen semmonen, semmonel luja ystävyys yhteen aikaan?

FES: Niin hän . . . minä olim pikkupoika ja hän oli . . . noin ikämiäs jo, mutta että ystävyysjuttu mulla sitten taas oli joka minuv vaikutti aika lailla, oli lähimmän kylän talon Heikkilän semmonen . . . Väinö-niminem poika, joka . . . joka sitten . . . oli tehnyt sen järkytyksen, tai Heikkilän . . . huusholli — niinku Kyrössä sanotaan — että tämä poika oli lähetetty kansakouluun, jommainen oli . . . parim penikulmam päässä kirkonkylässä, niettä hänen täyty siälä olla . . . kortteeriakin oikeen. Ja hän sitte . . . hän ei ollut mikään tuammonen . . . kiälellörpöttäjä, mutta hän kahdenkeskem minun kanssani stes siälä kun . . . ahvenia yritimme siältä purosta ja tommosta, ni hän sten kerroskeli pää- . . . vähän nyt noin, pikkusen noin niinkun, »von oben» -tyyliin, ku hän oli . . . minua vähä vanhempikij ja . . . vakavaraisen talom poika ja minä olim mökim poika . . . ja, ja tommonen. Ja hän oli kansakoulussa jo — niinkuv Vilho nautti opetusta ennen! Niij ja, ja tuata, mutta että sen Heikkiläv Väinön se, kun se stem mainitti niitten toveriensä nimiäkij ja semmoset... se oli, se oli vissi semmonen . . . vaikeasti sanoilla määriteltävä . . . kulttuurielämys . . . minun . . . silloisessa mailmassani, allek kymmenev vuatiaana siis. Se oli Heikkiläv Väinö. Ja sitten . . .

PV: Kuinka oli tua Kala-Ville?

FES: Ni Kala-Ville! Siinähan se romantiikka oli! Niij ja olem minä tainnuk kirjottaas siittäkin, vai olisinko? — En tiedä.

PV: En muista.

FES: Niin, Kala-Ville oli . . . semmonen . . . ilmiö, jonka alkuperä

... Hän oli luullakseni ... minulla on nyt välitöm miäleentulo, semmosista ... tupakertoiluista, että hän olis ollut jonkin ... varsin huomattavanimisen herrasdaamin ... romanttiikan ... tulos, siis joku, jokin ... kesän ... riemujen ... talvellinen ... esiimputkahtaminen. Ja, ja tuata, ja ja ... ja Villeä oli sitten yritetty vähän noin kai, kais sittem pikkusen ... antaa hället tota sivistystäkij ja ... muuta semmosta, niettä Villem persoona oli sittem menny ... omittuiseen semmoseen, ei millään tavalla epäsosiaaliseen eikä ... aikalaisilleen ... tualla tavalla ... arveluttavaan tyyliin mutta hän oli eräs tyyppi, pikkusen semmonen, semmonen nyt että hän ... Hän sitten ... hän harrasteli, häm pyydysti kaloja, ja asu sitten siälä ... nimismiähen talossa siälä Soinilassa luullakseni hän siälä, jossakin ... saunakamarissa taikka siä, siä pirtin ... siälä väkitu- ... väkihuanerrakennuksen semmosev Varjola-nimisen ... pualella siä jossain — oli semmosena talov vahtina stev vähän noij ja ... semmonen eräänlainen siälä, joka alttiistit teki mitä nämä herrasmuksut häntä pyysivät tekemäaj ja, ja oli oleellisuudeltaan tuammonev viähättävä kansantyyppi ... semmonen noin. Se oli Kala-Ville sitten, joka om minun ensimmäinen ... inhimillinen ilmentymä minun ... näköpiirissäni sillek käsitteelle, jonka sitten opintieillä oppineena ... opintie- ... tuntemaan nimellä romantiikka, romanttinen. Ville oli ensimmäinem puhtaastij ja täysin ... romanttinen ilmiö, minun elämässäni. Lauttarim Priiti nyt oli pikkusen, mutta ... Lauttari oli semmonen naturalistis-realistinem mutta — Villessä oli romantiikkaa.

PV: Mistä se Ville sen Kala-Vilien nimen oli saanut?

FES: Hän kaiket kesät, melkein yäp päivät oli järvellä kalastamassa. Se oli hänen ammattinsat toisin sanoen. Talvella se ste ehkä se kesällä sai niillä kaloillaav vähän, vähäm pikkusen nyk »kiven alien» niinku sanotaan. Talvella se stev vähän tukkimettissä ... hoippuili noim pikkusem mutta ... mutta että se kala oli hänen kesäisen ... jo ... varhaisesta hauenkudusta silloj jättienlähdön ai- ... silloin sittem myähäiseen tuulastukseen sitte — ja kaikki nämä kalastuskonstit hän käytti. Ja, ja hän nyt ... että tiätäkseni hän ei saanut ... köyhäinapua eli vaivasapua, että hän nyt hoiteli ittensä. Ja oli romantiikan helmi! »Minuv Viileni» oli hänen nimensä. Ja stä sten selitettiin että se oli joku, joku semmonen, olisko se ny ollu hiukan tärähtäny ... herrasdaami, joka olis häntä sten näin nimitelly, että oliko Ville silles stev vähän noin ollur ritari, jossakin,

taikka tiäs kuinka paljossa. Mutta se oli stem »minuv Viileni». Että se oli hänen se . . . »nom de guerre», niinku hianostis sanotaan, sotakenttänimensä!⁵

PV: NO siällä Kyrössä kirjailijal lapsuuden aikaan nin siällä kulki tietysti . . . kaikellaisia vaivasia ja pualiheppuleita, lumppureita ja

FES: Niim mutta es- . . . lumppuri esimerkiksi, täyspätevä lumppuri ei ollum mikään heppuli!

PV: No ei sunkaan.

FES: Ei-i perkules se oli . . . se oli erittäin . . . korkeal luokan intelligentsija semmonel lumppuri. Se se osas ottaat talosta kun se tuli ni . . . siin oli piäni semmonen . . . nii-i . . . Se otti ilman niiltä ämmiltä, anto pikkusej jotakin nys siältä pussistansak kaffeeta taikka . . . ja, ja semmbsta ja keräs hyvin. Se oli juuri se Lumppu-Matti jolta . . . hevonenkim meillev vuakrattiin stek kerran. Minä olen sen kertonu, siinä kun käytiin siä Kauvatsalla sitte. Se on siinä kerrottu siinä kir(jassa) . . . tossa, nii, juu.

PV: Niin, on, niin on.

FES: Ja Pitsi-Eliina! Pitsi-Eliina on kansa yks niin. Eliinan kohdalla juuri erikoisestim minun nyt . . . tunnettuine takalistoineni noin henkisesti . . . niin, niin, semmonem Pitsi-Eliina . . . kajastaa minulles semmottena — niin sanoakseni puhtaasti eläinopillisena . . . romantiik- . . . inhimillisen, nimenomaan naisinhimillisen . . . pyrkimyksen, vaistovaraisem pyrkimyksen . . . kukkeutena, semmosena, joka oli . . . oli tuota . . . omat haaveensa haaveilluj ja, ja kaikki semmosek käynyj ja, ehkä joku . . . korkeaan nuareen herraan . . . herraskaisnuarukaiseen . . . kentiäs ollu . . . niin sanotussa pihkassa ja . . . koko tämä romantiikan . . . röttelö sitten oli . . . Ja hän oli ste opetellup pitsejä tekemään, ja oli erittäin korkeal luokan taituri tässä . . . ammatissa, että hän oli Pitsi-Eliina. Ja niitä sitte emännät, vaikke nyn niistä pitseistä niim paljo piitannut tommoset . . . savimaan emännät ni, ne nyt Eliinalta ste osti ja anto silles stev vähä suuhumpan(tavaa) . . . semmosta . . . luannontaloutta. Se oli Pitsi-Eliina! Jonka kuva minun tajussani on juuri semmonen, niinku nyt Lauttarim Priiti ja, Kala-Ville ja . . . ne on niitä semmosia joitakin, joissa nyt

5. Kala-Villestä eli Ville Virtasesta on opettaja Einari Alho kirjoittanut Hämeenkyrön murteella muistelman Hämeenkyrön Sanomiin (24. 4. 1964 numero 17).

kaikkikokeneena tämmösenä, niim minun tajunnassani on se, se . . . perusinhimillinen jokin, jota nämä tyypit eivät itse olleet mistään lainakirjaston kirjasta lukeneet, vaan joka heillä . . . heissä oli . . . niin sanoakseni eläinopillista laatua, että kun inhimillinen . . . kehitysjakso noin . . . sillä tavalla . . . on mennyt eteempään ja kai- . . . ja kaiken noin, niin se päättyy tommoseer romanttiseen, en tahdon nyt sanoa himphamppuun, mutta . . . siin(ä) . . . niis(sä) . . . nimenomaan niissä piireissä se sana ei sovi. Mutta, mutta juuri tuommoseen . . . romantiikan . . . heijasteluuj ja kajasteluun . . . päättyy sitten. Kala-Ville ja Pitsi-Eliina! Molemmat oli — toinem miäspualinen, toinen naispualinen, semmosen, semmosel luannonvaraisen ihmisromantiikan . . . kukkeutuma. Näin tahtosim määritellä. Ne oli juuri se pari, Kala-Ville ja Pitsi-Eliina.

PV: Missäs Pitsi-Eliina eli?

FES: Herttuala-nimisessä kylässä.

PV: Jaa-a, se oli Herttualassa.

FES: Herttualassa sill oli siälä jokin, joittenkin suhdant- ... kyllä sillä oli kiinteä asum- ... olisko sillä olluj joku pikkunen . . . mökki taij joku sen tapainen, että hän tietääkseni ei joutunut vaivaishoit- . . . köyhäinhoitoom millään tavalla koskaan, että hänellä oli joku semmonen, semmonen suhdanne. Ei sunkan sillä nys sem Pikinyskyn kanssa, sen suutarin, semmosen yhden suutarin stej jota sanottiim Pikinyskyksi, että olisko sillä olluj joku sukusuhdes siihen taikka . . . Se olis hyvin sopinu että . . . Joka tapauksessa Eliinan . . . sosiaalinen . . . kuvio oli noin täysin . . . sosiaalinen että . . . hän ei olluv vaivashoitolainen, ei joutunus siksi, vaikka . . . yhdeltä taholta, ja eräs tyyppi niillä linjoilla olis joutunu, mutta ei Eliina. Eliinassa oli semmonen . . . perussosiaalinev vaisto jokin joka . . . ylläpiti hänen tätä, että hän asennoitui arvokkaastij ja . . . teki sitä . . . sillälailla, aivan niinkun nämä . . . tyypit tässä muutkin, jotka edustavat minun tajussani semmosta . . . juuri sitä heillet tajuamatonta . . . eläinopi- . . . ihmis-eläinopillisuutta, joka ilmenee sitten ylemmissä salongeissa . . . luannonopin kannalta presiis samana, ja joista tulee stev . . . vaikka mitä . . . professoria, tirehtööriä, kaikkia tuammosia, mutta tahdon tässäkin tehostaak kun ymmärtääkseni tämä on nyv vapaata (nim. puhetta), niin . . . tehostaas sitä juuri, että juuri nämä tyypit . . . edustavat niin . . . puhtaana semmosena . . . kysymyksettömänä, kysymyksettöminä, sitä . . . isoa jotakin, joka tämän pallerom pinnalla on . . . ihmisyyden . . . pyrkimys- . . . maalina . . . semmosena.

Se oli heillä vaistovaraista, mutta useiv varsin inttenssiivistä. Sitä jonka vuaksi . . . toiset käy kouluja ja julkasee väitöskirjoja, jotka — viimeainitut hommat — eivät . . . siitä toisesta taivaankapaleesta katsottuina . . . ole yhtään sen kummempia, kun Kala-Ville ja Pit(si). . . Pitsi-Eliinankaan omat. Että se on se — olkoon nyt että »porsaita äidin omme kaikki.» Että se on se vanha semmonen . . . vissi . . . Ja, ja ne oj juuri tämmöset niinkun . . . Kala-Ville ja Pitsi-Eliina ja, ja muut tä(mmöset) . . . tämmöset . . . piänten erikoisahertelut, muatojen . . . harrastelijat, ja niillä nuhteettomastij ja . . . evankeelis-luteerilaisesti . . . elantonsa hankkineet. Ne olivat niin ihastuttavia . . . kulttuurihistoriallisia tyyppettä, jota viimeainittua käsitettä . . . he eivät tunteneet, eiväkkä . . . olisit tiänneet vaikk olis kuinka luennoinu, mitä se semmonen on.

PV: No, mitenkäs kirjailija vieläkin kerto kerran tavanneensa tuon Ketunkiven Eevan. Oliko se niin? Ketunkivi, joka oli sinne . . . Pinsiön kankaalla?

FES: Se oli, se oli siinä juuri. Se oli se Ketun Eeva. Kyllä minä sen

PV: Ketun Eeva . . .

FES: Me poikkesimme Pälsin kansas siälä, ku Pälsi valokuvaili, ni katottiin sen noidan sauna sitte. Se oli semmonen sitte, se oli semmonen, semmonej jonka tykönä . . . tuammoset . . . yli-alisivistymättömät tamperelaisep porvarisakat, hianoissa hepenissä, kävi sten kuulemassa stä omaa asiaansa . . . äärettömän inttiimistä kahdenkeskisessä . . . uskomuksessa sitten että kuinka siinä oj ja Eeva sitten ilmotti, hyväntahtosesti, varsin . . . säädyllistä palkkiota vastaan. Se oli se semmonen. No kyllä Eeva anto sen . . . viattomallep piikaplikallej jonka poloisen oli käynyv vähä hassusti, ni Eeva . . . kentiäs iham porasi hänen kanssaan ja, ja, ja ailakoi että: »ei stä ny, älä nyv viä plikka parka, kylä se siitä menee toi, toi sun tapaukses». Mutta että niitä tamperelaisia . . . möhömahoja . . . porvariakkoja jotka tuli sinne — niin sanoakseni automopiilillä, vaikke stä silloviä ollum mutta, siihen tyyliin ja — leveilivät seteleillään. Niillähän oli vallon toinen asenne. — Onko tää ny ollu . . . (nim. sopivaa puhetta)?^o

PV: Se oli oikein semmonen, semmonen . . . — Juu tää on oikeen, oikeen hyvää! — Se oli semmonen kuulu, se Eeva?

6. Hämeenkyrön Sasinkylän Ketunkivestä ja sen asukkaista ks. mm. teostani Elettiinpä ennenkin s. 283—285.

FES: Hän oli määrättyssä sirkke(lissä) . . . määrättyllä säteellä noin . . . Tampereen kaupungissa . . . eräät piirit . . . tiesivät hänen ole-massaolonsa, ja taas sitten siitä Hämeenkyröstä sinnem Mouhi-järvelles sinnep Poriinki päin noin, niinkun niitä nyt oli. Siällä oli sittek Kurussa oli semmonen suuri miehinen (nim. noita), miästiätäjä, semmonen Tillin äijä.

PV: Tillin äijä, niin oli!

FES: Niin. Se oli . . . noin . . . ihmis-eläinopillisena . . . ilmiönä . . . he olivat juuri kaikki sitä samaa. Ja sitten semmonen . . . utuisev-viano semmonen, semmonen, yöorvokki oli stej joku tommonel Lin-nusmäki sitten se, se puutarhuri semmonen.

PV: Em minä os semmosesta kuullukkaan.

FES: Eikö?

PV: NO, mikäs se oli?

FES: No sittehän meillev vielä (juttua riittää) . . . Hoo! Linnusmäki oli eräs . . . sydämmaan äijä siältä. Äijä on nyt vähä väärä sana sillä hän oli vähä semmonen . . . hienostelev(a) . . . pitkä parta hänellä oli ja, ja hän oli ollut nuarena sitten . . . Tampereella oikeen täyspätevän silloisen, opillisestij ja kaikim pualin semmosen . . . treekoosmestarin, puutarhurin töissä, nuarena sitten siällä, ja saanuj jonkillaaisia pistoja . . . siihen . . . kanta-evankeelis-luteerilaiseen sialumiäleensä, tältä . . . botaniikan alalta. Ja sitte hän siälä sitte . . . hänellä oli sittev valtava . . . botaaninem puutarha siälä mettämökissään, ja sitten hän . . . hän . . . sinnet teki sitte herrasnuarisio jokka keräili kasveja, siä oli todellisia . . . harvinaisuuksia hänellä siälä paljo ja . . . ja kaik-kia noin että ne retket kannatti tota nuorisoa. He menivät hyvien . . . antimien kans sinnes sittej ja mak(soivat) . . . rahaa ja . . . Siinallek kaffeeta ja, joka laija tommosta että ne oli . . . loistopäiviä, sitten kun nys semmonen . . . kirkonkylän . . . ylvään herrasväen kakeri sinnet tuli. Ja sitten . . . niitä kaikkia sitten ni, hän sitten . . . se oli se sitten se botanisti, sen tai . . . se . . . se Linnusmäki.

Ja sitten! Kun se sittem myi noille . . . niitä kukkasi- . . . se kulki stek kevättalvella siinä . . . ennel lumien sulamista — myi sitten ämmilles siä tölliej ja . . . talojen emännillej ja muille — siämeniä sittek kesäksi semmosia kasvinsiämeniä, joita se oli noukkinuj jostain niitur ruohoista, ja pannu hianoom pussiin. Ja, ja myi . . . myi ne siämenet ja . . . sitten sano kun ei stä . . . tai- . . . jos siihen tuli niitä niitturuahoja stej jotakij ja . . . emännäk kiroili ni, kul Linnusmäki

sen stes selitti että: »te ootte tehnyj jonku virheen siinä kylvämisesä, nii(n) että se on ny . . . em minä sillem mitääv voi!»

PV: Niin, että siinä (novellissa) »Kanttoorin lehmänhaku» (kokoelmassa Maan tasalta), niin siinä se todellinen kanttori, niin se oli . . .?

FES: Se oli . . . että se Printsin äijälle oli näin sattunu, insinööriksi sanottiin, saksalainen . . . sen siällä . . . insinöör(i) . . . Kyröskosken tehtaan . . . teknillinen, sem pualem päällikkö aikonaan, ja rakensi Kukkasmaa-nimisen . . . huvilan sinne. Ja hänell oli semmonen, niinku eräillä herroill om postimerkkien keräily, niin hänellä oli tää botaniikka sten, kasvilajiej ja semmottien. Ja sitten: hän oli sitten . . . kuvannu . . . Linnusmäelle, jonku kasvin stej jota täälä pitäs löytymän. Ja, ja sitten, ja Linnusmäki sittet tosiaankin . . . luuli ainakin sen löytäneensä, ja meni jumalattomani pitkäm matkan stej jalkapatikassa ne . . . ne plantut kourassa stes siältä mettästä meni, meni sem Printsin äijän tyköš ste, sii- . . . Tässä on sivuseikka nyt sitte oliko ne edes niitä, mutta, niim mutta . . . sinnem mentiin kovin sittej ja niin kum ma olen kertonus siinä jutussani. Ja se oli sitten, se oli juuri Linnusmäki, mutta että tyypit, siinä kuvatut tyypit, ovat aivan, aivan toiset. Printsin ukko oli jyrkästi evankeelis-luteerilaisem moraalinen, hurskas äijä, ja Linnusmäki oli sitten semmonen . . . taas omalla tavallaan, mutta että tämä . . . itsep perusidea on saatu tositapauksesta, että yhtäkkiä jonain . . . suviyänä Kukkasmaan äijän klasiil lyätiij ja Linnusmäki viä kukkasta sinne, että . . . ku äijä stem muka siältä huu(si) . . . , että »kuka šaatana šialä bulttaa?» Ni! Ja sittek kuinka se äijä ste, ky(sy) kanttorilta muka kysy sitten että . . . noin inttiimistij joskus — se oli semmonen aika pukari — kysy noin sitten noita . . . paikkakunnan tyttöjä: »kuinkas . . . tiäks sinä niistä mitään?», noin ikään. Tämä on aivan fanttiseerattua! Printsin äijä oli jyrkästi evankeelis-luteerilainen, ja noudatti Jumalan viistoista käskyä, piti hyvin huaellisesti. Hänell oli semmonen, Meriluato oli hänem poikansa, Aarne Meriluato semmonen . . . insinööri kais siittä tuli taikka . . . semmonen Siiri-niminen tytär stej joka . . . semmoselle . . . Bruno Kilpijoelle (meni vaimoksi) . . . Juu.⁷

7. Linnusmäestä, jota Sillanpää edellä on kuvaillut, Sillanpään vanha ystävä, opettaja Einari Alho kertoi minulle (1.8. 1964): Linnusmäki asui torpassaan Hämeenkyrössä Viidanojan kulmalla lähellä Mouhijärven rajaa. Hän oli ympäristön mielestä hyvin kummallinen mies: kasvatti pihallaan joka kiven kolossa monenlaisia kukkia ja kasveja, joiden siemeniä ja taimia hän myi etenkin kirkonkylän herrasväelle. Mainittu herrasväki kävi myös Linnusmäessä

PV: Kuinkas tuata, ku siin oli se Jumesniemen kirkko ja koulu . . .

FES: Nii, nii!

PV: . . . niim miksikä sitä puhuteltiin? Sasliinin koulusta . . .

FES: Se oli Kärjen kirkko.

PV: Kärjen kirkko?

FES: Kärjen talossa, se . . . Siihen oli kiinnitetty Kärjen taloon semmoner rasitus. Sitä että Kärjen talom piti jollakil lailla sitä hualt- . . . hualtaa, sitten noin, että se oli semmonen. Kaik Kärjen talo sitten sai vapautusta veroista joistakin tai . . . tottakain noi sosiaali- set herrat sitten sen huomioivat! Mutta se oli siihen kiinnitetty sem- monen, se Kärjen kirkko. Ja sitten se . . . myähemmissä vaiheissa sten kun kansakoulu tuli ni, pakolliseksi, niin sitten se yhdistettiin . . . korkeittev viranomasten kautta haettiin siihen . . . sitten niettä siällä on . . . erotutkinnon suarittanup pappi kansakoulunopettajana, joka siä se kansakoulu on sten niir rakennettu että siinä on semmonen . . . taikka olisko se koulusali, jossa on sitten . . . urut jonkin- . . . taikka urkuharmooni ja noin, ja jossa . . . ja sitten jonkillainen tor- nikin, jossa on kello, yks kello, ja . . . ja tämmönen. Että siälä on . . . erotutkinnon suarittanup pappi kansakoulunopettaja. Se on se Sas- liinin saarnahuanes sitten. Se on hyvin kiintoisa kyröläinen kult- tuurimuisto, Sasi-nimisen talon . . . poika, ni se oli stes Sasiin. Niin, Aa- . . . Aatami, Aatu Kärki. Juu, ne on niitä kulttuurikuvia siltä, siltä Sillampään kivikaudelta!"

pv: Tuossa oli ruokapöydässä puhetta lukusijoilla käymisestä.

FES: No — jaa!

PV: Siitä olis mukava vielä kuunnella. Milloinka ensimmäisen ker- ran olitte mukana lukusijoilla?

FES: Minä olin . . . poikkeuksellisen . . . ja järkyttävän nuorena,

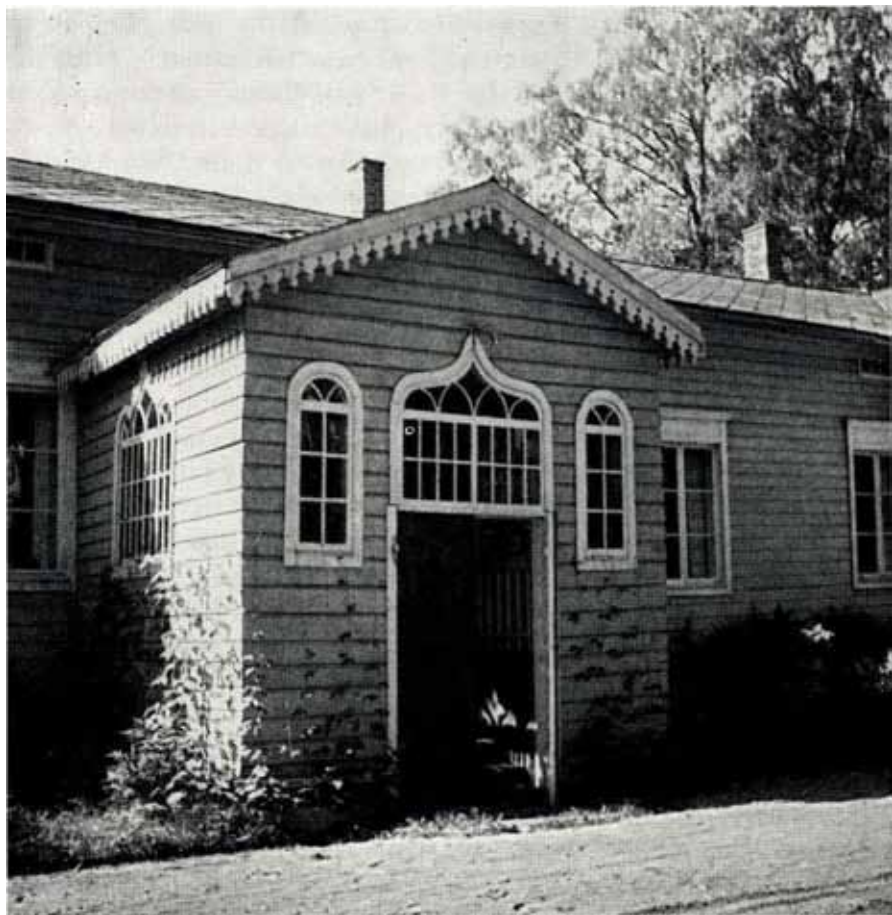
esim. sienimatkoillaan. Linnusmäki osasi kaikkien kasviensa latinalaiset ja suomalaiset nimet. Jos hänelle näytettiin tunnistettavaksi jokin outo kasvi, hän sanoi ensin: »Se on kans yhtä laija pletuunaa», mikä lausahdus on jäänyt Linnusmäen kuoltuakin paikkakunnalle sanontatavaksi oudosta kasvista. Komeapartainen Linnusmäki oli suosittu vieras kaikissa piireissä. Hänen tie- tonsa botaniikan alalta olivat todella suuret. Lisäoppia hän kävi saamassa Suoniemen puolella Kuljun kartanon puutarhurilta Ernst Bjerstedtiltä, joka oli kotoisin Vänersborgista.

8. Jumesniemen Aatu Kärjestä 1. Sassinista Sillanpää on kirjoittanut mm. teoksessaan Poika eli elämäänsä luvussa »Hämeenkyrön herroja ja isäntiä» (s. 132-133).

siitä syystä että ainoana poikana, ja kasvaneena ja niin syntyneenä että, portviinistä tykännyt äitini . . . täytti neljäkymmentä minua odottaessaan, niin että suhdanteet minun kehityslinjoilleni oli stej jokseenkin . . . selkeät. Ja minä olin sitten semmosena . . . minut viätiin sinnes stek kovin nuarena. Minä opin lukemaan aivan noil leikiten, niinkun m olsin tehnyyp päreistä jonkul lelun ittelleni. Ja, ja, ja sitten kaikki tommoset siälä sittej ja . . . No minä olin siä sten . . . edessä siä jonku urkujenpolkijan eteen sten huudettiin, niinkun ne siälä oli. Siä oli nää kirkon . . . äijät sitte oli luettajina, ja rovasti oli ste . . . siä pöydän takana joka . . . anto . . . niitten antamat arvostelut sittem merkitti kirjaan.

Niin sitten no . . . sitten kun tämä oli ohi, ja ruvettiin syömään, siällä pidettiin pidot aina . . . stel lukusijatalossa, koko sillel lukukansalle, siä sai kaikki sitten . . . ne mökkiläiset ja muut, siällä tarjottiin. Niin sitter rovasti siinä aterian aikana, tepasteli siinä luku-pirttil lattialla noin ilman kirjaa mitään, ja kyseli vapaasti — siinä — kristinopin . . . noin semmosta aatteellista pualta, semmosia, että ne eivät olleek katkismuksen kysymyksiä, vaan hän kehitteli nyt sitä aatetta siinä ja kysy sitte että »mitäs miältä nyt oi- . . . sinä olet . . .?» — taikka noin. Ja näihin, korkeakirkollis-dogmaattisiin kysymyksiin . . . antoi erittäin . . . korkeal luakan . . . tosivastauksia . . . herra . . . Eemil Sillanpää, joka . . . oli . . . jolla oli kaik kiartokoulusivistys taikka mikä hällä siilon oli ollu, aivan semmottena. Ja sitten . . . jotkut . . . ämmät sittem meni siältä sinne, sinnep Pransuj ja Miinam pualetleij jock oli vuakralaisena samassa talossa, Suajan talossa, nim meni sinnes sittej ja sanovat siä stev vähän noin imeskelevästik kun se . . . se oli kadehdittava semmonev vesa: »Joo, tei- . . . teidän Eemeli ja provasti siä keskustelee noista kristinuskon asioista.» Sitten . . . äiteni ster riamuitsi kun se . . . kerto tām mulleikki kuinka se ja se . . . Manta taikka Miina tuli tohon imeskeleen sitt että: »Teilän Eemeli ja provasti siä keskustelee noista . . . uskonopin asioista» — nl, tämmönen. Se on hyvin hauska, minun elämäni niitä railakkaimpia hauskoja muistoja. Kun siinä ei kysytty keneltäkään. Joskus tuli niettei kukaav vastannum mitään ni sillor rovasti sitten selitti asian, mutta siihen sai ukko kun ukko ja akka kun akka siitä ympäröivästä . . . katraasta siinä . . . ateria oli käynnissä ja, semmonen seisova pöytä ja, ja noij ja . . . siinä sitten se jälki- . . . semmonen. Ja . . . herra, tuleva herra Äf Ee Sillampää sitten . . . loisti!

pv: Kukas silloin pappina oli, Kyrösä?

Pakkasen päärakennuksen (villa 1857) kuisti. Hämeenkyrö, Haukijärvi. 1.8. 1964. Valok. Helmi Virtaranta.

FES: Juho Henrik Ilvonen, karjalaissyntyinen äijä, joka . . . jolla oli kolmet tyttärtä ja kaks poikaa, jotka . . . ja jolla oli vähän semmosta romantiikkaa, sitten. Äijä oli karjalainen, pitkänhuiskea semmonen, ja . . . niinkun sen ajam papit usein olivat semmosia, Gösta Berlingejä. Niin, noin, ni äijällä oli ehkä sitte olluj jotakim pikku . . . pikku hairahduksia Tampereella joittenkin naikkosten kans taikka sen tapasta, ku ittell oli jo niitä kakaroita ja — »miähet oi leikkisiä niin kauvan kuv voi suussa sulaa», ov vanha repliiki . . . ja, ja niim päim pois. Että se nyt oli vähän epämäärästä. Mutta sitten . . . hän, hän

oli ... pitäjäni mahtavimmallet talollisponsarille, siller Raipalalle juuri, vaikea kilpailija kansansuosiossa. Ja sitten selitettiin juuri sitä että Raipalan äijä olis järjestäny ... jonkillaista, ampunuv vähä noin kuvilta sitte että pannus sentyyppisiä sitten ... sinnej jonnekin, Ilvosen näkösiä ... miähiä, umpikännissä sinnej jonnekin ... rellestämään Tampereen tiälle ja kaupunki- ... ja noij ja, ja äijä oli stes siä vannonu että »joo, kylä (= kyllä) se ton näkönen äijä oli, joka oli siä tyttöpaikassa taikka jossakin ... kapakasta heitettiin ulos taij jotain semmosta.

Tää on sitä sitte. Se oli Ilvonen, jolla oli ... rajat(on) ... noin ... järkkymätöj ja rajaton ... kansansuosio, yhteisen kansan. Ja kansa sano että kylä me Ilvosen kansliaam menemme ... paljo kevyemmällä miälellä kur Raipalan kansliaan. Tämä oli sanonta.⁹

Niin niin nyt siälä on niitä poikia sitte, kuulkoot tämäj jos tahtovat. Mutta tämä on tosi asia, eikä tämä nyt loukkaa hänej jälkeläisiään, sev vain sem mahometin, niinkun appiukkoni sano. Jalmari Raipala oli hiano gentelmanni ... taitaa viäkin elää, joka ... Sigrid ... Sillampään ... Salomäen, sittemmin Sillanpään, kummi, joka sei lehmänkin anto. Juu, se oli sitä. Se on nyt minun tajussani, minun on ilahduttavaa näin tässä nyt ... lauteeratan ninku Kyrössä sanotaan, siitä, että ... se oli eräs historiallinen ajan- ... ajan kausi, joka ... oli hyvin ehjä. Se oli ... vielä siilon kun Suomen kansanedustus oli nelijakoinen. Siilon talon se .. ennen siis nollaaviittä (1905). Että se oli siltä kaudelta se viimeinen ... suuriruhtinaan ... maan ... aika. Minä elin sen ... täysin siamauskin, ku mä nol-nol (1900) tulil lyseoon, ja nol-viis (1905) sitten tapahtu se, se heipahdus, että mi- ... minulla ... minun ihanimpia elämäni saavutuksia oj juuri se ... viimeisen Suomen suuriruhtinaskunnan ... viimeiset ... elämysnyanssit ... niinkin ... täyspätevässä ... maastossa kun oli Hämeenkyrö.

PV: Minä ajattelin kysyä semmosta että, minkälaisia leikkejä kyröläiset lapset leikki.

FES: Niin. Ne oli lymmysillä, kaks ämmää (ts. -mm-): lymmysillä, siis piilosilla. Ja sitten ... se joka oli ... joka kuulutti, taikka kolitti,

9. Rovasti J. H. Ilvosesta on enemmän teoksessa Poika eli elämänsä luvussa »Hämeenkyrön herroja ja isäntiä» (s. 129—130) ja Raipalan isännästä kertomuksessa »Hämeenkyröläinen isäntämies» (Suomalainen talonpoika s. 639-642).

niin se . . . oli sten . . . kasvop peitettynä se lau(loi) . . . höpötti: »Koli koli kollaa, takareki tallaa, joko lymmys ollaan?» Semmosta jotam tuammosta lorua pitkä pätkä. Stä tuli noin niinkuj jotain . . . semmosta, ja sitten se meni sitte hakeen ja, ja se oli nys se lymmysilläolo.¹⁰

Ja sitten, sitten oli niitä, että . . . pääsiäiskeinulla sitten oltiin. Se oli hyvin hauska! Siin oli stä hakohakkelusta stej johon . . . tyttöjä survastiin siittä keinullaudalta sitte istumasta, sinnepehmoiseen hakomassaan, ettei niitä sattunuv vaikka heidän nahoissaan sattumalt olis toinenki ollus siilon, ni ei siinä tapahtunuk katastroofia, pehmoiseen hakokasaan. Ja toinen, se oli se . . . se keinu sitte, pääsiäiskeinu, se oli se yks.

Ja sitten, jouluna sten ne pahnat. Joulupahnat.

PV: Kyllä kaip pahnat oli joka talossa?

FES: Oli oli oli kyllä, oli kyllä ja, töllisäkin. Juu. Siinä sitten soutumista harrastettiin. Se oli semmonen että, oltiin, istuttiin siihem pahnailleen noin, polvet nostettiin niinkun nyt ihminen istuu, polvep pystyssä, että ei siis jalat suarana. Kumpikin istu toinen toisensa . . . nilkkojem päällä, että toisem meni sisäpuolelta toisen ulkopuolelta tonne, sen niinkutsutun alles sitte, nilkat. Ja sitten näistä pilettiin kiin näin . . . käsi- . . . noista olkavarsista, ja ste heiteltiin näin nostettiin . . . toinej ja toinev vuaretellen, oikeen ny ilmaan. Ja samaa . . . semmosta nuarisoa että jakso, jakso sen tehdät tossa nilkkojem päällä ja kä- . . . näij ja, sitte itten näin.

Olette ymmärtänym mikä on? Se oli soutuminen, pahnilla, joulu-pahnilla.

PV: No kuulkaa, koskas joulupahnat tuatiim pirttiin?

FES: Jouluaattoehtoonä. Siinä oli eräs — ainakim minun kotonani, tommosessa mökkiläisromantiikassa oli vissi semmonen . . . seremonia siinä, että jouluaattoehtoonä äiteni ja minä menimme yhdessä saunaan, ja isä jäi pirt(tiin) . . . yksin sinne. Ja Sill aikaa kum Miina ja Eemeli oli siä saunasa, nij joulu tuli. Sillä kum me palasimme siältä saunasta ni pirttim pahnä . . . pa(hnat) . . . lattialla oli ne pahnat! Hän oli sill aikaa siä . . . äijä kuljeskeli viattomana niinku ny että . . . ei hankän huamannuk koska ne tuli.

Ja siin on hyviv veikeä tämä, tämä kansanomaiseni pirttikulttuurin semmonen että minullep pojalle, piänellet lapsellet tommosellen

10. Lymmysillä olostä Sillanpää on kertonut kirjoitelmassa »Sanoja Hämeenkyrön murteesta» (Päivä korkeimmillaan s. 191).

ni tahdottiin tämmönen . . . vissi romantiikka noin siinä nys step piirustaa. Äiteni siä stet tää vilkas Miina, siä saunam parvesa ku yhdesä olimme siä hän mua stev vihto ja pesi siä ja, hoiteli, niinku äite lastansat tekee. »Jaa kuunteleh ny! Siä joulu menee, nyj juuri kuuleh nyk ku krapisee!» Se ku ste äijä vei stä . . . pahnalyhdedtä, ja se oli stel levitettynä ja äij oli viattoman näkösenä stes siä hää-räsi josakik ku me tulimme. Joulu oli tullu! Ja se oli niij järkyttävä juuri tuommonenkin että, miksem minun nyt joku semmonen pojan vaistoni sen sanonu että, Pransu ne sinnet tuanu oli, mutta se oli niin epäoleellinen . . . momentti tässä asiassa, itset tässä asiassa, että, että sitä ei päästetty hallitsevaksi . . . sem pojan tajunnassa vaan, se oli tosiaankin: joulu oli tullu, sill aikaa kun . . . äite ja minä olimme saunasa.

Ja sitten se joulun juttu sitte! Se, olem minä sen kertonu, kirjoisani, että se . . . lamppu, se kattolamppu, se täytettiin aattona . . . öljyllä, aivan ylös asti, ja siihem pantiin tuli, niin se sai palaaj jouluaaton aamuun, sitä ei sammutettu koko yänä, ja siinä oli jokin . . . jokin, meinasin sanoo: jättiläismäinen . . . semmonen, juhluvuden . . . symboliikka mikskä mä sitä nys sanosin, se mailmavvalkeuden, että mökissä köyhässä mökissä juhliittiin tämän . . . kulttuuri-ihmiskun-nan . . . merkitsevimmän yön . . . muistoa . . . sillä tavalla, että tulta ei sammutettu lampusta! Eikä riisuttu vaatteita, oltiin samoissa vaatteissa noin sitte. Puettiin ku saunasta tultiin.

Niin, saunaankin kuulu, että siä käytiim päivännäöllä, jo siilon, niettä . . . syötiin vasta saunasta tultua, niin että puettiin, ja niissä vaatteissa, ei riisuttu vaatteita. Jouluyänä ei riisuttu, kun saunassa käytiin ni stev viä puettiin, ja syätiin asiallisestin nyt niinku syätiim mutta, ruuvat jäivät. . . koko yäksi siihen . . . pöytään, ja siitä sai . . . sitä oli lupa mennäv vähän natustamaan, mitä halusi noin, ja . . . se oli siinä.

Tämä oli se jouluyän . . . juhlavuus se, se saunassakäynti jo päivällä, ja sitten . . . vaatteittem pukeminen, täyden . . . päivävarustelun . . . pukeminev viälä saunaj jälkeen. Ja niitten ylläolo, että niitten annettiin olla, koko yä aamuun asti. Se oli niitä joulu- . . . Ja ne oli . . . tossa . . . erinomasen . . . railakkaassa kansanomaisuudessaan erinomaisen . . . raflaavat . . . sanoakseni, käyttäakseni nyt tommosta asfalttisanaa. Että siis rikottiin se saunassakäynti. Tavallinen saunassakäynti oli että syätiin ensij ja, eikä step puettu enääm muuta mentiin sänkyyn. Mutta nyt puettiin täysin ja, niij ja niim

pois päin, niini päim pois. Ja Eemeli ste, Herra Minä, nukahdin sinne, kissan kansas sinne oljille, ja äiteni nosti mun siältä sänkyyn sittem mutta ei riisunu, minuakaan. Se kuulu siihej jouluyäjä juhluvuuuteen että, maat(tiin) . . . oikoiltiin noin . . . täydessä vaatetuksessa, niinku paimenet siälä, Betlehemin oljilla. Juu se on hiano juttu toi riisumatta vaatteitten, että ne puettiin päälles saunaj jälkeen, seittemännän kerran sanookseni!

PV: NO koskas joulu meni pois?

FES: Jouluun kuului . . . se aattoehto, ja sitten, joulupäivä, Tapaninpäivä, ja sitten kaksi pikkupyhää, niin sanottua pikkupyhää. Jos ne olivat . . . viikkopäivien kannalta arkipäivät, niin niinä ei ryhdytty mihinkään tommoseen . . . tosirafilaavaan — anteeks sanonta! — tyähön. Eläimet ruakittiin niinkun itte joulupäivänäkin, ja . . . tommonen . . . se . . . vaan se mikä oli välttämätöntä pi- . . . pidettiin niin sanottua pikkupyhää. Ehkä nyt jotain aivam piäntä voitiin noin, mutta että ne . . . markkeerattiin, ja niitä oli kaks. Kaks pikkupyhää, niitten nimi oli pikkupyhät. Juu.¹¹

PV: Koskas oljet pois viätiin?

FES: Ne siinä sitten, ne sai olla . . . useil loppiaiseenkin astin ne oli koko sej juhlauden siinä sitten. Että lapset sai temmeltää; ne oli ihan silppua sitte j lopulta, jos oli lapsi- . . . vallattomia lapsia. Että se oli sten semmosta venymistä, koska nyt äijä sten katto sen tarpeelliseksi. Siinä ei ollum mitään sen kiinteämpää . . . tuammosta seremoniaa siinä poisviännissä, mutta että useimmiten ne oli viälä että loppiainen oli viimenem päivä jona ne ste oli.

PV: No kuulkaa, kuinkas loppiainen Kyrösä ennen? Minkäslainen juhla se oli?

FES: Minulla ei olet tajussani mitään . . . erikoista noteerattavaa, muuta kun semmonev vanha sanonta, että »kul loppuu loppiainen ni alkaa laskiainen». Siis: se merkitti sitä että laskiainen on seuraava, sittes semmonen merkkipäiväys, almanakassa, semmonen kansanomaisestin noteerattu . . . laskiainen. »Kul loppuu loppiainen ni alkaa laskiainen.»

PV: Mutta laskiainen, se oli juhlaa?

FES: Siinä oli eräs juhlavuus ja se oli laskiaistiistai. Laskiaissun-

11. Eräitä edellä mainittuja joulunviettoon liittyviä tapoja Sillanpää on kosketellut mm. kertomuksessa »Hämeenkyröläistä vuotta pääsiäisestä jouluun» (Poika eli elämänsä s. 117—).

nuntai oli semmonev vissi . . . kirkollinen erikoissunnuntai, jota nyt ei niin isostin noteerattu. Mutta se oli sitten se seuraava tiistai, joka oli se varsinainel laskiaispäivä, jolloinka laskiteltiin. Ja jos oli sää-suhdanne oikea laskittelulle, semmonen, niin tapahtui muum muassa sitten semmonej järkyttävyyys, että minun erittäin . . . jämeräluonteinen, ja vähäj jöreä isäukkonni, otti sittej jonku sopivan talvikulku-neuvon, ja mentiin sinne Akselin ahteem päälle, sinnet toisellel pualellej jokee. Ja jos keli oli luistava ja hyvä, niin siältä äijä ittes step Pransu, laski. Ja Eemeli ja Syrjäläv Väinö sten nää, nää joulu-viaraat ni, nin ne oli stem mukana, ja äijä itte hoiti tän . . . teknilliseni pualen siinä sitten. Se oli semmonem momentti sitten, laskiasehto.

PV: No puhuko se mitään, isänne?

FES: Ei, ei siinä mitään. »No pojaat, mennääh nys stev vähä . . .» Se oli . . . hän oli jämerä, harvapuheinen, vähäpuheinen tuammonen, että arvaatte että minä olen äiteni poika, se oj joka suhteessa, silmiä värin ja, eräitten tykkäämisteni ja kaikkien johdosta. Mutta äijä Pransu oli vaaleesilmänejä jämerä satakuntalainen, vanham perintö-talollissuvun . . . vesa, hyvij jäykkä ja tommonen noin. Mutta hän teki sen, hän noteerasi laskiaistiistain, siis varsinaisen sen laskittelupäivän, niin että hän otti semmosen . . . reen . . . jonku semmosen, mikä oli . . . Ja sitten Syrjäläv Väinö ja oma Eemeli sitten ja, äijä ittes sten hoiti tän, tämä päällikkyuden siinä, ja mentiin sinne . . . toisellel pualellej jokee siä — se oli verratej jyrkkä semmonen, ja suara noin että siit oli hauska laskee. Sen yhden kerrav vaan se stel laskettiin. Se oli semmonen laskiaistiistai-illan noteeraus sitte.

PV: Huudettiinko siinä mitään?

FES: Ei, ei me huudettu. Kyllä minä, kyllä minä nämä . . . sitten äiteni tämä railakka Vilhelmiina oli stek kyllä opettanun nämä, nämä semmoset vissit: »pitkiä pellavia», jaa ja . . . »nauriita kun nurkampäitä» ja, siin oli ste erittäin . . . rivojakin . . . säkeitä tässä, pellavasta että se . . . sylkky on niinku . . . joku toinej joss on älkoo ja . . . ja, ja, ja sitten, minkämoiset valtavuudet step pellavaani piti tulla, se varsi ja stes sylkky se siä päässä ja, ja kaikki nää, ja ne oli erittäin epäsiiveelliset nämä toive . . . sanasto . . . oli . . . sellainen etten voin nyt sitä tässä toistaa, että pyydäm palata asiaan kahden kesken.

PV: Niin on, kyllä sitä on . . . kyllä se entisajan elämä, kyllä se on ollu, kyllä mailma om muuttunu.

FES: On! Mailma oj joutunum murroskauteen. Siinä minun nyt

kaikkiakokeneena tämmösenä . . . jonkillaisena kulttuuriäijänäkin, nim minun sanontani tästä varhaislapsuuteni . . . niin sanotusta mailmasta . . . oli se että nimenomaal länsisuomalaisen talonpoikaisuuden . . . eräs kulttuurivaihe . . . silloin saavutti kypsyytensä. Se oli noitten . . . tolpparien ja, ja . . . ja . . . ja tommosten . . . mäkitupa-laistej ja talollistej ja niitten . . . elämä, elämänasenteet toisiinsa nähden, ja . . . ja, näin ryhminä toisiinsa omassa keskuudessa kaikissa, oli . . . vissillä tavalla ihan suarastanharmooninen, vuasisataisten perinteittel luama . . . tapa, semmonen, jossa jokainen tiäsi . . . paikkansaj ja suhdanteensam mikkä ne oli, ja jossa, jos oli . . . asemansa unohtanut talollinen, niin . . . niim mäkituvan äijä . . . meni ja anto sillep piäntä . . . kansalaisopetusta, aivar raikkaa- . . . Minä näin isäni sen tekevän, hyvin häikäilemättä ja . . . Ei, ei hän raa^astim mutta, arkailematta, tarkotin sanoa, että hän . . . hän, viäläpä kirkonkylän herrasväille häm meni ja teki, niinkum mä olen kertonut siinä . . . »Herrasväkeä ja yhteistä kansaa» siinä jutussa se . . .

Niettä juuri . . . isäni edustaa minun tajussani, hän oli tommonej jämerä, vähäpuheinej ja tommonen, edustaa sitä satakuntalaista perinte- . . . vuasisataisperinteellistä . . . talonpoikauskulttuuria, tommosta noin. Joka ei kumartanut kenenkään edessä, kun kova tuli, muitten ku taivaaJ Jumalan, ja joka . . . äitymättä reuhaamaan, sanoi lujat sanat — lyhyesti, täsmällisesti, ja takeltelematta, kääntyä ympäri ja lähti pois. Minä tätä näin tätä tehostan, koska . . . se on isäni — minä olen nyt semmonen kum minun historiani kertoo, min^olen äitini poika — mutta että äijä oli, edusti sitä . . . korkeata . . . elämän . . . taistelujen . . . voittosaalista, minkä satakuntalainen . . . maalaiskansa . . . vuasisataisten . . . kamppailujensat tuloksena . . . oli saavuttanut, ja joka sitten kahdeksantoista (1918) . . . ruve- . . . siitä ruveten ni sitten . . . alkoi siirtyä uusia . . . muatoja etsimään. Mutta viälä sii(nä) juuri minun hehkeimpänä . . . poika-aikanani nim minä isässäni, ja äidissänikiv vaikka hän nyt oli semmonel lupsakka . . . daami noin joka — niinkum ma olen kuvaillut — mutta että isäni juuri edusti sitä . . . satakuntalaisen . . . talonpoikaisuuden . . . ylväintä kukkaa — jos tämmönel lipsutus nyt oi luvallista! — juuri niim puhtaana . . . ja kompastumattomana, mökin äijän housuissa tepasteli . . . vuasisataisperinteellinen satakuntalainen talompoika.

No miksei äidissäni semmonen . . . emäntä sittej joka . . . stä tikottia sano siä kaffeepannusa olevan! Ne oli hyvin ehjä pari, noin aivan kansatieteellisesti, minun äitini ja isäni. Oikeen ehjä! Joilla ei

ollus siinä että minä nyt jouduin kouluuj ja tommoseen, siinä ei ollum mitään erik- . . . erikoista tommosta . . . pyrkyrivittelua, ei ollenkaan, vaan se että minä olin ainoa poika, joka olin niin sanotusti hyväpäinen, ja semmonen. Ja heillä ei ollum mulle antaam mitään tommosia ihan nyt . . . pankkikirjaperinteitä, niin he . . . järjestivät jollakin tavalla, koittivat sitte järjestään niettä . . . viis luakkaa minä kävin isäni . . . kustannuksella, sej jälkeen ste hualsin itte itteni. Mutta että siinä ilmeni . . . se, että se om minun kohdallani on nimenomaisesti tehostettava sitä, että minun kouluttamiseni, että minup pantiin oppikouluun ja sillä lailla noin, — siinä ei ollu hiventäkään mitääm pyrkirinyanssia, vaan se oli satakuntalaisen talonpoikaisen yhteisen kansan pariskunnan . . . semmonen . . . primäärinev vaisto, että he niisanotulle hyväpäiselle pojalleen . . . koettivat järjestääs sem mitä he suinkiv voivat. Ei aseman tavoittelun, vaan sen jonkim muun . . . tähtäys- . . . tähtäimessä ollen. Liänem puhunut ymmärrettävästi?

PV: Juu-u. Saako tehdä kirjailijalle semmosen kysymyksen että, että mikä tai mitkä Teidän kirjoistanne noin niinkun tällä hetkellä on Teitä lähinnä, tuntuu mukavimmalta, miellyttävimmältä?

PEs: Niin ne ovat kaikki jollakil lailla, sillä ne ovat . . . tuskan ja riemun . . . sanelemia. Eri vaiheissa . . . ovat tuska ja riemu . . . minun elämässäni . . . asennoituneet eri . . . tavalla, riippuen oman kehitykseni, koulutukseni ja kaiken semmosen . . . »Elämä ja aurinko», se ensimmäinen, oli eräs sellainen... riuhtaisu tommonen, että no koska ei, niin tehdään sitten näin, luodaan siis tämmönen kirja, ei niitä elämän, mitä siinä kuvataan: nyt . . . kirjoitan . . . juuri niinkum minua haluttaa, se on sen »Elämän ja auringon» . . .

Sitten . . . »Nuarena nukkuneen». Se on sitten kypsäm miehuuden . . . saavuttama . . . kunnioittavuusasenne . . . tämän elämän . . . niitä korkeimpia, hienoimpia ja puhtaimpia arvoja kohtaan, joita . . . nimenomaan . . . naisväen . . . on suatu . . . ilo ja onni ja ylpeys ja kunnia — edustaa, silloin kun he siihen kykenevät. Se on »Nuarena nukkuneen». Ja sitten . . . ni »Hurskas kurjuus» oli sitten, se oli sitten semmonen, se on nyt . . . siin on semmonev vissi . . . tarvet tilittäytyä erään historialliseni murhennäytelmän edessä. Näim minä määrittelisin, että se on syntynyt . . . herra Äf Een . . . intenssiivisestä halusta . . . jollakil lailla tilittäytyä, ettei luultasi häntä kirkonkylän herraksi, eikä . . . sivukulmakunnan . . . punakaartin . . . itseasiassa herrastelevaksi pikkupomoksi, vaan että hänet ymmärrettäisiin . . . suama-

(laisen) . . . länsisuomalaisen . . . maalauskansan . . . edustajaksi, niin hyvin kun hän siihen kykenee, sillä hän on aina katsonut olevansa . . . hiukan heikollainen . . . herrapoika tässä . . . perheessä — nimitäin siinä perheessä siis jota mä äskön . . . muavailin. »Hurskas kurjuus» on, on . . . kunniantekoyritys . . . niille . . . kansan . . . aineksille, jotka . . . perinteellistev vaistojensan nojalla . . . ovat. . . Suomen kansalle . . . luoneet sen uusimman historian.

PV: Se mistä kirjailija jutteli tuossa pöydässä, käynnistä Juhani Ahol luona ja keskustelusta tämän puna- . . . »Hurskaan kurjuuden» johdosta. Se oli mielenkiintonen asia.

FES: Jaa, jaa. Niin.

PV: Se olis hauska kyllä kuullav vielä.

FES: Niin, minä sitten nyt olin — minä olin tuntenut Juhani Ahon siis jo ylioppilaana käynny, että se ei ollut mitääm pyrkyriyttä, niij ja mitäs se nyt olis aiot- . . . alottelevan kirjailijan . . . lähettää . . . nyt johtavalle, »fyyrerille», jos se tämmönel lainausmerkitty kelpaa — ja Ahollen nyt kirjani. Minä lähetin sen ja sain siältä sitten . . . sitten kirjeen, jossa hän sitten, kohteliaaseen, noin, pikkusen nyt pappilam maisterin tyyliin noin sitten . . . kiitteli ja että, että Suomen kirjailijak kirjottelevat muutakin kun . . . semmosia, sankarhymistyksiä . . . tässä asiassa. Ja sitten, sitten tuata, kehotti käymääl luanaaj ja minä menin hänel luakseen, jossa hän sittem mulles sitä pu(hui) . . . niitä puheli sitte j ja, että . . . ja erikoisestij jäi miäleenä juuri tämä, kun hän sano että kun . . . niim minä taisij jo äskem puhuas siitä . . . sinuttelusta?

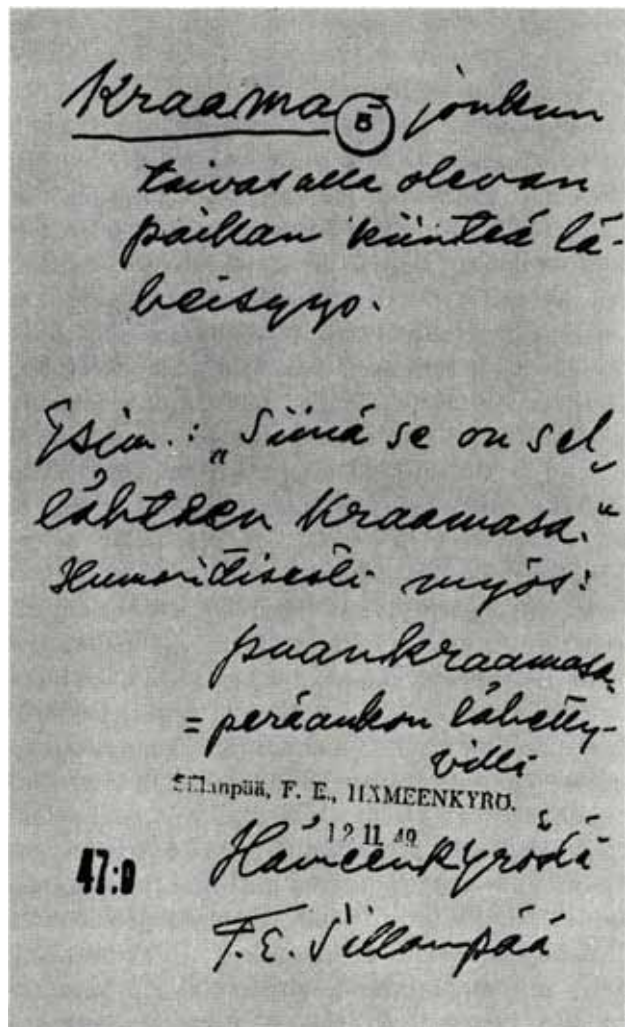
PV: Ei se, se oli oli tualla ruokapöydässä.

FES: Ai no sitä, no niim minä puhuv vielä. Kun Aho sittem minulles sano, kahdenkeskisessä . . . tämä, suuri isä, nua- . . . piänellep pojalleen, että ku hän siälä istu sitten oikeudessa, kanssa, ja sellainen herrasnulikka . . . kysyy sitten semmoselta vakaaryhtiseltä, vakaailmeiseltä, kirkkaampiirteiseltä . . . äijältä, punakaartilaisvangilta, ku hän kuulustelee sitä siälä, valtiorikosoikeudessa, sanoo: »No minkä tähden sinä menit punakaartiin» — sinuttelee tämmönen herrasjuippi . . . semmosta, joka olis melkein sop(inut) . . . ei nyt juuri isoisäksi mutta ei paljo puuttunu, vakaaryhtinen '. . . raataja, joka on tehnyt tyätä sitä varten . . . jonka työn tuloksilla tämmönen herrasjuippi . . . istuu nyt siälä pöydän takana! Niin silloin . . . eihän tämä äijä siihen osannup paljo mitääm muuta ku hymähti. Mutta minä sitten nyt omasta pualestani sitä että, että . . . jos . . . se olis sa-

nonu, se mikä sen olis pitäny osatas siilon sanoos sen äijän, niin sen olis pitäny sanoon näin että: »Minä menim punakaartiin samasta syystä, kuin sinä jätit sinnem menemättä». Tämä olis ollum minusta semmonen historiallinen . . . repliiki, tältä aijältä. — Tätä Te tarkoittitte?¹²

PV: Juu, sitä tarkotin.

12. Keskusteluaan Juhani Ahon kanssa Sillanpää on kuvannut kertomuksessa »Kaksi kertaa Juhani Ahon luona» (Viidestoista).

Sillanpään kirjoitta-
ma sanalippu
Hämeenkyrön mur-
teen sanasia kraama
(saapunut Sanakir-
jasäätiön arkistoon
12. 11. 1949).

Herttoniemessä 13. 1. 1960

Haastattelusta olin sopinut F. E. Sillanpään tyttären rouva Saara Kuitusen kanssa, joka oli suunnitelmastani ennakolta kertonut isälleen. Olin ilmoittanut toivomukseni saada ääninauhaan vapaata, luonnollista puhetta. Tarkoitukseni kirjailija näytti käsittävän — ainakin aika ajoin — niin, että minua kiinnostivat etenkin puheen murteellisuudet. Tästä syystä hän halusi vääntää muutenkin melko hämeenkyröläistä puhettaan vielä kyröläisemmäksi. Katsoin parhaaksi antaa kirjailijan olla tässä käsityksessä koko haastattelun ajan.

Nauhoitus tapahtui tammikuun 13. päivänä Herttoniemessä Ilvestie 4:ssä, jossa F. E. Sillanpää asui vanhimman tyttärensä rouva Saara Kuitusen perheessä vuodesta 1950 kuolemaansa saakka. Nauhoituksen teknisenä avustajana oli Suomen kielen nauhoitearkiston silloinen assistentti maisteri Pekka Lehtimäki. Keskusteluun osallistui aika ajoin rouva Saara Kuitunen (= SK).

Käydystä keskustelusta on seuraavassa jätetty sellaisenaan julkaisematta muutamia kohtia. Nämä pois jätetyt osat on lyhyesti selostettu asianomaisessa paikassa hakasulkeiden sisässä. Kokonaisuudessaan litteroitu teksti on säilytteillä Suomen kielen nauhoitearkistossa, jossa on myös vastaava ääninauha (arkistonumero 233). Nauhoituksen kesto on 2 tuntia 10 minuuttia.

[Keskustelun aluksi oli puhetta kirjailijan vieressä olevan tuolin alkuperästä. Sen hän totesi isänsä, »Töllinmäen taatan», tekemäksi.]

SK: Nys saat sitter ruvetak käyttääm pelkkää Kyrön kiältä.

FES: Ai jassoo! Sitäkö mun nyp pitäs sittet täsä ruveta . . . prohtaamaan! Kylä minä stä viä . . . pikkusen, ei jonkuvverrav vaam pikkusen tailan osata. Mitäh mun nys step pitäh noin ninku sanoo?

PV: Mitenkä tuota se äitenne, olikos hän kyröläinen noin synty-perältään?

FES: Äiteni oli Pöllö-Mäkelän tyttäriä siältä Vanajan kylästä. Ku ennen mailmas oli . . . Laitilan Forsmannin Koskimiähen . . . jälkeläinen) yhden, semmonen Yrjö, ku hän oli . . . kum min olin nuari poika nin tääl oli Pöllö-Mäkelän tyttäret ja Lellu-Mattilam plikat. Ne oli semmottia railakoita tyttäriä! Toisesa oli . . . ne oli stet tyttäret ja plikat, se on huamattava että siin on se pee, niinku prouva ja plikka ja pröökynä. — Eiks nym murre oj jollakil lailla tekeillä?

PV: Niin on, niin on.

FES: Että prouva ja plikka ja pröökynä. Niin ni, provasti on nyp prust. Niin ni.

PV: Mutta isänne puhu stev vallon toista murretta?

FES: Se oli . . . Kauvatsalta. Kavahtalta ninku . . . hän puhu stä . . . »ko häm mennee ni häm puhuu stes stää . . . stää semmosta vähä . . .» Ja hän hän säilyttikin, ne on semmosia . . . jäykkäniskasia oioita siälä — Satakunta sarka suuri! Niin nin, häm puhu stää, stää murretta ko siälä Kavahtalla — Kauva alla — Kauva a. Juu siin on hyvin huamattava että minun isäni . . . minä luulin ensin että sill olis joku soppakiälisyydev vika, ku häm meni me&ftääj ja Kauva a. Mutta sitten on korkeaooppiset kiälimiähet sanoneet että ei se oles sitä vaan se on alkuperänen tee-äs-muato, äännettiin sillalailla, että tämä sitten ku stä ruvettiin tee-ässällä kirjoottaan ni sten nämä tiatopualisuudet sitter rupes ääntääinkin sen, että se oli Kauva a, ja me ään, että ei se ollu äijällä mikääm puhevrika ollenkaa.

PV: NO säilyttikö hän sen Kauva an kiälen . . .?

FES: Ihaj jyrkästij ja ehdottomasti, semmosenansa! Juu! Ne oli semmosia jäykkäniskasia siä, siä juuri se tianoo siältä — »Kokemäki — kova väki» — siällä ne kaikki, ei ne miksikääm muutum misääk koskaa.

PV: Onko tuota mieleenne jäänym mitään äitinne repliikkiä, semmosia mitä hän noin . . .?

FES: »Neeh, äläh ny!» Ku se oli stes siä lasareetisa, se viätiin sinnes stek kualeen ku . . . lääkäri sano et se menee mutta että sull om parempi omatunto ni häv viä sen sinne että se siälä (kuolee). Ni sitten sen . . . hän oli . . . hän . . . ei pannup pahakseem piäntä ryyppyä eläessään — ja perinteetkin oj jonkuv verraj jatkunu! Hän . . . hän tuata . . . Sitten ne huamas ämmän sittek ku se oli kualeva potilas ni ei sillä ollu . . . annettiin ämmälle pikkunen napsi noin että hän . . . Nin sitte . . . se siä sano stek kum minä sitä kävin siä stek kovasti olemasa juhlallisestis stek kattomasa tätä äiteeni, niettä minkämoiset . . . »No, kylä täälä sentääm muuton me(nisi) . . . tom Maijav varpaat tua plaskuu.» Varpaap plaskuu! Siis se oli tämä sanonta: varpaap plaskuu, siis ei, ei stä teetä siinä vaani pee: varpaap plaskuu! Ku siinä meni semmonen oppilastyttö jok ei — plikka — jok ei viä oikeen osannus stä lasareetin suuruksen tyyliä ni, se mennäp plaskutti siä kenkinensäj ja, ja merkkihenkilö Loviisa Vilhelmiina Iisakin-tytär stev vähä noin ninkun, stä että Maijav varpaat siä plaskuu. — Kyllä multa tätä tulee!

PV: Eikös se ollum mahdollottoman kova kehrään, äitenne?

FES: Niin no ei nym mikään . . . Se tavallinen senaikanen mökinakka noin että kyllä hän . . . railakkaasti, ei siinä takertumia tullum minkäämmoisia yhtääk kylä (= kyllä) hän kehräsi. Kaikki mitä pel-lavasta ja villasta ja . . . ja kaikki semmonen . . . hän kai . . . kylä ne kaikki noi . . . vaimmoväen toimet teki pihalla ja navetosa, pirtissä ja navetosa ja vähä pihallakin, suviseen aikaan.

PV: Me kävimme tuol Lehtimäen kanssa viime suvena siellä Heini-järvellä opettaja Alhol luona.

FES: Ai niin, Aleniuksen Einari, niin!

PV: Se lähetti paljon terveisiä.

FES: Kiitoksia vaaj juu, om minullem mitä mialuisimpia! Se on oikeen semmonen . . . miähiset mitat täyttävä tyyppi, semmonen uljas poika! Se oli nuarena parhaina voimansap päivinä, se oli sittet todellakin komea mies, noin ei mitenkään sitä, ei hän ste ollukkan olis jos hän olis sitä . . . tehostellum mutta . . . paljo voimaa ja . . . railakas, sortikas pitkä iso ruumis ja . . . ja hyvin noin . . . hauska veikeä kavaljeeri, tyttöjen hurmuri, taikka niettä tytöt oli häneen hurmaantuneita, niin.

PV: Se oli kais sieltä Kyröskoskelta?

FES: Se oli sieltä Aleniuksen Einari se oli niin. Minä muistan kun . . . oltiij josakit tanssisa ste, kum minäkit tota . . . stä . . . Salomäen Sikriä stä Laitilan . . . puuställin . . . sisänäpsää — niinku sällit sano sisäkköä — vähä noij jo stes saattelin että, olimmeko me kaij jo vähä halannukkim mutta ettei meill ollu, meillä kihlap pantiin sin-nep peräkamarin hyllylle. Meil ei ollum mitään sormuskihlausta sem paremmin. Ensimmäinen sormus oli vihkimäsormus — ja meit oli kolme henkee vihillä kyllä sitten ni. Niin tuata, se on hyvin hauska vanha kyröläinen sana, oletteko kuullu?

PV: Olen kuullu. Kovin hyvin sanottu!

FES: Aha! Siin ov veikeä semmonen hauska, niin niin. Niin niini mistä minä ker(roinkaan) . . . puhunkaan?

PV: Siitä Aleniuksen Einarista.

FES: Aleniuksen Einarista niin ku se ste, tuli tota. . . . Laitilan nättiä sisänäpsää sitte ottaan kans tanssiij ja minä stä en tuntenus stä Aleniuksen Einarista, mutta se oli uljas komea — paljo komeampi ja . . . solakampi ja railakkaampi poika kum mitä minä itte olin. Ja minä (kysyin) ste että »mikäs tyyppi se nyt on?» — »Se oli Aleniuksen Einari» sano toi . . . Laitilan sisänäpsä, Sigrid Salomäki, hyviri railakkaasti. — Me olemme sittet tavanneet monta kertaa.

Ja minä muistan siitä Aleniuksen Einarista sitten . . . No siä oli semmonen . . . vähän . . . vähän tuata semmonen, pikkusen . . . tyyppi joka kun se sai muutamarruokien ni sillet tuli se . . . se . . . se viina- . . . brännvinshumör! Niettä se tahto vähär rähistäj ja noin ollas semmonen ni. Ja sitten — no minä nyt olin . . . mull oli voimistelusa aina kuutonen koulusa niettä min olin stev vähä niij ja näin ni, se oli semmonen — mikä sen nimi ny, Granlund sen nimi tais olla, eläilläääkäri, semmonen ninkuj julkiner rakennus mutta aivar rasvamöhkälän noin semmonen. Minä sanon: »Kuuleppas nyt kaveri. Sinä välttämätät tahdot nyt hiukan selkääs. Minä en kykenes sitä sinulle antamaam mutta minä järjestän, täss on mulla kaveri, tus sinä Einari ja annat tällev vähä selkään. Minä poistun siks aikaa.» No . . . mitäs tämä oli stev vähä otti Einari sen noin että mitäs tätä ny . . . ei hän nym mikääs semmonen . . . tilaustev vastaanottaja, mutta se siinä stel leukaili sev verran että se (Einari) stel löi sei lattiaaj ja siinä vähän koulutti stä pikkusen. Minä kysyn ste, huusin siältä oven ta- . . . : »Joko minä saan tulla?» — »Tup pois perkelev vaan!» Niin. — Kyllä multa tätä tulee!

PV: Se on hyvimmukava mies se, se se, Einari.

FES: On. Hän on uljas. Edustaa stä vanhaa kyröläistä semmosta, pikkusen nyt noin . . . kyröskoskilaistakin, mutta ei, ei om . . . ei om mikään tommonen . . . viaraittem maakuntien tyyppi, että hänen isänsä oli siällä värkmestarina Kyröskosken tehtaalla. Se on hyvin uljas poika ja . . .

[FES kertoilee mm., että »min^olen tän äileltäni perinyt tän tämänösen, tämä puheellystin».]

PV: Se Einari (Alho) muisteli kovin sitä että äitenne oli erinomasen sujuvasananen . . .

FES: Oli, oli, oli! Voi voi ku oli . . .

PV: . . . että sillä oli semmosia . . . sanoja paljo . . .

FES: Niin niin oli. Siltä minä olen saanus sen, sikäli kum minulla nys stä voidaan sanoa olevan ni. Isäni oli semmonej jämerä, vaaleasilmänen semmonej jämerä, joka vähä noin ny oli tollalailla, ettei siältä ny ste . . . noin. Äiteni oli lupsakka lipsakka, joka tykkäs väkevästä kahvista ja vähä portviinistäkin. Pankko punssia ja Kalifornia-viiniä Tyrvään Manta silles ste orneerasi. Orneerasi! Lääkärin . . .

PV: Oliko Tyrvääm Manta jo siihen aikaan kuulusa?

FES: Oli oli! Hän olikij jo siilon noin tommonen ikä-Manta silloin niettä, hän oli hyvin nimekäs. Että sinne . . . Miinaki stem meni,

äiteni, ku häll oli ne vaihevvuadet siinä sittek ku häl lakkas olemasta, ja rupes olemaan, siinä tiätty . . . fysiolooginen . . . ilmiö. Ni häll oli vissit . . . sen . . . sialullisena tyyppinä semmonen ni häll oli vähäv vissit . . . tommoset . . . vaikeudet sialuj ja vähä ruumiinki puolella, tommonen. Ei hället mitään häiriöö tullum mutta . . . niin siä ste oltiim Mantan tykönä ja Mantan . . . Pransu oli kans stem mukana siä, siä vastaanotolla ja, siinä stem Manta tuli stek kokeneena kansam-parantajana semmosia vissiä vihjeitä sten noin että kuinkas se on tän äijän . . . kuinkas se osaa, ku nytää ikä nyt ov vähä semmonen . . . Niin siinä stek kattottiin toisiaan silmiij ja, sanottiin että kyllä se siinä menee! Isäni ei ollum mikään tuommonen . . . erikoisen . . . eroottinen tyyppi, hän oli lauhkea, vaaleasilmänen, semmonej jä-meräluonteinen . .

pv: Hän ei olluk kaik kovim puhelias?

fes: Ei. Hän oli hyvim mutta . . . sitä jämttimmin niinkuv vähä-puheiset yleensä, mitä ne sanovat nin se on sten harkittua. Hän oli hyvin noin . . . jämerä, kaikimpualisesti, ja katteli noiv vähä tonne . . . tollailailla, siittä ku hän stes sitä puhettansa . . . siinä stet tälläili sillälailailla. Ja oli . . . minä, minua hän sten erikoisemmin sitten noin, että minä olin hänelle vähän semmonen elämänkohtalo, kum musta ei ollukkaat tullu herraa, niinku oli kovastim meinattu. Ja . . . ja minä olen sen »Kodin helmasta», minä olen kirjottanus semmosej jutun, että siinä kais stä stev vähän . . . mainitaan. Ku Koskimiäs oli siinä sittel Laitilasa, näitten . . . suuren Yrjö-Koskisen . . . veljem-poika, niin sitte, Pransu sano ste isäni siittä siinä sittek kum minä olin . . . en ollu enää enkä olluv viälä! — siinä olin stes siinä Töllim-mäellä, nin se sano että »on sillä toisella edes siinä se talo niin kauan ku hän stä nys saa pittää, muttei sulia om mitta» nii. Se oli semmonen kruunuin puustelli siinä semmonen, isohko Laitilam puustelli.

PV: Mutta ei sunkan ne usein vihjannees siihen, vanhempanne?

FES: No ei. Se nyt oli josakik ku sattu nyt tommonen . . . sialullinen tilannen noin että stä istuttiin nyv vähäj ja, kun oli sten niin että, että alko se jokapäivänel leipä ja kaikki mitä ruumiir ravintooj ja tarpeisiin kuuluu. Niinku Lutheeruksen katekismuksessa luetellaan. Ne kuuliaiset lapsekkin oi lopulta siinä. Nii.

SK: Nekin taisi puuttua?

FES: Niin, nekis sillä kertaa puuttu. Se oli vähä niij ja näin se kuuliaisuskis stek kun . . . mun oli käynys stes sillälailailla kun, kun kirjal lehdet kertovi sittek kuinka mun kävi. Kaikeksi suureksi . . . sekä

isämmaani ja kansani että koko ihmiskunnan onneksi, ei musta tullus semmosta, olis . . . tarkotus oli tullas semmonev vähäj juapotteleva kunnallääkäri johonki . . . ja, ja sitten siitä, sitten siitä . . . semmosesta ylpeenahkasesta talontyttärestä, siältä Mouhijärvem pualelta olis stet tullus semmonen kirkonkylän ämmien ompeluseuran . . . rahastonhoitaja todennäköisesti. Mutta kum minä stet tulin stä kattoon stä piikkaa sinnen ni, tämä . . . oli kihloisa ste . . . jonku . . . »kaakertajan kanh» — ninku äiteni sano. Se oli kaivertaja semmonen . . . umpikuuro poika, joka oli sikäläisen apteekkariv veli, ja . . . ja, ja kaivertaja stek kun äitenikis stek kuuli tää railakka Miina — ei, railakka ov väärä sana — tää . . . tää tämmönen . . . koirankurinen . . . Miina kuuli tän sanan ni, »oli ny luulluk Kökkön tyttärenkip paremmankis saavan ettei nyk kaakertajaa olsit tarvinnu ottaa!» Eihäm Miina ymmärtänym mikä kaivertaja om mutta . . . kaakertajan hän stä paremmin tiäsi, vallanki näillä markkinoilla.

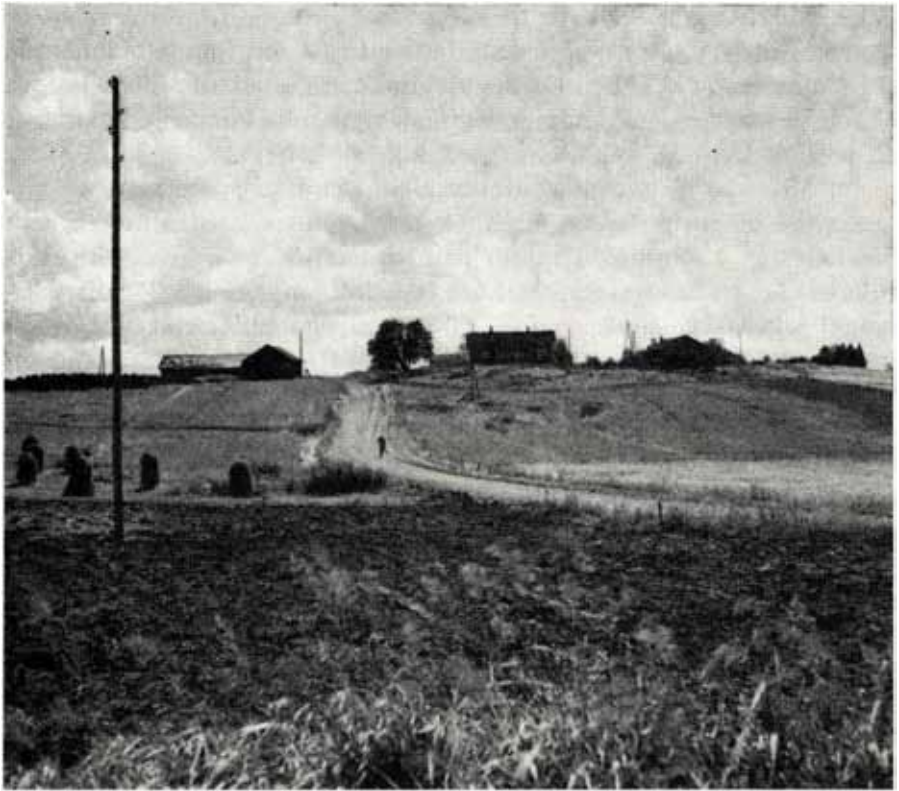
[Kirjailija kertoo siitä, kuinka hän v. 1917 asui Hillun talon »hyyryläisen puolella», jossa hänen käytettävissään oli »kaks kamaria ja köökki».]

FES: Joko minä sen toimitin tällep parilles sen . . . käräjillä kun minä tod(istaja) . . . tolistaja kansa olin?

PV: Ei ok kuultuv vielä.

FES: NO minä nyt annan sen stet tulla. Siä istu semmonen herrauskultantti sitte istu käräjiä niinku tapa oli. Niin sittem mum pääradalleni sittem mikä hän — oliko naapuril lehmäp päässy häner rukiiseensat taikka joku semmonen josa minäkis stem menin todist- . . . oli haastettu. Niin stem mum päämieheni esitteli stes siin oli ste . . . moonamiähev vaimo Manta Mäkipötkö, ja mitä ne ny stek kaikki oli ja minä olin stek kirjaltaja Sillampää. Ni, ni — se herastuamari . . . auskultantti kysy sitte. »Täällä olen», niin niinkun (vastataan) että olen täällä minä. »No kuinka täällä voitte ammattianne harjoittaa, kirjaltaja?» Ainaki ennej ja kais se on viäktiv voimassa: kirjapainoa ei saap perustaam maaseudulle. Se oli ennel laissa kiälletty. Se piti olla että poliisit ja viskaalit oli . . . nopeasti, keisarivallan aikana varsinkin se oli hyvin tärkeää. Minä sanon: »Kyl se käy vallan hyvin» ett »em min ot typograafii vaikka tää nyv vähäm mua . . . mur rankiani vähä korottaa tää mum päämieheni. Kirjailija minä olen.» — »Jaa, kyllähän minä tiedänkin!» — Tottakai hän tiäsi! — Kyllä tätä multa tulee!

PV: No tuota, siinä »Nuorena nukkuneessa», niin siinä on semmonem pellon nimi ku Hillum pelto.

Sillanpään maisemia: näköala Hillun pihamaalta. Peltojen keskellä Raukolan talo. Hämeenkyrö, Herttuala. 1. 8. 1964. Valok. Helmi Virtaranta.

FES: Hillun?

PV: Niin, Hillumpelto.

FES: Hillumpelto. Niin se on siitä Hillusta. Olisiko josaki ollut semmonen ikivanha . . . jonnekkat talosta erillinej joku semmonen . . . että kylä minä se jostain saanu olen, mutta että kylä se on siinä aivan noir runollisen . . . vapaasti, seipitettynä mutta . . . Se oli Hillun, kyllä Hillulla tais ollaj joku semmonen . . . uiko- . . . ka- . . . varsin . . . kantavainioittensa, erillinen niinkun niillä oli niitä . . . semmonen kaukainen, joku Hillun, niinkun niill oli Rönksöt ja Talmoo, semmonen Rönksö oli esimerkiksi juur se yks josta ma olen tua pannul lappuuniki.

PV: NO Te asuite tualla Jumesniämessä, Jumesniämesä kanssa?

FES: Niin siilon ku ma olin poikasena.

PV: Nii!

FES: Niin siä oltiin, isäni ja äiteni piti siä stä kauppapualiansas stä semmosta . . . elinkeinokauppaa niinku stä sanottiin. Siis sem- . . . oli, oli stes semmonen, semmonem puali vaan noin kamarin, kamarisa, ettei olluk kyl- . . . sylttiä . . . eikä kili-kili-kelloja.

PV: Misäs se oli se, se asuntonne siilon siä Jumesniämesä?

FES: Se oli ensinnä mun äiteni enon tykönä siinä, siinä kut tullaan Sirkkalasta . . . Jumehniämeem päin, tullaan ni siinä on, ennen kut tullaan . . . siä on sten . . . Jaskara ja Kärki, ennen niitä, kun on semmonej joki laskee siinä . . . jo- . . . ett on silta ylitten ni siittä stev vähäm matkaa ni siin oli mun äiteni enolla stes semmonen, semmonen tölö, tönö pikkunen semmonen. Se oli hyvin hauska juttu, siittä enosta juuri, mun äiteni . . . Se oli vähä kas (= kanssa) . . . vissiin ollus stet taiteilijaluanne. Sitä sanottiim Mera-Matiksi. Mera, tiätäähäm mikä mera on? Siittä syystä että hän oli poikasena . . . nuarena semmosena tulluv vähän sekaantuneeksi tämmöseem meraan, ja joutunus siittä kärejiin. Ne rankasi ennen niitä, jotka sekaantu eläimeen.

[Jätetty pois muutama lause.]

pv: No siinä oli kai yks aino huane, siinä Matim pirtisä?

FES: Ni, niin se oli se porstuamperäkamari oli sten hyyrätty . . . tälle, tälle . . . sisarentyttäreillej ja hänem miähellensä, se porstuamperäkamari, ja häj jäi ittem Matti . . . asu pirttiä, Eevansak kans.

Juu, ja stem me, sittes siältä Matilta mentiin stes siä oli semmonem meijäri, meijäri, siis, siä . . . siä — mikäs sen . . . olik se Pyylählet taikka mikä se ny, lähle . . . Ka mikä se ny oli siinä kum mentiin . . . sinne . . . Jumehniämeem päin, semmonen . . . syvä tröömi, maaston notkelma, jossa stej juaksi, juaksi, juaksi tuata lähde, noin . . . vesi rik- . . . noin, melko . . . melko vetelä, vesirikas, -rikkaahko, semmonen . . . puro siinä ja siin oli kylmää vettä runsaahkosti, mutta siin oli ennen ollum meijäri, ja se oli jääny stek kylmilles se meijärikrantti. Ja sen siä sten siä . . . sen ison . . . var- . . . sen oikeen . . . ornaarin . . . kla- . . . ison sen meijäripirtin takana oli stek kamari josa isäni ja äiteni ste oli hyyryläisinä, tältä Matilta, siältä Mera-Matilta stem mentiin sinne.

Siinä oli, siä Jumehniämesä . . . hyvin . . . semmonen erikoisuus, erityisyys, että siä oli kirkko, ja . . . ja, erotutkinnon suorittanup pappi, joka stes samalla . . . joka stes siinä sivusa, oh - . . . siinä samasa anto stes siä oli koulu sitte, kun ei olluv viä kansakouluja —

olisko kirkolla nyj juuri jonkimmainen alku jo ollu, mutta siä oli stes semmonen että se pappi sitte anto . . . opetusta, aivan siis ulkopualella valtiollisen . . . vallampidon, -pilon, niin semmonen. Siä oltiin stek Kärjen koulua kävi stet tommoset . . . railakkaampien talloistem mukulat ja kyärtit ja kakarat sitten.

Kloppi, kyärsti, kakara ja mukula!

[Puhetta Jaskaran talosta, myös talon nimestä, jonka Sillanpää arveli alkuaan olleen Jaskala.]

FES: Oletteko sej jo kuulluk kun siä semmonen kirkonkylän herra stes saarnas Kyrön kirkosa?

PV: En. Minkäslainen juttu se on?

FES: Se saarn(asi) . . . Se on tämmönen: Se oli joku apteekariv vävy stes semmonen herraspoika ste, joka otti . . .

SK: Osmo Alajan isä!

FES: Niij joku semmonej joka, joka tuata . . . luki teologiaa ja . . . taikka olisko lukuukkam mutta siihen aikaam pantiin ylioppilaat nys saarnaileen kesällä. Niin sitten se saarnas siä Kyrön kirkosa ja ne evankeelisluteerilaiset rippikoulusivistyneet ämmät sittek kovin siä hartaana kuulteli ja, sittek kysyttiin että: »No mitäh nys sittes siittä tykkäsit siittä ahteekiv vävystä?» — »Kyllä mar se nym muutej jonkimmoista Jumalan sanaa kansas siinä koitti toimittaam muttem minä stä ste oikeen käsittäny mitä se sillä meinas kun se aina stä puhu että kuinka ihminen suttaantuu (= suhtautuu) siihej Jumalaan että . . . että mitä ernomasta se sillä meinas?» Se on hyvä tältä . . . tältä kannalta . . . se suttaantuminen ste ämmää vähä . . . järkytti. — Järkytti ei ok Kyrön kiältä!

pv: No kyllä kais se Jaskaran talo ja siä tua Jumehniämi nin kyllä ne jollakilailla oj jääny . . . kirjailijan tuatantoonki?

fes: Juu. Niin, ne on niin väli- . . . tommosina . . . välillisinä, visinä . . . Minä sain siällä, siä hyvin, hyvin tommosen, tärkeen semmosen, niij jos nyn niin hianoo sanaa käytetään, pruukataan; minä sain semmosen, se oli . . . se oli kaikim pualin noin ylempänä ku se Kiärikkala. Kiärikkala oli aivan semmosta, semmosta — iham pelkkää savitaloo tommosta, vaatimatonta että siä nyt oli . . . joku talo nyv vähä paremmiv voi mutta ei mitään ollum mitään, mitäät tommosia — mahtipontisempia: Heikkilä hengetön, Ollilan onneton, Pylsy pyhä Jumala, Huuppo hulluja haukkuu, Nikkiläsä portip paukkuu, Jutilall on suuret juuret ja väärät sääret! — Se oli se . . . kylä(n) . . . talojel loru. Niinkuv Vanajan kylässä . . . oli stej josa,

josa Saavutuski on: Nälkä souteli tuakkosella, pitkil Laitilaj jokee, rähjäs siittä Rättärillek katto Kaupim portista sisään, hiipi Hilluller raksi ittens Raukolaan, tärähytti vähä Tättälää.

Tämmösiä tehtiin ste aina. — Ja sitten siinä, siä on stej jota mä höpötäm miälelläni, on sitten semmonen kansaopillinen semmonen . . . järkytys mulla siinä, että yks . . . pitäjän mahtipontisimpia — mahtipontisempia! — kaikistem mahtipontisempia kyliä on Herttua-ala. Ja siä ei om mitää Herttua-nimistä, minkäällaista asumispistettä, tommosta — ei taloo eikä tölviä. Ja herttua, tommonen . . . kulttuurikäsite, oli aivan tuntematon tällä rippikoulusivistyneistölle että, mistä on tää kylä saanut sen nimensäs se on . . . siähäl Lapuallahan nyt oli niitä Herttua- . . . siähän oli se kuuluisa nimekäs Herttua, se Vihtori, semmonen . . . niitten . . . iikollien . . . pomo semmonej joku, mutta että, minä olen sitä kovastis sitten . . . em muistan ny olenko ma . . . Vilkunalta taikka joltaki että mistä tämmönen Herttuaala voinu . . . voinus sinne aikojen aamuna tullak kylän nimeks, että se on . . . Että olisko ollut joku semmonen stä samaa stä Lapuan Herttuaa siä . . . vuasisatojen . . . sitte ollut stä kylää noin niinkuj jollakilaillla tekemäsä ja sittem mennyp pois, ja ollut nimeltänsä Herttua jo siilon. Se on hyvin intresantti, semmonen — mikä nyt intresantti olis vanhalla Kyrön kiälellä? Semmonen . . . erityinen, semmonen — kuinka sen nys sanos että se on semmonen . . . niin siittiön sten semmosia klookastelusanoja semmonen iikammaakannen niin. Mutta että mikä . . . mikä on . . . keskelle . . . hämeenkyröläistä maisemaa sinnet tehny Herttuaala-nimisen kylän?

PV: No siä Kiärikkalasa . . .

FES: Niin.

PV: . . . niin tuota, mihinkä . . . mikä talo Teille oli niinkun tutumpi? Oliko siä Pylsillä . . . eikös siä ollu . . .!

FES: Oli siä, mutta Heikkilä oli nyt lähin naapuri, like- . . . likeisempi naapuri, ja siä oli step poikakis semmonev Väinö — Väini, niinku se on Kyrön kiälellä, Väini, pikkusem mua vanhempi, ja sitten semmonej järkytys sitten siinä että se pantiin stek kansakouluunkis se Väini, siinä . . . että he . . . Se oli lähin naapuri ja stej juuri että siä oli se Väinö-poika. Ne toiset oli sten niin no siä oli stem mutta ne oli vähä . . . siä oli siä Nikkiläsäkin niitä kakaroita mutta . . . ne oli semmottia ettei Pransu ja Miina mun, mun . . . haltiani, oikeen, oikeen niitä hyväksynyn niill oli vähän stä semmosta . . . kyläkunnan kyärtin tyyliä ja minä ainoo poika sittet tommonen että mua piti

nys stes siinä, evankeelisluteerilaisessa . . . meinigisä sten nyk koittaa (kasvattaa). Mutta Väini, Heikkiläv Väini oli hyvin noin . . . hyvin noin . . . arvokkaastim muhoile- . . . käyttäytyvä, kansakouluunki sitä step pantij joka oli valtava järkytys. »Muuton ei käy ämmä silkisä eikä lapsek kansakoulua.» Oletteko sitä kuullu? Juu.

PV: En ok kuullu.

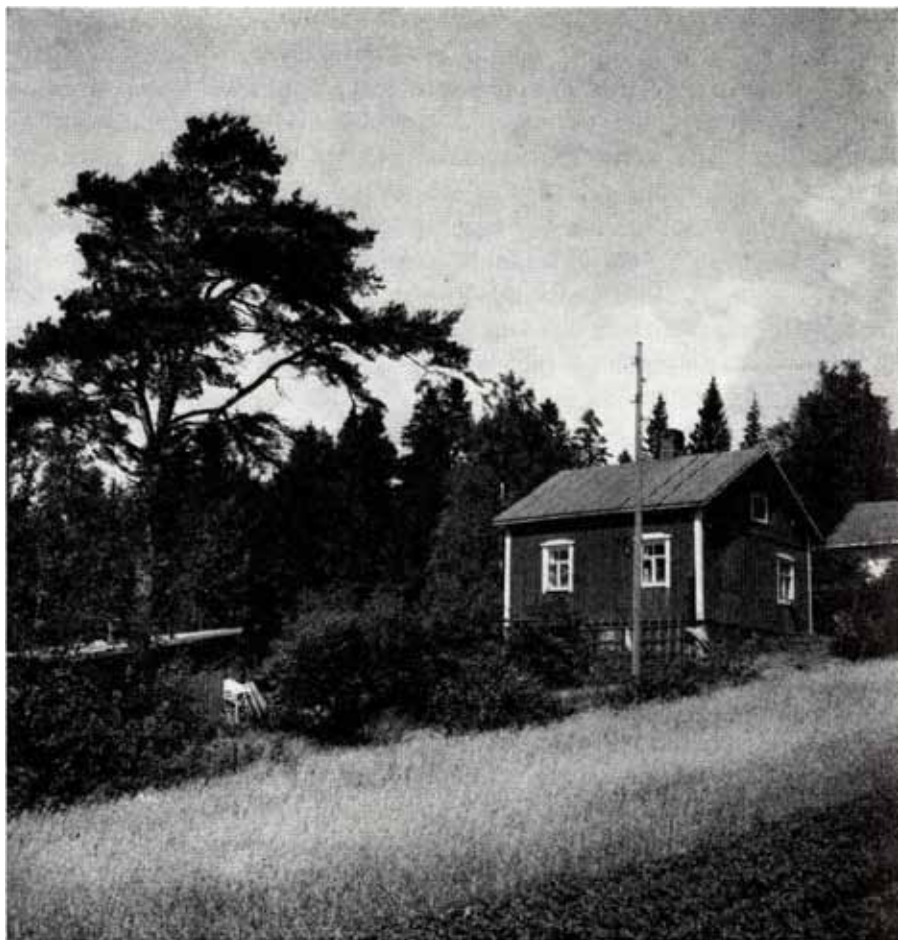
FES: Niin, se oli se ku . . . nuari talollinen, semmonen nin se . . . se sitten noin . . . siinä pikkusen noin niinku oli semmonen . . . eteempäimpyrkivä, ja sitte haasioitti jotaki, semmosia uulistuksia, sitten noin että josta oli tuloo enämpi. Nin täm perustelu oli että: »Juu, muuton ei käy ämmä silkisä eikä lapsek kansakoulua.» Se on hyvin hyvä siltä kaudelta, johonka kan- . . . ku, ku, kuk kansakouluun oli . . . meno oli . . . viä semmosta . . . iikammaakasta.

PV: Siä se Nikkiläv Ville, muistatteko semmosta?

FES: Kyllä minä sem muistan, se oli mua vähä vanhempi, pikkusev vanhempi, semmonen, semmonen . . . pikkusen noin tommonen, ei nyt mikäär riahakka mutta että sillä oli noin tommonen . . . vähä tommonen muhoil- . . . tommonev vissi . . . pliiraus noin . . . naamasa, oikeem mukava äijä. Sitten oli, ne oli hyvin erilaisia, sittes siä oli semmonen Eepetti Nikkilä — kais se jo oj jo kuallu — se oli sitte hyvin etevä kirvesmiäs, tommonen . . . rakennusmiäs semmonej ja aivan toista tyypp- . . . tyyliä, vallan toista niin. — »Aivan» ei kuuluk Kyrön kiäleen, se ov »vallan»!

PV: Kuinkas kauan siälä Myllykolusa . . . vanhempanne oikeen oli?

FES: NO ne muuttu ste . . . muutti ste . . . mun . . . kansakoulua käylesäni, siinä kum min olin kymmenev vanh- . . . jättänyj juuri ja juuri kymmenen ikävuatta, siis yhdeksänkymmentäkahdeksan (1898). Ne muutti siilon stes sinne Haukijärvelles sinnek kansakoulukylään. Se oli toisella pualemp pitäjää — melkein, aivan kaukana että minä . . . ne muuttu sitte . . . muutti stes sitä vasten että . . . olisivat mua siä (kouluttaneet) stej ja pitivät sitä kauppapualiansas sitte, puali-ansas siä sittej ja, ja . . . ja siä ne ste . . . rakennutti, isäni sai siältä ste . . . siihen aikaan kun oli se tavaratalo hällä ni, niin sitten se sai sinnes stes semmosen . . . oikeen . . . oikeen tommosev vähän noin, asiammukasen . . . pykningin sinnes stek kansakoulua vastapäätä sinnem maantiäv viereej josa oli . . . yks kamari oli stev vallan tätä . . . tava- . . . kauppaa varten. Siittä ste olikis stes semmosta, semmosta . . . että se . . . Pakkasem pröökynä stes semmoner Rihter, Sigrid Rihter sitte, sittes stä vähä moitti stä Josua Malakiias Suajaa että:

*Haukijärven postina on nykyään tämä asumus, jossa Frans ja Miina Sillanpää asuivat poikansa kanssa, silloin kun Frans Eemil kävi kansakoulua Suojan talossa. Rakennus on edelleen — vuorasta lukuunottamatta — vanhassa asus-
saan, ja vielä kukkivat seinustalla Miinan istuttamat valkokuusut ja sireenit.
Hämeenkyrö, Haukijärvi. 1. 8. 1964. Valok. Helmi Virtaranta.*

»Siihen nyk kansakoulua vastapäätä semmosen . . . semmosen pyk-
ningin ny annotte rakentaa että se kansakoulun sitä ...» — et(tä) se
oli nys siinä kansakoulun . . . klasien ai- . . . tommonen, että se olis
siinä . . . oli stev vähä noin niinku sopimaton siihen niin. Niin Suaja,
tää Josua Malakiias sittej jok oli semmonev vanha boheemi, semm-
nen oikeen sitte, kaikim pualin, erittäil lahjakas ja, ja joka lailla, ja

näin ollen ste boheemi ni oli . . . aivan, taloudellisis(sa) meiningeiss ihan, ihan noin osaamaton, taikka välittämätön. Niin se stes sano: »Niin kylä (= kyllä) se muakik kaiuttaa, kyllä mun . . .» Se (FES:n uusi koti) hakattiin . . . kylmällek kehälle, pantiin siä Sillampääsä ja tuatiin ste hirret numeroituna, noin sinne että stev vaal larottiin niinku . . . lasten lelul- . . . pa- . . . pakkilaatikosta ne, semmoset, niin siä sitten nin Suaja sano että: »Niin kylä muakik kaiuttaa. Mum piti se siähem Pakkasev veräjäpiäleem pannaj josa mulla kansa om peltol!» Sen yks alue ulottu siihen ihan kartanon . . . tämän hianon Rihterin kartanon aivav veräjäpiäleem. »Mutta ku pääsi ensimmäisek kuarmat jo tuleen sivutten ni em minä viittinyn niitä palauttaa ste enää!» Tää oli juuri sej Josua Malakiiaksen . . . luanne, ja sitten semmosta ja sittem meni nauro rötkötti ja. Juu.

PV: NO siältä Haukijärveltä sitten vanhempanne muutti sitten sinne . . . Myllykoluun?

FES: Ei ku Töllimmäkeen.

PV: Töllimmäkeen!

FES: Myllykol- . . . Myllykolusta ne muutti sinne Haukijärvelle, niim päin.

PV: Niin niin. Juu juu.

FES: Nyt sittek ku hävisivät siälä, kum mua kouluttivat siinä ni sitten ni . . . ne joutu ste . . . kaikki luavuttaan nin että se, kauppias Pjörkvisti ste — Tampereell oli semmoner rikas vanhapoikakauppias siä ste, joka sittek kup pääsi oivallukseen siittä että . . . mihinkä, mihinkä se Pransu oli ne varansas stet todella pannu ettei voinu hället maksaa niitä ennakko- . . . niitä tavaraottojaan jokka hän oli laskuun ottanu, niin se, se step pyyhki suurem määrän niitä tommoner rikas vanhapoika Tampereella nin sitte, sitten se, ku se . . . näin että minä ste . . . menin stev viämään stä viimestä . . . kahtakymmentä markkaa stes sille äijällej ja . . . pyysin stes samalla ste, isäni neuvo pyytään stes semmosen . . . kuitij josa ste ilmentää että . . . on stet täysim maksettu, että vein sen stes sillev valeksmannille, valeksmanni. Se ei ov vallesmanni, se ov valeksmanni. Tiätääkö sen? Juu juu, valeksmanni.

[Puhe luiskahtaa nauhoitushuoneen ovipielessä seisovaan kaappiin, jonka kirjailija sanoo olevan äitinsä kotoa Mäkelästä. Sitten jatkamme Myllykolusta, Sillanpään syntymäkodista.]

pv: Mitenkäs tuata, siinä (Myllykolussa) oli . . . olikos siinä mitään ulkorakennuksia siilon?

FES: Oo-, oli siinä. Siin oli nyn noin ... siä oli joskus kaksikil lehmää. Se oli kahden tynnyrin, kahlen tynnyrin ala, oli sitä peltoo, siis noin hehtaari, stä maanviljelysaluetta, ja siin oli joskus kaksikil lehmää, ja hevonen stes sitä vastet tehtiin siihem pakarim päähän ... lauta-, lautakoju sten niinku talliksi semmonej ja, ja, ja sauna oli stet toisella puolen tiätä siä, semmonej ja ... Se oli tavallinem pikku tölli. Että kaksikil lehmää oli yhtäikaa joskus.

PV: No siinä oli vielä siihen aikaan kais se myllykin käynnissä?

FES: O-oli oli! Minä stem muistan siitä — olen kais sej josain kertonukkis stek kun ... kun tua se ... se kävi vain syksyn kevään, niinku sanottiin, ei syksyin ja kevään ku syksyn kevään se kävi vaan ... tulvaveden aikana. Ja ste oli semmonel Lähteemmäen Heikki stes semmonej jok ei osannuk kootakan sanoo, vanha äijän kar- ... karmunkkeli sitten ni oli sinnek ka- ... tullus sinnep pyhäyänä noin sitte. Taloilla oli ne kuur ... kuus taloo ja kuus arkipäivää, niill oli ne omat ... arkipy- ... mutta, sittek kuka kerkis sittes siinä pyhän vaiheesa ni sai tullas sinnes ste, jauhattaleej ja ... Lähteemmäen Heikkikis sittes sinnet tuli ja toi sitten ne, mitä hällä ny ympyriäistä oli sinne ... ulkopuolella oman ittensä. Ni, niin nin tuata, niin niin siinä stej ja ... pani ste, kovastim myllyn torin ja kaikki pani ste ... kahna — kahna on stes se, siinä kivien ... viäresä kun, jauho alkaa kerääntyä, se on kahna — pani stes sen kaikki juakseej ja meni ste, vanha äijänkarmunkkeli, ni kylmäki oli ja semmonem meni sinnes Sillampään saunaan stem muka lämmitteleen. Ja totta kais se sinnen nukahti väsyneenä, raskaan ... viikkotyän, työviikoj jälkeen ni äijä nukahti sinnes ste, Herran nimeen, sinnel lauteillej ja ... No sitte, äiteni taikka isäni kumpika kuuli sitte, sensemmosen ... jalkamyllyn, niinku stä sanottiin, että jalkamylly, niin sen ... kun se ... siältä se, viljan se ... loppuu se ... loppuu se — mikä se ny oli se joka siältä torista vuati sinnes se, kylä sillä tais joku nimi kans olla, mutta se ... niin se kivien ääni muuttuu se, se lakkaa, se kovenee taikka jolla- ... tulee kalseammaksi semmonen, kunnei siä on niitä jyviä enää, ni äiteni taikka isäni stek kuuli, railakkaana tyvenenä yänä sänkyynsä että, siä nyt on asiat hullustij ja meni sinnek kiiruustij ja — sulki stem myllyn, päästi vintan alas ja — mylly ... seisattu. Ei he, anto äijäm maatas siä saunasa ja, ja sitte heill oli riamua sitte aamulla ku äijä heräs sittej ja huomaa ... toi, to- ... tommonen evankeelisluterilainen äijä tiätysti huomas että hän oli tehny ... kauheen, nyt sittet tommosen trykveilin, trykveili semmonen, jaa trykveili on, se on ny

oikeastaan vähän noin niinkuv virallisempi, se tryckfelistä tulee. Trykveili semmonen, virhe, virheasetelma ja, että hänelle oli nyt tullup prottamo. Prottagamo oli kansas semmonen. Oliko se brottom-sanasta luantunu?

PV: Kyllä kaiketi.

FES: Niin. Prottagamo, »ett olin nym maannut tällälailla ja sinnem meninkäas sinnep perkeleeseen» sano sitten. Kylä äiteni, Loviisa Vilhelmiina Iisakintytär, tämä taiteilijaluanne, kuuli sen sittej ja riamunkiakaleesa stek kuuli ku hän tiäsi ste ettei . . . äijällä^oollum mitää (häätä), että ei olluk kivillem mitää erityistä tapahtunu. Kun niitä stet tavottiin niitä kiviä, semmonen oli semmonen hakkuri, kak- . . . joka oli keskellä, tommonen ett oli kumpaankip päähän noin terävä . . . rauta, tommonen tom mil-, tommonev vankahko rautateos, keskellä se varrel läpi niinku vasarasa, mutta molempiim päät että sai kääntäas sten kun toinem puali tylsty nir ruvetat toisella. Että se . . . että kiveen tuli niitä särmiä sinnes stä semmosta — kyllä ymmärtää, juu. Ja se oli takomista sitte. Niinkun . . . varsin läheisesti, niinkun . . . seppäkit takoo niin sillä tavottiin stes sillälailla. No niin »meninkäas sinnep perkeleeseen!»

PV: Se oli semmonel lahoom mylly sitten?

FES: Se oli kyläkunnan niin, se oli kyläkunnan, ne kuus taloo siinä ste, jotka sen . . . oli rakentanut ja ylläpiti ja hoiti ja . . . ja pyhäyät sittep pyhän tianoot . . . pyhän, pyhän — mikäs sen tianoon . . .? Kyllä sill oli joku nimi — pyhän kraama, pyhänkraamasa se ste oli vapaa, sittet taikka tommonej joutilas, pyhänkraamasa stes siä sai kuka kerkisi stem mennä. ». . . meninkäas sinnep perkeleeseen!»

PV: No kukas sitä myllyä noin hoiteli ja . . . korjaili ja sillä lailla?

FES: Jaa, niin sitä joku stek kylä siä joku — kuka nyk kerkis se oli sitted siilon ku stä taottiin stä kivee, ei siä sem parempaa hointoo tarvittu. Se oli hointo sitted kun . . . tää tuli tää sana, se ei alkukiäleen ollenkan sisältyny, mutta sitted kut tuli se, niin se oli hointo sitte. Niin niin, se ännä siinä, se on kiäliopin, aivan . . . kiälem mukaista semmosta — luontua ja hointua, hointo. Niin siinä oli stes se, kylä kais se oli stes se . . . Nikkilän äijä, kuka häntä tako sitted stä, niitä kiviä, ei siinä sem parempaa hointoo stet tarvittu. Siinä oli semmonel läpi sitte että jos sinnen nys stä, sitä täm mailmar ryänää stes sinnel laattialle, laattia, jos sitä nyt tuppas tuleen noin että siihem meinas polkuja ruvetal luantuun nin sittej jon- . . . jonkimmoisella . . . siältä leppäpuskasta sittej jonkimmainen kränä, kränä, tuatii ja sillä sitte

Myllykolon pieni puronen, joka aikoinaan kohisten pyöritti myllyä. Hämeenkyrö, Laitila. 1. 8. 1964. Valok. Helmi Virtaranta.

laka- . . . laastiin siältä, siittä aukosta sinnej jokeeni meneen sinnej josta mentiin stes sinne, sinnem myllyn allej josa oli ne siivet ja muut; siä oli myllystä tiätystim meni sinne, siin oli oikeen, oikeen trappuset meni, trappuset, niin. Ni sinnes se laastiin stej ja virta vei sitte.

PV: NO kyllä kai Te useim pikkupoikana kävitte siä myllyllä?

FES: Noo se oli semmonem mentävyys ny. Siä oli niitä, sten niitä . . . kylän . . . trenkinuij—taikka ei sinnen ny ihan nuijak kelvannuk ku säkki täyty jaksaan nostaat tommonen. Siä oli sten ne puhu stej ja ne tommosellep pojaalles stek kum minäkin ni . . . luanteensaj ja pohjapiirustuksensam mukaan ni sten ne . . . klookasteli ja . . . ei nym mitääm pahaa tehneet mutta, veikeilivät, niinku . . . herroiks sano-taan.

PV: NO ku sanotaan että joka myllyssä on aina ollut jonkillainen haltija, semmonen . . .

FES: Niin, kyllä toi sanonta, kyllä se minullekin nyt noin kajastaa. Niin, niim minä näin Herra nähköön, totta kais se kum minäkin näin sen haltijan sitte. Täytyyhäm mun se sten nähläk ku . . . se ennenki oli näh(ty) . . . Minä näin stes siältä se, stä kovin ste ehtoisim puhuttiin sten niitä haltijoita, noin ehtoolla . . . siinä kun . . . talviehtoina stet »talvi-iltain tarinoita» sitte, naapurien kans. Ei niitä nyk kukaan uskonum mutta, niitä nys step puhuttiin kum mullaki oli stes semmonen — sano äijä — että ku mä siihen . . . siähem paikkaan tulin ni hevosem päältä kaikki . . . heleet . . . ni stek krapsahti pois josain tiän kohlalla! Se oli siinä stes se . . . Nim minäkis sten näin sen haltijan, totta kaik kum myllyssä se oli. Se oli siä myllyn takaseinustalla stes seiso kum minä sillalta kattelin sinne alas, ja tulin kovasti uhosani stet toimittaan: »Minä näin nys stes semmosen». Että te nyt tiätte äijät sittet tekin, että min olen nähny haltijan! Tittelin saatte hyvänne pitää.

PV: NO siin oli silta sittes sen . . . joen yli?

FES: Se oj juur siinä juuri myllyn yläpualella. Se . . . se tiä joka Sillampään . . . kohdalla stem meni ylitten nin se meni sinnes stes sinnes siä oli sittes se Jokela ja Mattila ja . . . Harjakankaan . . . semmonen, semmonen . . . töllikulma stej joka ei ollut virallinen, viraallinen, oikeen semmonen . . . ornaari, ornaari . . . kylä, mutta oli, oli kumminkin semmonen . . . aloo, alue.

PV: Misäs se sauna oli, sitä ei o enääs siälä?

FES: Ei sauna oli . . . sauna oli toisella pualen tiätä sten noin . . . siinä . . . Tiä meni siitä pirtin sivutte. Ei pirttikään ollu ihan nyt tiäm poskess että siin oli semmonen . . . sijan . . . sijan alue, jossa sika . . . porsas, suvella ste oli aituus, josa se treppas siinä. Nin se oli sen, siä toisella pualen tiätä stes sauna, että mentiin noin . . . siitä karjapihan, karjopihan, läpittes stem mentiin, ja yli tiän ni siä oli sauna sten.

». . . meninkääs sinne perkeleeseen!» Se oli juuri siä sitte!

PV: NO suvella siäl oli hyviv vähä vettä siinä joesa?

FES: Niin, se oli nyt semmonen että pikkupojaat meni noin, paljaij jaloin ylittes siinä noin ja. Se oli tommonen, niinku . . . niinkut tosta mun tallukkaastani tohom muurin kulmaan . . . leveys ja, ja siinä stej jonkimmainen kouru siinä ny että siinä vett oli mutta että se oli aivan noin tommonen . . . käytännöllisestik katsoen noin . . . teknilli-

sestik kat- . . . kattojen, niin se oli vede- . . . tommonen, se oli vaan tommonen oja. Mutta kra(pu) . . . krapu siinä eleli kyllä.

PV: Ai siin oli krapuja?

FES: Oi voi kun oli!

PV: No milläs Te niitä pyylystelitte?

FES: Se oli . . . niit oli kaks . . . semmosta . . . pyylystyhvärkkiä, vehjettä. Ensimmäinen, tavallisempi semmonen stek kul lahtarilta mentiin ste hakeen stä kravunsyättiä, semmosia ku . . . lahtia tehlesä . . . jäi, joita ei. . . ihminen sopinuk käyttää, siä oli kaikellaisia . . . inttiimiä ruumiinosia, varsinki niillä, niillä kollieläimillä oli sittes semmoset, erinomasen . . . sitkeälihaset ja, erittäin käytännölliset syätit sitte! Vedettiin halki ja levitettiin noin sinne ha- . . . sinnet ton . . . pohjaan ton, haavi se oli niin, niij ja semmosta, ni sitte oli tehty ja otettiin leppäpuskista sittes semmottia, ton . . . tommosia ne nyt (näyttää) — ei juuri . . . tommosia tom mittasia, suaria, leppä- . . . nuaria leppiä semmosia, ja niitten . . . se tyvipää vualtiin stet teräväksi, ja sittet tov verran (näyttää edelleen) siitä tyvipäästä ylöspäin ni, veittellä kaiverrettiin hiano, semmonen . . . semmonen ura stes semmonen syvennys johonka lanka sitte solmettiin et(tä) se pysy siinä ettei se luistanup pois. Ja sei langan — se oli lanka stet tom mittanen — sem pääsä oli se syätti sitte. Ja se keppi pistettiin siitä terävästä päästä sinnej joen . . . reunan, joen . . . partaan . . . maa-, sinnep pohjaan, ja syätti oli siinä viäresä. Krapuparka tuli siihen sittes sitä ahmiin ja, sittel lippo oli sittes semmonen, jonka . . . joka oli nyn noin . . . ton kokonen (näyttää) suu niinkul lippo on, ihan kirkosaki oli lippo jolla haa(vittiin), semmonen, ja siinä varsi sittej ja semmonem pussi sitte, tommosta tavallisesta . . . haavasta niinku, niinkur rysän . . . sitä kudosta semmosta, ettei siä vesi pysy että se . . . se pistettiin tää (haavi) allej ja krapuparka joutu sinnes ste. Nostettiin koppaan stes sankakoppaan.

PV: NO yksinkö Te siinä kravustelitte vai oliko Teillä kavereita?

FES: Yksin. Ei, yksin tavallisemmin. Olihko äiteni joskuh nyj jos häll oli jout(ilas) . . . mukava aika ku hän oli semmoner railakka, vähä taiteilijaluannek kansan ni . . . jos se nyj joskus kans sinnet tuli siinä stem mutta yksin . . . se oli semmosta, ei siinä tarvitt(u) . . . tarvinnuk kaveria ja kuk kotoni oli siinä . . . viäresä että . . . Mutta kylä ne sinnes stet tuli joskus niin olenham minä sen kertonukki stek kuinka, kuinka ne stet tuli kravustaan sinnen ne herrat, kirkonkylän herrat sittej jos(kus) . . . ja päästivät sen, sem Pransul lehmän siältä,

ku se oli sinne . . . prahlattu sinnes sille laidun- . . . semmoseen . . . jokikäänteeseen, sinnep peltoon. Ne tuli sinnes sitte. Enkö minä stä kertonu? Olen kai. »Herrasväkeä ja yhteistä kansaa».

PV: On se siinä.

FES: On se siinä niin! Kup Pransu stem meni sinne, lukeen niillev vähä . . . lutherilaista uskonoppia sitte että minä olen tän . . . minä olen tän niitun täsä prahlannul lehmälleni ja maksanus siittä . . . kolmem markkaa — silloista markkaa, nätti summa! — koko kesän. Niin . . . ku la- . . . ylemmisä kulutuskeskuksissa maitolitra makso kymmenem penniä, nin tua . . . sitten ni, maksanuk kolmem markkaa sano se äijä siinä ja, tua puam päällä ster roikku semmonen tuahesta tehty kovasin . . . kan- . . . känni- . . . ka- . . . semmonej johonka kovasim pistetty. Ja äijä meni sittej ja piti siä stes semmosem piänel luennon että . . . tän . . . ni ste — ja lähti pois. Ja lähti takasin niin sitte yks kirkonkyläm prouvista ste oli tommonen hempeäluanteinej ja se tuli stej ja . . . sinnep puskaan, peräsä, äijäm peräsä ja, vaikeroi sittev vähä siinä sitä ja, ja ste, tarjos stä kolmee markkaa sitte . . . äijälle. Ne siä äkkiä (summan keräsivät) — mitäs se ny heillem merkitti siä, ni äijä tämä, tämä »Satakunta sarka suuri», sen . . . kasvatti, käänty ympäri ja sano tälle ämmälle että: »Minä olem prahlan- nut tän niitul lehmäni laitumeks, ja mull ei om mitää oikeutta prahlatas stä eteempäin herrasväellet tanssiplaaniksi, menkää poih vaaj ja viäkää koiranne mennesänne!» ja käänty ympäri ja lähti. Se oli se . . . satakuntalainen . . . talollinen . . . näin sanonus siältä se, jota ei noiv vaan . . . Kolmem markkaa, se oli koko kesän . . . vuokran nää tarjos, siittä yhdestä . . . hipastaan siälä, mutta tämä ei ottanus stä vastaan, kun siin oli se sitten että ne oli tavallisestit tulleet sinnes Sillampäähän, ottaneet sinnen noin niinkun . . . semmosem majan jo- . . . jossa heill oli stek kaikki noin, vaan se pyynti siä jokirannasa, ja niill oli stek kaikem mailman tuamiset ja tualiit ja viä vähä jättämistäki . . . sinne, Miinan . . . köökkiin, elikkä pakari sen nimi oli, ja tommonen että ne oli hyvin tervettulleita . . . semmoset.

SK: Niij ja se oli laillista.

FES: Täysil laillista silloin niin. Mutta . . . kun nää ei tullum muuta kum menivät sinnev vaan oitis noin, tölmäsivät sinne, tryykäsivät, sinnen ni, Miina heitteli jalomuatosia takalistojaaj ja, ja takalisto- jansan niettä . . . puavvärkkiänsäj ja, ja sitte, vartoh Pransua sittek kotio. Pransu meni sittej ja esiinty! Eikä ottanus stä kolmee markkaa. Siin oli se satakuntalainen! Se olis hälle olluv valtava (raha), koko

F. E. Sillanpään synnyinpaikka Myllykolu. Aurinkoisella mäellä seisovat siinä pirttirakennus ja aitta, jonka Ollilan isäntä oli antanut Frans Sillanpäälle. Oikeassa laidassa pilkistää saunan pääty. Hämeenkyrö, Laitila. 1. 8. 1964. Valok. Helmi Virtaranta.

kes(äinen) . . . suvinen . . . prahti siittä, ne tarjos siä — mitäs se ny heillem merkitti rikkaita . . .

SK: JOS taatakij jois kupillisen kahvia . . . kupillisen kahvia välillä . . .

FES: Minä juan kolmek kupillista kovim miälelläni!

[Siirryttiin toisessa huoneessa odottavaan kahvipöytään, mutta nauhoitusta ei katkaistu. Keskustelun aiheena on edelleen Myllykolu, jota juuri silloin kunnostettiin museoksi. Kerroin pikkupoikien tehneen siellä vähän pahojansa, mm. lyöneen ikkunoita sisään. Tähän FES sanoi ymmärtäväisesti: »Se on selväkij juu! Minä isken heilles silmää!» Sitten puhuttiin Myllykolun seuraavasta omistajasta, jota — tietystä syystä — oli kutsuttu Myntti-Manniseksi.]

PV: Myllykolun pirttiä muistellaan niin tuota — olikos siinä, porstua oli?

FES: Oli. Pakari ja pirtti suutassuij ja kamari porstuam peräsä — se oli tän arkkitehtuurin semmonem perusmääritelmä, se oli perustyyppi, kiinteä semmonen . . . sen sosiaalisen . . . tyypin taikka sen . . . Pirtti ja pakari suutassuin, »suutassuin», ja kamari porstuam peräsä. Ne oli aivan semmonen kiinto . . . Otan nyv vielä sokeripalanki!

PV: NO siä pirtissä, minkäslaista kalustoo siälä oli, jos muistelette sitä?

FES: Kylä minä sem muistan.

PV: Niin. Että jos aatellaan ny että tullaan tosta ovesta sisään.

FES: Tullaan sisään. Ovesta sisään, ni . . . siä tiäm pualella sitte, siittä . . . ovesta tulles sinne pirttiin siis, pirtti oli sinne . . . jokeeni päin. Nin siinä oli stem muuri, tiilimuuri, tiilistä . . . muurimestarin . . . lähe-, naap- . . . siittä jonku tekemä, ja sem muurin takana . . . oli stej jonkillaisia . . . krikostimia. Olisko siä sänkyki . . . ollu, sittem myähemmäsä vaiheesa, ja muurin ottalla oli sitte . . . tallukkaak kuivamasa ja hönkämylly step pojaan hönkämylly siinä kävi ja, kissa hyppäs sinnej ja . . . No sitten siinä . . . vasemmalla puolella stes siinä, pirt- . . . ovesta sisään tullessa siinä, siinä ei ollu — olisko siä nur- . . . ensimmäisesä nurkasa olluj jotakin äijän tamineita semmottia vähä hämäräsä noij joitaki . . . vehikkelijä, joita äijä olis siinä taloudesansas sittej jollakil lailla tarvinnu. Sitten oli pitkä, oikonem penkki, joka meni stes siittä klasin alittes sinnev viä vähä. Sittes siä oli stes sänky, sänky kummasakip peränurkasa, ja pöytä oli step peräklasin alla, mutta se ei ollus suarastaan klasin kohdalla vaan se pikkusen noin että, että äiteni ku istu siinä pöydän pääsä nin se siittä ste . . . klasista katteli pihallej ja isäni istu siinä sivulla, toinen jalka toiseni päällen nostettuna, ja minä seison siinä kulman kohdalla.

PV: Olikos seinillä mitään?

FES: Ei siä, ei siä tainnu ollam muuta ku kello sitte oli ja olisko jonkimmoinen hyllyn tapanen taikka joku . . . puunjuurev väkkärä stej jost olis tehty semmonen . . . erikoinen seinäka- . . . seinänaula, johonka pantii jotain hevos- . . . vehkeet taikka semmonem mutta ei . . . ja kaappi sitten.

PV: Milläs kohdalla se kaappi oli siä?

FES: Se oli siä, siälä tiäm puolella.

SK: Vasemmalla vai oikealla?

FES: Oikealla pirttiin tullessa.

SK: Peränurkasa?

FES: Siä peränurkan ja klasiv välisä.

SK: Entäs almanakka?

FES: Almanakka oli peräklasin siinä keskipuusa, aarnakka.

SK: NO missäs toi peili oli? Jos se siä jo laitettiin?

FES: Juu se . . . sille oli tehtys stek kansa . . . se oli, se oli kai . . . olisko se ollut siinä klasipiälesä sitte jonkillainen naula siihem pantuna stes semmonen, semmonen katonaula taikka mikähän oli — kylä se josain tommosesa luantevasa paikasa, mutta en, en os- . . . en muista enään nys sten ihan sitä. Oli noij josta se oli nätti ottaak käteen.

SK: Niin vasemman puoleisen ikkunan piälessä.

FES: Jossain siä, ehkä se oli siä piham pualeisen, se saatto siä josaki olla. Josta sen oli mukava sitte ottaak käteen.

PV: Kuinkas tua välikatto niin, minkäslainen se oli siinä Myllykolun pirtisä?

FES: Se vuarikatto . . . se oli tavallista lautaa, oikeen höylättyä lautaa muistaakseni mutta että siin ei ollut mitään . . . se ei ollut semmonen ett olis ollut saumojen kohdalla pikku . . . laudat, ei. Se oli e- . . . olisko siä . . . yläpualella ste ollu . . . semmoset karkee-, raakalautaa stej jokku semmoset, ettei se vylly siältä, siältä kokista, ettei se päässyv väriseen, mutta täälä sisäpualella ei ollut se oli niinku toikim mutta . . . ne, että ne laudat oli niinku kaks noin . . . taikka vähä enämpi.

PV: Kävittekö pikkupoikana koskaan siälä kokissa?

FES: Kais sinnen nyj joskus mentiin kissam peräsä noin nyj jollakil lailla mutta ei sinne . . . mitää . . . mulla sinne ollut mitää asiaa.

SK: Ei sinne ollut edes rappusia.

FES: Ei, olisko siinä nyj jonkimmoiset . . . tikapuut ollut jokku tommoset . . . Ja sittek ku se oli niin . . . niil laitettu sittek katon kaltevuus oli . . . näin että siälä ei, sillä ei ollut mitään tommosta . . . taloudellista käyttöö. Se oli, se oli vaan se, se semmonen, ettei siä ollut kellääm mi-, olisko siä vihtoja pidetty. No nyt vähä kajahtaa semmonen kalloon että siä oli . . .

SK: Orrella?

FES: Ni orret oli. Ne roikku pari vihtaa aina yhteen, ja ne ster roikku näin or-, vartaasta semmosesta.

SK: Ei ollu urpulehteriäkään!

FES: Ni ei ollu urpulehteriä niin! Meni stä krookkiin! Salomäen Kalle . . .

PV: Mikäs juttu se oj joka nyt tuli miäleen?

FES: Se oli nyt tonkim miäleen (tark. Saara-tyttären) tuli kun se oli . . . vapsaiset tehny pesänsä. Se oli Hirv- . . .

SK: Samanlaiseen arkkitehtuuriin se rakentanu . . . lempipaikkani hävitt- . . .

FES: Niin se oli siä Hirve- . . . Niin se oli siellä . . . Hirveläsä niin, ja siä oli stev vapsaiset tehny pesänsäs sinne . . . sinnej jon- . . . tälle äijänkarmunkkelilles sitte.

SK: Taatan sängyn päälles sinne ylänurkkaan.

FES: Ni sinnen niin. Niin, niin, erittäin epäkäytännölliseen paikkaan tän . . . merkkihenkilö Kaarle Efraim Salomäen kannalta katottuna. No. Ja Kallem piti mennäs stes stä . . . jollakilailla hävittää — Herra nähköön! — ja sai saakelimmoisen ammuksen naamaansaj ja . . . se siinä, ne toiset sitten (sanoivat:) No mistä toi, kuinka nyt on . . . ? »Minä menin stä . . . -keleen urpulehteriä sinnet tuikkiin . . .» — »Urpulehteri!» — kun ne (vapsaiset) laulo siä! Se oli soitti vähä . . . oikeen säveliä niill^oli, eri asenteissa ja eri ikäsiäkin ehkä ja . . . siä oli semmonen alituinen soitanto sitte, joka äijää vähä vaivas.

SK: Vanhassa Hirvelässä.

FES: Niin siälä juuri Hirvelässä. »Menin stä pirun urpulehteriä tuikkiin», sano Kalle ja . . . sai semmosen . . .

PV: Kuinkas siinä sittes siinä Myllykolusa, niin tää oli pirtti ja sitten oli pakari.

FES: Pakari ja pirtti oli suutassuin. Pakari oli sinne, sinnem maa-han . . . maastoom päin sinne, sinnek kuivaam maaham päin. Ei ny . . . tiän suunnassa siis jos, jos, jos nyt tosa (alkaa piirtää), minä pan- . . . Niin jos tosa menis nyt se tiä noin, sinne alas sinnes sillalle, noin, jos tästä ja sinnen noin, niin sitten siin oli semmonem pikkunen . . . alues sitte että pirtti ei ollu ihan, ihan tiän, tiäsä kiinni, ja pirtin oviki oli . . . ei ollut tiältä vaan täältä toiselta pualen, ja siin oli semmonej josa sikaa, porsasta stek kesällä pidettiin semmonem pikkunen. Niin siinä se ste oli, nin siitä mentiin sitte, siin oli stes semmonen, navetat oli ninku täälä sitte (näyttää edelleen piirrosta), ja sitte oli semmonen karjapiha sittej josa oli semmosta, semmosta hav- . . . havoista talvella hakattua semmosta . . . tom mittasta . . . semmosta tukim päällä hakokirveellä tehtyä semmosta pehkoo stes siinä, josa lehmät suvella ste . . . oleili. Ja, ja sitte . . . talliks oli sitten, siihem pakarim päähän sittes siis sinnek kuivam maam pualellep päin sinne, laudoista

tehty semmonen, »laulosta», ste . . . semmonen, pyätty semmonen, jonkillainen . . . vajan tapanen stej josa, josa toi . . . hevonen ste oli siilon ku sitä pidettiin. Se ei ollu . . . vakinainen, hevonen oli vaan noin, että se oli semmonen . . . suhdanteittem mukaan noin.

pv: Mitäs siä pakarisa oli noin kalustoo?

FES: Siä oli, siä oli nyt sitten ne tavallisek keitto-, keitivvärkit siinä stes se oli se . . . uuni siinä sten näin . . .

SK: Oikealla.

FES: Oi- . . . sisään tullessa vasemmalla.

SK: Vasemmalla, juu.

FES: Niin, ja siinä sen uunin elesä oli step piisi . . . -niminen semmonen, jonka sitten . . . siinä oviseinääm päin ni siin oli stes semmonen — mikä sen nimi nyt oli joka käänty näij ja josa kaffeepannukir roikku ja patakin semmonen . . .

PV: Miksikä ne sanoo Kyrösä, onko se tantari taikka . . . ?

FES: Ei, ei . . .

SK: Mää en ok kuullus sitä sanaa koskaan.

FES: Niin kyllä sillä oli joku semmonen, em minäkäm muista. Että sitä käännettiin sittev valkeem päälle ja taah pois kun se rupes yli kiahuun, näin, siin oli stev viä, se oli hyvin kätevä. Kylä sillä oli nimi, muttem minäkän nys saa, saas sitä kiäleeni, mikä se oli. Ja siinä sitte oli sitä uuni-, uunista stev velettiin, ku uuni . . . stel luulittiin, luutia, luu- . . . niin ni velettiin ne, hiilet sitten ne — ei ne ollu hiiliä, ne oli jo . . . jotakim mitä he oli, siihen stes siihen, siihen . . . sem piisin eteen, siin oli stes semmonen tasanne, vähä kapeempi ku tää pöytä johonka ne stes sopi vetää.

SK: Siä ei ollus sänkyjä, siä oli pöytä ja penkit.

FES: Pöytä ja penkit, sen tapaset. Ei siä ollus sä- . . . Olisko jonain . . . erikoisena . . . asutusvaiheessa joku semmonen tilapäinem majailija stes sinnel laittanuj jonkimmoisen ittellensäj jonkimmoisem petin, en, em muistam mutta . . . Niin sängyt oli pirtisä.

SK: Kaappi oli tiätysti, iso korkee kaappi.

FES: Ei, ei ollus semmosta lattialla seisovaa, Pransulla ja Miinall ^ollenkaan. Ei ollu, siilon siinä alkuun.

SK: JUU, anteeks, mä en . . .

PV: Tuata . . . No siällähäv vanhempanne piti kauppaa?

FES: Niin, sinnes se ensim perustett- . . . ensin tua . . . toivat sej ja sitte . . .

PV: Oliko se siinä . . . Se oli tiätystis siälä pirtim pualella.

FES: Ei ku porstuamperäkamarisa.

PV: Ai siällä. Jaha.

FES: Siäl oli, siäl oli tavarat, ja ja ja ja ja tiski, toisin sanoen semmonel laudoista kyhätty pöytä jolla oli stes se vaaka, joka ei olluk kymmenysvaaka vaan oli . . . vaan tommonen aivan . . . yks-oikonen, juu. Siinä, siihen . . . siälä stä ste oli. Siältä stem mentiin sinne Haukijärvelle ja Haukijärveltä tultiin ste . . . Töllimmäkeen. (Ottaa välillä sokeria) Kiitos.

pv: No kun Te noin aattelette niitä paikkoja Haukijärvee ja Heini-järvee ja . . .

FES: Kiärikkalaa.

PV: Kiärikkalaa ja Jumehniämee . . .

FES: Ai niin niin.

PV: Niin, niin niin . . . mistä Teillä on niinkun tommoset lämpimämmät muistot?

FES: Ne on siltä lämpimältä ikäkaudelta, oman tyyppiset kustakin näistä. Se on nys se, se . . . se alku-Sillampää tiätysti on se kun . . . se kum mä viä laskin housuihini ja äite ne stes siältä kuivasi, ja joskus avas stek kuiviltaankij ja anto sinnev vähä koivunoksaa, ja . . . ja, ja sen tapasta, että niill on eri tyyppiset ne, ne lämpimyudet, mutta kullakin on omansa. Haukijärvi nyt oli . . . jollakin tavalla semmonen niinkur railakkaampi kaikista ku mä siä nyk kävin suarastaan kansakoulua ja, ja ja . . . (ottaa kahvileipää) — Kiitos! Ja, ja ja muuta semmosta että Haukijärvell oli . . . siin oli semmonen . . . enämpi tommonen . . . yleissosiaalisempi kuinka sanoisin, semmonen ku oli kansakoulu ja siitä Häjään, se tunnettu markkinapaikka, Mouhi-järven! pitäjän Häjään kyläs oli markkinat aina syksysin.

PV: Satutteko koskaan käymään markkinain aik- . . . markkinoitten aikaan Häjäässä?

FES: Kyllä! Olimme siä . . . kerran ste yätäki. Josta ma . . . Kaim minä senki olej josain kirjottanukki stek ku, oli . . . ne . . . Häjään talot sitte, niitten sten ne . . . markkinamiähet sinne . . . tuppas niihim pirtteihin yäksi ku . . . Ja, ja me sitte, isäni ja äiteni ja ottivat munkis stem mukaam minä olij jo siinä iäsä sev verran että . . . koreena . . . syyspäivänä ni saattovat munki. . . Me olimme stes siä . . . riihesä kaim me ste olimme. Nin isäntä stes siä kuljeskeli ja jynttäs siä stek kansa ja, kysy stes sano että »onko siä ketään?» — »Kylä me tääl olemme, meitiä on täälä ny . . . minä ja toi meilän äite ja toi poika että kylä me koreestit täälä olemme että . . . mutta kun siä . . .

siä pirttim pualella oli semmosta sähinää niim me tulimme tännek ku on toi lapsikim mukana.» — »Olkaa vaam mutta tarttee ollak koreesti! Älkää vaan siä stev valkeeta . . . raapiko, ettei tu . . .» Se oli . . . tää jäi mum miäleen.

[Muutama lyhyt vuorosana jätetty pois.]

PV: Mihinkäs aikaan nää Häjään markkinat oli, oliko . . . ne oli niinku syksyllä kai?

FES: Syksyllä ne oli, juu. Ne oli siinä . . . Mutta että viälä oli tommonen, että saatto tommonem pariskunta kakaransak kansa ollas siä, siä riiesäkis stet taikka . . . josain semmosesa yätä. Että sitä tarkeni ku oli sopiva, ettei ollun nyk kylmä. Ne oli siinä juur siinä . . . murroskautena, syy- . . . syyskuusa luullakseni. Niin. »Syksyllä Häjääsä markkinat ja talvella Tampereella, heilani soitteli saksampolkkaa elämäni kanteleella.» Niinhän se oli.

PV: No minkäs takia ne vanhempanne sinne Häjään markkinoille meni? Oliko niillä jotaim myydäv vai aikoko ne jotakin ostaa?

FES: Sinnen nym mentiin, se oli vähä niinkuk kansaj juhla. Sinnem mentiin nyj jos sattu hyvin, isänikik ku siälä Haukijärvi-kaudella, hänellä oli vähä nyt . . . liikenevää kapitaalia tommosta, että jos hän näki hyvän, tommonem mailmaa kulkenup paljo nähnyj ja . . . hyvä arvostelukykyinen äijä, jos se näki, ett oli tarjolla semmonen hevonen josta saattas ehkä vähä noin . . . tehdäp pisnestä nin, ni äijä osti sev vaikke olsit tarvinnukkaan noin.

SK: Niij ja kait taata kulki, taata oli niin tottunuk kulkeen.

FES: Niin sillä oli se . . . vaisto, tommonev vanha tukki- . . . sen-aikanen tukkimiäs, joka oli piänestä pojasta lähtenyj ja . . . talvet mettäsä ja suvep ponttoolla. Ja oli luanteeltansan niinku sanottu tommonen, että se ei ollut tommonen, kiinteästi . . . paneutunut semmonem mäkiäijä vaan sillä oli . . . toi . . . Se katteli mailmaa vähä noin, se tyyppi siis.

PV: Onko Teille jääny mialeen, miäleen tuota siältä Yrjölän talosta mitään?

FES: Ei minulla ole itset taloom mitääm muuta suhdetta ku Paavo ja Iivari sitte, nämä . . . nimekkäät veljekset. Ei minulla Yrjölän . . . eikä sukukunnasta eikä mistääm mitään. Se oli . . . se kuulu aivan toiseen . . . siin oli välilläkij jo ste, lukulahko aivan o- . . . , ettei meill ollum mitään . . . minul lapsuuteni aikana tommosta . . . arki-, tavallista talosuhdetta sinne. Paavo oli stet tiätystin nimekkyys.

PV: Mutta entäs näihiv veljeksiin step Paavooj ja Iivariin?

FES: NO ne oli nyt sitte . . . kum minä olj jo niinku hekin, rupesin

oleev vähä nimekkyys ni me sitte tun- ... Se kai oli sten niettä kum Paavoo haastateltiinki, Jukola kävi siä ... ai- ...

SK: Ja taata järjesti Paavolle vastaanottajaiset Laitilan ristillek kus se tuli Amsterdamista ...

FES: Ai niij jokku semmoset, niin niin niin nii.

SK: Se on niitä harvoja urheilijoita, joita mä oon ikinä palvonu.

FES: Niin niin niin. Annakkos yhdem palan sokeria!

SK: Viälä! Ai jai sentään!

FES: Niin niin, se on semmosta.

PV: Jaa että sille oli oikeej juhlalliset vastaanotot sitte.

FES: Niin no niinkun oikeen kohtuullista olikin tämmösesä ... itsettietosen ... kansan asumasa pitäjäsä, totta kain nyt tommonen ...

SK: Puskat ja puheet Laitilasa.

FES: Kaikki oli ja, totta kaij ja Paavo oli semmonev vaatimaton ... muhoilevainen hiljanen tyyppi noin ... luanteensap pohjalta, joka nyk kyllä osas paneutuas siihen, ei sentään (ryyppää kahvia). ...

SK: Paavo oli sev verran nuarempi ja Iivari oli sev verrav vanhempi että nää nyk kyl sikäli, ett ett... ne ei os siis niinku samaa ... ikäpolvee.

FES: Niij juuri, niin. Että ei meillä ollut tota tommosta ... kahdenkeskistä pikkutuntisuhdetta, Paavonkaan kansak koskaan.

[Muutamia vuorosanoja jätetty pois.]

PV: Mikäs se lautturi ennen kun ei ollut stä siltaa siinä?

FES: Lauttari!

PV: Niil lauttari.

FES: Se oli Priiti niin.

PV: Niin, sehän oli ...

FES: »Muuan lähimmäiseni», olen kirjottanut.

[Muutamia vuorosanoja jätetty pois.]

SK: Arvokas ...

FES: Perin arvokas ja ...

SK: Persoonallisuus.

FES: Kovastik kovasti! Ja hoiti sen ilman tehosteluja noin että hän oli ... oli ruumiirakennukseltaan ja ... ja ... ja kasvojensa ... meiningiltä semmonev vanhanaikanen, vanhanaikanem patriarkka noin oikeej ja, kookas ... ja semmonej ja ... -vähä noim murea tommonen käytök(seltänsä) ... meiningiltänsä, mutta kovastim mitat täyttävä semmonen.

PV: Sen oli sen lauttarim pirtti sitten, kummalla pualen?

FES: Se oli täällä, Laitilani pualella, samalla puolella kul Laitilan . . . taloki. Siis Saavutusta vastapäisellä pualella. Siä oli pirtti, ja siin oli stes semmonen . . . kili-kili-kello ste, meni semmonen teräs-lanka ste . . . rautalanka yli jonka toisesa pääs oli kello ja toisesa tämmönen . . . vedike. Silloin sittek ku, kun tuata jo kum minäkir rupesin . . . taittiim minum muistiaikanani rakentaam mutta, ne luikkas ja huusi.

PV: Oliko se maksollinen?

FES: Oli, oli. Se oli viis penniä jalkamie- . . . ihminen ja kymmenem penniä hevonen. Siis pualel litraa maitoo ja koko litra maitoo.

SK: Koskas Priiti tuli? Muistaks sä?

FES: Minulla ei o . . . minä, minä em muistam muuta kun että Priiti on siinä.

SK: Sama täällä niin. Oli siis siellä.

FES: Niin niin, ei o. Niin niin, en, em minä muista. Hän oli niin, se oli . . . siin oli se semmonej Jussi ste ollu, semmonev vähä juappo-retku äij- . . . ei nyr retku oi liika paljom mutta semmonen, semmonem boheemi vähä, semmonen savimaan boheemi siin oli aika . . . Siitt on niitä juttuja stek kaikellaisia.

PV: Jaa.

FES: Siitä, oliskoos se Priiti, ei se oli se Jussi juuri joka sano sille, sillep Pranseeni-vainaalles sille, näitem Penttien . . . isoisälle.

SK: Jahti- . . . susivouti!

FES: Susivoudillen ni! Että . . . kun . . . kun toi, »(olen) täällä, täällä varronnuj jo pualen tuntia eikä . . . eikä tulla hakeem mitä se semmonen on!» Priiti sano että: »Niin oj ja minä olen sua varronnuj jo neljättäkymmentä vuatta ja vasta nyt tulet laapit!» Ku hän oli ollut niin kauan siinä lauttarina. Se oli näitem Penttien isoisä, juu niitten, niitten isä oli . . . Vaurio-niminem pappi, jostain syystä . . . pantiiv Vaurio nimeksi. Franssen oli niitten se, se semmonen kirjoissa ollut semmonen . . . niinkum mun isälläni se Koskinen.

PV: No kylä kais sitä siilon kun Te siälä olitte siälä . . . opiskelujej jälkeen siälä Kyrösä, niin tuli usein käytyä siä Koskimiähen . . . pualella?

FES: Niim me olimme semmoset . . . deekkisylloppilaskaverit sitten noin että . . . joskus pikkutunneilla sitä vaill ette kyynelöity ku oli saatu tarpeellinem määrä . . . epäterveellistä nestettä, josta kumpikin sangem paljo pidimme. Niettä me nyk Koskimiähen kans olimme semmoset . . . entiset ylioppilaat ja samam paikav vaikka hän oli yli-

hianoa — noin historiallisestiv varsin korkeata sukua ja minä olim mökim poika. Mutta meillä, meillä . . . me sovimme hyvin yhteej ja kun sitten Sigrig Salomäki oli siä sinä sisänäpsänä — niinku sällit sano — siilon kum minä . . . siilon ku häm mua sitä . . . sillä tulitikkuloolalla heitti kinttuihin.

pv: No se oli se Koskimies, minkälainen hän oli noin olemukseltaaj ja puheiltaan?

fes: Hän oli . . . kookas, vähän noim pyöreäkhö . . . jo, että oli tota . . . tota vent- . . . ventrikulusta ja . . . ja kaikkia semmosia ja vähän tätä tämmöstä näin, ja vähäl likinäkönen ton- . . . klasip pääsä ja, vähän noin . . . ei nyt niim paljo että siitt^aolis tullut tämmöнем mutta kumminkin tommonen nyn noij »jassoo, no niin no, kylä mar se step passaa» — niin tommonen. Semmonen noin, semmonen . . . hillitystir rehvakka, semmonem maalaisponssari nyt tommonen. Että mull on siittä kaikkeim parhaat muistot noin . . . en, ei, ei meillä ollum mitään tommosta senttimenttaalista suhdetta mutta olimme, molemmat olimme rappioylioppilaita ni. Ja sittev varsinkin ku Sigrig Salomäki tuli hänen sisänäpsäkseen niinku . . . sällit sano.

pv: No mitenäs se Koskimies sitä Laitilaa viljeli?

fes: Häv viljeli moitteettomaav vähä semmoseen herrastyyliin nyt että siä äijät jokku semmoset . . . evankeelislutheeruslaiset semmoset savimaan vanhat äijät nin ne pikkusen nyj josain kohlasa . . . pulisteli päitänsä, ku se tälläili niitä uulen ajan kotkotuksia siihem maanviljelykseenkij ja karjanhoitoon stej joitakiv vuaroiljelyksiä. Mutta . . . hän asu stä . . . se osas — nimenomaan — osas valita hyvin ne, ne voulit, »vouli», oli siis tyäjjohtaja.

[Puhetta mm. taiteilija Jalmari Heliosta, jonka Töllinmäki-aiheinen taulu on Sillanpään samannimisen kirjan kannessa.]

pv: No viäläkö lapsuutenne aikaan noita laukkuryssiä kulki?

fes: Kyllä kulki jokunen niettä minä juuri ja juuri muistan. Oli-ko Elias yhden nimi? Ja, ja se nyt noin ste . . . siällä viälä että kyllä minä täi luannonilmiön noim muistam mutta en semmosena minään . . . Se oli siilon kaij jo vähän noin . . . virkamiähistöm pannaaj julistama, että niitten täyty kartellan niitä. Se oli kiälletty, niiltä kiällettiin se . . . Täkäläisek kupetsit (= kauppiaat) tiätystik kiälsi niiltä, hankkivat semmosel laillisen kiallon, ne oli heidäl leipänsäp polttajia. Niettä semmonen . . . Elias-niminer ryssä sittek kulki, niiltä ne osti sten niitä kankaita nimenomaan niillä oli, ei juuri muuta. Olisko joku kirja, joku erinomanen ste erikoinem pikku esinej joka

siä kankaittevä välisä nyt tommonej joku mutta, että kankaita ne etupäässä kuljetti.

PV: NO sitten siälä kulki siälä Kyrösä, kaikellaista muuta väkee, semmosia, vähä niinkum pualikerjuulla. Muistuukos joku semmonem miäleen? Ne puhuvat siälä semmosesta Pitsi-Eliinasta.

FES: Niin, ne oli tommottia step Pitsi-Eliina, niin oli. Kylä sillä oli kiinteä asunto josakim mutta ... se, se oli sittevä vähän noin ... kuulu sinnep proletaäriin, jollakil lailla. Oli erittäin taitava, nypläs pitsejä, kaupitteli niitä sitte emännille. Ja emännät vähä sten noin niinkun ... sen toten että sai auttaas stem mukavasti. Että Pitsi-Eliina oli hyvin noin ... melkoinen nimekkyys. Ja sittep Pikinsky, oli yks suutari, Pikinsky.

PV: Kiärtelikö sekiv vai ...?

FES: NO sitä viätiin niinku suutareita sillovi viätiin taloihin. Että taas toiseen sitten että niillä ... ne kans kiärsi noin. Mentiin hevo-sella hakeen, tuatiin sev vehkeet, sen tiski, sem pöytä ja veh- ... vehik- ... ne naskalit ja neulat ja ... kaikki. Ja sittet taas ku se oli siä neulonuv aikansaj ja ... tehnyt tehtävät siälä nin se viätiin toiseen taloon. Se oli Pikinsky oli yks suutarin semmonen ... semmonen pirttihuumorin ... titteli, ja Pitsi-Eliina.

[Muutama vuorosana poissa. — Sitten siirryimme kahvipöydästä aikaisempaan nauhoitushuoneeseen, jossa kirjailija kertoi mm. Kala-Villestä sekä omasta ja äitinsä rippikoulunkäynnistä.]

PV: Eikös se ... Kyröv vanha puusilta olluj juuri semmonen nuarev väen kokoontumispaikka?

FES: Niin siinä ki- ... kirkonkyläsä. O-oli tiätysti! Siin oli, se oli tommonen, jossa nyt oli, josa ny oltiin ste, siinä oltiin, totta kais se on ihav vanha, kautta maakuntien se on nyt tommoset vanhat sil-lat. Siin oli semmonel luannikas ... oltavuus, vähän sitä tunnelmaa noin semmosta ja ... ja ...

PV: Ja laivalaituri tiämmä kans.

FES: Niin sittek kul laiva tuli. Minä, minä muistan erinomasen hyvin kun ensimmäinel laiva meni Kyröv vesiä.

PV: Vain ni!

FES: Juu, se oli semmonen Kyrö-niminen semmonem pesuvati sittej joka sinne ensinnä tehtiin. Siä se koottiin siä Kyröskoskella. En tiäm misä ne valantatyät, ne oli Tampereella tiätystij jossain siä masuunilla tehty. Ja siä se stej ja ... Stä mentiin stek kattoon ku se ensi kerram meni sitten se laiva. Se Kyröskoskelta meni sitte

alaspäin, se oli nii ... Siä Kyröskosken tehtaalla tiätystis siä oli asianomaisia ammatinharjottajia, semmosia sopivia. Se oli siä sittem montteerattu ja, ja, pantu ... ja, ja, vesille laskettu. Ja äiteni sittet tää runollinen mökin akka ni stem meni kansap pani parempaa päällensä. Se oli yhtenä pyhänä stek ku se meni, sunnuntaina, ja Eemeli sitte oli käsipualessa kum mentiin sinnes stes sinner rantaan, ja siinä stes sen, sei Laitilan salmen ... salmen kohdalla sten ni ... nin siinä stev varrottiin koska se siältä se onkari tulee ja ... Sittet tuli ja siä oli torvisoittokunta ste ... juhlallisuudev vuaks, kirkolla oli jo sitte semmonej johonka ne ... hantvärkkärit ja semmonej joku herakik kuulu — ja sittem minun järkyttävimpiä semmottia kulttuuri-muistamuksiani on sittet tän ... yllirunollisen äiteni sitten ... ihan semmonen ... tunnettila, helottavine silmineen ku siältä palattiin, ku se sittek koko matkar rallatti sitä »Meil Pohjola luminen on kotimaa»! Nää, nää, nää ... torventoittottajat oli stes siinä salmesa virittäneet sen ... marsin, marsi, yhdellä ässällä. Ja ... ja toi ... äiteni sittem muisti sen siältä ... plikka-ajoiltansa, ja se laulo (FES laulaa): »Aasemmarei, ja rannallet toi, ja Tonavasta keisari maljoja joi». Se Tonava on ninkuj joku pikari! Ja »asemmarei» se oli niinku hellerei, semmonen ... huudahdus. »Aasemmarei, ja rannallet toi, ja Tonavasta keisari maljoja joi», perkule! Siin olikip Pyreneap pois. Ja tää jäi sten niinku kuvasta kuuluu ni, mulle aivan, aivan noin, syöpyi, ja se onki hyvi hauska ihan noin ... tieteellisel- ... vissillä tavalla tommoner rippikoulusivistynys senaikanen akka, ei hän tiännym mistäär Reinir rannoista mutta se oli niinku hellerei se »asemmarei»: asemma, siis kaks ämmää, niinku »aseemme» siinäkin oli, mutta »a-, (laulaa:) aasemmarei, ja rannallet toi, ja Tonavasta keisari maljoja joi ... !» Sopii panna ... miäleen se, se on, se ov vähä tiädettä!

PV: NO kyllä kait Tekin sitten, kun Tampereella koulua kävitte niin, usein laivalla tulitte Siurosta?

fes: Ei, tavallisesti isälläni oli ... niin se mun Tampereen, niin, se mun Tampereen kouluaikanani ni, me vielä asuimme siä Hau-, Haukijarvella, enimmäkseen.

sk: Ei kail laiva kovin kauan ole ollu?

fes: Ei, se oli ... kyllä siinä että — niin kyllä siinä kulki laiva stej jo mutta ... siin olis junaki. . . ja ja se olis maksanu, ennen kaikkea, ensinnä Tampereelta Siurooj ja stes siinä ... kaikemmailman ... tokumentit siin olis tarvittu ja, isälläni oli he- ... hevonen, semmonen ku hän oli ... semmonen, sen sorttinen että hän ... stä nys

sopi käyttää, ni hän haki mun aina sitte, ja kävi ittekki hevosella aina Tampereella, ku hän kävi maksamasa mun kuukausimaksuni.

PV: Mutta myöhemmin . . . ajotte laivalla usein.

FES: Myöhemmin tiätystis sitte ajon, niin, sittek ku mä omin nokkini jo olin että, isäni vaan sev viis luakkaa mitenkuten stej juuri ja juuri sai mun . . . käytettyä että siittä ruvetem minä olen ste itte . . . hoitanu, melko ylivarakkaan luakkatoverini . . . Arvo Sotavallan . . . avulla ensimmäisen, pääsin . . . ensiks jatkamaaj ja . . . jatkaan, ja stek kum mä olin siä . . . jo- . . . joskus siä . . . »Taavitsonnilla», siä Leksin talosa, sen klasilleikkaajan talosa asut- . . . asumme. Olin stek kipeenä ja olin . . . koulusta poisa ni, semmonel luakankaittäja sittet taikka mikä hän oli nin tuli stek kattoon noin . . . semmonen, että mikä niin, ämmät sano siinä köökisä että kylä se Sillampään . . . Eemeli to- . . .

SK: Eikö se ollu Yrjö-Koskinen itse?

FES: Yrjö-Koskinen, niin, Pekka niin. »Kyllä, kyllä Sillampään Eemeli tosa asuu mut se on kipeenä, se makaa siä sängysänsä.» — »Jassoo, jassoo» ja meni pois ja sitten se . . . järjesti mulles stes siä Liljeruusilla sillä . . . nimekkäällä tehtailijavärjäri-Färjeruusilla ste, semmosen, semmosen henkisen imettäjäm paikan sillep pojalle, niinkum mä olen kertonuk kirjosani, sille Atrolle. Ja sitten ne otti mun sinnes sitte, ylioppilasvuadeksi, abiturienttivuadeksi, että siä minä, siältä minä stek kirjoitin . . . ylioppilaaksi. Ja mamma Miia sitte . . . mulle aina puhu ruattia siilon stej jo, että mä sitten ser ruattinkirjotus kun tehtiin . . . suamesta ruattiks noin ni siin^oli ste .. se oli tärkeetä ja laudaatturim minä siinä sainki. Niin sitte . . . »han har studentär nu», sano sitten noin niin . . .

PV: NO kuulkaas, kun Te siältä sitä laivakulkua ajattelette, niin siinähän on semmoset . . . Laitilaj ja tuan Siurov välillä semmoset . . . nua Purimon salmet.

FES: Purimonsalmi on siinä niin . . . varsin, varsin kiin- . . . varsin kapea, melkeimpä kapeampi kul Laitilan salmi.

PV: Kuulitteko Te siitä mitään semmosta erityisempää juttua siitä Purimonsalmesta?

FES: Siittä oli joitakis semmosia tuhannen kahden yän . . . juttuja mutta, mutta että minä . . . minä saamani . . . lapsuushenkäilyn kaiken semmosen nojalla ni, niin, niin ne oli mullev vaan semmottia, semmottia . . . joita ihmisep puhu ettei ne, ei ne minuun eri- . . . Purimo, sehän on yks Kaarle Halmeen näytelmäkip »Purimossa», sem-

monen että, se oli sensorttinem maasto, maastoyksikkö siinä tommonen että siihen . . . siihen ne siä romanttiseeras . . . jotakin. Että em muistan nym mitä siinä, mikä siinä nyt olis sitte ollu. Mutta kylä se Purimo on, koska Kaarle Halme on näytelmänkik kirjottanu. Mutta ei mulla mitään tommost että, että minä voisim piirtääj jonkuk kuvion noin siihem panna oikeen, ei mitään semmost ole.

PV: NO tuota . . .

FES: Ja ste Enonselkä ja, ja . . . oli stes se seuraava ja . . .

SK: Pylsympenkki!

FES: Pylsympenkki sitte! Oletteko sen kuullu? On kuullu! Se ensimmäinen emäntäkoulu. Ni! Ja Huupov Verokivi, niin senkin on kuullu?

PV: Em minä ok kuullu.

FES: Niin siä on semmonen kauheen iso kivimöhkäle, jonku jääkauden mullerruksisa — ja se oj jäänyin niin erinomaseem paikkaan että sei luulis joka sekunti putoovan . . . syvää jyrkännettä pitkij järveen. Semmonen oikeen niinku . . . melkein ku pualet tästä raken- . . . tästä huaneesta semmonen. Ja on semmosten erinomasten . . . jääkaudella siihen sittek kulkenuj ja jäänyis siihen. Ja sitte oli semmonej juttu sitte että joku suuriskälmi — maaherra taij joku semmonen, semmonen pai- . . . semmonen . . . kavaljeeri, eli hevosmies »chevalier» — o- . . . olis sitten, sille Huupolles sanonu että: »saat kaikki veros anteeksi ja mak- . . . ei sun tarttek koko ikänäs maksaam mitääv veroja jos, jos, jos tuata käsivoimillas ton kiven tosta saat . . . järveen . . . pudotettua.» Ja Huupon äijä ju- . . . jukersi ja jukersi, — no eihän se semmosen äijäv veikkeleillä, sen aikasilla varsinkaan, minkääm mene! Se on Huupov Verokivi. Ni.

PV: NO, sopiikos kysyäv vähän noista . . .

FES: Kyllä sopii!

PV: . . . kirjottamisasioista?

FES: Vaikka kuinka paljon!

PV: Olis mukava hiukan tietääs semmosta että, mihinkä vuorokauden aikaan, taikka niinkun Kyrösä sanotaan, Kyrösä sanottiin kaiv voorokaulen aikaan . . .

FES: Voorokaulen aikaan, nii!

PV: . . . kirjailija enemmän on kirjottanu, ja mialuummin?

FES: Se or riippunu . . . semmottista suhlanteista niinku herrat sanoo ni, että minun asuntosuhlanteistani. Yhteen aikaan, kun asunto oli ahdas ja piäni, ja noi kakarat oli piäniä, noij ja, ja että niin

si- ... siilon oli paras ja minä parhaissa voimissani, niin siilon oli yä . . . tiätystis se kaikkein sopivin — oli hiljasuus ja . . .

SK: Kolkymmentluvullakiv vaikka oli siis huoneustoo . . .

FES: Niin niin niin, ja . . . ja, oli yä oli hiljanej ja se »tuunelma» niinku äijät luki, niin se oli, se oli hiano kansaj ja, että yällä siilon. Ja, ja sittej joskus Tampereella nim minä muistan että niij joskus Tampereellahan! minä pidin huanetta, semmosessa »huaneita matkustaavillessa», sittes semmosessa . . . mikäs se ny hua- . . . semmonen, siinä . . . Puutarhakaduv varrella nyt oli.

SK: Hämeenpyörässä?

FES: Ei vaan toisella pualen tiätä, vähän sinnek koskeem päin — Martta taikka mikä se nyt . . .

SK: Matkustajakoti, mutta se oli hyvil lyhyen aikaa.

FES: Ma- ... Se tais ollal lyhyt aika. Siältä minä sten . . . aina yällä kirjoitin siäkin, ja vein sten aina asemalle, konduktööri vei taskusansas stes sej ja Otavasta tuli poika . . . junallev vastaaj ja vei tirehtööreille. Ja puhelimääräys toi samana päivänä kello ykstoista, semmosella suurella Yhdyspankin . . . kun Tampereen konttori, Yhdyspankilli oli tiätysti, iham pääkonttorij jälkeinen, nin niill oli määrätty aikapuhelu, johonka aina sitten . . . Niim minä olin siä odottamassa sitten että se tulee. Ja siältä tuli ste, siältä tuli ste, se virkailija ja: »Hei selvä on, tulee tännek kuittaa!» No minä sain stet taas ne pen- . . . markkani siältä.

SK: Taisi tullas Söderströmin aikaan se Martta ja sitte . . . Tää oli myöhemmin, ku sull oli eri huanes siinä Pyynikintorilla . . .

FES: Niin niin.

SK: . . . huoneustov viäressä.

FES: Niin niin, em muistan nym mikä hän oli, niin ni. Mutta niin että minä pankissa istun stej ja vartosin stä, ku konduktööri vei taskusansas sen. Se oli se taiteilijaluannes semmonen.

pv: Kuinkas noin aamulla, onko Teillä olluk koskaan tapana nous-ta aamulla aikaseej ja . . . kirjottaa aamulla?

FES: Ei, ei ole ki- . . . varsina- . . . paitsi jos on olluj joku erikoinen, tuammonen . . . sialuopillinen aihej joka nyt on noin niinku siihen . . . vihjannu, mutta ei ok koskaan ollu erikoista semmosta . . . Kylä minä aamulla hyvim miälelläni noin . . . voimani päivinä niin nousin noij ja menim maisemaan ja, ja vaikka ongellet ja . . . ja kaikellaisiin semmosiim mutta em minä, em minä aamulla ihan kirjottanu, em muista.

SK: Muistam melkeen neljäkymmentä vuotta, voin vakuuttaa että ei ole tapahtunut sitä että taata olis aamulla noussut (kirjoittamaan).

FES: Ei! Ei ei. Mutta että kyllä minä nyt ennen voimani päivinä, silloin poikamiähenä van- . . . niim minä noin suviaamuina varsinkin ni, miälelläni toikkaroittin siä maisemasa.

PV: No oliko Teillä koskaan semmosta tapaa, että otitte noin . . . paperin, lehtiön taikka silälaila mukaan kun lähri- . . . lähditte yksin, maisemaan?

FES: Ei ei ei semmonen tulluk kysymykseen. Ei ollenkaan. Minä en olek koskaan . . . käyttäny elävää mallia niin sanoakseni. Se om mulla . . . minä kamarin yksinäisyydessä . . . hyvim miälelläni . . .

[Muutama vuorosana jätetty pois.]

PV: No kuinkas noin kun sanotaan . . . tapasitte joitakin tommosia mielenkiintosia ihmisiä ja sittet tulitte kotiin, niim panitteko . . . joskus heti sittej jotakir repliikkejä?

FES: Ei ei ei! Ei mitään tommosta. Ei minull ok koskaan ollum mitään tuommost että min olsin noukkinut tualta jotain sanottavuuksia. Ei, se om minulle aivav viaras tämä. Ehkä jos siä nyj joku, nin se saatto jonku piänen, mutta isommasa noin . . . Mutta en sillailailla ulkoa tullessani olsir riäntänyp paneem paperille, ei.

SK: Ammattikätevyys on täysin olematon taatalla!

[Pari vuorosanaa jätetty pois.]

FES: Ei mitääm mulla semmosta ole, ei ei, ei mitään. Em minä pyydystäny aiheita enkä . . . Se oli mun elämäni saalista semmosta, kun se painu sinne . . . pohjamutaan siä nis siä se stev väki, »väkiä» on nimittäiv verbi. Väkevöityy, se väkii siä sitte.

PV: NO kun noin aattelette sitä, niitä aikoja jolloinka olitte aivam . . . aivan noin . . . parhaimmillaan, niin . . . kuinka paljol liuskoja saatto joskus päiväsä tulla?

FES: Minulla on muistikuva siitä, se minun, minun, minun ylöttömin saaliini . . . tässä suhteess oli se kun se . . . pikkusiimpäin oleva morsiameni vartos siä Kyrösa, että mentäs vihiille. Ja minä olin kadonnut tuntemattomalla tavalla. Ja minä ki- . . . istun sittej josaki hotellihuaneessa . . .

SK: Porvoon Seurahuoneessa!

FES: Siälä! Niij ja kirjotin ison arkin sivuja, näitä tämmösiä oikeen niitä ku iso arkki oli siihen aikaan. Minä kirjotin niitä kynällä, pläkillä ja pannalla, kahdeksan, täyteen, vuarokaudessa. Ja aamulla aina vein ne sittes Sörkan tirehtöörille. Ja ehtoolla sittem Matti Raitio

tuli sinnes sitte istuttiin siä stev vähä viätettiin . . . »aikaa surutonta, himoja tyydytellessä» siä, niinku virresä. Siä stes Seurahuoneella, siä oli semmonen suussismajister, muistaakseni Otto Lindholm. Oli sen isäntä, poikamiä- . . . vanhapoika semmonen, semmonen . . . muhoileva mörökölli, jonka tämä maisterintitteli oli hyvin hauska kulttuuri-historiallinen . . . muisto. Enkö minä os stä tänne . . .?

PV: Em minä ok kuullu.

FES: Niin no!

PV: Kertositteko sen!

FES: Kerron! Kovim miälelläni! No. Oli promoottio Helsingissä, niinkun sitä prukattiin, niinkun eräät muutkin on sen käynyl läpi. Niin, niin tuata, sitten siihen kuuluu stes semmottena kolmantenatoista krapulapäivänä, kuuluu semmonen, semmonen . . . laivailu sittej johonkin . . . lähiseudun . . . suhdanteeseen, johon stem mennä ja syädään siä suurusta ja hölötetään . . . vielä sitten noij ja . . . ollaan stes siinä semmottesä. Ni siä oli Seurahuaneella, sinnen ne tiätystim meni Porvoosa sitte. Jonne heidän tämmönem menonsa oli aival luonnolliner Ruuneperin ja semmosen — no. Siä ne sitte oli tää . . . tää . . . nää promovendii sittej ja . . . ja siälä semmonen nokkela nuari herra sitten nuari miäs noin oli se isäntänä, semmonen Otto Lindholm muistaakseni. Se siällä sittek kulki kovastik kiapsah-teli ja oli kovin sitte, totta kaik kun näin huomattava . . . Niin sittej joku suuriskälmi sten niistä huamas että »ei perkules mutta — vihiitääs toi äijä kans maisteriksi!» Ja siinä asetettiin stek kaikki erinomasek konsvärkit sittem mitä vaan siihen kuulu ja . . . siin oli koko stet tää seremoniat sittej ja, ja Otto Lindholm tämä . . . hotellin-omistaja ja kapakanomistaja oli tiätystis sulaa mettä ja aurinkoa ja . . . hänet vihittiin stej juhlallisestim maisteriksi.

SK: Porvoon torilla tapahtu vielä.

FES: Torillako se tapahtuki? Niin niin, siä se tapahtu, ja siä oli vastaukset ja, ja ja siä oli vaikka mikkä ja step päälles saatiin hyvät suupalat ja . . . Se oli suussismajister sten niin kauan ku se eli. Ja lukemattomat kansanainestyyppähdykset sitte . . . käytti tätä . . . nimikettä — aavistamattakam mistä se oli saanu alkunsa. Se oli vaan semmonen hauska titteli, se oli semmonen Otto Lindholm muistaakseni, semmonen . . . hiljasem muhoilevainen äijä, siilon kum minä ste olin hänen . . . hoidokkinaan.

PV: NO sehän oli . . . mahdotov vauhti, jos, että tuota kahreksan . . .

FES: Niim minä tein siilon, silloj juuri kun se . . . tota Kuituskaa

Töllinmäen mökki, joka eräässä vaiheessa oli nuoren Sillanpään kotina; kuvassa näkyvät sen peräkamarin ikkunat, jossa hän kirjoitti mm. Elämän ja auringon. Hämeenkyrö, Herttua. 1. 8. 1964. Valok. Helmi Virtaranta.

varronnut morsiameni . . . var- . . . ihmetteli mihim minä olin hävinny. Kun olin tuntemattomalla tavalla poistunu, eikä . . . eikä kuulunu hänev viäreensä niinkun . . . muina öinä, taikka minä olin . . . Eikä . . . No häm meni sinnes ste anopin kitaan sittem meni, sinnet Töl- . . . Töl- . . . sinnej johonki, Sillampään Töllimmäkeen. Ja . . . siä sano Miina että »emme me tiäs stes sen enämpää kus sinäkää, poisa se on, misä häm mahtaa olla, hmm . . .» Se oli vähän nyn noin kalseahkoa se ano- . . . ja anoppi ja miniä ei ne nyk koskaan on niin . . . erikoisen hempeät mutta — täss oli viä ste että olis se poika nyt jollekka he kaikki oli uhrannuj ja, joka sentääv viis vuatt oli yliopistosaki ollu, ni olis se nys saanuv vähä ylevämmän . . . plikan

saadak ku tommosem moonamiähen tytön. No sitten siinä ste oltiin että, Sigrid siä stev vähän . . . vähän noin . . . kaihomiälteili ja . . . kunnes sitter Raipalan Jalmari, se hänen kumminsä, se hänen . . . mahtipontinen kumminsä, joka — saman, oman talon isäntä — niin sitten . . . eräänä päivänä . . . lähetti sanan sitte, että jos . . . jos Sikri tulis sinne isännäm puheille. Juu, no . . . tämä meni sinnes sittej ja: »Niin, kuules nys sittep plikka että Sillampää on siä Tampereella nys se on siältä soittanu että sinä mensit sinnej ja ottasip pappilasta semmosen . . . kuulutusatesti-nimisen asiakirjan, kun viaras pappi vihkii täytyy olla . . . kuulutustodistus siältä joss on kuulutettu. Ja mensit sitten sinnet Tampereelle, että . . . Sillampää on stes sua vastassa siä asemalla, ku hän tiätää koska sinä tulet ja, ja että . . . sulia luultavasti ei or rahaa että . . . että tuata, tästä saat matkarahat ja, ja hän ...» Näin tehtiij ja sittem minä . . . niij ja minä olin siä ste ollus siä, siä . . . siä Hämeempyräsä, Hälläpyärä — mikä se siihen aikaan oli ja, ja tuata . . . kaks . . . kahden hengen huoneen olin siä stev varannu. Vai olisko se Seurahuaneella kerrassaan ollu? Hämeempyräissä! Ja . . . nämä piikaplikat, nämä flikat sitten ne . . . tän . . . ho- . . . hotellin semmoset siivoojat jotka siä kulkee, ne ste ihmetteli että mitä toi Sillampää ny honkkeloittee, ku se on tommosen tilannuj ja ... se on siinä koreena peti tyh- . . . ehjänä ja ... Minä sanon: »Kylä siihem pian il- . . .» Ja stet tulee nuari nätti tyttö sinnej ja minä soitaj ja pyydän kaffeeta meillem molemmillej ja, sanon stet tällej jentalle että se on stet tää joka tulee tohon . . . toiseen sänkyyn tulevaks yötä. No se katto mitä toi Sillampää nyp puhuu että . . . niinkum meillä nyv vaan oikeen noij jo että kaffeella päiväll^ollaaj ja sittem mentäsiim maata yhdessä meidän huaneisiin. »Niin niin, kylä se siihen tulee mutta teitim pitää nyv varrotas sen henkilökirjan kans, sem päiväkirjan kans, sev verran että, että me käymme vähä vihillä», minä sanon. Sittep piijaj jalomuatoset—— keikahti ja ... Sittem minä soitin . . . vanhallek koulutoverilleni sittej joka oli papiks . . . lukuuj ja oli siä Tampereella toimessa että, »kais sinä stev vähäv vihkisit meitä» että . . . »meill^on kyllä . . .» että, »morsiamella on kuulutusatesti siältä Hämeen- . . .» No niin, se Huupposen Eemeli stev vihki meitin. Ja me tulimme stej ja sanon sitten . . . ro- . . . hänell oli ste ilmestynyt se . . . rengas tännej ja . . . Minä sanon että »emme me nyt ottaneet vihkimätodistusta tänne hotelliini mutta . . . tää niinkun näette ni siin on nys stes sormus, noij ja kyllä me olemme nyv vihitty pari!» No sittem meillet tuatiin

hianommat sau- . . . suuhumpantavat mitä semmosesta . . . putiikista nyt sai, ja niim päim pois.

[Keskustelua kesästä 1929, jonka Sillanpää perheineen vietti Ruovedellä. Kesän vaikutelmat ja tapaukset olivat enimmäkseen jo unoh-tuneet. Sitten muistelimme nuutipukkeja, tapaninajoa ja laskiaista.]

PV: NO mitäs pääsiäissä?

FES: Pääsiäisenä oli . . . siilohan ne trullit sitte oli ne, ne jotka oli . . . karjaan käynyn ne . . . trullit, semmoset noidat jotka . . . kävi . . . toisten navetoista sitte ottamasa . . . karvoja stel lehmistä, ja silälaila, ne trullit, että sillä sai stes sen naveton . . . onnem pois siltä jolta ne karvat lähti ja onnen sillej joka ne sai. Ja siin oli sit-tem monemmoisia sitte . . . Ne trullit sitten niitem piti kait tilittääs se stes sillep pahalle hengelle josain. Kylä siinä joku semmone . . . se trulli on nyt semmonen sittes semmonen erikoinen. Ja niit oli sem-mosia tunnettuja trullia sittej jotka oli . . . saatto olla . . . varakkaan talon emä- . . . vanhaemäntä, iäkkäähkö emäntä joka oli trulli. Ne oli siältä aikojen, mi- . . . mitkä on sitten ne . . . av- . . . yhtymät, aja- . . . aate yhtymät siältä, siältä . . . pakanuudej ja kristinuskoj ja kaikki sittes semmoset. Mutta että se oli se trullittaminen sitten navetosa käytiin karvoja nyhtämäsä, naapurin karjasta.

[Muutama lyhyt vuorosana jätetty pois.]

PV: NO kuulkaa, tekikös vanhat ämmät jotakin konstia, kun lehmät laskettiin ensimmäisen kerran keväällä ulos?

FES: Niin, kyllä siinä jotakin semmosta piäntä . . . väihkimistä oli erityistä. Olisko ne, olisko ne, niin — kyllä, kylä, se oli pikkunen semmonen . . . piäni piäni, piäni, piäni trullitus kans siinäkim mutta em muistam mikkään noin en . . . en osaan niitä . . . detaljeeratustis selittää, mutta kyllä se ensi kerta, oli se yhlistyskarja, kun samojen . . . eri . . . koko kylän karja kävi yhteisellä laitumella. Niin siä oli ste yhlistyskarja, jolloinka joka talosta oli siä ste yks . . . ihminen sitten että kun ne . . . ettei ne puskellut toistensam mahoja puhki siä kun oli . . . ensi kertaa olivat yhdessä talojen karjat, nin ne oli tiätysti . . . tommosia karsaita toisilleen. Että niitä siä step pai-mennettiij ja totutettiin siihen, yhteislaumahenkeen. Se oli se yhlis-tyskarja sitte, se oli tän nimi. Ja siä oli Sillampääsäki sittej ja siä keitettiin stek kaffeeta ja . . . oltiin . . .

[FES kertoo, ettei hänen äidillään ollut mitään taikakonsteja kar-janhoidossa eikä muutenkaan. Vain taikinan alustettuaan Miina teki kämmenensä syrjällä kolmeen kohtaan ristin.]

PV: NO oliko siälä semmosta, että joskus noij johonkin aikaan ke-väällä soitettiin torvee?

FES: Juu, juu, Lintu-Matti soitti sitte, niin se oli se vappusoitto.

SK: Oliko se vappusoittona se . . .?

FES: Vappusoitto se oli!

PV: Niin, puhutaas siitä kaikki mitä miäleen tulee, siitä vappu-soitosta.

FES: Niin ei sitä ko- . . . niin se oli aikasij jumalattoman aikasin aamulla, mutta sitä stem mentiin kuuleen — ja herätettiin nukkuvia-kis si- . . . Se, siinä oli nyj joku semmonen että se soitti suven sisään, niin sanookseni, taikka silä lailla. Että siin oli . . .

SK: Missä päin se oli se Lintu-Matti?

FES: Se oli siälä Lissussa, siinä Mattilan ja siältä . . . Lin- . . . Lin-tula . . . oli talon nimi. Ja sanottiil Lintu-Matiksi sitte. Minä em muista, sill oli joku ammattikin, ei sunkan se suutari taikka joku semmonen . . . satulamaakari taij joku semmonen erikoisammatti, vähä fiksumman . . . taitamisem miäs se oli. Ja se sittes soitti suven sisään. Jumalattoman aikasik kauniina vappuaamuna sittes sen torvi soi, semmonen . . . kais se oli tuahesta tehty semmonem paimen-huilu. Sitä stek kuunneltiin kun oli railakka kirkas aamu sattu oleen, ett oli semmonem mukava ollan ni sitä kuunneltiin, »kuulllellaan nys stek koska Lintu-Matin . . . tötterö siä soi!»

[Keskustelua eräästä tutusta perheestä.]

PV: NO kuulkaa, minkälaiset oli Teillä ensimmäisek kirjojus-välineet?

FES: Kriffelitalu, ja kriffelikynä! Olem puhunut! Ne ne oli, oikeen koulusa. Niisä kiartokoulu-, taikka niisä stej ja viä kansakoulunki oli siä pulpetin . . . takana siälä takana noin oli semmonen ke- . . . semmonev vissi . . . laitej johonka semmonen taulu . . . meni noin, ja oli kannatteet siä semmonen ura siä, jonka nojalla se siirty, koko vehikkeli, et sinnes sopi pannat taulunsa. Se oli siä sitten noij ja siältä otettiin ku tarvittiin. Jaa se kriffeli oli siinä . . . laatikossa siinä ylhäällä, se oli.

pv: No sitten, sitten sen kriffelitaluuj jälkeen?

fes: Niin, sitte ostettiin pläkkipännä ja plakkia sittej ja, ja . . . ja plyyspännäki ste aikanansat tuli, jolla ste . . . kovastik kirjoteltiin . . . semmosellep paperilleni mitä oleen sattu. Ne kansakoulusa sittej jo kirjotettiin oikeev vihkoon, oikeen siä koulu-, oik- . . . oli kauno-kirj otusta.

PV: NO kuinkas sitten noin kun alkoi tua . . . kirjaileminen niin, niin niin, minkälaisiil lehtiöihin taikka paperille Te olette tavallisestik kirjoitellu?

FES: Minähän kirjoitin semmoseen tavalliseen, tavalliseen . . . olisinko, olisinko tosiaam postipaperille, sitten ettei sitä nyt tommosia lehtiöitä siilon ollut mitään.

SK: Eikö se ollut ruudullista ja viivallista isoo arkkiä, koko arkkiä?

FES: Niin oli sitten . . . se kum mä kirjoitin »Elämää ja aurinkoo», mutta kum minä kirjoitin sen, sen sen . . . E. Syvärin sinne, lähetin sanomalehteen — niin sinähän tiät E. Syvärij juu . . .

SK: JUU, juu juu.

FES: Nii, jolla minä aloitin.

SK: JUU, sem me tiedämme.

FES: Niij ja jolla saavutin . . .

SK: Eikö ne ollut tän kokosia? Mutta minusta ne näytti tavallisesti että niitä käsikirjotuksia (mitä minä näin) . . . niin tavalliselta puatipaperilta, tän kokosia.

FES: Niim mutta, niin olisko niin, niim mutta että valkosta se oli, ei . . .

SK: Valkosta!

FES: Niin niin niin niin, ettei siis kääreppaperia, valkosta, niin kum minä lähetin sen E. Syvärij jutun sinne . . . »Kodin helmasta»-niminen se oli se ensimmäinen.

pv: No kuinkas tuo »Elämä ja auringon», mihinkäs, minkäslaisellepp paperilles se tuli kirjoitettua?

fes: Se oli . . . niin se on — Porvoosaham minä sitä viimestelin — se oli tavallista jo tommosta herraspaperia. Minä luulin että se oli isoja arkkiä, ison arkin sivuja, niim minä luulin.

pv: Lyijykynällä kirjoititte?

fes: Ei ku pläkillä ja pännällä.

sk: Ei sitä kai korjattukan juuri yhtään? . . .

fes: Ei ei, se on aivan . . . minä, minä huolellisesti . . .

sk: . . . käsikirjotusta?

fes: Niin.

pv: Siis vallan suaraan kirjoititte?

FES: Ihan suaraan, ilmam mitään konsepteja, ilman mitään, vaan ainoat käsikirjotukset. Mutta minähän olin siilon . . . osasin noi väli-merkit ja . . . kaikki semmottet ettei niissä ollut mitään . . . tommosta . . . Ja siä stek kirjottelin, konduktööri vei aamulla . . .

SK: Niin Tampereella.

FES: Tampereella, niin. Ni Otavaan sitte, ku ma jo siä olin ni sitte.

SK: Siilon sä kirjotit jo koneella.

FES: Taisin kyllä, mutta että . . . että ku olin semmonen taiteilijaluanne ni sitte, konduktööri vei, junakonduktööri aamulla jumalattoman aikasella junalla, se vei taskussaa joku Isä-Järvinen, vei ja Otavam poika oli asemalla vastassa Helsingissä ja puhelimmääräys toi palkkion samana päivänä He(elsingin) . . . Tampereen Yhdyspankkiin, jossa minä olij jo vartoomassa kun . . . niill oli aikapuhelu. . . noin suurella konttorilla päämajaan. Siältä tuli virkailija ja nosti sormen: »Selvä, tulkaa kuittaamaan!» Kulttuurikuvia joltain kaudelta.

PV: No kun Te tuota kirjutuskoneen hankitte ja sillä rupesitte kirjottamaan niin, niin kirjotitteko Te kaikki konseptikkien sitten jo kirjutuskoneella?

SK: Ei taata yleensä o . . .

FES: Em min okka harrastanum mitääk konseptia koskaan. Minä kirjotin suuria sivuja valmiita. Ei o ollut konseptteja, ei, en tunnet tätä käsitettä.

SK: Hyviv vähä sittes siihem mitä tehtiin siis noin niin ne oli . . . sittek käsin.

FES: Niin sittek korjattii jos siinä sitte jotain oli noin ni se stev vasta siinä mutta että . . . että varsinaista erillistä konseptia en ole koskaav viljelty.

PV: No kuinkas kun on ollut tuommonen, tuommonem pitkä, suuri työ, sanotaaj joku »Nuarena nukkunut» tai Elämä ja aurinko» taikka »Miähen tiä», niin kyllä kait Te sen . . .

FES: Joka viä sinne pisu- . . . puistopisuaariin, se »Miähen tiä». Se oli kuva-arvotus! Niin.

PV: Niin, niin kyllä kait Te tuata sen juanen kirjotitte johonkin?

FES: Ei ei ei ei ei, se oli mulla täälä (näyttää päättään). Minä . . . se oli mullek kypsynys semmonev vissi niin sanottu, hianostin nimeltään näkemys. Mulla oli vissi semmonen . . . jolla ei ollut sanallista muatoa mun sialu-miälessäni, mutta se elämän suurilmiö semmonsena . . . monumenttaali- . . . jos näin röyhkeäsananen . . . rohkeasana- . . . semmonev vissi se ilmiö, jonka suhteem minä nyt olin noin sten niinku . . . pikkusiimpäin. Niin siinä ste, että jos mä nys siltä kohdalta . . . ja minä kirjotin tavallisestin niettä saatto ollav viiskin aukkoa. Mikä kunakim päivänä sattu stek kuinka se todennäköinen sää oli ni, niim mikä . . . kohta kullonki . . . Ei se, minä saatam mistä

tahansa. Se oli mulla selvä se iso semmonen . . . jokin, josta minä sitten nim . . . minä laitan nys siltä kohtaa stes sitä. Mutta sillä ei ollu, siinä ensimmäisyydessään ei ollut sanallista muatoa. Se oli sialumiälän näkemys semmonen asetelma, valtava tämmönen.

PV: NO jos ajatellaan tuotakin niinku »Nuorena nukkunutta», joka on niin suuri jo kooltansa, niin tuota . . . kirjoititko Te sitä järjestyksessä?

FES: En, en ok koskaan näitä isoja kirjoja siihen aikaan. Se oli niinku mä äsken sanon. Minä kunakim päivänä, kuinka se todennäköinen sää oli, niim minä määrätystä kohdasta taas jatkan sitä . . . ja, ja taas saaton . . . palata alummaksi sitä . . . toisella kertaa ja, ja . . . ihan . . . alku ja loppu luul(las)tavasti oli ensiks tehty. Että ne oli niinkun ne sulkumerkit. Semmonen aate oli. Juu tämä om minun taktiikkani aina ollu, että ei tommosta . . . selvä suaraa . . . kamreerin . . . tyylistä . . . etenevää raporttia, ei, vaam mi- . . . mikä kullonki helähti noin, mikä kohta.

PV: NO niin, kyllä tässä on tullut . . . paljoj juteltua. Kyllä kait, kyllä kait tuota kirjailijaa jo vähäv väsyttää?

FES: Ei! Vakuutan ettei, en arkailes sitä antaat Teidän huomataj jos, jos väsyn!

PV: Te olette nyt sangen hyvässä kunnossa.

FES: NO niim minä, minä ainakaan itse en tunnem mitään nyt erikoisempaa . . . epäkuntoa nyt tässä, muuta kun että toi, toi . . . sialullinem puoli nyt vielä ov vähä semmosta kammiomaista siinä, että, että minä elän vaan a- . . . ajatonta nykyhetkeä, että mull ei o . . . minkäälläista aavistusta . . . lähimmästä entisyys- . . . eikä mistään. Että mitä, mitä ja kuinka ja, ja mikä että se on se . . . deementtia, niinku latinaks sanotaan.

Havaintoja Sillanpään puheesta

Esitän seuraavassa joitakin hajahuomioita FES:n puhekielestä edellä julkaistujen haastattelujen perusteella. Kun havaintoja tarkastellaan, on syytä koko ajan pitää mielessä muutamia ainesta luonnehtivia tosiasioita:

1. Näytteet on litteroitu monet sairaudet — vaikeatkin — sairastaneen taata-FES:n puheesta. Siitä, millaista hänen vapaa kerrontansa on ollut hänen parhaina päivinään, meillä on vain joidenkin hänen keskustelukumppaniensa vaikutelmia ja muistikuvia, mutta ei täsmällistä tietoa.

2. FES:n kerronta oli kummallakin haastattelukerralla sikälikin vapaata, ettei hän ollut niihin ennalta lainkaan valmistunut esim. siten, että olisi tiennyt kysymykset etukäteen. Mitään muistiinpanoja hänellä ei kummallakaan kerralla ollut. Huomattava on myös, että äänitykset tapahtuivat yhtäjaksoisesti, ts. tein uuden kysymyksen välittömästi FES:n puheenvuoron jälkeen, eikä nauhuria välillä pysäytetty myöskään ennen hänen vastaustaan. — Vaikka FES:n puhe on »vapaata kerrontaa» 1. »juoksevaa puhetta», siinä huomaa monin paikoin eräänlaista valmiuden tavoittelua — usein sujuvuuden, toisinaan luontevuudenkin kustannuksella. Harjavallassa 1955 kirjailija oli koko ajan tietoinen siitä, että kysymyksessä oli nauhoitus, vaikka toisaalta on sanottava, ettei mikrofoni häntä suinkaan hämmentänyt, vaan päin vastoin näytti aika ajoin kannustavan muistiponnistuksiin ja pitkäähköihin repliikkeihin. Herttoniemessä 1960 tapahtuneessa nauhoituksessa mikrofoni — samoin tietenkin nauhuri — olivat suurimman osan ajasta näkymättömissä.

3. FES:n puhetta väritti molemmilla kerroilla se, että hän halusi käydä keskustelua kanssani melko lailla hämeenkyröläisittäin, nähtävästi alati muistaen mielenkiintoni Hämeenkyrön murretta kohtaan.

Toisella haastattelukerralla tämä pyrkimys puheen kyröläistämiseen oli tuntuvasti selvempi kuin ensimmäisellä kerralla. Siihen luullakseni vaikutti osaksi myös se, että kirjailija noina päivinä innokkaasti askarteli sen kyröläisen murrepakinan kirjoituspuuhissa, jolla hän aikoi osallistua — ja osallistuikin — 20.12.1959 julistettuun yhteinäisten murrenäytteiden keruukilpailuun (ns. Aamulehden kilpaan).

Suosikkisanoista

Kirjailijalla, kuten kaikillakin kielenkäyttäjillä, saattaa olla hänelle ominaisia, ajan mukana mahdollisesti vaihteleviakin suosikkisanoja, joiden käyttötapa on ilmeisen persoonallinen. Mihin sanoihin Sillanpää oli mieltynyt 1955—1960, siitä edellä olevat näytteet antavat muutamia vihjeitä.

Kenties silmäänpistävin on kirjailijan mieltymys *-uus*, *-yys* -johdoksien. Tällä johtimella hän melko estottomasti rakentelee tarpeikseen sanamuodostelmia sekä nomineista että myös verbeistä: »Siinä oli eräs juhlavuus» (nim. laskiaisessa); »Pitsi-Eliina oli——melkoinen nimekkyys»; »Paavo (Yrjölä, urheilija) oli stet tiätystin nimekkyys»; »niin tapahtui muum muassa sitten semmonej järkyttävyys» (nim. että FES:n isä lähti laskemaan mäkeä laskiaisena); »taudillisuus» (= tauti); »nämät tiatopualis sudet (= oppineet) sitter rupes ääntäänkin sen»; »Noo se (nim. Myllykolun mylly) oli semmonem mentävyysny»; »Kala-Ville oli oleellisuudeltaan (= ?olemukseltaan) tuammonev viähättävä kansantyyppi»; »Siin oli semmonel luannikas ... ollavuus» (= olinpaikka; nim. kirkonkylän vanha puusilta); »Ei minullok koskaan ollum mitään tuammost että min olisin noukkinut tualta jotain sanottavuuksia».

Tiheään esiintyviä suosikkisanoja ovat edelleen *järkyttävä* johdoksineen (sen suosiminen on ehkä tartuntaa ajan koulunuorison kielestä, johon FES:llä oli välitön tuntuma omien lastensa ja lastenlastensa kautta), *railakas* t. *railakka* ja *suhdanne* t. *suhdake* (suhdanne-sanaan FES:llä ei ollut mitään kosketusta kotimurteensa pohjalta, mutta jouduttuaan opin tiellä oppineena tekemisiin *nousu-* ja *laskusuhdanteiden* jne. kanssa, hän ilmeisesti huomasi tämän merkitykseltään hie-man vakiintumattoman sanan »sopivan» mukavasti moneen paikkaan). Näitä melisanojaan FES käyttää seuraavaan tapaan: »j ärkyttäv ä n nuorena» (oli Frans Eemil ensimmäisen kerran lukusijoilla), (Ollilan Jussi) »piti sitte j ärkyttäv ä m puheen», (Heikkilän huusholli) »oli tehnyt se j ärkytyksen» (että lähettivät poikansa kansakouluun), »se suttaantuminen (nim. tämän sanan käyttö) ste ämmää vähä ... järkytti»; »Miina oli railakka pikkunen ämmä», »sitten äiteni tämä railakka Vilhelmiina», »Ne oli semmottia railakoita tyttäriä!», »railakkaana tyvenenä yänä», »Sitä (paimentorven ääntä) stek kuunneltiin kun oli rai-

l a k k a kirkas ääni», »Haukijärvi nyt oli . . . jollakin tavalla semmonen niinkur r a i l a k k a a m p i kaikista» (hämeenkyröläisistä asuinpaikoistani); »Ja jos oli s ä ä s u h d a n n e oikea laskittelulle — —», »jokainen tiäsi . . . paikkansaj ja s u h d a n t e e n s a m mikkä ne oli», »— — kun se railakoitu sittek kun se Aapon, ja muitten ympäristö s u h d a k k e i t t e v vuaksi».

Silmäänpistäviä joskin edellisiä harvemmin esiintyviä ovat myös seuraavat lempeähkösti ironisoiden käytetyt sanat: *aatteilla*, *aalleilu*: (Ollilan Jussi puheessaan) »a a l l e i l i»; *ailakoida*, *ailakointi*: »ja sitten kaikellaisia sutkaelmia siä ste a i l a k o i t i i n», »halavoi kaikkia tommosia piäniä . . . aatteen a i l a k o i n t e j a»; *kyynelöidä*, *kyynelöinti*: »joskus pikkutunneilla sitä vaill[^]ette k y y n e l ö i t y — —», »sekä aatteellisia että melkeimpä ruumiillisiakin . . . k y y n e l ö i n t e j ä»; *muotoilu*: »— — varsinkin naisväessä nyt se, se sialurrakennusoppi nyt etsii niitä m u o t o i l u j a a n»; *utuinen*: »Siällä sen (Hiippakedon) takana oli stes semmonen . . . u t u i s e v viano paikka», *vienoilla*: (Ollilan Jussi puheessaan) »v i a n o i l i utuisesti». Lisäksi on haastatteluissa muutamia tilapäisluonteisia muodosteita, kuten esim. »Sigrid siä stev vähän — — k a i h o m i ä l t e i l i»; »Ja lukemattomat kansanaines t y y p ä h d y k s e t . . .»; (Ketun Eevan) »tykönä . . . tuammoset . . . y l i - a l i s i v i s t y m ä t t ö m ä t tamperelaisep porvarisakat——kävi sten kuulemassa stä omaa asiaansa».

Yllä olevista esimerkeistä jo näkyy FES:n puhekielen suosikkisanojen luonne: ne ovat enimmäkseen epäkansanomaisia, osaksi keino-tekoisia, toisinaan jopa tehostetun keinoitekoisia. Tämä tuntuu olevan ristiriidassa Sillanpään parhaan kirjallisen tuotannon kanssa, jonka sanaston suhteellisen harvalukuiset erikoisuudet yleensä ovat kyröläisyyksiä (esim. sellaiset kuin *kaitua* = häipyä, kaikota, kadota, *luoliit* ja *vieliit* = tuomiset l. tuliaiset ja viemiset, *olikkeet* = olot, oltavat, olinpaikka tjs.). Kuitenkin siinä FES:n tuotannossa, joka on kirjoitettu sodan jälkeen (esim. osassa kokoelmia »Kerron ja kuvailen» 1954 ja »Päivä korkeimmillaan» 1956), tavataan aivan samoja erikoisilmauksia kuin vuosien 1955 ja 1960 haastatteluissa (kuten *-uus*, *-yys* -loppuiset muodosteet: *käytävyys*, *muodollisuus*, *nimekkyys*, *opilisuus*, *semmoisuus*, *valtiollisuus*, edelleen sanat *ailakoida*, *kyynelöinti*, *railakka*, *suhdanne*; poimittu kokoelmasta *Päivä korkeimmillaan*).

Lienee vaikea osoittaa, miten ja miksi Sillanpää viehtyi edellä mainittuihin sanoihin, jopa niin, että käytti eräitä niistä (*-uus*, *-yys*

-loppuisia nomineja, *suhdanne, ailakoida, järkyttää* jne.) ylenpalttisesti.

Näiden Sillanpään puhekielen lukuisten erikoisuuksien tarkastelijalle tulee mieleen se, mitä Werner Söderhjelm kirjoitti FES:lle 26.11.1926: »Kirjasta (tark. Elämää ja aurinkoa) käy ilmi, mikä on Teidän perussyntinne: keskityksen puute, *h u r m a u t u m i n e n o m i s t a s a n o i s t a*» (harv. PV:n; Päivä korkeimmillaan s. 59).

Murresanoja, murteesta

Edellä oleviin FES:n yhtäjaksoisen puheen näytteihin on kertynyt tietenkin myös koko joukko Hämeenkyrön murteen luonteenomaisia piirteitä, koska kirjailija eräissä kohdissa — toisessa haastattelussa melko paljonkin — *h a l u s i* puhua lapsuutensa murretta. Näin hän teki muulloinkin kuin vain matkiessaan kyröläisten kieltä. Sillanpään mielenkiinto äitinsä ja lapsuudenympäristönsä murteeseen on ollut poikkeuksellisen elävää ja aktiivista.¹³ Hämeenkyrön vanhan kansan-kielen tuntomerkeistä pääsevät tekstissä näkyviin mm. *l* kirjakielen d:n paikalla: »*T e i l ä n* Eemeli ja provasti siä keskustele», »*k a h l e n* tynnyrin ala», kahden konsonantin yhtymät sanan alussa ruotsalaisissa lainasanoissa ja omissa ekspressiivisanoissa: klookasteli = viisasteli, kloppi (pojasta), heteet (= kakkula-aisat) krapsahti (alas hevosen selästä), kränä = kuivunut oksa, »varpaap plaskuu», plii-raus = veitikka silmäkulmassa, plikka *l*. flikka, plyyspännä = lyijykynä, plakki = muste, prahlata, prahii = vuokrata, vuokra, prouva, provasti, pröökynä, trappuset, (porsas) treppas (kesällä aituuksessaan), tryykätä (vauhdikkaasta menemisestä), *uo, yö, ie* -diftongien avartuneisuus, esim. (Suojan isännän repliikistä) »Mum piti se *s i ä h e m* Pakkasev veräjä *p i ä l e e m* pannaj josa mulla kansa om pelto», sananloppuisen s:n paikalla oleva *h*: (äidin repliikkejä matkittaessa) »Jaa *k u u n t e l e n* ny! Siä joulu menee, nyj juuri, *k u u l e h* nyk

13. Konkreettisena osoituksena siitä ovat ne Hämeenkyrön murretta koskevat sanatiedot, usein hyvin yksityiskohtaiset, joita hän lähetti murteidemme sanavarojen keskusarkistoon Sanakirjasäätiöön. Ensimmäinen lähetys saapui arkistoon 17.3.1927 ja viimeinen 28.8.1962. Osa tiedoista on vastauksia Sanakirjasäätiön kyselylehden Sanastajan kysymyksiin, mutta melkoinen osa aineksesta on sellaista, että sitä ei ole kyselylehtisissä tiedusteltu. Niiden sanatietojen määrä, jotka FES on Sanakirjasäätiöön lähettänyt, nousee n. 1 500:aan.

ku krapisee!», »No mitä h nys sitten siitä tykkäsit siitä ahteekiv vävystä?», »ä l ä h ny!», »M i t ä h mun nys step pitäh noin ninku sanoo?», »kaakertajan k a n h» = kaivertajan kanssa, inessiivin pääte -sa, -sä: »minä olen tän niitun t ä s ä prahlannul lehmälleni», »pakari ja pirtti suutassuij ja kamari porstuam p e r ä s ä»¹⁴, ynnä eräät sanonnat ja sanat: *aarnakka* = almanakka, *aloo* = alue, *ennem mailmasa, hointo* — hoito, *hönkämylly* = uunista kohoavan lämpimän ilmavirran avulla pyörivä väkkärä (tehty paperista ja päreistä), *iikammaakaan*, jonka FES itse on selittänyt Sanakirjasäätiöön 12.11.1949 saapuneessa sanalipussa seuraavasti: *iikammaakanen* = hiukan humoristisesti erikoisrakenteinen tai -piirteinen. Esim. Kyllä se siähej jonkinmoiseni pyköön (= rakennuksen) teki ja se onki — sten — niin iikammaakanen, ettei paremmasta tiatoo.», (vanha äijän) *karmunkkeli* tark. nähtävästi samaa kuin sen sukulaissanat *karmunkki* = tomera, topera ja karski mieshenkilö (Hämeenkyrö, Ilmari Kohtamäki 1936; ainoa Sanakirjasäätiössä oleva tieto tästä sanasta) ja *karmuntti* = kovin häijy, kiukkuinen ihminen t. eläin (niin ikään vain yksi tieto, sekin Hämeenkyröstä, lähettänyt Martti Myllyharju 1935), *pyhänkraama* = pyhänseutu (Hämeenkyrön kraama-sanasta FES on eri aikoina 1932—1951 lähettänyt Sanakirjasäätiöön 4 muistiinpanolehteä), *krantti* (»meijärikrantti») = rakennus, *kuulteli* = kuunteli, *kyärti* = poikanen, *laaltia* = lattia, *lauteerata* = »pitkästi ja juoheasti paasata jotain asiaa» (FES:n oma merkityksenselitys 14.10.1948 Sanakirjasäätiöön tullessa tiedonannossa), (olla) *lymmysillä* = piilosilla, *marsi* = marssi, *orneerasi* (lääkettä) = määräsi, *orpana, orpanukset* — serkku, serkukset, *prottamo* = vahinko (Sanakirjasäätiöön 13.4.1951 saapuneessa lipussa FES tulkitsee sen merkitykseksi »virheteko» arvellen samalla: »Olisikohan jotain herraskeittiotietä yhteyttä ruotsin brättom'in kanssa?», *prohlata*: »Sitäkö mun nyp pitäs sittet täsä ruveta . . . prohtaamaan» = »hartaasti ja toisten mielestä hiukan hymyilyttävällä innolla selostaa» (merkitys FES:n 1945 lähettämästä sanalipusta), *suuriskälmi* = veijari, *syksyn kevään* = syksyisin ja keväisin, *tröömi* = »maaston notkelma» (v:n 1960 haastattelusta), »pitkäkäs maaston syväanne, jonka pohjalla tavallisesti pieni puro vir-

14. Mainittujen äänteellisten ja muoto-opillisten murrepiirteiden esiintymisestä Hämeenkyrön murteessa ks. Virtaranta, Länsiyläsatakuntalaisten murteiden äännehistoria s. 96, 21, 404, 369, 227; Pääpainollisen tavun jälkeisen soinnillisen dentaalispirantin edustus suomen murteissa s. 111; Ikaalisten seudun murteen savolaisuudet. Satakuntaa ja satakuntalaisia II s. 90—92.

tailee» (FES:n oma määritelmä sanalippuun 24.11.1948)¹⁵, *tualiit* = tuomiset, *valeksmanni* = vallesmanni, nimismies, *vehikkeli* = vehje, kapine (ruots. vehikel), *vouli* = vouti, työnjohtaja, *väkiä* = väkevöityä, voimistua, *yhlistyskarja* (kun koko kylän lehmät olivat keväällä ensi kertaa ulos päästessään yhdessä tottuakseen toisiinsa, niin oltiin »yhdistyskarjassa»), *äite* = äiti.

Muutamat näistä murre sanoista ovat levikiltään hyvin suppealaisia, kuten *hönkämylly* (Sanakirjasäätiössä 3 tietoa: Ikaalisista, Kankaanpäästä ja Teiskosta), *iikammaakanen* (tietoja vain viidestä satakuntalaispitäjältä: Hämeenkyröstä, Jämijärveltä, Parkanosta, Karviasta ja Siikaisista), *prottamo* (FES:n lisäksi 3 muuta tietoa Hämeenkyröstä: J. Lähteenmäki 1913: 'vahinko, onnettomuus', Ilmari Kohtamäki 1933: 'vastuksellinen tulemus, vastoinkäynti, ikävä totumus', Martti Myllyharju 1935: 'Vahinko, tapaturma', yksi Punkalaitumelta: Hilja Moisio 1927 'vahinko', ja yksi Mellilästä: S. Salminen 1947 'vahingonteko'), *yhlistyskarja* (vain Hämeenkyröstä tieto: *yhlistökarja*, Ilmari Kohtamäki 1932).

Ohimennen voi tässä huomauttaa siitä, että Sillanpään haastattelussa on jo mainittujen epäkansanomaisten ja keinotekoisten suosikkisanojen ohella lisäksi muitakin sanoja, jotka eivät lainkaan kuulu Hämeenkyrön vanhaan murteeseen, kuten *aivan* (josta FES itsekin sanoo: »'Aivan' ei kuuluk Kyrön kiäleen, se ov 'vallan'»), *eräs* (Kyrön murteessa: *joku*, *yksi*, *muutama*), postpositio *luona*, *luo(kse)* (Kyrön murteessa: *tykö*, *lyä*), *äityä* (isä »ä i t y m ä t t ä reuhaamaan, sanoi lujat sanat»).

Sillanpää teki havaintoja myös Kauvatsalta lähteneen isänsä Frans Henrik Henrikinpojan (Koskisen) kielenkäytöstä, joka eräissä kohdissa poikkesi Hämeenkyrön murteesta. Vuoden 1960 haastattelussa hän viittaakin pariin Kauvatsan vanhan murteen tärkeään tunte-merkkiin, nimittäin yksinäiskonsonanttien geminoitumiseen: *pillää*, *miltään* ja *ts:n* paikalla olevaan äänteeseen: *Kauva a, me ään*.¹⁶

15. Sillanpää on lähettänyt Sanakirjasäätiöön tietoja Hämeenkyrön murteen tröömi-sanastaperäti 6 kertaa (v. 1936 — 1955). Tämä poikkeuksellinen mielenkiinto johtunee siitä, että kirjailijan lapsuudenkoti Myllykolu oli juuri tuollaisen »tröömin» lähellä.

16. Ala-Satakunnan murretta käsittelevässä väitöskirjassaan, joka ilmestyi 1925, Niilo Ikola sanoo (s. 159) :n esiintymisestä Kauvatsalla, että »sitä vielä tavataan vanhoilla, tuskin kuitenkaan nuoremmilla». 1940-luvun loppuvuosina en enää tuota äännettä Kauvatsalta tavoittanut, vaan sen paikalla oli vanhimmillakin kauvatsalaisilla jo tt.

Koloratiivirakenteista

Käsillä olevat F. E. Sillanpään haastatteluista litteroidut tekstit antavat aiheen tarkastella sitä ilmaisua, jota on tapana kutsua koloratiivirakenteeksi. Nimityksen »koloratiivinen konstruktio» on kielitieteelliseen kirjallisuuteen tuonut vasta Ahti Rytkönen tämän nimisessä tutkielmassaan vuoden 1937 Virittäjässä, vaikka rakennetta ovat ennen häntä sivunneet eräät kielioopin kirjoittajat (Reinhold v. Becker 1824, G. E. Eurén 1849, Yrjö Koskinen 1860, A. G. Corander 1865, A. V. Jahnsson 1871, E. N. Setälä 1891) ja lauseopillisten tutkimusten laatijat (mm. Artturi Kannisto 1901) sekä kirjakielen tyylin tutkijat (Kaarlo Nieminen 1934). Koloratiivirakenne muodostuu tavallisesti kahdesta (joskus useammasta) verbistä tai nominista, joista toinen on pääilmaisin ja toinen rakennetta »värittävä».

Puhekielen näytteemme antavat aiheen puuttua vain verbaaliseen koloratiivirakenteeseen. Tästä on FES:n haastattelussa neljä esimerkkiä: »se (sairaalan harjoittelijatyttö) m e n n ä p l a s k u t t i s i ä kenkinsäjä ja . . .», »——ja (Suojan isäntä) sittem meni n a u r o r ö t k ö l l i», (Lauttarin Priitin puheesta siltavouti Fransenille) »——minä olen sua varronnuj jo neljättäkymmentä vuatta ja vasta nyt t u l e t l a a p i t», »Se (Porvoon Seurahuoneen omistaja) siällä sittek k u l k i kovastik k i a p s a h t e l i». Kussakin neljässä esiintymässä kuvaileva verbi on pääverbin jäljessä, mutta eroa on konstruktion osien taiputuksessa. Ensiksi mainitussa esimerkissä rakenteen pääilmaisin on infinitiivissä, ja koloratiiviverbi taipuu (infinitivus cum verbo colorativo), kun taas muissa tapauksissa molemmat osat taipuvat (verbum finitum cum verbo colorativo).

Millaisia koloratiivirakenteita tavataan FES:n kirjallisessa tuotannossa? Mikä on niiden käyttöiheyys eri teoksissa? Näitä kysymyksiä on valaissut maisteri Pekka Iisa tutkielmassaan »Verbaalisen koloratiivisen konstruktion käytöstä F. E. Sillanpään tuotannossa» (102 konek.-sivua, 1965). Maisteri Iisa on laskenut, että Sillanpään tuotannossa verbaalisten koloratiivirakenteiden luku on 230 (sivumäärään nähden eniten novellikokoelmassa Töllinmäki ja vähiten romaanissa Elämä ja aurinko) eli 100:aa sivua kohti 5,3 tapausta. Esiintymistä ylivoimainen enemmistö, 201 eli 87,4%, kuuluu siihen lajiin, jossa vain rakenteen koloratiiviosa 1. kuvaileva verbi taipuu, esim. »Yrjölän äijä p u h u a l ä s s y t t i isäntämiehen puheitaan» (Hurskas kurjuus s. 121), »Professorikin t u l l a p a a k s a s i jo tietä pitkin» (Nuo-

rena nukkunut s. 295), »Kirkkaana lokakuun aamuna matkavaunu mennä hurisee Tampereelle päin» (Maan tasalta s. 207). Maitteri Iisan laskelmien mukaan niitä tapauksia, joissa molemmat verbit ovat samanmuotoisia, on Sillanpään tuotannossa vain 29 eli 12,6 % rakenteiden kokonaismäärästä, esim. »Aili meni paapersi poikia kohden» (Enkelten suojatit s. 320), »Sofia puhui supatteli jotakin niinkuin itseksen» (Nuorena nukkunut s. 301), »———lojuin leposohvalla keskellä pirtin lattiaa ja laususkelin lallattelin jotakin keskinkertaisen sukkela» (Kiitos hetkistä, Herra ... s. 185). Useimmat FES:n käyttämät koloratiivirakenteet ilmaisevat liikettä tai toimintaa (n. 140 kpl), jolloin rakenteen tavallisimmat päällmaisimet ovat *mennä* (38 kpl), *tulla* (31 kpl), *juosta* (20 kpl) ja *kävellä* (12 kpl). Yksinomaan ääntä kuvailevia rakenteita Sillanpäällä on n. 70, joista puhumista merkitseviä lähes 30, nauramista 20 esiintymää.

Hämeenkyrön kansankielelle verbaaliset koloratiivirakenteet ovat tuttuja, vaikei niiden käyttötiheys huomatakseni olekaan suuri. Kuten jo Hämeenkyrön murretta v. 1932—1936 sanastanut Ilmari Kohtamäki on maininnut (artikkelissa »Sanastajan havaintoja tyyli-seikoista», Virittäjä 1936), Hämeenkyrön murteelle on ominaista se, että rakenteen osat taipuvat ja että päällmaisimella käy saattoverbin 1. kuvailevan verbin edellä, esim. (vuosilta 1945—1964 olevista muis-tiinpanoistani): *Eeva tuli kyhkylöitti, meni hemputteli, (sudet) tulivat lyllyttelivät, (sudet) hiljallensaj juoksivat lompollivat, ammalliim mäi-kytettiin, se (laivasta pudonnut karitsa) ui räpyköitti, kun ne (karjalai-set) puhuu nappii*.

FES:n tuotannon koloratiivirakenteista huomaa, että useimmat niistä tavataan Hämeenkyrön murteessa, josta kirjailija ne on voinut omaksua. Mutta se konstruktion laji, jota Sillanpää enimmäkseen käyttää, nim. infinitiivimuotoinen päällmaisimella ja sen jäljessä taipuva värittävä verbi, ei ole kyröläisen kansankielen vaan kirjakielen perua. Litteroiduissa haastatteluissa — niissä tapausten luku tosin oli vähäinen (tiheys kuitenkin suunnilleen sama kuin FES:n tuotannossa keskimäärin) — taas sitävastoin on voitolla Hämeenkyrön murteessa valitseva rakennetyyppi, jossa molemmat osat ovat samanmuotoisia.

Oikean ilmauksen tavoittelua

Haastatteluissa ei voi olla panematta merkille, kuinka peräänantamattomasti Sillanpää etsii ilmaisua saadakseen sanotuksi juuri sen, mitä haluaa, ja juuri niin kuin hän tuntee asian ja tyylin vaativan. Hän saattaa kehittää ilmausta yhtäälle, mutta koska se ei johda haluttuun päämäärään, hän jättää sen kesken ja ohjaa ajatusta toisaalle, palaa ehkä vähän matkaa takaisin täydentääkseen ilmaisun punosta vielä tietynvärisellä säikeellä, kunnes lopullinen, tällöin usein sangen sillanpääläinen tulos on valmis: »semmonem Pitsi-Eliina . . . kajastaa minulles semmottena . . . niin sanoakseni puhtaasti eläinopillisena . . . romantiik- . . . inhimillisen, nimenomaan naisinhimillisen . . . pyrkimyksen, vaistonvaraisen pyrkimyksen . . . kukkeutena.» Varmaankin mieleiseensä lopputulokseen FES pääsi kuvatessaan lauttari-Jussia näin: »siin oli se semmonej Jussi ste ollu, semmonev vähä juapporetku äij- . . . ei nyr retku oi liika paljom mutta semmonen, semmonem boheemi vähä, semmonen savimaan boheemi.»

Toisinaan taas »kuinka sen nyt sanoisin?» ilmoittaa ankan etsintätöyön olevan käynnissä: (Jussi) »halavoi kaikkia tommosia piäniä . . . aatteen ailakointeja — kuinka ma sen nyt oikein nyt täs tulkittisin»; »ja siinä (nim. että lamppu sai palaa jouluyön) oli jokin . . . jokin, meinasin sanoo: jättiläismäinen . . . semmonen, juhlavuuden . . . symboliikka mikskä mä sitä nys sanoisin, se mailmavvalkeuden»; »pyrkimys . . . korkeampien aatteellisten arvojen ja näkökohtien . . . tavoittamiseen ja saavuttamiseen, ilmeni hänessä . . . jotenkin noin, noin . . . kuinka sanoisin, ei irvistettävässä muodossa». Näissä tapauksissa kuulijalle jää sellainen tunne, että FES ei pidä valitsemaansa ilmaisua vielä lopullisena.

Sanojen ja ilmaisujen valikoivasta seulonnasta todistavat esim. seuraavat poiminnot: »vaan että hänenkim pyrkimys . . . pyrintöperiensä . . . tuommonen»; »ne oj jääneet . . . posi- . . . plusmerkkisinä, minunkin tajuuni»; »menivät sinnev vaan oitis noin, tölmäsivät sinne, trykäsivät»; »Miina heitteli jalomuatosia takalistojaa ja, ja takalistojansa niettä . . . puavvärkkiänsä ja . . .»

Puheessaan Sillanpää joskus käyttää sanaa tai ilmausta, jota hän itse asiassa ei ollenkaan hyväksy, mutta silloin hän liittääkin mukaan vastalauseensa: »Ja ne oli . . . tossa . . . erinomasen . . . railakkaassa kansanomaisuudessaan erinomaisen . . . raflaavat . . . sanoakseni, käyttääkseni nyt tommosta asfalttisanaa»; »tosiraflaavaan — anteeks

sanonta — tyähön»; »isäni juuri edusti sitä . . . satakuntalaisen . . . talonpoikaisuuden . . . ylväintä kukkaa — jos tämmönel lipsutus nyt oi luvallista»; »se päättyy tommoseer romanttiseen, en tahdon nyt sanoa himphamppuun, mutta . . . siin(ä) . . . niiss(ä) . . . nimenomaan niissä piireissä se sana ei sovi».

Parasta ilmaisua hakeva FES haluaa joskus erikoisesti huomauttaa kuulijalle, että tulos, johon hän on päätenyt, on valikoitu, punnittu ja — erinomainen. Tämän hän saa sanotuksi sävelkulkua vaihtamalla. Herkullisimmat vivahteet FES saakin aikaan taipuisalla äänellään. Se on nauhasta kuultavana esim. seuraavissa tapauksissa: »jossain . . . semmosessa ihmeellisessä Ovambomaassa, jonka nimi oli Keski-Suomi!»; »— — sano äiteni ja riamuitsi ku hän tuli näin sanoneeksi»; »Siellä sen takana oli stes semmonen . . . utuisev viano paikka jossa ste istuttiij jonku kivem päällä, ja siältä katteltiin kuinka aurinko laski Atriam mereen».

Ilmaisua tapaillessaan ei FES juuri koskaan syötä tyhjän täytteeksi monen puhekielessä tavallisia *siis, tuota, tuota noin* -sanoja. Pari kertaa saamme hänet kiinni *tuota* ja *niin niin* -sanojen käyttämisestä hätävarana: »Niin tuata, se on hyvin hauska vanha kyröläinen sana»; »ja, ja tuata, ja saimme kaffeetakiv vähän»; »Ni, niin niin tuata, niin niin siinä stej ja . . . ». Sen sijaan hän usein pitää yllä tyhjäkäyntiä pronominaaliadjektiiveilla *semmoinen, tämmöinen, tuommoinen*, ja tämä pieni viivytystaistelu saattaa päättyä hyvinkin omaperäisen ilmaisun syntymiseen: »niillä (tietyillä satakuntalaisilla talollistyypeillä) ov vissiiä tommosta erikoisaktiivisuutta»; »siinä (että Frans Eemil pantiin kouluun) ei ollum mitään erik- . . . erikoista tommosta pyrkyrihavittelua»; »Ja heillä (= vanhemmillani) ei ollum mulle antaam mitään tommosia ihan nyt pankkikirjaperinteitä»; »äijä tiätysti huamas että hän oli tehny . . . kauheen, nyt sittet tommonen trykveilin»; »Haukijärvell_oli . . . siin_oli semmonen . . . enämpi tommonen . . . yleissosiaalisempi kuinka sanoisin, semmonen kun oli kansakoulu»; »semmonen noin, semmonen . . . hillitystir rehvakka, semmonem maalaisponsari nyt tommonen».

Jos arviointi on kääntymässä negatiiviseen suuntaan, Sillanpää voi jättää muotoilunsa kesken, lopettaa sanoihin »vähän noin» tai »tuommoinen noin» haluamatta itse jatkaa, antaen keskustelukumppanille tilaisuuden lopettaa: »siällä sitte . . . pikkusem pirahteli semmosta, semmosta puolisivistynyttä semmosta . . . vähäsen noin»; »mutta että . . . jossa hän aatteili, ja vianoili utuisesti, taikka . . . var-

sin noin», »ja minä olim mökim poika ... ja, ja tommonen»; »Pransu oli vaaleesilmänej jämerä satakuntalainen, vanham perintötalollis-suvun . . . vesa, hyvij jäykkä ja tommonen noin».

Moderatiivi-ilmauksisla

Tyylysiyistä Sillanpää turvautuu silloin tällöin sellaisiin moderatiivi-ilmauksiin kuin *vähän (noin) niinkuin, vähän noin, pikkusen nyt noin* tms. ja moderatiiviseen komparatiiviin. Tämä on puhekielellä tavallista, eikä kirjakielessäkään vierasta, ei esim. Sillanpään proosassa. Tuollaiset ilmaukset eivät ole täysin merkityksettömiä täytesanoja, vaan niillä on oma tehtävänsä: ne johdattelevat viivyttellen seuraavaan, ehkä liian painavaksi hahmottuvaan tärkeään sanaan, niin että tuo sana ei liiaksi töksähdä kuulijan korvaan. Muutama esimerkki: »Minun äitini oli noin . . . henkevämpi ja, ja tuommonen»; »Vakerin äijä step pyrki vähän ninkul lähenteleen»; »(isä) oli vähän noin tuammonej jämerähhö puheessaan»; »että oliko Ville silles stev vähän noin, ollur ritari, jossakin, taikka tiäs kuinka paljossa»; »Hän oli kookas, vähän noim pyöreähhö»; »Edustaa stä vanhaa kyröläistä semmosta, pikkusen nyt noin . . . kyröskoskilaistakin». — FES:n haastatteluissa on myös muutamia *-hko, -hkö* -loppuisia moderatiiviadjektiveja (esim. edellä *jämerähhö, pyöreähhö* sekä toisaalla »melko vetelä, vesirikas, -rikkäähkö»), jollaiset Hämeenkyrön vanhassa murteessa ovat varsin vähäkäyttöisiä.

Tiiviiden rakenteiden puuttuminen

Joissakin yhteyksissä Sillanpää siirtyy yhtäkkiä puhumaan ikäänkuin suoraan painettavaksi aiottua tekstiä, lyhyttä, tiivistä ja täsmällistä. Tällöin kuuliija panee erikoisesti merkille tiivistävät lauseenvastikkeet, jotka lyhyessä asiallisuudessaan ikäänkuin hypähtävät esiin tavallisesta rönsyilevästä jutustelusta. Tällaista kirjan kansien väliin siirtymistä tapahtuu usein silloin, kun FES alkaa kertoa jostakin oman elämänsä ratkaisevasta käänteestä tai tärkeästä vaiheesta. Näissä yhteyksissä hänellä on melkein kliseet valmiina — onhan hän selostanut elämänvaiheitaan toistuvastikin sekä teoksissaan että pakinoissaan: »siitä syystä että ainoana poikana, ja niin syntyneenä että, portviinistä tykännyt äitini . . . täytti neljäkymmentä minua odottaessaan»; »käsitteelle, jonka sitten opintieillä oppineena opin

tie- . . . tuntemaan nimellä romantiikka, romanttinen»; »pikkusiimpäin oleva morsiameni vartos siä Kyrösä»; »tota Kuituskaa varronnut morsiameni»; »jolla oli siis sem meidän hyvin tuntemamme — ja nimenomaan minun tuntemani — kansan . . . vaistovarainen pyrkimys»; »minä näin isäni sen tekevän».

Puhekielen analyyttilisyys ilmenee FES:n haastatteluissa monella tapaa. Kirjakielen raskaat attribuuttirakenteet ja muut monimääritteiset jaksot ovat hänen puheessaan harvinaisia, ja milloin niitä esiintyy, ne palautuvat taas hänen kirjailijanrooliinsa. Mutta yleensä hänen puheensa on varsin tiivistämätöntä, tällaista: »se oli kapea pitkä alueen noin että siin oli metsä toisella puolella ja naapurina (oli) olluj joku toisella puolella, sen nimi oli Pitkänen, sem maan nimi». Kirjoitettuna virke tiivistyisi ehkä tämän tapaiseksi: Pitkänen oli kapea, pitkä maa-alue, jonka toisella puolen oli metsä ja toisella puolella oli ollut joku naapuri.

Vaikka FES:n oikeaa ilmausta tavoittelevassa puhekielessä on piirteitä, joita voi pitää yleensäkin puhekielellemme luonteenomaisina, niin kokonaisuutena se kuitenkin on vahvasti yksilöllistä. Se on kirjailija-FES:n puhetyyliä. Sen selvästi tietoinen pyrkimysperäisyys on vierasta kansanihmisen vapaalle puheelle. Eron huomaa heti, jos vertaa edellä olevia haastatteluja vaikkapa hämäläismurteiden alueelta oleviin äänitteistä litteroituihin teksteihin. Kansanihmisen puhe vaikuttaa yleensä vapaalta, ilmaustensa puolesta tendenssittömältä. Sen katkelmallisuudet, toistelut, kontaminaatiot jne. eivät johdu hellittämättömästä parhaaseen ilmaisuun tähtäämisestä. Avoimesti sanoja ja ilmauksia etsivässä ja seulovassa FES:n puheessa onkin monin paikoin tuntua kirjailijan luomisprosessista. Kirjailijan roolistaan FES:n oli mahdotonta kokonaan vapautua. Siksi hänen puhekielensä lingvististä antia ei kaikin kohdin sovi yleistää.

Demonstratiivipronomineista *se (ne), tämä (nämä), tuo (nuo)*

Muuan puhekielelle ominainen tyylipiirre on sen pronomi-valtaisuus. Edellä viitattiin jo siihen, että FES käyttää puheessaan pronomi-adjektiiveja (*semmoinen, tämmöinen, tuommoinen*) huomiota herättävän usein. Vielä paljon suurempi on demonstratiivipronominien käyttöiheys. Kun haastatteluista vähennetään kysyjän osuus ja julkaisematta jätetyt kohdat, on edellä olevien FES:n puheenvuorojen yhteenlaskettu kesto aika 2 t 28 min. Tuohon aikaan sopii kai-

ken kaikkiaan peräti 1 781 demonstratiivipronominiesiintymää. Ylivoimaisesti tavallisin on *se* (kaikki taiputusmuodot ja monikko mukaan luettuna): 1573 tapausta eli 88,3 %, seuraava *tämä* (*tää, nämä, nää*): 159 kertaa eli 8,9 % ja vihdoin *tuo* (*toi, nuo, noi*): 49 kpl eli 2,8 %. Demonstratiivipronominien esiintymistaajuudesta puhekielessä ei tiedossani ole kuin pari laskelmaa, molemmat samasta puhekielen lajista, nim. vanhoista kansanmurteista. Toinen on Iisalmen murteesta, josta kirjoittamaansa laudaturtyötä varten («Lauseopillisia havaintoja demonstratiivipronominien käytöstä Iisalmen murteessa», 1963) Marja-Leena Lyyra laski yhden tunnin nauhasta demonstratiivipronomien esiintymät saaden seuraavan tuloksen: *se* (kaikki taiputusmuodot ja monikko mukana) 558 kpl (69,1 %), *tämä* 95 kpl (11,8 %) ja *luo* 154 (19,1 %) eli yhteensä 807 demonstratiivipronominia. Toinen laskelma on hämäläismurteisen tekstikokoelmani »Hämeen kansa muistelee» 300 sivulta (sivut 26—325) seminaarini harjoituksissa keväällä 1963 tehdystä sanatiheyttä osoittavasta taulukosta. Sen mukaan hämäläisen kansankielen 25 tiheäkäyttöisimmäksi sanaksi osoittautuivat tässä järjestyksessä seuraavat: *se, olla, ja, sitten, kun, että, niin, ne, en (ei), minä, sanoa, semmoinen, siellä, mennä, multa, lulla, mikä, hän, joka, tehdä, kyllä, mies, saada, toinen, yksi*. Se-pronominin osoittautui selvästi tavallisimmaksi. Sen esiintymien määrä arviolta 83 745 sanaa käsittävästä tekstistä oli 6 186 eli 7,39 %, ja jos siihen lisätään monikkomuodot (*ne*), luvut ovat 7 720 ja 9,22 %. Frekvenssiltään seuraavina olevien vastaavat luvut: *olla* 4 513 (5,39 %), *ja* 4 513 (5,21 %), *sitten* 2 920 (3,49 %), *kun* 2 231 (2,66 %), *että* 1 909 (2,37 %), *niin* 1 788 (2,14 %).

Sillanpään haastatteluissa esiintyvät perin runsaat demonstratiivipronominitapaukset antavat varsin hyvän kuvan siitä moninaisuudesta, joka on luonteenomaista näiden pronominien käytölle puhekielessä. Tässä on tyydyttävä vain muutamaan viittaukseen.

Enimmissä läsimurteissamme on ns. välittömässä puheessa (termistä ks. Osmo Ikola, Lauseopin kysymyksiä s. 128) *hän* (*he*)-pronominin käyttö vähäistä, koska sen sijalla on demonstratiivinen *se* (*ne*); vain lounaismurteissa (ja osaksi niiden naapuruudessa) ja eräissä Peräpohjolan (etenkin Länsipohjan) murteissa *hän* on tavallinen välittömässä puheessa. Sillanpää käyttää varsin yleisesti demonstratiivista *se* (*ne*)-pronominia 3. persoonan *hän* (*he*)-pronominin asemesta. Muutamia esimerkkejä ns. välittömästä puheesta: »*se* (= Miina) huusi siä pirttinsä ovelta»; (No Miina on kuallut tiämmä?) »Eiköhän

se olev vihdov viimmen»; »Talvella se (= Kala-Ville) ste . . . ehkä se kesällä sai niillä kaloillaav vähän, vähäni pikkusen nyk 'kiven alien' niinku sanotaan»; »Ne (= Kala-Ville ja Pitsi-Eliina) olivat niin ihas-tuttavia . . . kulttuurihistoriallisia tyypejä»; »Elias-niminer ryssä sittek kulki, niiltä (= laukkukauppailta) ne osti sten niitä kankaita nimenomaan niillä oli, ei juuri muuta».

Hän, he -pronomineja Sillanpää näyttää käyttävän välittömässä puheessa esim. vanhemmistaan ja muutenkin kunnioittavasti puhues-saan, esim. (isästään:) »Se oli . . . h ä n oli jämerä, harvapuheinen, vä-häpuheinen tuammonen——»; »Mutta h ä n teki sen, h ä n notee-rasi laskiaistiistain — —»; (vanhemmistaan:) »Ja heillä ei ollut mulle antaam mitään tommosia ihan nyt . . . pankkikirjaperinteitä, niin he . . . järjestivät jollakin tavalla——»; (Pitsi-Eliinasta:) »Ja h ä n oli ste opetellup pitsejä tekemään, ja oli erittäin korkeal luakan taituri tässä». Seuraavassa on välittömän puheen sivulause: »Äijä on nyt vähä väärä sana sillä h ä n (= Linnusmäki) oli vähä semmo-nen . . . hienostelev(a) . . . pitkä parta h ä n e l l ä oli ja, ja h ä n oli ollut nuarena sitten . . . » Viimeksi mainitun esimerkin johdosta on syytä huomauttaa siitä, että hämäläismurteissa, joissa Mn-pronomi-nin tilalla välittömässä puheessa on tavallisesti *se*, kuitenkin välittömän puheen sivulauseissa on yleensä *hän*.¹⁷ — Edellä olevan sitaatin yhtey-dessä FES esittelee Linnusmäen kunnioitettavia puolia, mutta kun hän siirtyy kertomaan, millaista petoskauppaa tämä taitava botanisti harjoittaa siemeniä myydessään, *hän* saa väistyä *se*-pronominin tieltä: »Ja sitten! Kun s e e sittem myi noille . . . niitä kukkasi- . . . s e kulki stek kevättalvella siinä . . . ennel lumien sulamista — myi sitten äm-milles siä tölliej ja . . . talojen emännillej ja muille — siämeniä sittek kesäksi semmosia kasvinsiämeniä, joita s e oli noukkinuj jostain niitur ruahoista——».

Juuri puhekielelle ominainen demonstratiivipronominien käyttö-tapa on sellainen, että pronomini on ennakolta viittaamassa jäljem-pänä tulevaan nominiin. Pari esimerkkiä Sillanpäältä: »Kun se . . . se oli kadehdittava semmonev vesa»; »— — jonka nojalla se siirty, koko vehikkeli». Viimeksi mainittu esimerkki näyttää, miten tällaiset

17. Laajaan aineistoon perustuva yksityiskohtainen selvitys *se*-pronominin käytöstä /*iän*-pronominin tilalla on Leila Toivola-Junttilan laudatutkimuk-sessa »Havaintoja ftän-pronominin käyttötavoista suomen länsimurteissa» (197 konek.-sivua, 1966).

ilmaukset syntyvät: on sanottu jo asia, nim. »jonka nojalla se siirty», sitten seuraa tauko, ennen kuin puhujaa tyydyttävä subjekti-ilmaus kehkeytyy, ja vihdoin tulos: »se vehikkeli».

Aineistossamme on muutamia tapauksia, joissa se-pronominia on, lähinnä ruotsin kielioppien esikuvien mukaan, tapana kutsua muodolliseksi subjektiksi. Yksi esimerkki: »Se oli yhtenä pyhänä stek ku se meni.» Painetuista ja painamattomista kansankielen tutkimuksista ja tekstikokoelmista näkyy, että se-pronominia tavataan »muodollisena subjektina» sekä länsi- että itämurteiden piirissä. Nähtävästi se useimmissa tapauksissa on kieleemme omavaraista ainesta eikä lainaa. Usein — mm. yllä olevassa esimerkissä — on kysymyksessä alkuperäisen determinatiivisen funktion hämärtyminen.

Sellaisia tapauksia, joissa *se*, *tämä*, *tuo* -pronomineja on käytetty adjektiivisesti, on Sillanpään puheessa satoja. Esimerkit voitaisiin jakaa kahteen osaan siten, että toisessa ryhmässä pronomini olisi definiittisen artikkelin luonteinen, toisessa determinatiivinen. Mutta kun esiintymiä tarkastelee, joutuu toteamaan, että tuota kaunista kahtiajakoa ei voi soveltaa kuin osaan tapauksia. Selvästi determinatiivinen käyttötapa on kyseessä mm. seuraavissa: »Mutta se oli sitten se seuraava tiistai, joka oli se varsinainel laskiaispäivä, jolloinka lasketeltiin»; »Miina oli se terhakka semmonen, semmonen naistyyppi jonka . . . varassa joltain kanttilta kansa elää». Determinatiivisuus on selvä, mutta ehkä jo astetta heikompi seuraavassa: »———että hänellä oli joku semmonen, semmonen suhdanne. Ei sunkan sillä nys sem Pikinyskyn kanssa, sen suutarin, semmosen yhden suutarin stej jota sanottiim Pikinyskyksi». Mutta entä ne tapaukset, joissa *se* (*tämä*, *tuo*) -pronomini ei ole viittaamassa *sivulauseen* määrittämään nominiin? Onko niissä se-pronominia pidettävä määräisen artikkelin luonteisena? Tarkastellessaan demonstratiivipronominien käyttöä kansankielen lauseopillisten tutkimusten antamien tietojen, murretekstien ja eräiden kaunokirjailijani kielenkäytön suhteen Rapola on aivan oikein huomauttanut esiintymistä, joissa se-pronominin muodoilla on eräänlainen piilevä determinatiivinen funktio (»Erään tyylipiirteen taustaa», Virittäjä 1954 s. 1 — 17). Tällaisia tapauksia, joissa nominin sivulausemääritettä ei ole pantu ilmi, vaikka kuulija sen kyllä tajuaa, on FES:n puheessa useita. Pari esimerkkiä: »'Ei tää ok ku tikottia siitt isosta pannusta' sano äiteni», ts. siitä isosta pannusta, jossa Kyrön Vakeri tikotiksi kutsutun lääkkeensä keitti; »Se on se Sasliinin saarnahuanes sitten», ts. se on se S. s., jonka historian edellä olen selvittänyt.

Joissakin *se* + substantiivi -tapauksissa tullaan lähelle esim. ruotsin määräisen artikkelin käyttötapaa: »Se oli tää Miinar repliiki joka tässä asiassa oli se pääasia»; »Mutta se oli sitten se seuraava tiistai, joka oli se varsinainen laskiaispäivä». Samaa lienee sanottava seuraavasta: »Kököön vanha emäntä, ja minun äitini, olivat täydet serkukset, eli orpanukset niinku Kyrössä sanotaan. Ja sitten oli niin että kun se Tättälän Hilja, sen yhden orpanan sitten, sen Tättälän vanhan emännän tytär, sitte oli järjestetty — vaikkakin epäpätevänä ni — ensimmäiseksi opettajaksi sinne Haukijärven kansakouluun — —». Yleisesti tunnettuun asiaan taas viittaa *se* seuraavassa: »Juu, ne on niitä kulttuurikuvia siltä, siltä Sillampään kivikaudelta.» Puhekielessä tavallinen on seuraava *se*-pronominin käyttötapaa: — — joll oli hiljanem mukava hipsukka se emäntä» (emäntää ei ole ennen mainittu, mutta nähtävästi hän oli FES:n tuttu).

Jo edellä mainituista esimerkeistä näkyy, miten monivivahteista — ja vaikeasti lajiteltavaa! — demonstratiivipronominien adjektiivinen käyttö Sillanpäällä on. Mutta tuskin tuo käyttöasteikko on hänellä laajempi kuin monella muulla suomalaisella. Mitään sellaista käyttötapaa, joka tuntuisi olevan luonteenomainen vain FES:n puheelle, en nimittäin ole huomannut.

Sanoista *nyt*, *sitten*, *niin* ja *että*

Sillanpään puhekieltä erottaa hänen kirjakielestään edelleen eräiden pikkusanojen ahkera viljeleminen. Nämä sanat eivät useimmissa tapauksissa vaikuta mitään itse ajatukseen, mutta puhetyyliin ne tuovat oman vivahteensa. Seuraavassa muutamia esimerkkejä tällaisista täytesanoista.

Painoton *nyt* näyttää antavan pienen väheksyvän t. lieventävän vivahteen seuraavissa tapauksissa: »anto jotakin n y s siältä pussis-tansak kaffeeta taikka . . .»; »Että se n y t oli vähän epämäärästä»; »jota n y t ei niin isostin noteerattu»; »Hän oli n y t vähän . . . tossa reaalielämisessä siinä, siinä tuarren tavarahan taaplaamisessa nyt . . . vähän nyt niij ja näin». Seuraavissa tapauksissa taas *nyt* merkitsee jokseenkin samaa kuin liitepartikkeli *-han*, *-hän*: »hän oli n y t tomonen täysvaraisen talom poika»; »Haukijärvi n y t oli . . . jollakin tavalla semmonen niinku railakkaampi kaikista ku mä siä n y k kävin suarastaan kansakoulua». Usein *nyt* on painoton ja ilman selvästi tulkittavaa merkitystä.

*Sitten-san*n käyttöä valaisee seuraava sitaatti: »Se oli yhtenä pyhänä s t e k ku se meni, sunnuntaina, ja Eemeli s i t t e oli käsipualessa kum mentiin sinnes s t e s sinner rantaan, ja siinä s t e s sen, sei Laitilan salmen . . . salmen kohdalla s t e n ni . . . nin siinä s t e v varrottiin koska se siältä se onkari tulee ja . . . S i l l e t tuli ja siä oli torvisoittokunta s t e . . . juhllallisuudev vuaks, kirkolla oli jo s i l l e semmonej johonka ne — —.» Tällainen sitten-san

n käyttö ei suinkaan ole luonteenomaista vain FES:n puheelle, vaan se on tyypillistä muidenkin suomalaisten vapaalle kerronnalle. Sitten-sanalla on tärkeä tehtävä puhekokonaisuuden hahmottamisessa: se liittää yhteen tarkeitettuja lauseita toisiinsa. Sanan tiheä toisto ei tunnu puhetyylyssä haitalliselta, ehkä siksi, että sana useimmiten on painoton. Juuri painottomuuttaan *sitten* usein typistyy yksitavuiiseksi, kuten FES:n esimerkistäkin näemme (*ste, sten*).

Niin on usein ilman omaa merkitystä jonkinlaisena välittäjänä siirryttäessä hyvin painokkaasta sanasta t. lauseen osasta painottomampaan: »nää jouluviaaraat ni, nin ne oli stem mukana»; »siitä ruveten ni sitten . . . alkoi siirtyä uusia»; »sillom poikamiehenä van- . . . niim minä noin suviaamuina varsinkin ni, miälelläni toikkaroittin siä maise-masa».

Varsin tiheään esiintyvän että-san

n käyttötavoista mainitsen tässä pari puhekielelle luonteenomaista.

Ensinnäkin on yleistä, että suoran esityksen edellä on — usein tauon suorasta esityksestä erottama — että-sana: »niin Ollilaj Jussi sano että: 'Saisinkoos minä puhuat tässä?'»; »vaan hän kehitteli nyt sitä aatetta siinä ja kysy sitte että 'mitäs miältä nyt oi- . . . sinä olet?'»; »Sitten . . . äiteni steriamuitsi kun se . . . kerto tām mulleikki kuinka se ja se . . . Manta taikka Miina tuli tohon imeskeleen sitt että: 'Teilän Eemeli ja provasti siä keskusteleele noista . . . uskonopin asioista' — —»; »Niin sitten se saarnas siä Kyrön kirkosa ja ne evankeeliluteerilaiset rippikoulusivistyneet ämmät sittek kovin siä hartaana kuulteli ja, sittek kysyttiin että: 'No mitäh nys sittes siittä tykkäsit siittä ahteekiv vävystä?'»

Toiseksi kiintyy huomio että-konjunktion käyttöön itsenäistä lausetta aloittamassa: »Siinä ei ollum mitään sen kiinteämpää . . . tuammosta seremoniaa siinä (jouluolkien) poisviännissä, mutta että useimmiten ne oli vielä että loppiainen oli viimenem päivä jonka ne ste oli»; »min_olen äitini poika — mutta että äijä oli, edusti sitä . . . korkeata . . . elämän . . . taistelujen . . . voittosaalista, minkä satakunta-

lainen . . . maalaiskansa . . . vuasisataisten . . . kamppailujensat tulok-
 sena . . . oli saavuttanut — —»; »Ja emännät vähä sten noin niin-
 kun . . . sen toten että sai auttaas stem mukavasti. Että Pitsi-
 Eliina oli hyvin noin . . . melkoinen nimekkyys»; »Myähemmin tiätys-
 tis sitte ajon (nim. laivalla), niin, sittek ku mä omin nokkini jo olin
 että isäni vaan sev viis luakkaa mitenkuten stej juuri ja juuri sai
 mun . . . käytettyä että siitä ruvetem minä olen ste itte — —»;
 »Se vuorikatto . . . se oli tavallista lautaa, oikeen höylättyä lautaa
 muistaakseni mutta että siin ei ollum mitään — —»; »Syksyllä ne
 (Häjään markkinat) oli, juu. Ne oli siinä . . . Mutta että vielä oli
 tommonen, että saatto tommonem pariskunta kakaransak kansa ollas
 siä, — —»; »Niin sittek korjattii jos siinä sittej jotain oli noin ni se
 stev vasta siinä mutta että . . . että varsinaista erillistä konseptia
 en ole koskaav viljelty». Useimmissa näistä tapauksista lauserakenne
 on ehkä katsottava elliptiseksi. Kirjakielessä, myöskään Sillanpään
 tuotannossa, tällaista että-konjunktion käyttöä tuskin tapaa, mutta
 ainakin länsisuomalaisessa puhekielessä sitä kyllä kuulee. Seuraavat
 esimerkit ovat kirjasta Hämeen kansa muistelee: Saihan sillä vähä
 pullaa — mutta se ettei silloin pullaa pruukattu (Tyrvää, s. 401);
 (paimen) teki ste semmosia tuahitöitä, semmosia taniaiseks sanottiij
 ja piäniä konttia, semmosia tuahikonttia. Että siinä sen tyä sit-
 tej ja——(Sahalahti, s. 236); Ja täälä aina sanottiin siihen aikaan —
 kun suuri kala saatiin — että se tiätää kualemaa. Mutta ei siinäkäm
 perrää o, että kylä täällä on suuria kaloja saanum moni muu jäl-
 keenkimpäim mutta harvituisesti (=harvoin), mutta ei se ot tiännyk
 kualemaa——(Sahalahti, s. 243).

Lausepainosta

Sillanpään kanssa käydyt keskustelut eivät edellä julkaistussa
 muodossaan vielä anna täyttä käsitystä Sillanpään kerronnasta.
 Merkitsemättä ovat jääneet mm. sellaiset puheeseen kuuluvat tekijät
 kuin painotus ja sävelkulku.

Painotusta on erikseen tutkittava lausepainon, erikseen sanapainon
 kannalta. Jälkimmäisessä tapauksessa tehdään havaintoja tavujen
 painotuksesta sanan puitteissa, kun taas edellisessä tapauksessa tar-
 kataan sanan (tai yhdyssanan osien) painotuksen suhdetta saman
 puhetahdin (ts. taukojen rajoittaman puhunnoksen osan) muihin sa-
 noihin. Nämä painotuksen lajit erotti meillä selvästi jo E. N. Setälä

Suomen kieliopissaan, jonka v. 1898 ilmestyneen 1. painoksen luvussa k o r k o s. 8—9 selitetään erikseen s a n a k o r k o ja l a u s e - k o r k o . Viimeksi mainitun Setälä määrittää seuraavasti: »Lauseessa ovat eri sanat toisiinsa verraten eripainoisia. Sitä äänenpainoa, jolla lauseen eri sanat toisiinsa verraten korostetaan, sanotaan l a u s e - k o r o k s i . »

Miten monta lausepainon astetta analyysissa on syytä ja mahdollista erottaa? Niissä puheasuomea kuvaavissa näytteissä — tav. murreteksteissä —, joissa lausepaino on otettu huomioon, on pääpainon 1. vahvan painon merkinä käytetty rivin keskikohdalla olevaa sonantin jälkeistä pistettä, ja tätä heikomman (puolivahvan) painon merkinä kaksoispistettä (esim. mi-nä tein sen e:ilen). Muutamissa viimeaikaisissa julkaisuissa on erotettu neljä tai viisi lausepainon astetta, joiden merkintätapa vaihtelee. Seuraavassa sanan painon suhdetta puhetahdin muiden sanojen painoon osoitetaan sanan (tai yhdyssanan osien) edessä olevalla lyhyellä pystyviivalla. Tässä käytetyt lausepainon asteet ja niiden kuvaajat ovat:

vahva pääpaino: kaksi rivinylistä pystyviivaa (esim. "kieli);
 vahvaa heikompi pääpaino: yksi rivinylinen pystyviiva ('kieli);
 sivupaino: yksi rivinalinen pystyviiva (,kieli).

Siiht. painottomat sanat (t. yhdyssanan osat) ovat ilman lausepainon merkkiä.

Havainnot suomen kielen lausepainosta (samoin sanapainosta) perustuvat enimmäkseen niille kuulovaikutelmille, joita on saatu sanan (tai tavun) intensiteetistä, mutta kielessämme painotus voidaan osoittaa muutenkin, kuten ympäristöstä erottuvalla sointivärillä ja sävelkulun vaihtelulla.

Lausepainon eri asteiden toteaminen on sangen yksilöllistä, kuten olen huomannut suomen kielen opiskelijoille pitämässäni litterointiharjoituksissa. Kevätlukukaudella 1965 johtamassani murteentutkimusseminaarissa pyrittiin analysoimaan lausepaino kahdessa puhunnoksessa. Edellinen oli lyhyt näyte Luopioisten murretta, jälkimmäisessä tarkkailtiin Sillanpään ensimmäisiä vuorosanoja 4.9.1955 tapahtuneesta haastattelusta. Viimeksi mainittua tehtävää nopeutettiin siten, että seminaarin osanottajille jaettiin valmiiksi litteroimani, painon merkintää vailla oleva tekstimoniste. Työ tapahtui Helsingin yliopiston Fonetiikan laitoksen kielilaboratoriossa, jossa jokainen

kuunteli tarkasteltavana olevaa puhunnosta kuulokkeilla omasta nauhuristaan. Aikaa käytettiin kuuntelemiseen n. 3 tuntia. Useimmat selviytyivät lyhyemmässä ajassa, n. 2 tunnissa. Tuloksissa otettiin huomioon ne lausepainon merkinnät, jotka seuraavat seitsemän seminaarin osanottajaa olivat papereihinsa tehneet: hum. kandidaatit Aune Anttila, Eila Hämäläinen, Laila Lehikoinen, Erkki Lyytikäinen, Matti Punttila, Leena Sandberg ja Leena Takala. Seminaarin muiden osanottajien — mm. kolmen ulkomaalaisen — tekstit jätettiin laskelmista pois erinäisistä syistä (mm. siksi, että niissä painon merkitseminen oli jäänyt epätäydelliseksi).

Seuraavassa julkaistaan edellä mainittujen seitsemän osanottajan merkinnöistä tehty keskivertoteksti. Sen laadinnassa samoin kuin siihen liittyvissä laskelmissa ovat olleet apuna seminaarin osanottajat Eila Hämäläinen, Laila Lehikoinen, Erkki Lyytikäinen ja Leena Takala. Tekstiin merkitty lausepaino edustaa enemmistön kantaa. Jos mikään merkintätapa ei ole päässyt voitolle, vaan on useita yhtä paljon kannatusta saaneita, nämä on mainittu tekstissä rinnakkain (esim. ,vanha~'vanha' sivulla 320). Ne sanat, joiden lausepaino kaikkien seitsemän merkinnän mukaan on sama, on alleviivattu.

Sillanpää kertoo haastattelijalleen 13. 1. 1960. Valok. Pekka Lehtimäki

PV: nīm minä ajatteliq kirjailijamestarilta ensinnä kūsūāv
vähän tuosta... / sītā Männistöm Mīnasta / sehän asu sīnā... /
mitenkā se nūt oli? / Tuokkolasta mentīn...

FES: 'Raipalasta 'poikettīn sinne... / 'Hirvelān / jossa~, jossa
'Sigrid 'Salomäki / sittemmin 'tohtorinna 'Sillampā / 'tuttövua- /
-aikojav 'vietti, ennenku hānet / minūv 'vihittīn / sīn~, sīn~'sīn
oli 'Männistöm 'Mīna 'sīnā / 'joka 'Mīna / oli~, oli~'oli 'oikēm 'mīna /
ja... / ,joskus vähä 'räjähtikim, mutta ei mennük 'kappaleilles 'sen-
tān / on 'ihastuttayimpia ~ 'ihastuttavimpia... / 'kansannaistūppejä
~ 'kansannaistūppejä ~ 'kansannaistūppejä ~ 'kansannaistūppejä ~
,kansannaistūppejä ~ 'kansannaistūppejä ~ ,kansannaistūppejä / ,mi-
hin, olen 'tutustunut / 'sītā 'sūstā / että~, että hān 'oli 'todellinen /
'loistoāmmā ~ 'loistoāmmā / tämän~, tämän 'vanhaq 'kūrölāisen, semmo-
sen / 'josta 'sanasta, oli se, vanha ~ 'vanha "veikeilū, āmmien 'itset
,taholta, että / "kirjasa "āmmā oj ja ku se 'siält otetām 'poi h nīj
,jā, pelkkā ~ 'pelkkā "läpi" / 'Mīna, oli "railakka 'pikkunen "āmmā /
'nīnkun ~ 'nīnkun ~ nīnkun... / se oli 'semmonen "tirpakainej ja... /
ja 'sitte / ,sītā on ste... / 'sällit ja 'nuaremmat ~ 'nuaremmat / ja
'haisekkin ~ "haisekkin 'nuaremmat, otti stev 'vissii hānen / "ānempai-
nojān noim 'pikkusen / 'sūövüttivät / "sialūnsa / 'sitten 'silloiq
'kahdeksantoista (=1918), sīnā... / 'ennej, jūri kup 'punakapina 'alko/
nīn / 'Āpolla oli / jos- ... / ,hānem 'miāhellān / oli, joitakin ~
'joitakin / 'suhdanteita, jossain ... / 'semmosessa "ihmēllisessä
'Ovambomāssa / ,jonka nimi, oli 'Keski-Suami / 'Mīna 'tiāsi, että 'sem-
monen 'tosian on 'jossakin / ja kun "Āpo sittem 'meni 'lähti 'sinne /
nīn... / nīm "Mīnar "replikki viā / se "hūsi viā 'pirttinsā, ovelta
ku 'Āpo meni~, meni jo, sinner 'Raipalām ~ "Raipalām päin / "että
'tiāt ~ ,tiāt 'Āpo stes "sen / että 'pūsūt 'Keski-Suamesa ~ "Keski-Sua-
mesa / niq kauaq ~ ,kauaq ku 'tātā 'tāmmöstā 'sāhinā "on" / ja tämä ~
'tämä "erittäin "lievästik 'kulttivoitu / ja... / ja, viälā vähem-

män... / 'tiatopualisūtta 'omāva / 'paikallinev 'väestö / löysi ~
 löysi 'erinomaisen 'humorim 'pisanan tästä / "Mīnan 'railakkasta rep-
 likistä ~ 'replikistä / ja "toisteli sitä 'sitte v'uasikausia /
 "että sen 'tiät 'Äpo että püsūt "Keski-Suamesa / nīn / nīn kauan
 ku "kapina jatkū" / se oli "Mīna /

PV: ei Äpo siälä püsünis sitte?

FES: minä em muista / "Äpö 'kukān 'notērannum misä... / se oli
 nü... / 'sen enempā / se oli tē Mīnar "repliki joka "täss asiass oli
 se "pāasia ~ "pāasia /

PV: no Mīna on kuallut tiämmä?

FES: "eiköhän se "olev 'vihdov yīmmen / 'nīn hän oli... / em minä
 ~ 'minä olet 'tavannuj ja 'minäkij jo / elän 'ihav 'vahiṇṇossa 'minä-
 kūn 'enāj ja / ja hän ~ 'hän oli 'aivan noin... / olis / "äidiksni
 'sopinu / jū / ja... / ja kun se "sitte kun se "railakoitu sitte
 kun se Äpon / ja 'muitten 'ūmpäristösuhdakkeittev 'vuaksi / kun se
 'sano "seurāvar 'replikin / että "nīm minä 'kirosin että 'siniset ~
 "siniset 'sātanak ~ "sātanak 'katosta 'pomppoili!" / se om minusta aika
 ~ 'aika "railakka tommonen / "feminīninen 'voimanhäütet ~ "voiman-
 häütet 'tämä! /

PV: se on / se on / nītä oli siälä Kürösä / tuommosia.

FES: 'nīn oli / külä nīt oli 'muita / 'sitten oli 'semmosia / 'nīn
 kuv varsinkin 'naisväessä nūt ~ nūt se / se "sialurrakennusoppi nūt
 'etsī nītä 'muotoilujān / hüvim monemmoisia / Mīna oli se 'terhakka
 'semmonen / "semmonen 'naistūppi 'jonka / "varassa 'joltaiṇ "kanttilta
 'kansa "elä /

se oj 'jūri se 'semmonen... / minun "äitini oli noin ~ noin /
 'henkevämpi ja / ja 'tuommonen... / nūt 'jollakil lailla / vaikka ma
 nūt hänem 'poikanān stä 'ittep 'puhun / mutta ~ mutta / "perus- / toi
 ~ 'toi... / "inhimillisūden 'perustūppi oli 'sama / vaikka... / 'äi-
 tini... / ei 'kiroillum mutta 'lasketti 'hüvin hüvän ~ 'hüvän / "sake-

an_{kin} 'vitsin / kun se oli 'tarpēn / ja 'sitten, noin / noin 'vaimensi
 'erät / 'ühdellä 'tämmösellä 'piänellä / ,joka oli mūm, muassa 'semmon-
 nen... / kun oli... / 'mahtavan 'talon 'isäntä / ,semmonen / 'väkevä /
 'äijä noir 'rūmīvvoimiltām ~ 'rūmīvvoimiltām ~ 'rūmīvvoimiltām ~ 'rū-
 mīvvoimiltām ~ 'rūmīvvoimiltām ~ ,rūmīvvoimiltām ~ rūmīvvoimiltām
 mutta ~ ,mutta / 'pikkusen, semmonen "Don 'Juhannes" ja / ja, niñkuv
 'väkevä / 'semmonen 'tūppi 'sopī 'olla / joll, oli 'hiljanem, mukava 'hip-
 sukka se 'emäntä / ,niettä ku se oli 'Tammerella ~ 'Tammerella stem
 'markkina-ajanakin ni / 'ennen, mailmasa ni / 'polīsīt ptti, aina
 'selvā, misä "Kūrōv 'Vakeri ~ 'Vakeri on 'korttēria / ,että kun siä, ru-
 pes / 'heidäv, voimansa 'upūn / ni ste ,haettīñ "Kūrōv 'Vakeri ~ 'Vakeri
niv 'varmasti / 'järjestūs 'palasi /

ja ,sittā... / 'tällä... / 'sañkarluantēlla oli ,sitte 'olluj, joku /
 'semmonen / 'taudillisūs, joskus / että hän, olis 'sānuj, jotakuta ~
 'jotakuta / se oli vähän ~ ,vähän nūn noim ~ ,noim 'müstillinen ~
 'müstillinen, ollus ~ 'ollus se 'kipu / ,niettä ,sīt, oli 'romanttista
 'kuiskintā / en 'sanot 'tān, enempā / ja 'sitten, oli 'joku / ,jota, sit-
 ten / 'kotona, piti / 'senaikaisel 'lākāripraktīkan / ja 'aptēkki, tak-
 tīkam, mukān ni stā 'kotona ~ 'kotona stek 'keitettīn / 'kaffēpannul-
 la / se, piti, semmosessa 'tina-astia- / 'tinatussa 'astiassa 'valmis-
 tā / 'aptēkista 'sātīj, jokku 'rehut, sitte / ja se 'keitettīn siä
 ,sitte / ja se oli 'vähän nūt 'arkaluontonen se 'äijän 'tauti, sitten /
ja se... / se oli stet 'tikottia se 'lāke / 'dekōkt ~ 'dekōkt / ,se... /
 'hianostis, sanottuna / se oli 'tikottia, sitte ~ 'sitte / ja... / 'äi-
 tenikis stet 'tiäsi sej ja ne oli ster 'rīdellēt 'äiteni kansa /
 kaks ~ ,kaks 'railakkā / 'oliota / ja, sitten ni / 'Vakerin, äijä step
 'pürki, vähän niñkul ~ ,niñkul 'lähentelēn stek ku 'äiteni... / "van-
 halla 'kaffēpannulla stek "kasteli 'rätikällanttuja ~ 'rätikällant-
 tuja / "istutettuja noin ~ ,noin 'valmīks, nīn / 'kāto 'vettä 'jūrelle /
 ,niñkun 'tiämme 'tapahtuvan / ja 'äijä, sittel läh- / ,sano ~ sano

semmosel 'lähentelevän / 'replikin sītä, aidan, ūli 'kujalta että /
 "no nū he 'sā stek "kaffēta 'puahonsa" / "ei 'tā ok ku "tikottia sītē
 isosta 'pannusta", sano "äiteni / ja "riamuitsi ku hän, tuli 'näin 'sa-
 nonēksi /

Sillanpään vuorosanoissa oli kaikkiaan 648 sanaa. Näistä 86 sanan (13,3 %) merkintä oli kaikilla seitsemällä merkitsijällä sama. Nämä sanat ovat enimmäkseen yksitavuisia painottomia sanoja: ja, ku, se, sten, niin, stä jne. Joukossa on vain 19 useampitavuisia sanaa:

"mīna, "pirttinsä", "hūmorim", "Apō", "kirosin", "railakka", "semmonen,
 "äitini", "lailla", "perus-", "vaimensi", "piänellä", "väkevä", "pōlisit,
 "heidän", "upun", "kuiskintä", "läke", "äiteni.

Kaikkiaan 562 sanan (86,7 %) painon merkinnässä oli eroja.

Seuraavasta taulukosta ilmenee, miten harjoitukseen osaa ottaneet seitsemän kandidaattia ovat merkinneet lausepainon eri asteet. Taulukon alarivillä on laskettu keskiwertto.

merkit- sijä	vahva pääpaino		pääpaino		sivupaino		painoton		yhteensä	
1.	116	17,9 %	178	27,5 %	117	18,0 %	237	36,6 %	648	100 %
2.	104	16,0 %	187	28,9 %	119	18,4 %	238	36,7 %	648	100 %
3.	115	17,7 %	215	33,2 %	155	23,9 %	163	25,2 %	648	100 %
4.	106	16,4 %	199	30,7 %	234	36,1 %	109	16,8 %	648	100 %
5.	85	14,6 %	211	32,6 %	116	17,9 %	226	34,9 %	648	100 %
6.	78	12,0 %	200	30,9 %	181	27,9 %	189	29,2 %	648	100 %
7.	81	12,5 %	236	36,4 %	68	10,5 %	263	40,6 %	648	100 %
	695	15,3 %	1426	31,5 %	990	21,8 %	1425	31,4 %	4536	100 %

Vertauksen vuoksi mainitsen vastaavat numerotiedot siitä murteentutkimusseminaarimme analysoimasta — tosin vain 86 sanaa käsittäneestä — tekstistä, jonka puhujana on ollut Luopioisten murteen käyttäjä Hanna Hagren (o.s. Lehto; ent. Finski; synt. 12.3. 1881). Tällöin laskelmissa on otettu huomioon seminaarin kahdeksan osanottajan merkinnät. Luopioislaisen tekstin lausepainoasteiden prosenttiluvut olivat seuraavat: vahva pääpaino 24,1 %, pääpaino 29,8 %, sivupaino 16 % ja painoton 30,1 %. Kaikilla kahdeksalla oli

vain 12 sanan (14 %) painon merkintä sama ja erimielisyyttä siis 74 sanan (86 %) painon merkinnässä.

Jos vertaa FES:n vapaan puheen lausepainotusta osoittavaa taulukkoa luopioislaisen murteenpuhujan spontaanin puheen lausepainosta saatuihin laskelmatuloksiin, huomaa eri lausepainoyksiköiden esiintymistiheyttä osoittavien prosenttilukujen melkoisesti muistuttavan toisiaan: vahva pääpaino FES 15,3 % — Luop. 24,1 %, pääpaino FES 31,5 % — Luop. 29,8 %, sivupaino FES 21,8 % - Luop. 16 %, painoton FES 31,4 % - Luop. 30,1 %. Vaikka aineistomme on vähäinen laajakantoisten päätelmien tekoon, voinee senkin katsoa osoittavan, että puheemme painotus ei ole yksilöllisen mielivaltaista, vaan että — siteeraan wieniläistä foneetikkoa Felix Trojana — »me olemme lausepainotukseen nähden tekemisissä sellaisten kielellisten normien kanssa, joihin kaikkien puheen on mukauduttava». Ja edelleen Trojana lainatakseni: »Näitä normeja kieliyhteisö valvoo ja vaalii siitä huolimatta, ettei niiden tarvitse olla yksityiselle ihmiselle millään tavoin tietoisia — kuten on laita esim. kielio-
opin» (Deutsche Satzbetonung s. 8, Wien 1961).

Äidinkieleltään suomalaisen vapaassa puheessa eivät lausepainon eri asteet yleensä jakaudu samoin kuin kirjoitetun tai painetun tekstin luennassa. Kuunnellessaan kirjoitettujen esitelmien ja puheenvuorojen luentaa esim. radiosta t. televisiosta voi havaita, että useimmilla lukijoilla pääpainollisten sanojen osuus suuresti ylittää sen, mikä näillä sanoilla on vapaassa puheessamme (FES:n puheessa 46,8 %, Luopioisten tekstissä 53,9 %), ja myös sen, että painottomiksi jäävien sanojen määrä on hyvin vähäinen eikä suinkaan n. 30 % kuten vapaassa puheessa. Vapaan puheen vastainen painotus aiheutuu mm. siitä, että kirjoitetussa tekstissä on painotettavia sanoja paljon tiheämmässä kuin luontevassa puheessa, koska kirjoitettaessa karsitaan monia painottomia täytesanoja (*se, semmoinen, tuota, niin, nyt, sitten* jne.). Useilla lukijoilla on myös maneerimainen (ehkä jännittyneisyydestäkin johtuva) taipumus painottaa sanoja luonnottoman tiheään. — Matti Sadeniemi on tutkimuksessaan Metriikkamme perusteet (1949) julkaissut oman rytmianalyysinsä ja kahden muun henkilön tulkinnan osasta Sillanpään radiossa esittämää joulutervehdystä 24.12.1946. Nämä kolmen eri henkilön litteroinnit (s. 53—55) osoittavat, että myös Sillanpään luennassa heikosti painotetut ja painottomat sanat ovat aivan pienenä vähemmistönä, siis toisin kuin on to-

dettu olevan FES:n vapaassa puheessa, jossa sivupainollisten ja painottomien sanojen osuus nousi 53,2 %:iin.

Painotuksen analyysia voisi jatkaa vielä esim. tutkimalla, miten painon asteet jakautuvat eri lauseenjäsenten ja sanaluokkien kesken. Tällöin voidaan mm. todeta, että FES:n puheessa ovat tavallisesti painottomia (ts. heikosti painollisia) konjunktiot (*ja, ku(n), ni(in), että, mutta*), yksitavuiset pronominit (*mä, ma, se, siä* = sitä), yksitavuiset adverbit (*viä* = vielä, *ste(n)* = sitten), postpositiot (*kanssa, alle, tykönä, viereen, jälkeen*) ja usein relatiivipronominit. Myös kieltoverbi on painoton (paitsi repliikin aloittava *eiköhän*: »eiköhän se olev vihdov viimmen», s. 321). Voimakas paino taas lankeaa tavallisesti sille lauseen osalle, joka sisältää uuden lausuman, ts. psykologiselle predikaatille. Pääpainollisia sanoja ei puhetahdissa ole yhtä enempää (poikkeukset harvinaisia).

Puhutun yleiskielen syntaksia (ja tyylioppia) on meillä tutkittu vielä varsin vähän. Ennen äänentallennuskojeiden käytäntöön-ottoa tutkimuksella ei olisi ollutkaan luotettavaa aineistoa. Nyt mahdollisuudet kelvollisen materiaalin hankintaan ovat erinomaiset, kiitos näppärien nauhurien. Ensimmäinen laajahko selvitys on Pauli Saukosen ansiokas artikkeli »Kokeellisia havaintoja puhekielen ja kirja-kielen tyylieroista» (Virittäjä 1966 s. 38—53). Puhutun yleiskielen ja kirjoitetun yleiskielen (= kirjakielen) erot tuntuvat muuten eri kielissä olevan huomattavassa määrin samansuuntaisia, mikä näkyy esim. verrattaessa edellä Sillanpään puheesta tehtyjä havaintoja ruotsin puhutusta yleiskielestä laadittuihin tutkimuksiin.¹⁸

Käsittelemättä on jätetty vielä monet Sillanpään puheenvuoroissa ilmenevät puhekielen tuntomerkit. Tarkastelematta ovat esim. tauotus (mm. tauko usein konjunktion jäljessä, tauko tiiviin rakenteen edessä, toisinaan tauko attribuutin ja pääsanan välillä), attribuuttirakenteet (niitä on vähemmän kuin kirjakielessä; raskaita rakenteita vältetään esim. hajottamalla ne), sanajärjestys ja lauserakenne (esim. lauseiden rajojen epäselvyys, lauseen irrallisten osien sija virkkeessä, merkitsevimmän lauseenjäsenen paikka; toisto),

18. Niistä on mainittava lähinnä kaksi: Olof Gjerdmam *Naturligt talspråk* (Svensk stil. Studier tillägnade Bengt Hesselman, 1935) ja Gösta Holm, *Talspråkssyntax* (Förhandlingar vid sammankomst för att dryfta frågor rörande svenskans beskrivning I, Stockholm 1964).

omistusliitteiset muodot (niiden käyttöala suppeampi kuin kirjakielessä) jne. Mutta jo käsitellyistä tapauksista näkyy se, mikä on tunnusomaista Sillanpään puheelle: yhtäältä se on lujasti sidoksissa kansanomaiseen, lähinnä hämeenkyröläiseen puhekieleen, toisaalta taas siinä kaiken aikaa kuuluu myös ammattinsa osaavan kirjailijan äänenpainoja.

Sisällys

<i>Aarno Niini:</i>	Muistopuhe kansleri Edwin Linkomiehestä	8
<i>Tauno Koskela:</i>	Linkomiesten lukupiiri 1934 — 1941	11
<i>Mauno Jokipii:</i>	Metsästyksestä Satakunnassa 1500- ja 1600-luvuil- la	24
<i>Niilo Valonen:</i>	Keskiajan taiteen perinteitä	68
<i>Unto Salo:</i>	Häme ja Satakunta	76
<i>Päiviö Tommila:</i>	Satakunnassa keväällä 1899	130
<i>Pentti Papunen:</i>	Ala-Satakunnan talonpoikaisedustaja v:n 1726—27 valtiopäivillä	173
<i>Auvo A. Säänti:</i>	Etelä-Satakunnan luonnonmaantieteelliset alueet	199
<i>K. Virkkala:</i>	Rannansiirtyminen Porin ja Rauman välillä ajanlas- kumme aikana	219
<i>Pertti Virtaranta:</i>	F. E. Sillanpään puhetta	228

